

Ivan Đurić

VLAST

OPOZICIJA

ALTERNATIVA

Priredila i predgovor napisala

dr Latinka Perović

Ivan Đurić

**VLAST
OPOZICIJA
ALTERNATIVA**

IZDAVAČ: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

Za izdavača: Sonja Biserko

Priredila i predgovor napisala:
Latinka Perović

* * *

Uređivački kolegijum:
Latinka Perović
Sonja Biserko
Seška Stanojlović

UNOS TEKSTA: Milica Spasić

INTERVJUE PRIKUPILA I OBRADILA: „Scena“ Kragujevac

PRELOM: Nebojša Tasić

KORICE: Ivan Hrašovec

IMENSKI REGISTAR: Nebojša Tasić

ŠTAMPA: "Zagorac", Beograd 2009.

TIRAŽ: 600

ISBN 978- 86-7208-157-2

Zahvaljujemo Saveznom ministarstvu inostranih poslova Savezne Republike Nemačke koje je pomoglo objavljivanje ove knjige.

Ivan Đurić

**VLAST
OPOZICIJA
ALTERNATIVA**

Priredila i predgovor napisala

Latinka Perović

Sadržaj:

● LATINKA PEROVIĆ: ISTORIČAR IVAN ĐURIĆ	
JOŠ JEDAN PRILOG PROUČAVANJU SRPSKE ELITE	9
1. O ovoj knjizi	9
2. Poreklo: Đurići i Bogdanovići	16
3. Život	25
4. Vlast, opozicija, alternativa	33

I

VILISTAN *Istorijski eseji*

1. VILISTAN	39
2. U KOŽI VUKA BRANKOVIĆA	45
3. DOMOLJUPCI I RODOLJUPCI	50

II

ODANOST POZIVU: PROTIV UPOTREBE ISTORIJE *Rasprave i članci*

1. Balkanski „patriotizam“ i južnoslovenske „etnogeneze“ UPOTREBA ISTORIJE	61
2. ISTORIČAR I GEOSTRATEGIJA NA JUGOSLOVENSKOM PROSTORU	69
3. ISTORIJSKI KORENI SRPSKO-HRVATSKOG SUKOBA	75
4. SRBI I HRVATI – ŠTA SADA VALJA ČINITI?	85
5. SRBI, HRVATI I „REALPOLITIK“	100
6. PAX AMERICANA	108
7. POVRATAK U SRBIJU	112
8. SRBIJA AVGUSTA 1993: STANJE STVARI	117
9. S ONE STRANE RATA U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI: POMIRENJE POSLE SUKOBA	122
10. KRAMER PROTIV KRAMERA	133
11. JUGOSLOVENI 1945: RUSOFILI ILI SOVJETOFILI	138

12.	RUSI NA BALKANU	157
13.	ETNIČKO ČIŠĆENJE	160
14.	SREBRENICA	167
15.	FRANCUSKA I BALKAN: SUOČAVANJE SA ISTINOM	170
16.	EVROPSKA ZIMA	174
17.	KRIZA KNJIGE I MOGUĆA RJEŠENJA	178
18.	O GRADU UOPŠTE I O BEOGRADU PONAOSOB Beograd stariji od Srba	182

III

DRUŠTVENO ANGAŽOVANJE NA TRAGU LIBERALNE ALTERNATIVE

Intervjui 1991-1997.

1.	ZGRANUTA EVROPA	193
2.	STRAH OD EVROPE	196
3.	SRBIJA JOŠ NIJE UDARILA U DNO	200
4.	SRBIJA JOŠ NIJE DODIRNULA DNO	207
5.	KLJUČ JE U BEOGRADU	214
6.	SRBIJA: DVA PRIZNANJA SAMOJ SEBI	224
7.	SRBIJA – POSLEDNJI ČIN BALKANSKE TRAGEDIJE	234
8.	MOJI PRIJATELJI LIBERALI	239
9.	RAT JE ZAPOČET U BEOGRADU	244
10.	MILOŠEVIĆ NIJE NACIONALIST	248
11.	NACIONALNE „NEPRAVDE“ UMETO IDEOLOŠKE ALTERNATIVE	255
12.	BOSNA SE NE MOŽE PODIJELITI	266
13.	IZMEĐU DVA ZLA	272
14.	ZABLUDE VELIKE SRBIJE	279
15.	CRNA GORA SE MORA JAVNO ODREĆI KUMSTVA SA BEOGRADOM	284
16.	SRBIJA NIJE NI KROČILA U DEMOKRATSKE PROCESE	294
17.	SRBIJI POTREBNA AUTONOMNA VOJVODINA	301
18.	VREME JE ZA RODOLJUBLJE	308
19.	GLAVA BEZ TELA	315
20.	MOJE RODOLJUBLJE JE BESPLATNO	318
21.	AKO SE VRATIM, BIĆE TO ZBOG POLITIKE	322
22.	CRNA RUPA U DŽEPU SOCIJALISTA	326
23.	S JEDNE STRANE DEMOKRATIJA I PATRIOTIZAM, S DRUGE – AUTORITARIZAM I NACIONALIZAM	330
24.	SRBIJA NIJE U DEMOKRATSKOM SVETU	338
25.	REGIONALIZACIJA – BUDUĆNOST SRBIJE	344
26.	SRBIJA SE DANAS NALAZI U PREDDEMOKRATSKOJ FAZI	347

PRILOZI

1.	Latinka Perović: INTELEKTUALNA I MORALNA POBUNA	355
2.	GOVOR MIODRAGA ISAKOVA, PRILIKOM POLAGANJA URNE, NA NOVOM GROBLJU U BEOGRADU, 6. DECEMBRA 1997. GODINE	357
3.	Latinka Perović: PORAZ POJEDINCA	359
4.	Prof. dr Dragoslav Petrović: VERA U NEPROLAZNE VREDNOSTI	365
5.	Boban Tomić: NEDOVRŠENO DELO	369
•	IVAN ĐURIĆ: SELEKTIVNA BIBLIOGRAFIJA	371
•	IMENSKI REGISTAR	378

Latinka Perović

Istoričar Ivan Đurić

Još jedan prilog proučavanju srpske elite

A ja sam, ipak, još uvek najpre istoričar

Ivan Đurić, 1992.

1. O ovoj knjizi

Pred čitaocem je posthumna knjiga Ivana Đurića *Vlast, opozicija, alternativa*. Naslov, koji ne potiče od autora već od priređivača knjige, sažima njen sadržaj: u središtu su pomenuti fenomeni u Srbiji u poslednje dve, prelomne, decenije XX veka. Običan za knjigu univerzitetskog profesora u Beogradu, Parizu, ili bilo gde, naslov knjige, odnosno njen sadržaj, neobičan je svuda za istoričara – vizantologa.¹ Međutim, u istoriji srpske intelektualne elite, kojoj pripada i Ivan Đurić, ova neobičnost je više pravilo nego izuzetak.

Odrastao u porodici sa više univerzitetskih profesora, školovan u najdužem razdoblju mira u novijoj istoriji Srbije, sa jasno ispoljenim talentom, koji mu je, uz sve ostalo, otvarao put u uspešnu akademsku karijeru – Ivan Đurić je bio i savremenik kraja jedne ideologije i na njoj zasnovanog

¹ Vid. *Ivan Đurić* u: Enciklopedija srpske historiografije. Priredili Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd, 1997, s. 375.

monističkog političkog sistema, kao i kraja nekoliko socijalističkih država: među njima i vlastite države, Jugoslavije.

U pomenutim istorijskim uslovima, šta je preostajalo istoričaru – savremeniku, koji nije tek tada otkrio da civilizacije, države i društva nastaju, traju i propadaju? Uz to, pripadniku istoričarskog esnafa, koji je sa autoritetom nauke, tekuća zbivanja posmatrao kao proizvod neumitnog zakona istorije na delu?² Kakav je izbor napravio Ivan Đurić, budući da ni tada nije postojala samo jedna mogućnost izbora: ni za koga, pa ni za istoričara? I da li je on, uopšte, morao da izvan nauke traži polje na kome bi bio delotvorniji? A ako je, sledeći svoj profesionalni i moralni imperativ, ne pristajući na monizam ni sa novim, nacionalnim, predznakom, to ipak morao, kakav je bio neposredni a kakav dugoročni efekat njegovog izbora? Najzad, kakva je bila cena tog izbora? Na sva ova pitanja odgovorio je sâm Ivan Đurić. Sabrani u ovoj knjizi, ti odgovori zaokružuju sliku o njegovoj ličnosti i pružaju uvid u razloge i sadržaj njegovog izbora: ni uz vlast, ni sa opozicijom, već za alternativu ovim, samo prividno različitim stranama. Ujedno, odgovori Ivana Đurića su važan prilog razumevanju pojma intelektualca u njegovom univerzalnom značenju, kao čoveka znanja, po strani od tekućih zbivanja i politike. Ali i njegove posebne uloge u konkretnoj zemlji i u konkretnoj istorijskoj situaciji: u Srbiji pred izazovima kraja XX veka. Ivan Đurić se intelektualno angažovao i izvan svoje vizantologije da bi, upravo kao istoričar, pomogao da se na te izazove daju racionalni odgovori. Znao je, naime, da ti odgovori mogu biti i drugačiji: arhaični, revanšistički, iracionalni. “Ne zaboravite“, govorio je istoričar i autor knjige *Sumrak Vizantije*, “da moj zanat, zanat istoričara, postoji baš

² Nedavno je, povodom hrvatskog izdanja svoje knjige *Srbi među europskim narodima*, prof. Sima Ćirković govorio o tragovima istoričarskog esnafa u bivšoj Jugoslaviji krajem XX veka.

Na pitanje prof. Drage Roksandića: “Kako je moguće da srpski i hrvatski mafijaši, a nerijetko i tajkuni pa i policajci i ne znam tko sve drugi, javno i tajno surađuju, i to se smatra ‘normalno’, a kad je riječ o humanističkoj inteligenciji, ponajviše surađuju oni koji svih proteklih godina od 1990, uglavnom nisu ni prestajali komunicirati“ – prof. Ćirković je odgovorio:

“... Spomenuti pojedinci i institucije lakše zaboravljaju svoj angažman, istoričari su znatnim delom ostavili tragove koji se ne daju lako zaboraviti“. – Sima Ćirković, Drago Roksandić, *Dijalog s povodom*. “Srbi među europskim narodima“. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Centar za komparativnohistorijske studije i interkontinentalne studije, Zagreb, 2009.

zahvaljujući privremenosti naroda i civilizacija. Ali, isti zanat takođe uči i da narodi itekako mogu uticati na vlastitu sudbinu. Učinimo makar to“.³

Mala, seljačka i siromašna zemlja, sa masovnom nepismenošću; socijalno homogeno društvo, po definiciji autoritarno, sa autokratskom vlašću; česti unutrašnji prevrati i spoljni ratovi; homogenizujuća ideja oslobođenja i ujedinjenja srpskog naroda u granicama srednjovekovne srpske države apsorbovala je ionako male i materijalne i umne snage. U takvim uslovima, a ne posmatrajući pojave u razvoju, mesta za ulogu intelektualca u univerzalnom značenju toga pojma, koji je i sam novijeg datuma, nije bilo. Ali je iz razumevanja tog značenja proizlazila i ona posebna, specifična uloga intelektualca u modernoj istoriji Srbije. Zapravo, u svim generacijama novovekovne Srbije, intelektualac je, u isto vreme, vršio uloge koje pripadaju različitim epohama (pisao knjige, ustave i zakone; prevodio; organizovao ustanove i institucije države i društva; stvarao političke partije; učestvovao u vlasti; bio kritičar i apologeta, često i jedno i drugo na smenu) – ne dospevši do uloge čoveka znanja, koji stoji van sukoba, da bi, svojom mišlju, omogućio njihovo razrešenje bez nasilja.

“Sav napor i sva težnja intelektualaca“, govorio je u samo predvečerje Drugog svetskog rata Hoze Ortega i Gaset, “trebalo bi da ide za tim da se najpre shvati jedan zamršen problem, a zatim da se objasni. Intelektualac treba da u haos ideja i misli unosi red, jasnoću i analizu. To je njegova uloga. Intelektualac treba da objašnjava, da obrazlaže i da izlaže. Uloga i misija intelektualca ne bi trebalo da se sastoji u uzimanju učešća u duhovnoj i u političkoj borbi, koja vlada svetom i Evropom. Ja držim da intelektualac treba da stoji van sukoba i izvan vašara... Misija intelektualca treba da bude razbistravanje zamršene situacije, koju je politika još većma složila i pomerila. Intelektualac treba da ostane van sukoba i da, u vreme dok sukob traje, postrani, kako bi pravilno mogao da oceni to stanje... U svome govoru intelektualcima izneo sam u čemu se sastoji misija intelektualca u opštem poremećaju evropskih odnosa. U sukobu ideja i misli, politike i ideologije intelektualac treba da ostane van tog sukoba. Usled toga sam napustio Španiju i usled toga sam od prvih dana građanskog rata prestao da pišem o španskim stvarima“.⁴

³ U ovoj knjizi: “Istoričar i geostrategija na jugoslovenskom prostoru“.

⁴ Hoze Ortega i Gaset, “O sutrašnjoj liberalnoj i totalitarnoj Evropi“. Cit. Prema: Bogdan Radica, *Agonija Evrope*, Beograd, 2003, s. 40.

Pored mnogih autora koji su pisali o ulozi intelektualca, citiran je baš Hoze Ortega i Gaset: njegovo shvatanje primenjeno na Ivana Đurića pokazuje sve teškoće formulisanja koherentnog shvatanja uloge intelektualca. Delom, Ivan Đurić savršeno odgovara shvatanju te uloge kako je vidi Hoze Ortega i Gaset, a delom, po tom istom viđenju, od te uloge odudara toliko da je skoro izdaje. Drugim rečima, Ivan Đurić uočava središnji problem, analizira ga, u kaos misli i ideja unosi red, na osnovu različitih pretpostavki – predviđa moguća rešenja sukoba koji je politika iskomplikovala i pomerila. Ali, on ne ostaje izvan sukoba čime, prema citiranom viđenju, gubi pravo na ulogu intelektualca. Istina, on nije, kako je već rečeno, ni uz vlast, ni sa opozicijom. Rizikujući da dođe u sukob i sa jednim i sa drugim, on formuliše alternativu, što je takođe jedna od strana: “pošto nisam bio komunista, odlučno sam protiv antikomunističke historije, pošto sam iz svešteničke porodice – odlučno sam protiv države koja ne bi bila laička”.⁵ Ivan Đurić je intelektualac – istoričar. On na događaje čiji je savremenik reaguje iz perspektive istoričara. U toj su reakciji prepoznatljiva njegova znanja, njegovo razlikovanje istorijske svesti i istorijskog saznanja. Naravno, njegovi radovi iz istorije Vizantije predstavljaju poseban korpus u njegovom opusu,⁶ različit po sadržaju i metodi, ali oni su prepoznatljiva osnova njegovih tekstova i u ovoj knjizi – rasprava, članaka, eseja, ali i brojnih intervju.⁷

I vizantološki korpus radova, ako se tako može reći, Ivana Đurića⁸ i onaj korpus u čijem su središtu poslednje dve decenije XX veka o kojima je on, iako savremenik, pisao iz perspektive istoričara procesa dugog trajanja, povezuje jedinstveno shvatanje istorije. U osnovi toga shvatanja su srpska kritička historiografija, pre svega Dositej Obradović i Ilarion Ruvarac, i francuska istorijska nauka sa svojim vrhovima: Žil Mišle, Žorž Dibi, Fernan Brodel sa drugom generacijom *analista* oko sebe. Glavne, pak, koordinate tog shvatanja su: istina i istorija, istorija i društvo, teorija i istorija.

⁵ U ovoj knjizi: “Srbija nije u demokratskom svetu”.

⁶ Podatke o ovim radovima sadrži Selektivna bibliografija na kraju ove knjige.

⁷ Radovi u ovoj knjizi predstavljaju samo izbor iz daleko većeg broja radova Ivana Đurića ove vrste. Svi ti radovi će, po izlasku iz štampe ove knjige, biti priključeni zaoštavštini Ivana Đurića koja se čuva u Arhivu Beograda.

⁸ U specijalizovanim časopisima u bivšoj Jugoslaviji, Grčkoj, SAD, Švajcarskoj, Francuskoj i Austriji Ivan Đurić je, do svoje 46. godine, objavio 54 rada. Njegovo najpoznatije delo *Sumrak Vizantije*, objavljeno u Beogradu 1984. godine, prevedeno je na hrvatski, makedonski, francuski i italijanski jezik.

Odbacujući velike pretenzije, Ivan Đurić je svoje shvatanje istorije izložio u knjizi karakterističnog naziva: *Istorija – pribežište ili putokaz*.⁹ Ni izdavač, sarajevska "Svjetlost", ni godina izdanja, 1990, nisu bili slučajno odabrani. Prvo je pokazivalo ono što će Ivan Đurić smatrati aksiomom – "da, svidalo nam se ili ne, naš kulturni prostor postoji".¹⁰ A što se objavljivanja tiče, ono je došlo u vreme kada je već bilo izvesno da će znatan deo srpske historiografije nastaviti da se kreće između tabua i monopola, proizvodeći tako istinu samo za domaću upotrebu. Upravo zato je Ivan Đurić i podsećao: "Premda se ubeđenost da se, u naše doba, istorija zaustavila, pokazala iluzijom, ipak nije nimalo jednostavno pomiriti se sa činjenicom da, ni na Balkanu ni na drugim stranama sveta, nikada ništa niti je bilo niti će ostati okamenjeno. Upravo ovaj XX vek, da se ne seže dublje u prošlost, dokazuje suprotno, počev od promena na političkoj, geografskoj ili etničkoj karti rečenog poluostrva, preko demografskih eksplozija i zatiranja, pa do kolektivnih psihičkih i kulturnih preobražaja. Da istorija za njene zatočenike (stvaraoce, preprodavce i potrošače) ne bi ostala puko pribežište nego i putokaz, najpre bi bilo nužno pomiriti se sa neprekidnim kretanjem i razvojem koje ona, po definiciji, sadrži. Zatim bi valjalo podsetiti se istine da razvijena istorijska svest, koja u sebi gaji i debele nanose mitološkog, ne označava, sama po sebi, razvijeno istorijsko mišljenje, zasnovano na rezultatima istorijske nauke. Najzad, pored hrabrosti koja nedostaje, uz otpore katkada veoma koristoljubivo (društveno, klasno, nacionalno) motivisane, nužan bi bio i 'stoicizam' u suočavanju sa pravim naučnim saznanjima. A kada je posredi nauka, uporedo i recipročno, valjalo bi u njoj razdvojiti pozitivizam, 'marksistički pozitivizam' i 'propagandizam' od izučavanja istorijskih procesa u celini. Onakvih kakvi jesu, a ne kakvi bi trebalo da budu".¹¹

Razume se, knjiga Ivana Đurića *Vlast, opozicija, alternativa* ne obuhvata ni njegove radove iz vizantologije ni njegove rasprave o istoriji. Oni su objavljeni u drugim edicijama; poznati su naučnoj javnosti, posebno onoj užoj koju čine vizantolozi; objektivno, oni su već deo istorijske i kulturne baštine i to će ostati bez obzira na pokušaje da se predavanje zaboravu ličnosti Ivana Đurića protegne i na njegovo naučno delo. U

⁹ Ivan Đurić, *Istorija – pribežište ili putokaz*, "Svjetlost", Sarajevo, 1990. Drugo izdanje, sa predgovorom Latinke Perović "Poraz pojedinca", Alternativni kulturni centar "Civic", Kragujevac, 2003.

¹⁰ Ivan Đurić, *Istorija – pribežište ili putokaz*, Kragujevac, 2003, s. 18.

¹¹ Isto, s. 27–28.

pomenutu knjigu uvršteni su radovi Ivana Đurića kojima je on, opet najpre kao istoričar, reagovao na savremena zbivanja, tražeći način da svoje analize i zaključke učini dostupnim, da utiče sa pozicije znanja. Upravo time, on je i došao u nesklad sa ulogom intelektualca kako je tu ulogu shvatao Hoze Ortega i Gaset. Ali, ne i kakva je objektivno bila u Srbiji. Ti radovi su sami po sebi istorijski izvor.

U godinama sazrevanja krize, ratova i raspada jugoslovenske države, Ivan Đurić je, uz arhitektu i univerzitetskog profesora Bogdana Bogdanovića,¹² za ličnosti različitih zanimanja – novinare, istoričare, publiciste – iz republika bivše Jugoslavije i iz zapadnoevropskih zemalja bio najtraženiji sagovornik iz Srbije. Većina tekstova Ivana Đurića objavljena je u stranim listovima,¹³ ali ne samo zato što je on 1991. godine živeo i radio u Parizu i bio im, takoreći, pri ruci. Na zanimanje za njegove poglede u svetu,¹⁴ u zemlji se odgovaralo njegovom marginalizacijom i sistematskim sužavanjem prostora za delovanje.¹⁵ Vlast je njegove ideje smatrala subverzivnim, opozicija ih je ignorisala, šira javnost je bila indiferentna. Međutim, sa njegovim idejama koje su bile na tragu alternative i koje su bile vrlo srodne potonjim idejama Zorana Đinđića, srpska politička scena je, bar potencijalno, bila pluralnija više nego što je dopuštao konsenzus oko stvaranja nacionalne države: “svi Srbi u jednoj državi“. To je jedan razlog za objavljivanje knjige *Vlast, opozicija, alternativa*. Drugi razlog leži u uverenju priređivača da bez ovakvih knjiga nije moguće napisati istoriju srpske intelektualne elite. Tek pojedinačne biografije njenih pripadnika, i to u nevelikom nizu, omogućavaju da se otkriju napetosti u svakom od njih i podele među njima. Ko je, na primer, Ivan Đurić? Profesionalno, istoričar, univerzitetski profesor, javni radnik. Politički, komunista nije bio, ali ni antikomunista; najbliže su mu bile liberalne vrednosti i deklariseo se kao liberal. Kakav je onda bio njegov odnos prema srpskom pitanju, koje je za srpskog intelektualca u svim generacijama bilo pitanje svih pitanja? U srži kolektivne svesti, ono je i

¹² Vid. Bogdan Bogdanović, *Glib i krv*. Priredila Latinka Perović. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. “Svedočanstva“ 9. Beograd, 2001.

¹³ Tekstove Ivana Đurića objavljivali su: *Le Mond, Liberation, Les Temps Modernes, Le Soire, Opinion, El Pais, Svenska Dagbladet, Lettre International, Globe, Lignes* i *Nuovi Razzismi, Nouvelle Europe*.

¹⁴ Tekstovi koje je Ivan Đurić objavljivao u Srbiji pre stvaranja višepartijskog sistema i pre početka rata, kao, na primer, njegovi izvanredni istorijski eseji (Vid. u ovoj knjizi: I Vilistan, 1–3) prevedeni su na zapadnoevropske jezike.

¹⁵ U ovoj knjizi: “Kramer protiv Kramera”.

elemenat ličnog identiteta, brišući granicu između profesionalnog i političkog angažmana. Ni na jednoj od mnogih istorijskih prekretnica, srpski intelektualac nije ostao samo čovek znanja koji analizira i unosi red u haos: ne svojom neposrednom akcijom na jednoj od strana u sukobu, već svojim razumevanjem i tumačenjem sukoba.

Kako su drugi videli Ivana Đurića? Kako je on video svoju ulogu? I za vlast i za opoziciju, on je bio izdajnik. U to isto vreme, francuski istoričar Žak Žiliar je u posveti svoje knjige napisao: "Ivanu Đuriću, srpskom patrioti".¹⁶ Sam je podsećao da je, svojevremeno, proglašavan i za nacionalistu: "jer sam slavio slavu, pisao ćirilicu i bio protivnik nadnacionalnog jugoslovenstva".¹⁷ Priređivač ove knjige, koji je ne samo prošao kroz tekstove Ivana Đurića, nego ih je i upoređivao sa tekstovima njegovih savremenika i na vlasti i u opoziciji, vidi ga kao racionalnog srpskog nacionalistu koji nije bio zagovornik ni pansrbizma ni jugoslovenskog unitarizma. On je, pre svega, Veliku Srbiju smatrao tragičnom zabludom. "Bio sam", pisao je, "optuživan za izdaju jer sam govorio da je u interesu Srba Srbija kakva jeste... Smatrao sam da nije moguće napraviti Veliku Srbiju, ekskluzivnu, etničku državu Srba, jer sam znao statistiku, znao istoriju i znao realnosti".¹⁸ Ivan Đurić je imao u vidu Srbiju kao modernu državu, koja priznaje prava i slobodu drugog (etnički, verski, politički) kao uslov da se posveti sopstvenom razvitku i zaštiti sunarodnike koji ne žive u njenim granicama. U ime tog cilja, duboko nacionalnog, on se i angažovao: intelektualac u konkretnoj zemlji Srbiji i u konkretnim istorijskim okolnostima kad je jedan fantazam o velikoj državi trijumfovao nad razumom. Politika je, po Ivanu Đuriću, "prirodan dug svakog od nas, rođenog u nesrećnoj zemlji autoritarizma, lišenoj ikakvih neposrednih demokratskih iskustava. Jer, ako takvoj zemlji ne pomognu njeni školovani izdanci, onda nema ko drugi. Pri tome, intelektualci moraju znati i da baviti se politikom ne može da bude svedeno na etički sud u četiri zida, saopšten u potaji blišnjima, porodici ili sagovornicima u kakvoj zavereničkoj sali. Ali, i to je bolje u zemlji u kojoj je intelektualna nomenklatura izabrala nacional-socijalizam".¹⁹

U svojim tekstovima Ivan Đurić je ponavljao: "ja sam Srbin". To nije bio način odbrane od optužbi za izdaju, ni izraz borbe za mase: to je

¹⁶ Jacques Julliarde, *Ce fascisme qui vient...* Paris, 1994.

¹⁷ U ovoj knjizi: "Strah od Evrope".

¹⁸ U ovoj knjizi: "Zabluda Velike Srbije".

¹⁹ Isto, B. N. A. Tikers.

kod njega bilo autentično, on se osećao ukorenjenim u tradiciju, ali ne i ograničen njome. Sa svojim shvatanjima, on je bio rezultanta sukoba patrijarhalnog i modernog, njihovog paralelizma i najzad, njihovog prožimanja.

2. Poreklo: Đurići i Bogdanovići

I po očevoj i po majčinoj liniji, Ivan Đurić je bio kolenović. Đurići su u Zaovine, selo na Tari, došli iz Hercegovine 1860. godine. Patrijarhalna, seljačka porodica, koja je živela od zemljoradnje i stočarstva, u kojoj se i radalo i umiralo mnogo dece, kojom je upravljao starešina (isključivo muškarac) prema kome su se ukućani odnosili bespogovorno – bila je jedna od onih zajednica u kojima se začínjala srpska elita. Đurići su dali ljude: političi, nauci, crkvi, vojsci... I da nije rekonstruisano u porodičnoj hronici koju je napisao otac Ivana Đurića, ovome je to bilo poznato, jer je prenošeno sa generacije na generaciju.²⁰

Rodonačelnik zaovljanskih Đurića bio je pop Đurdija – Đoko (1793-1876), koji je “u nekom obližnjem manastiru naučio staroslovensko pismo, crkvenu službu i ostalo, pa se zapopio”.²¹ Imao je više dece, a najmlađi od njegova četiri sina bio je čuveni prota Milan Đurić (1844-1917),²² koga je otac odlučio da školuje. Posle gimnazije u Beogradu, u kojoj je upoznao Petra Karadorđevića, budućeg kralja Srbije, Milan Đurić je završio bogosloviju. Nakon službe u Zaovinama i Karinu, 1869. godine je premešten u Užice. Tu je, 1878. godine, izabran za narodnog poslanika, da to i ostane narednih 40 godina. Pripadao je malobrojnoj, ali tvrdj opoziciji, koju je od 1878. godine predvodio Nikola Pašić. Od osnivanja Narodne radikalne stranke, 1881/82. godine pa do kraja svog života bio je član njenog Glavnog odbora i predsednik njenog poslaničkog kluba. Dovoden u vezu sa ubistvom naprednjačkog poslanika Veljka Jakovljevića (1885), da bi izbegao hapšenje, otišao je u Crnu Goru, u kojoj je ostao tri godine (1886-1889), održavajući veze sa Nikolom Pašićem i Petrom

²⁰ Dušan S. Đurić, *Đurići u Zaovinama. Porodična hronika*, Beograd, 1997, s. 1–671.

²¹ Isto, s. 657.

²² Vid. dr Stevan Ignjić, *Narodni tribun prota Milan Đurić*, Užice, 1992.

Karađorđevićem. Zbog Ivandanjskog atentata na kralja Milana (1899) bio je osuđen na 20 godina zatvora u teškim okovima i raščinjen u crkvi Ružica.²³

Prota je bio veliki i čest govornik u Narodnoj skupštini. Važna karakteristika njegovih govora bilo je stalno pozivanje na pretke, na "pradedovske kosti".²⁴ Dve protine fascinacije bile su Radikalna stranka i Rusija, u kojoj je, po nalogu Nikole Pašića i boravio (1887-1888). Učestvovao je u ratovima od 1912-1914. Prešao je Albaniju. Kao već star i iscrpljen, poslat je u Rim, gde je, 1917, i umro. Njegovi posmrtni ostaci su o državnom trošku, prebačeni iz Rima 1926. godine i pokopani na užičkom groblju Dovarje. Ličnost prote Milana Đurića je, možda najtačnije, opisao njegov savremenik i narodni poslanik u opoziciji Radikalnoj stranci, socijaldemokrata Dragiša Lapčević: "Kod prote su bile dve izrazite karakterne osobine: Prva, on veliki Karađorđevac, nikako to nije hteo biti na štetu Radikalne partije i g. Nikole Pašića; Drugo, bio je nesalomljivo odan Rusiji i ruskome caru do poslednjeg daha života: jedared, na proročki

²³ Tim povodom Pera Todorović, jedan od osnivača Narodne radikalne stranke, od nje već odbačen i obeležen kao obrenovićevac, u svojim *Malim novinama* je pisao: "Bože moj, da strašna trenutka!... I za šta sve to, i od kuda sve to? I golema i teška pitanja. Ali, u celom ovom užasu najužasnije je to, što je prota Milan Đurić zbilja i u istini zaslužio ovu strahovitu kaznu, koja ga evo sada i postiže! Jest, prota Milan Đurić u punoj meri zaslužio je ovu strašnu kaznu, koja ga je snašla. Posvećen je da bude sveštenik, a on je taj sveti zavet svoj prenebegao, pa je mesto sveštenika postao političar... U toj teškoj zabludi svojoj sveštenik Milan Đurić zaboravljao se toliko, da je svoje sveštenečke ruke, koje su trebale svuda da unose samo ljubav, mir, blagost i praštanje, grešno umakao u toplu krv rođenih sugrađana i svoje rođene srpske braće! (Todorović ima u vidu svirepo ubistvo naprednjačkog poslanika Veljka Jakovljevića – L. P.) A taj strahoviti greh morao je naći i strahovitu osudu svoju... Dao Bog, da strašni primer prote Milana Đurića bude jedan veliki nauk za naše domaće sveštenstvo". *Male novine*, 1899, br. 384. Cit. prema Dušan S. Đurić, *Đurići u Zaovinama...* s. 435.

²⁴ Radikalni prvak Miša Trifunović vezu između živih i mrtvih, na kojoj je prota insistirao, ovako objašnjava: "Prota je zagrevao dušu narodnu i u širokim slojevima narodnim stvarao ideju Otadžbine onakvu kakva treba da je. Jer prota je instinktivno video da Srbija nije dojučerašnjih 3–4 miliona ljudi između Save, Kopaonika, Timoka i Drine. Srbija nije ni deset petnaest miliona između Sent Andreje i Soluna, Jadranskog mora i Strume. To su stotine miliona koji su tu živeli. Njihova duša jezdi, njihova misao u nama živi, prenosi se s generacije na generaciju, čini dušu narodnu, čini Otadžbinu. I mrtvi čine Otadžbinu i Otadžbina je ujedinjenje mrtvih i živih, i mrtvih više nego živih... Ima jedna snaga daleko, daleko u prošlosti, jedan dubok izvor snage, koju mi stalno osećamo, a to su snage Nemanjinog, Dušanovog i Lazarevog doba. I prota je bio evokator te snage, snage velike, silnije, moćnije nego svi topovi i puške naše. On je ovu snagu iznosio neumorno i stalno, gde je stao i seo. Radeći tako, on je bio pravi apostol narodnog ujedinjenja". Cit. Prema: Dušan S. Đurić, *Đurići u Zaovinama...* s. 451.

završetak moga govora: Nikola Poslednji (Nikola II, koga su, u julu 1918, streljali boljševici – L. P.), prota Đurić je, jedini u celoj Narodnoj skupštini, uzviknuo: Živeo ruski car!²⁵

I prota Milan Đurić imao je više dece. Dva protina sina, Zdravko i Dragiša, bili su (1895) proterani u Rusiju. Prvi je tamo završio studije za mašinskog i građevinskog inženjera. Drugi, Dragiša, bio je proteran iz Rusije zbog svojih veza sa ruskim revolucionarima. U Lajpcigu, gde je živeo godinama, završio je studije filozofije i odbranio doktorat. Po dolasku Karađorđevića, 1904, vratio se u Srbiju. Izabran je za docenta na Filozofskom fakultetu Velike škole za predmet istorija filozofije i etika. Prvi je među Đurićima postao univerzitetski profesor i prvi se među njima bavio naukom.²⁶

Zadružni život u siromaštvu podrazumevao je uzajamno pomaganje. Tako se uz pomoć najpoznatijeg među zaovljanskim Đurićima, narodnog poslanika prote Milana, u Kragujevcu, sedištu Narodne skupštine, našao veliki broj Đurića. Među njima i protin sinovac Sava (Zaovine, 1875 – Kragujevac, 1931), sin protinog brata Todosija, koji je iz dva braka imao osamnaestoro dece. Đurići su posao nalazili u Vojno-tehničkom zavodu. Sava je tamo izučio puškarski zanat i slat je, na usavršavanje, u Nemačku, Austriju i Francusku. Naučio je nemački i francuski jezik. Ali je, kao i drugi majstori koji su slati na usavršavanje – “poprimio... manire i shvatanja koja su se bitno razlikovala od onih u Srbiji... kako u ophođenju, tako i u oblačenju, druženju, higijeni...”²⁷

Sava i njegova žena Persida izrodili su više dece, od kojih su neka rano umrla. Sva su deca školovana: ženska za učiteljice, muška za vojna zanimanja. Jedan sin, Dragoje (1910, Kragujevac – 1990, Beograd) završio je prava. Sin Dušan (1920, Kragujevac – 1997, Beograd), poznat po nadimku Zinaja,²⁸ je kada se porodica, 1940. godine, preselila u Beograd, upisao prava. Iste godine – “pošto su mu braća i sestre obećali da će ga pomagati u plaćanju školarine, prelazi na medicinu”.²⁹

²⁵ Isto.

²⁶ Isto. Zdravko Milanov (Lelići/Karan), 1869 – Beograd, 1956; Dragiša Milanov (Užice, 1871 – Užice, 1941), s. 453–463.

²⁷ Dušan S. Đurić, *Đurići u Zaovinama...* s. 369.

²⁸ Ilegalno ime. Dušan S. Đurić pretpostavlja da ga je dobio po tada poznatom zagrebačkom fudbaleru Zinaji iz “Konkordije”. Isto, s. 670.

²⁹ Isto, s. 369.

Aktivan u studentskom pokretu, zbog čega je i hapšen, Dušan Đurić je od prvog dana učesnik NOR-a. Bio je borac Kragujevačkog partizanskog odreda i Prve proleterske brigade od njenog osnivanja. Posle rata, kao državni stipendista, nastavlja i završava medicinu. Zapošljava se na Prvoj internoj klinici. Na njoj prolazi kroz sva naučna zvanja: od asistenta do redovnog profesora. Na Prvoj internoj klinici, pošto je godinama bio njen upravnik, 1985. godine završava svoj radni vek.

Posle odlaska u penziju, poduhvata se pisanja porodične hronike. Ovaj dvanaestogodišnji rad, koji je zahtevao ovladavanje mnogim specijalizovanim znanjima, urodio je plodom: *Đurići u Zaovinama* su nezaobilazan izvor ne samo za istoriju jedne porodice, već za političku i društvenu istoriju Srbije koja se kroz tu porodicu prelama.

Iz prvog braka, Dušan Đurić ima blizance: sina Ivana Đurića, univerzitetskog profesora i ćerku Dušanku Đurić – Trbojević, klasičnog filologa, koja danas živi u Londonu. Iz drugog braka – sina Savu Đurića, pravnika.

U porodičnoj hronici, Dušan Đurić je najdetaljnije opisao strica protu Milana i sina Ivana, koga, za samo nekoliko meseci, nije nadživeo. Čitave male monografije o njima u porodičnoj hronici nastale su, očigledno, iz uverenja njenog autora da su upravo ova dva Đurića najmarkantnije tačke na putu koji su zaovljanski Đurići prešli od polovine XIX do kraja XX veka. U njihovom putu ogleda se i kretanje novovekovne Srbije: neravno, protivrečno, sa mnogo stranputica, ipak uzlazno kretanje.³⁰

³⁰ Dobra ilustracija tog kretanja je razvoj odnosa u porodičnoj zadruzi u opisu Dušana Đurića. Uz sve pravne, ekonomske i socijalne promene koje je preživela, zadruga je, utisnuvši trajne karakteristike u mentalitet i shvatanje države i obeleživši političku kulturu, nadživela sebe kao instituciju: ona je postala model za državu.

“Muškarac, posebno starešina domaćinstva u selu“, kaže Dušan Đurić, “bio je nekada neprikosnoven gospodar: od njega je sve počinjalo i sa njim se sve završavalo. Izdavao je naredbe šta i kako treba raditi i uraditi, i to ne samo tog dana, već i za kraći i duži period, jer je on, u stvari, vodio spoljnu i unutrašnju politiku porodice. On je unutar porodice kontrolisao svakog šta, kako i koliko radi i doprinosi vrednujući po svome kriterijumu. Pred svetom, rođacima i komšijama, starešina domaćinstva bio je jedini opunomoćenik i sabesednik. Pred vlastima je predstavnik porodice, i na njegovo ime stizale su obaveze prema trećem licu.

Naravno, ovakva potčinjenost ukućana prema starešini domaćinstva, neminovno je stvorila određene relacije, pre svega između supružnika, ali i između ostalih odraslih članova, u prvom redu muškaraca (do rata 1941–1945. ženska deca u Srbiji nisu imala pravo nasleđa). Tako npr. pristupanje ručku i večeri, nije moglo biti bez prisustva starešine domaćinstva: u vrhu trpeze sedeo bi starešina, a okolo, po starešinstvu, ostali. Dok starešina

Na tom tragu je, smatrao je Dušan Đurić, i uloga generacije kojoj je i sam pripadao. A svoj lični doprinos nalazio je u medicini: naučnik, pedagog, organizator i rukovodilac medicinskih ustanova, prosvetitelj. Na zarancima života vratio se korenima, pisanju porodične hronike “da sadašnji i budući Đurići saznaju ko smo i šta smo”.³¹ Bio je to znak ličnog biološkog starenja, ali i znak da se vlastita generacija istorijski istrošila i da je vreme za bilans.

Nije se moralo biti obrazovan istoričar da bi se shvatilo da se Srbija na kraju XX veka našla na istorijskoj prekretnici. Ali je temeljno obrazovanje, posebno odlično poznavanje istorije, moglo pomoći da se razume da ni tada nije postojao samo jedan izbor. Nije se mogao isključiti ni sizifovski zaokret unazad. Utoliko pre, što Srbija nije bila svesna da “ako se želi promena, ona (ta promena, L. P.) mora da iziđe iz novog modela mišljenja”.³² Zasade tog mišljenja Ivan Đurić je nalazio u ideji moderne države i liberalne misli u Srbiji. Uz Bogdanoviće, naučio je da te zasade prepoznaje i čita u njihovom izvornom značenju.

Ivan Đurić je često isticao ne samo da je on rođeni Beograđanin nego i da njegovi preci po majci tu, u Beogradu, traju 180 godina.³³ Njegova prababa završila je Višu devojačku školu u Beogradu. Njegova baba, Mileva Mihailović (1894-1973), koja je rođena u Trsteniku, školovala se u Beogradu, boraveći u ženskom internatu. Pošto je diplomirala jugoslovensku književnost i francuski jezik, kraće vreme je boravila u Francuskoj. Bila je profesorka u Drugoj muškoj gimnaziji u Beogradu. O

ne počne da jede, niko od prisutnih nije mogao to da učini. Slično se dešavalo i pri kraju obroka: kada on završi s jelom i ustane, tek onda mogu ostali napustiti postavljenu trpezu, bez obzira da li su završili ručak. Ili, kada starešina ulazi u kuću spolja, svi su dužni (supruga, sinovi, snahe, unučad) da ustanu...”

“Danas je sve drukčije, jer je proces demokratizacije zahvatio i porodice na selu. I danas se zna ko je starešina, i njega svi uvažavaju. Deca se s dužnom pažnjom odnose prema ocu i majci, poštujući njihovo zdravlje i godine života. Žena, međutim, nije više neka vrsta ‘privatne svojine’ muža... Svi žele da im deca bolje žive i manje se muče. Iz tih razloga decu daju na škole i zanate...”

“Da bi se ovaj preokret mogao razumeti, mora se imati u vidu da od 1945. godine u selu uopšte nema nepismenih, i da danas u Zaovinama nijedno domaćinstvo nije bez električne struje i odgovarajućih uređaja na struju, da skoro svako domaćinstvo ima televizor, da svaka treća ili četvrta kuća ima traktor i auto... Svakodnevni život je izmenjen: ishrana je bliža onoj u gradu...” Dušan S. Đurić, *Đurići u Zaovinama...* s. 661–662.

³¹ Isto, s. 33.

³² U ovoj knjizi: “Srbija nije u demokratskom svetu”.

³³ Isto.

duhu koji je vladao u ovoj školi govore i dva pravila koja je uveo njen direktor Boško Bošković. Na kraju školske godine odlični učenici nisu nagrađivani knjigama. Đaci imaju dužnost da uče, govorio je Bošković. Osim toga, na zidovima učionica Druge muške gimnazije nije bilo kraljevih slika.

Posle Druge muške, Mileva Mihailović – Bogdanović predavala je francuski jezik u Petoj ženskoj gimnaziji u Beogradu. Volterijanka, osećala se pripadnicom, kako je govorila, “gospodske sirotinje“. Bogdanovići nisu bili bogati ljudi već aristokrati po duhu.

Deda Ivana Đurića, književni kritičar, kratko univerzitetski profesor, akademik Milan Bogdanović (1892-1964) rođen je u Beogradu, ali je osnovnu školu i gimnaziju završio u Požarevcu gde je njegov otac bio upravnik kraljevskog dobra Ljubičevo. Kao i drugi pripadnici njegove generacije, učestvovao je u ratovima koje je Srbija vodila 1912-1914. godine. U Prvom svetskom ratu bio je teško ranjen i proveo je duže vreme na lečenju u Ženevi i Parizu. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu, 1919. godine. Po uverenju republikanac, bio je član rukovodstva Republikanske stranke (1920-1930) i urednik njenog organa *Republika*. Više puta je hapšen, a 1923. godine i otpušten iz službe.

Između dva svetska rata, Milan Bogdanović je postao jedna od središnjih ličnosti književnog života. U književnoj kritici nastavio je onu orijentaciju koju je krajem XIX veka započeo Ljubomir Nenadović, a posle Prvog svetskog rata na Beogradskom univerzitetu nastavili Pavle Popović i Jovan Skerlić. Uređivao je *Buktinju*, *Srpski književni glasnik* i sa Miroslavom Krležom – *Danas*.

Posle Drugog svetskog rata, koji je proveo u zarobljeništvu, Milan Bogdanović je ostao veliki poslenik u srpskoj kulturi: profesor teorije književnosti i šef katedre za jugoslovensku književnost, upravnik, Narodnog pozorišta, urednik *Književnih novina* i dugogodišnji predsednik Udruženja književnika.³⁴

I u razdoblju posle Drugog svetskog rata, Milan Bogdanović je, pre svega, bio književni kritičar jedinstvene energije, skerličevskog temperamenta i stila. “Zato su“, rečeno je, “njegove zbirke kritika, sačuvavši u sebi i posle mnogo godina nešto od vreline savremenih literarnih borbi, zanimljiva i poučna hronika našeg književnog života, u

³⁴ Vid. Predrag Palavestra, *Istorija srpske književne kritike*, t. I, Novi Sad, s. 349–359.

njima je kritička analiza nezaobilazna za orijentaciju bezmalo o svemu onome što se za poslednjih nekoliko decenija dešavalo pa i danas još dešava u toj oblasti: te knjige su živa panorama naše savremene književne stvarnosti“. A za njegov prevod Rolandovog „Kole Brenjona“, „može se reći da je ponovo napisan na srpskom jeziku“.³⁵

Za srpsku kulturu, sklonu povlačenju oštarih granica između razdoblja i novim počecima, ove su se ocene pokazale kao suviše optimistične. Posle smrti Milana Bogdanovića, Kulturno-prosvetna zajednica Beograda ustanovila je nagradu koja je nosila njegovo ime. Devedesetih godina prošloga veka ta je nagrada faktički ukinuta: nije bilo ni novih dobitnika, ni svečanosti povodom dodele nagrade, ni poziva porodici da tim svečanostima prisustvuje. Ali, ni pitanja šta se i zašto sa nagradom dogodilo.

Mileva Mihailović – Bogdanović i Milan Bogdanović imali su dvoje dece. Sina Bogdana Bogdanovića (1922), arhitektu, univerzitetskog profesora, pisca, tvorca mnogih nekropola³⁶ i osnivača alternativne arhitektonske škole u selu Mali Popovići. Člana nekih nacionalnih akademija i nosioca mnogih srpskih, jugoslovenskih i međunarodnih priznanja. Iznad svega, nadrealistu, koji je od Dušana Matića, Marka Ristića i Oskara Daviča naučio, kako sam kaže, da ne simplifikuje.³⁷

Iz porodice koja je bila republikanska i pomerena ulevo, Bogdan Bogdanović je učestvovao u NOR-u. Bio je i ranjen. Iz tog iskustva je i nikla čitava jedna memorijalna kultura: „U temelje mojih spomenika uzidana je mladost koju sam znao iz rata. I ja sam jedva ostao neuzidan. Prema njima sam imao odnos kao prema Homerovim junacima. Najlepšu smrt. Za mladog čoveka ideali su nešto što nije dovoljno diferencirano. Nagon za boljim...“³⁸

Ni Bogdan Bogdanović se ne uklapa u ulogu intelektualca kako je vidi Hoze Ortega i Gaset. On se angažovao, ali sa zrnom soli. Bio je dopisni član Srpske akademije nauka i umetnosti koju je zbog neslaganja sa vladajućim shvatanjem vlastite uloge u njoj samoj, napustio (1981). Bio je gradonačelnik Beograda (1982-1986) sa vizijom grada koja ga je dovela u

³⁵ Mladen Leskovac, „Milan Bogdanović“, Enciklopedija Jugoslavije, t. I, Zagreb, MCMLV, s. 633.

³⁶ Do 1981. godine Bogdan Bogdanović je stvorio dvadeset arhitektonskih dela. Vid. „Arhitektonska dela“ u: Bogdan Bogdanović, *Glib i krv...* s. 223.

³⁷ „Zli dusi“. Intervju sa Borom Krivokapićem, *NIN*, Beograd, 12. avgust 1979.

³⁸ Isto.

sukob sa praktičarima vlasti. Zatim, član Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, sa kojim se razišao zbog njegove Osme sednice. Ali ne tiho već manifestno: bio je među prvima koji je taj događaj javno dešifrovao kao povratak u staljinizam upozoravajući na kobne posledice koje može imati njegov savez sa nacionalizmom kako po jugoslovensku državu tako i po Srbiju.³⁹ Usledili su: medijska kampanja, otvorene pretnje i parole na stepeništu kuće na Vračaru u kojoj je živio: “Ustašo, napolje iz Srbije“. Epilog: odlazak u Beč 7. decembra 1993. godine. Ogromnu pomoć pružili su mu njegovi tamošnji prijatelji iz mladosti. Među njima, najveću – dr Milutin Doroslovac, predratni beogradski skojevac i ilegalac, koji je iz Srbije otišao posle 1945. godine. Sa suprugom, anglistkinjom Ksenijom Anastasijević, takođe profesorkom Beogradskog univerziteta u penziji, Bogdan Bogdanović i danas živi u Beču.

Međutim, Bogdan Bogdanović nije iz Srbije otišao da bi prestao da misli o srpskim stvarima. U Beču je (1997–2007) na nemačkom jeziku, kod dva izdavača, izašlo šest njegovih knjiga.⁴⁰ Dobio je prestižnu međunarodnu nagradu za spomeničku kulturu.⁴¹ Ove, 2009. godine, u bečkom Arhitektonskom centru otvorena je monografska izložba Bogdana Bogdanovića, nazvana “Ukleti neimar“ po njegovom istoimenom romanu koji je, 2001. godine, objavljen u Splitu. Izloženi crteži predstavljaju izbor iz 14.000 crteža Bogdana Bogdanovića.⁴² Delo Bogdana Bogdanovića za Beč predstavlja Srbiju u Evropi. Ili jednostavno: kulturu i umetnost. Austrija je Bogdanu Bogdanoviću, za njegov osamdeseti rođendan (2002), dodelila najviše odličje: *Austrijski orden (krst časti) za kulturu i umetnost 1. reda*. A 12. marta 2003. godine, kada je u Beogradu ubijen premijer Zoran Đinđić, Bogdan Bogdanović je u Beču primio *Zlatni orden (počasni krst) za zasluge za područje Beča*.

“Nisam mogao da zamislim život bez Beograda. A onda je došao trenutak kada sam morao da odem, jer grad koji sam voleo i poznavao nije više postojao“ – kaže Bogdan Bogdanović. Njegovo književno i likovno

³⁹ Bogdan Bogdanović, *Mrtvouzice. Mentalne zamke staljinizma*, Zagreb, 1987.

⁴⁰ Vid. selektivnu i nepotpunu Bibliografiju u: Bogdan Bogdanović, *Glib i krv...* s. 222.

⁴¹ *Compresso memoriale di Jasenovac*. Premio Internazionale Carlo Scarpa per il Giardino, dicottesima edizione. Fondazione Benetton Studi Ricerche. Treviso, 2007.

⁴² Kolekcija crteža Bogdana Bogdanovića nalazi se u Arhivu grada Beča. Vid. Bogdan Bogdanović, “Bolje sam prošao nego što sam očekivao“. *Politika*, Beograd, 26. mart 2009.

delo živi danas u Srbiji u ezoteričnim grupama. A njegovi spomenici su u ratovima devedesetih godina uništavani širom Jugoslavije: ponovo su ubijani oni koji su u njih uzidani.

Ali i pre svoje odiseje, Bogdan Bogdanović je naslućivao opasnost locirajući je u intelektualnom modelu kulture. U već pominjanom intervjuu Bori Krivokapiću za beogradski nedeljnik *NIN*, u avgustu 1979. godine, dakle, pre smrti Josipa Broza Tita, kraja državnog socijalizma i političkog monopola komunističkih partija, Bogdan Bogdanović je stvari sa glave postavio na noge. Drugim rečima, posledice se neće razlikovati sve dok imaju isti uzrok. Taj uzrok treba identifikovati, da bi mogao da se menja.

“Ono što radikalski intelektualni model kulture najviše ne podnosi to je samostalan čovek, čovek koji misli svojom glavom...”

“Srpski narod je ugrožen, ali od potencijalne blesavosti. Njemu preči pre svega opasnost od demencije. Upravo ultranacionalisti pomažu taj proces”.

“Nacionalizam je nešto bolesno, dementno. Svet minimalnih ideja, minimalnih koncepata, istrošenih parola, preobraženih dogmi. Imam utisak da je nacionalizam privilegija siromašnih i malih sredina, skučenosti duha”.⁴³ Ove su dijagnoze primljene kao uvrede: zato je bolest i napredovala.

Ćerka Mileve Mihailović – Bogdanović i Milana Bogdanovića, majka Ivana Đurića, Ivana – Nana (1925) završila je rusku osnovnu školu. Nije primljena u rusku gimnaziju: ona misli zbog političkih uverenja svoga oca. Posle studija slavistike, odbranila je doktorsku disertaciju *Futurizam Marinetića i Majakovskog*. Na katedri za svetsku književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu predavala je rusku književnost. Pripadala je grupi srpskih rusistkinja koje su, u svim fazama partijskih i državnih sovjetsko-jugoslovenskih odnosa, i svojim prevodima i studijama, ne samo održale zanimanje za rusku književnost, nego su oživele i onaj njen deo koji je u sovjetskom razdoblju bio izbačen iz ruskog književnog nasleđa.⁴⁴

Nana Bogdanović se čitavog života bavila isključivo naučnim i pedagoškim radom. Bila je slobodna i svoja: ne na neki manifestan, borben način, već na unutrašnji, dubinski način koji su i drugi osećali i poštovali. U porodici: ima jedna porodična fotografija na kojoj svi gledaju u fotografski aparat, samo mu je Nana okrenula leđa. Među studentima: kada je na

⁴³ Bogdan Bogdanović, “Zli dusi”...

⁴⁴ Vid. Milica Nikolić, *Ruska arheološka priča*, Beograd, 2002.

jednom studentskom zboru 1968. godine neki student pitao: “Šta misli Nana?” – drugi student mu je odgovorio: “Ostavi Nanu. Ona je ostrvo za sebe“. Kada joj je sin saopštio svoju odluku da se kandiduje na predsedničkim izborima decembra 1990. godine, ona je reagovala upozorenjem: “Dobro razmisli šta ćeš ako te izaberu“. A priređivaču ove knjige na iptanje šta misli o njegovom stanovištu da je Ivan Đurić bio racionalan nacionalista odgovorila je: “I ja sam to. Poštuj druge, a kod svoje kuće pokaži šta znaš“. Nije onda teško utvrditi poreklo stanovišta Ivana Đurića: “Gresi drugih mene ne zanimaju dogod sam ja grešan, pogotovu ako je prvobitni greh bio moj. To važi i za narode“.⁴⁵

Zaista, da bi se složila istorija jedne srpske porodice, u generacijama pismene i gradske porodice, koja se od kraja XIX do početka XXI veka uspinjala ka vrhu malobrojne srpske intelektualne elite, da bi se videlo i ono što nije na površini – treba poznavati život svakog njenog pripadnika. Nana Bogdanović nije učestvovala ni u političkim ni u književnim sudarima koji su itekako potresali porodicu Bogdanović. Ali, ona je o njima bila savršeno obaveštena, mislila svojom glavom i osećala ih na način koji bi zadovoljio i jednog Karla Popera: intelektualci treba da budu skromni. Upravo takva, Nana Bogdanović je na jednoj strani, uz pomoć svoje majke ili kao njen oslonac, i mogla da održi ravnotežu sa drugom stranom na kojoj su bili dva Bogdanovića i dva Đurića: svi angažovani u sudarima i svako sa svešću o svojoj ulozi u njima.

3. Život

Ivan Đurić je rođen 30. oktobra 1947. godine u Beogradu. Tu je završio osnovnu školu “Sveti Sava“; klasičnu gimnaziju koja je bila jedina škola te vrste u gradu i Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu. Zainteresovan za istoriju, Ivan Đurić je rano pokazao sposobnost i da se njome bavi: njegov maturski rad o svetom Savi već tada je bio notiran i u vanškolskoj javnosti.⁴⁶ Po završetku studija bio je primljen za asistenta na Katedri za istoriju (1971) čiji je šef bio profesor Georgije Ostrogorski,

⁴⁵ U ovoj knjizi: “Ključ je u Beogradu“.

⁴⁶ List Borba je pisao o izvanrednim rezultatima maturanata 1966. godine u Osmoj beogradskoj gimnaziji, naročito u jednom od dva odeljenja klasičnog smera. Maturant Vladimir Trajković uradio je maturski rad na latinskom jeziku. “Ali je zato već drugi učenik Ivan Đurić dobio takođe odličnu ocenu za ‘život i rad svetog Save’“. B.Č. “Odmor je raditi u tom odeljenju“, *Borba*, Beograd, 29. juni 1966.

vizantolog međunarodnog ugleda.⁴⁷ Magistrirao je (1974) sa tezom "Porodica Foka". Postao je i saradnik Instituta za Vizantološke studije, pri SANU (1974). Usavršavao se u Centru za Vizantološke studije i u Američkoj školi u Atini (1977–1978). U svojoj trideset petoj godini (1982) odbranio je doktorsku disertaciju "Vreme Jovana VIII Paleologa". Docent (1983) na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu i gostujući profesor na Univerzitetu u Nici (1983) i u Parizu (1986). Vanredni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu (1989) i predsednik Saveta Filozofskog fakulteta (1990). Sve je govorilo za jednu uspešnu naučnu karijeru. Ali, događaji koji od 1987. godine temeljno potresaju Srbiju i Jugoslaviju izbacuju iz ležišta i Ivana Đurića.

U godini kada je postao vanredni profesor, Ivan Đurić postaje i urednik časopisa *Demokratija danas*.⁴⁸ Ništa neobično za intelektualca koji u neizvesnim političkim previranjima želi da označi svoju poziciju, posebno za istoričara koji zna u kom sve pravcu mogu da odu ta previranja. Međutim, osnivanje Liberalnog foruma (1990), koji je bio kolektivni član Reformske partije (1991-1992); uspostavljanje veza sa liberalima u Sloveniji i Hrvatskoj; kontakti sa Markom Nikezićem⁴⁹ i drugima u Srbiji; kandidovanje na predsedničkim izborima u Srbiji – izrazi su političkog angažovanja čiji se i razlog i cilj mogu ustanoviti. Možda i sa iskrenim uverenjem da je to samo privremeno, dok Srbija ne nađe sebe.⁵⁰

⁴⁷ Najvažnije delo Georgija Ostrogorskog *Istorija Vizantije*, osim na srpskom i hrvatskom jeziku, objavljeno je na nemačkom, engleskom (Velika Britanija i SAD), francuskom, slovenačkom, poljskom.

⁴⁸ Osnivač časopisa *Demokratija danas* (mart 1990) bio je književni kritičar Zoran Gavrilović. Posle njegove smrti, glavni urednik postaje Ivan Đurić. Objavljeno je ukupno devet brojeva. Članovi redakcije bili su Milutin Bogosavljević, Dragan Veselinov, Vladimir Gligorov, Filip David, Mirko Kovač i Vidosav Stevanović. U suprotnosti sa preovlađujućim stavovima u Srbiji i Jugoslaviji, *Demokratija danas* je izražavala glas drukčije, liberalne i antinacionalističke javnosti. Među saradnicima bili su, pored ostalih, Vjeran Katuranić (Zagreb), Bogomir Kovač (Ljubljana), Sima Ćirković (Beograd), Bogdan Bogdanović (Beograd), Latinka Perović (Beograd), Rada Iveković (Zagreb), Stanko Lasić (Zagreb), Vojin Dimitrijević (Beograd), Igor Lavš (Ljubljana), Vane Ivanović i Ljubo Sirc (iz Velike Britanije), zatim Salman Ruždi, Džefri Saks i mnogi drugi.

⁴⁹ Vid. Marko Nikezić, *Krhka srpska vertikala*. Uvodna studija: Latinka Perović, "Na tragu srpske liberalne tradicije. Ko su i šta su bili srpski liberali sedamdesetih godina XX veka". Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, "Svedočanstva" 15, Beograd, 2003.

⁵⁰ Tako je govorio, a verovatno i mislio, dr Zoran Đinđić. Njegova sestra, dr Gordana Đinđić, ispričala je priređivaču Zbornika "Zoran Đinđić: etika odgovornosti" i ove knjige, kako joj je on, na njenu molbu da odustane od politike koja ga životno ugrožava, rekao: "Samo da prikažim ovu Srbiju za evropski voz pa ću se vratiti filozofiji".

Ivan Đurić je proveravao svoju odluku da se politički angažuje. Istraživanja priređivača ove knjige pokazuju da nije naišao na odobravanje kod svih do čijeg je mišljenja držao. Bogdan Bogdanović, misleći da ga je već dovoljno opteretio svojim angažovanjem, nije ga ohrabrivao. Profesor Andrej Mitrović, koji je za Ivana Đurića bio autoritet, u razgovoru u kome je učestvovao i priređivač ove knjige, iako je od Đurića bio stariji samo deset godina, rekao mu je: "Savetujem ti kao otac: ne napuštaj nauku". Tako u svakoj generaciji. Brat naučnika i političara Jovana Žujovića savetovao je ovome: "Politika nije za tebe... ti (se) najbolje okrećeš po tvome kabinetu. Zato ne napuštaj geologiju, ako si rad miran, zadovoljan i uvažen život da provedeš".⁵¹ Autonomnost je smrtna opasnost za jedinstvo cilja. I to nije nikakav usud već karakteristika seljačkih društava u kojima između mase i intelektualaca nema međuslojeva. Kako je Berđajev govorio za Rusiju: "bilo je kulturnih ljudi, ali nije bilo kulturne sredine".⁵²

Zanimljivo je, i možda najbliže istini, kako je otac Ivana Đurića video razlog i cilj političkog angažovanja sina čijim se rezultatima u nauci, i sam naučnik, ponosio.

Osamdesetih godina prošloga veka, zemlja je, kaže Dušan Đurić, bila u krizi a u njenom rukovodstvu "nije bilo nijednog pojedinca, doraslog državnika i zrelog političara, da u smirenoj i tolerantnoj razmeni mišljenja, pronade ili predloži izlaz iz teške konfliktne situacije". Za ovu priliku, samo usput, to je bila cena predugog trajanja političkog monopola i vođe. Odatle se moglo krenuti u dva pravca: napred u dalju modernizaciju i nazad – u poništavanje napretka ostvarenog u drugoj polovini XX veka. "U takvoj situaciji", nastavlja otac Ivana Đurića, "Ivan smatra da je nečasno ostati neopredeljen. Vaspitavan u demokratskoj sredini, od ranog je detinjstva učen da bude radan i skroman, i da stečenim znanjem i razmišljanjem donosi sud o događajima u našem društvu... U sudbonosnim događajima o kojima je rečeno, Ivan svesno rizikujući da izvesno vreme bude neshvaćen u zaostaloj i neobaveštenoj sredini, glasno i nedvosmisleno ukazuje da Srbija mora slediti put savremene Evrope. On postaje predsednik 'Liberalnog foruma' (1990), okupljajući oko sebe mnoge vrhunske i pametne pojedince, mlade i visoko obrazovane, u želji da Srbija postane građansko društvo, demokratska i slobodna zajednica svih njenih građana,

⁵¹ Vid. Latinka Perović, "Naučnik i političar: Jovan Žujović" u: Ista, *Između anarhije i autokratije*, Beograd, 2006, s. 317.

⁵² N. Berđajev, *Izvori i smisao ruskog komunizma*, Beograd, 1989, s. 15.

bez obzira na versku i nacionalnu pripadnost, izgrađena na temeljima moderne ekonomije, i kao takva postati primer svim Srbima, bez obzira gde žive. U takvoj zajednici, svi njeni građani će živeti od plodova svoga rada, i još više no ikada ranije, potvrditi da pripadamo evropskoj kulturi i civilizaciji. Naravno, ovakav program naišao je pored odobravanja, još više na suprotstavljanje“.⁵³

Sveden, ali ovo jeste bio program Liberalnog foruma koji se, po svojoj tendenciji, razlikovao i od vladajuće partije i od brojnih političkih stranaka koje su samo varirale jedan isti politički program, program etničke srpske države. Sa idejama Liberalnog foruma Ivan Đurić je, međutim, na predsedničkim izborima decembra 1990. godine, sa 300.000 glasova, osvojio treće mesto: posle Slobodana Miloševića i Vuka Draškovića a u Vojvodini više glasova i od Slobodana Miloševića. I to bez posebnih političkih priprema i bez ikakve finansijske potpore. To je bio dovoljan znak za uzbunu kako vladajuće partije tako i opozicije. Kao protivnik koji je neočekivano banuo na političku scenu i još pokazao da nije sam, morao je biti izložen medijskoj kampanji i pretnjama. Ujesen 1991. godine, dobio je poziv sa Univerziteta Pariz VIII da nastavi sa držanjem predavanja iz istorije Vizantije. To je moglo ubrzati njegovu odluku da ode u Francusku. Ali odlazak je bio nagao: sam je govorio da nije stigao da ponesu ni četkicu za zube i da je otišao ne znajući koliko će ostati van zemlje – “pet minuta ili pedeset godina“. Često je bio pitan o razlozima napuštanja Srbije. Uvek je odgovarao da objašnjenje ostavlja za svoje ili tuđe memoare. Ali, neke činjenice su već tada bile poznate.

Ivan Đurić je iz Beograda otišao u Pariz, preko Skopja i Istanbula, uz pomoć tadašnjeg predsednika Republike Makedonije Kira Gligorova. U Parizu je bio pod zaštitom policije. Možda za svaki slučaj, a možda i zato što su francuske vlasti imale u vidu neki konkretan razlog. U atmosferi gde se svako kritičko mišljenje smatralo nacionalnom izdajom, a naročito u svetlu potonjih političkih ubistava u Srbiji, među kojima i njenog bivšeg predsednika i aktuelnog premijera, svaki oprez bio je politički razlozan. Razlikujući se načelno i od vlasti i od opozicije i tražeći alternativu i jednoj i drugoj strani, Ivan Đurić je praktično bio bez zaštite. “Otišao sam“, objašnjavao je Ivan Đurić, “iz političkih razloga koji su dovoljno uzbudljivi da mogu poslužiti za pisanje memoara. Morao sam da odem jer mi je egzistencija bila ugrožena. Želim da kažem da na Fakultetu gde sam

⁵³ Dušan S. Đurić, *Đurići u Zaovinama...* s. 378.

predavao, nisam nikad imao nikakvih problema. U trenutku kada sam napustio Filozofski fakultet u Beogradu, ja sam bio predsednik Saveta Fakulteta⁵⁴. Ali, ovo poslednje, kao jedinu preostalu zaštitu, ukinuo je taj isti Savet Filozofskog fakulteta svojom odlukom (1993) o razrešenju Ivana Đurića i prestanku njegovog radnog odnosa.

Po odlasku iz zemlje, Ivan Đurić je živeo i radio u Parizu. Poznat odranije kao gostujući profesor, predavao je na Univerzitetu Pariz VIII, Univerzitetu Pariz XII i u Institutu za evropske studije. U isto vreme, sa izoštrenijim pogledom na zbivanja u vlastitoj zemlji, široko se angažovao da, pre svega, pomogne njihovom razumevanju i traženju odgovarajućeg rešenja. Govorio je: "prednost političkog angažovanja u inozemstvu je to što se vani može čuvati vlastiti politički stav bez obaveze da činite ponekad ružne kompromise, a uz to ste, što se može činiti paradoksalnim i neusporedivo bolje obaviješteni o svemu"⁵⁵. U svakom slučaju, sklonivši se od stvarnih ili pretpostavljenih opasnosti, Ivan Đurić je, s pravom ili ne, osećao da se udaljio i od jednog mentalnog stanja satkanog od ličnih sujeta i zavisti: "Prisiljavanjem na privremeno povlačenje iz zemlje nehotično mi je napravljena usluga: ostao sam na neki način, politički pa i kulturno sačuvan"⁵⁶.

Po uzoru na poljsku emigraciju (Mickijević, Šopen, Miloš, Gombrovič), što je, po njemu, značilo: razvijanje ideja na koje zemlja može da se vrati nakon dugih razdoblja spoljnje i unutrašnje ugroženosti, Ivan Đurić je, zajedno sa intelektualnim prijateljima iz bivše Jugoslavije, u Parizu (1993) osnovao Pokret za demokratske slobode. Razlog za osnivanje Pokreta Ivan Đurić je nalazio u programskoj orijentaciji opozicije: ona nije dovodila u pitanje politiku čiji je cilj bio stvaranje svesrpske države, već operativnog nosioca te politike što taj cilj nije ostvario. Zato je Slobodan Milošević i napadao opoziciju, ali se stvarno bojao samo alternative: "Naš je stav da tamo (u Srbiji – L. P.) više nema artikulisane opozicije, a stranka koje sebe nazivaju opozicijom sasvim su istrošene. Zato se upravo spremamo osnovati svoju političku stranku u Srbiji. Odlučili smo da njeno središte bude Kragujevac. Idemo u užu Srbiju prvo zato što je tamo autentično srce Srbije, a potom zato da bismo se izmaknuli presiji SPS-a

⁵⁴ U ovoj knjizi: "Crna rupa u džepu socijalista".

⁵⁵ Isto, "Bosna se ne može podeliti".

⁵⁶ Isto: "Srbija još nije dodirnula dno".

koji nije partija nego sistem na vlasti. Mislimo da se odatle možemo uspješno suprotstaviti nacionalizmu“.⁵⁷

Zaobilaženje Beograda u izboru mesta odakle je imala da krene alternativa predstavljalo je, možda, iluziju. Ali, polazišta i ciljevi Pokreta za demokratske slobode bili su na tragu alternative: “Imali smo jedan načelan stav... da Jugoslavija kao država, ona Jugoslavija (SFRJ a ne SRJ – L. P.), jeste mrtva, ali da jugoslovenski prostor nije mrtav i da na jedan ciničan način pokazuje svoje postojanje upravo kroz ono što se zbiva i da je jugoslovenska kriza globalna kriza, te da se ne može rešiti parcijalno“.⁵⁸ Otuda cilj Pokreta nije bio obnova jugoslovenske države, već prihvatanje nove političke realnosti čiji su imperativ: “dobrosusedski odnosi između BiH, Hrvatske, Srbije, Crne Gore, Makedonije pa i Slovenije“.⁵⁹ A pre toga: prestanak klanice, priznanje bivših jugoslovenskih republika u postojećim granicama, celovitost Bosne i Hercegovine čije su granice starije od jugoslovenske države, autonomija Vojvodine, rešenje problema Kosova na način sličan onome iz Ustava od 1974. Nijedno od ovih rešenja nije bilo prihvatljivo za vlast, ali ni za opoziciju: ona se pobunila samo protiv rata kao sredstva ostvarenja svesrpske države, predpostavivši oružju politička i diplomatska sredstva. Nije, dakle, dovoljno promeniti samo nosioce jedne istorijski anahrone orijentacije koja generira sukobe. Treba napustiti tu orijentaciju. Bez toga, pisao je Ivan Đurić davno pre promena u Srbiji 2000. godine, koje nije ni doživeo, i da pobedi vlast SPS-a, opozicija “onakva kakva je, sa sredstvima (političkim i ekonomskim) kojima bi raspolagala i sa nedovršenim procesom nacionalne 'katarze', izuzev oslobođenja mas-medija od 'socijalističke' cenzure i sličnih poteza, vrlo brzo bi bila prinuđena da, bez obzira na verovatno najavljivanje izbora za ustavotvornu skupštinu, prizna da ni sama nije kadra da složno menja sistem. Bio bi to fijasko nadanja za demokratiju, a možda i povod za diktaturu ili građanski rat“.⁶⁰ Dva su razloga za eventualno takvu budućnost.

Prvo, “iako latentno antikomunistička“, Srbija je podržala, i to masovno, Slobodana Miloševića kada joj je on obećao “razrešenje njenog nacionalnog pitanja, na ludi nacionalistički način“. I politički i psihološki je objašnjivo da ni pojedinac, kao ni kolektiv, “ne želi da se seća vlastitog

⁵⁷ Isto: “Bosna se ne može podijeliti“.

⁵⁸ Isto: “Između dva zla“.

⁵⁹ Isto, “Zablude Velike Srbije“.

⁶⁰ Isto: “Srbi, Hrvati, 'Realpolitik'“.

udela u stvaranju jednog zla“,⁶¹ koje je donelo ratove, sankcije, udaljavanje od sveta.

Drugo, konkretnije, uloga “zvaničnog Beograda podržavanog (setimo se mitinga) od velikog broja građana Srbije srpskog porekla kada se jurišalo preko tuđih leđa na zamišljene granice velike Srbije“. ⁶² U činjenicama da su Srbi dali veliki prilog stvaranju Jugoslavije, da je Srbija najveća republika u Jugoslaviji, a srpski narod najbrojniji – Ivan Đurić nije video izvore prava na dominaciju, već razlog za veću odgovornost i sporazum sa drugima kao *modus vivendi*.

U Parizu Ivan Đurić je održavao veze sa brojnim ličnostima političkog i javnog života Francuske. Iz Pariza, sa javnošću u svim zapadnoevropskim državama i sa političkim ljudima na, kako bi on rekao, jugoslovenskom prostoru, neprestano ponavljajući da je taj prostor stariji i trajniji od jugoslovenske države. Zbog svog poznavanja istorije, bio je veoma tražen sagovornik: njegovi brojni članci, naročito intervjui, objavljivani su u visokotiražnim glasilima svih zapadnoevropskih država. Osim toga, Ivan Đurić je učestvovao u mnogim stručnim i političkim debatama i raspravama (Pariz, Beč, Minhena, Crans Montana). Odlazio je u Hrvatsku (Zagreb) i bio prisutan u njenim glasilima liberalne orijentacije, kakav je bio časopis *Erazmus*. Putovao je u Bosnu (Tuzla, Sarajevo). Podržao je osnivanje Srpskog građanskog vijeća u Sarajevu. Polazio je od toga da se Bosna i Hercegovina ne može podeliti: njene granice su, podsećao je, starije i od prve i od druge Jugoslavije.

Naravno, najvažnija tema kojom se Ivan Đurić bavio i kao istoričar i kao politički angažovan intelektualac, bila je Srbija u pripremama za dolazak Slobodana Miloševića, ratovima, sankcijama, daleko od sveta, u predmodernom, preddemokratskom stanju. Pisao je o Beogradu kao o centru moći, središtu korupcije i kriminala, kao pribežištu izbeglica. Video ga je kao glavu odsečenu od tela. Zanimalo ga je, nakon svega, baš to telo: “duboka“ Srbija o čijim je frustracijama otvoreno govorio. Zato je odlazio u Kragujevac, Užice, Čačak, Valjevo... Bio je osnivač i prvi počasni predsednik Lige za Šumadiju. Hteo je i simbolično i praktično da pokaže da ga je raspad jugoslovenske države uverio u ono što je kao istoričar znao: budućnost Srbije nije u centralizovanoj etničkoj državi: “U Šumadiji se pre

⁶¹ Isto: “S jedne strane demokratija i patriotizam, s druge strane – autoritarizam i nacionalizam“.

⁶² Isto.

stotinu godina već jednom rađala moderna Srbija, taj put ponovo predstoji Srbiji, i logično je da on ponovo počne odavde“.⁶³ Deset godina posle smrti Ivana Đurića govori se o napetostima između Beograda i “duboke“ Srbije i na dnevnom redu je decentralizacija i regionalizacija Srbije. Poznavanje stvarne istorije je važan uslov za racionalno delovanje. “Smatram“, govorio je Stanislav Vinaver, “da je moderan samo onaj koji je razumeo staro, pa umeo da ga odbaci. Ako staro ne možete da odbacite onda padate u ponavljanje“.⁶⁴ Po vaspitanju i prirodi, po širokom i pouzdanom znanju, pre svega po intelektualnoj kulturi i načinu mišljenja – Ivan Đurić nikako nije mogao biti ponovac. To je odredilo njegovu orijentaciju u politici i njegovo posebno mesto na političkoj sceni u Srbiji na kraju XX veka.

U leto 1997. godine je ustanovljeno da Ivan Đurić boluje od teške bolesti. Lečenje je trajalo kratko: preminuo je u Parizu već ujesen iste godine, 23. novembra. Samo tri nedelje pre smrti dao je svoj poslednji intervju.⁶⁵ Brigu o lečenju Ivana Đurića, kao i o kremiranju njegovih posmrtnih ostataka, preuzela je francuska država. Urna koju je avionom iz Pariza u Beograd donela, na svom krilu, gospođa Nana Bogdanović, pohranjena je u porodičnoj grobnici na Novom groblju u Beogradu.

Francuski univerziteti na kojima je Ivan Đurić držao predavanja iz istorije Vizantije odali su poštu svom preminulom profesoru. Filozofski fakultet u Beogradu nije ni na koji način obeležio smrt Ivana Đurića, koji je na njemu bio vanredni profesor i predsednik njegovog Saveta. Samo je profesor Andrej Mitrović, koga je vest o smrti Ivana Đurića zatekla na času, tu vest odmah i saopštio studentima. Uz izvinjenje što ne može da nađe bolju reč kojom bi izrazio šta za jednu malu zemlju kao što je Srbija znači smrt ličnosti intelektualnog formata Ivana Đurića, profesor Mitrović je studentima rekao: “Nastala je jedna ogromna rupa“. A zatim je to isto ponovio na jedinom javnom odavanju pošte Ivanu Đuriću u Beogradu – u Centru za kulturnu dekontaminaciju.⁶⁶

Povodom smrti Ivana Đurića u francuskoj štampi je objavljeno više tekstova. O njemu se govorilo kao o naučniku i velikom srpskom patrioti. Ti tekstovi nisu poznati u Srbiji kao što, iz razloga o kojima je već

⁶³ Isto, “Srbija se danas nalazi u preddemokratskoj fazi”.

⁶⁴ *Citat Vinaver*. Priredio Gojko Tešić, Beograd, 2007, s. 387.

⁶⁵ U ovoj knjizi: “Regionalizacija – budućnost Srbije“, *Demokratija*, Beograd, 14. oktobar 1997.

⁶⁶ Na pomenutoj komemoraciji, pored prof. Andreja Mitrovića, govorili su: prof. Mirjana Živojinović, književnik Filip David i dr Latinka Perović.

govoreno, nije poznata ni većina tekstova Ivana Đurića. Prirodan redosled je početi sa objavljivanjem njegovih tekstova bez kojih se ne može razumeti ni sadržaj pomenutih francuskih tekstova.

Ćerka Ivana Đurića, Marija (1979), iz braka (koji je kasnije razveden) sa Majom Danon, profesorkom engleskog jezika, ćerkom dirigenta Oskara Danona, živi danas u Americi.

4. Vlast, opozicija, alternativa

Jasnoće radi, da ponovimo: stanovište sa koga je Ivan Đurić i kao istoričar i kao politička ličnost analizirao uzroke krize jugoslovenske države i njen ishod u ratovima i raspadu države stoji kao radikalno suprotno stanovištu vladajuće Socijalističke partije Srbije koju je personifikovao njen predsednik sa statusom vođe svih Srba. Ali, Đurićevo stanovište se razlikuje i od stanovišta opozicije čiji je on najveći deo video u sastavu onog istorijskog bloka kome je pripadao i sam Slobodan Milošević. Tako ju je video i svet bez čije je podrške ostala: nije bilo dovoljno biti samo protiv vlasti komunista Slobodana Miloševića i napadati ga zato što nije doveo do obećanog rešenja srpskog pitanja⁶⁷: "Promenimo slogane! Naša borba nije protiv Slobodana Miloševića, naša borba je za demokratiju. A podrazumeva se da demokratija isključuje Slobodana Miloševića".⁶⁸

Srbija je, po Ivanu Đuriću, kraj državnog socijalizma i slom političkog monopola u Istočnoj Evropi dočekala bez jasno profilisane alternative. Srpska intelektualna elita nije bila mnogobrojna, a pogotovo nije bila masovno disidentska: "Mi nismo imali ni Vaclava Havela, ni Solidarnost, nismo imali ni sovjetsku okupaciju. Titova Jugoslavija je mudro, različitim prednostima u poređenju sa susedima, sistematski, često i uz njihovo saučesništvo, potkupljivala potencijalne disidente. Na šta se svodilo 'disidentstvo' u Jugoslaviji 70-80-ih godina? Na traganju za nacionalnim nepravdama a ne na ideološku alternativu..."⁶⁹ To je bilo podsticano i sa Zapada, koji je u svim zemljama državnog socijalizma i političkog monopola komunističkih partija, naročito u socijalističkim federacijama, u nacionalizmu video, često bitnog, činioca demokratizacije. Jednom reči, i sam je učestvovao u crtanju đavola.

⁶⁷ Isto, "Moje je rodoljublje besplatno".

⁶⁸ Isto, "Između dva zla".

⁶⁹ Isto, "Da li je Milošević nacionalist?"

Uspostavljanje višepartijskog sistema nije, međutim, značilo i stvarnu političku pluralizaciju: “Mi smo jedino u predvorju demokratije i još uvijek se razlikujemo kao anacionalisti i nacionalisti, demokrate i autokrate, kao oni što znaju ili neće da znaju da stranka sa nacionalnim predznakom ne postoji... Još smo daleko od autentičnih razlika između liberala, socijal-demokrata i demokrata... od početka je, nažalost, istorijska frustracija zavela veći deo opozicije s početka osamdesetih godina na tvrde nacionalističke staze... To je bilo glupo, jer na planu pansrbizma Milošević je nepobediv.”⁷⁰

Ivan Đurić je, kao i Zoran Đinđić kasnije, osnove za alternativu i vladajućoj partiji i većini opozicionih stranaka u Srbiji nalazio u tendenciji posthladnoratovskog neideološkog trenda, ali i u tankoj liberalnoj tradiciji u Srbiji u čijoj je srži: Srbija kao moderna država, što je uvek značilo evropska država. Ova istorijska tendencija nije preovladala ni na kraju XX veka. Utoliko je bio važniji intelektualni napor Ivana Đurića da se održi njen kontinuitet. On je znao i zašto je to važno: “Srbija se danas boji spoljnog sveta, boji se sopstvene savesti (mala je uteha što za njom kaskaju, premda na povećoj razdaljini, i drugi grešnici), nisam uveren ni da je danas u stanju da misli. Prirodno je, stoga, što Evropa, osim u meri u kojoj mora, ne komunicira sa ‘Novom Vizantijom’. Ali prirodno je i što vlastima u Srbiji ovakav ‘autizam’ odgovara. Ne bi bilo, međutim, prirodno da svi koji Srbiji žele život, a ne smrt, makar pomišljaju da je vrate u Evropu. Pred takvima je dug i nimalo izvestan poduhvat. No, ukoliko to ipak pođe za rukom, eto budućnosti za čitav jugoslovenski prostor.”⁷¹

Intelektualno angažovanje Ivana Đurića su stanovišta liberalne alternative dalo je kao rezultat koherentan model mišljenja koji je jedino i vodio zaustavljanju njenog kretanja nizlaznom linijom od polovine osamdesetih godina XX veka. Pisao je da u krizi i slomu jugoslovenske države nema nevinih. Analizirao je mnoštvo činilaca: odnos Srba i Hrvata kao središte krize: “Započeti rat između Srba i Hrvata, dva naroda tako bliska i geografski i istorijski čini suštinu postojećeg jugoslovenskog problema”⁷²; frustriranost svakog od ova dva naroda; udeo spoljnih faktora (Evropa, SAD, Rusija). Analizom je i došao do zaključka da je “ključ u Beogradu”.⁷³ Fokusirao je Srbiju, ukazujući na njenu odgovornost prema

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Isto, “Srbija i Evropa”.

⁷² Isto, “Srbi, Hrvati, ‘Realpolitik’”.

⁷³ Isto, “Ključ je u Beogradu”.

drugima, ali i na već vidljive posledice jedne anahrone ideje i istorijski potrošene tendencije u Srbiji. U vrh tih posledica stavljao je odlazak iz zemlje 300.000 mladih i najobrazovanijih ljudi, koji su predstavljali kritičnu masu za stvarne promene. Pravio je istorijske analogije⁷⁴ i vršio upoređenja. Pomenuti odlazak nove elite iz Srbije bio bi uporediv, po Ivanu Đuriću, sa odlaskom, na primer, 1.500.000 takvih ljudi iz Francuske: “Jasno je da takve Francuske kakvu znamo ne bi više bilo”.⁷⁵

Granicu, koja je, po Ivanu Đuriću, razdvajala vlast i opoziciju od alternative, povlačio je njihov odnos prema dva pitanja: kako krizu ne učiniti permanentnom rizikujući nove sukobe na Balkanu i dalje zaostajanje balkanskih naroda, i kako izbeći moralnu neosetljivost pojedinca i čitave zajednice, koja utiče i na pravnu odgovornost države i njen međunarodni kredibilitet.

Alternativa, po Ivanu Đuriću, polazi od jedinstva jugoslovenskog prostora, ali ne u smislu državnog jedinstva, već istorijske povezanosti naroda koji na tom prostoru žive. Otuda za nju priznanje bivših jugoslovenskih republika u postojećim granicama, i decentralizacija svake od njih, uz njihovu zajedničku, evropsku, perspektivu, nije nikakva izdaja “zavetnih” ciljeva srpskog naroda, već njegov istorijski interes. A u pitanju odgovornosti, alternativa je stajala na stanovištu da Srbija treba licem da se okrene sebi: “za Srbiju će se pokazati pogibeljno ukoliko ne bude bila kadra da se suoči sama sa sobom”.⁷⁶ Priznanje sopstvene odgovornosti nije ni znak slabosti, ni gest prema drugima, već znak sopstvene zrelosti.

Ovaj model mišljenja nije bio za Srbiju nov, niti je Ivan Đurić, među svojim savremenikima, bio jedini kome je on pripadao. Ali, kroz proučavanje istorije i kroz porodičnu tradiciju, on ga je razvio do one prepoznatljivosti posle koje više ne može da se kaže: nije bilo drugog izbora.

⁷⁴ Isto: “Kriza knjige i moguća rešenja”.

⁷⁵ Isto, “S jedne strane demokratija i patriotizam, s druge strane – autoritarizam i nacionalizam”.

⁷⁶ Isto, “Vreme je za rodoljublje”.

I

Vilistan

Istorijski eseji

1. VILISTAN¹

Vilistan je ime zemlje vilinske, o kojoj je maštao mali Pajan. I Vilistan i Pajan izumi su Jovana Jovanovića Zmaja², a našli su se opisani na početku zbirke Čika-Jovinih "Nevenovih"³ priča za decu i odrasle. Prema priči, Pajan je uzdisao od zemlje da samo jedared zaviri u tu rajsku zemlju, "u kojoj se sigurno živi sasvim drugačije nego ovde". Govorio je: "otišao bih, vala, odmah, još danas, samo kad bih znao gde je Vilistan, na kojoj strani". Njegovu prijateljicu, "zeljastu macu", ovce su, međutim, na vreme upozorile: "Mi tu zemlju nikada nismo videle. Znaš, ovce ne mogu da idu kud im drago, nego kud ih čobanin odvede". Ipak, najpre se nadoše neki vajni poznavaoци svega i svačega koji su sa sigurnošću tvrdili da će se do Vilistana lasno stići, ali da "treba samo da se Pajan uputi prema istoku, jer sunce se svakoga dana rađa odande, a nema sumnje da se rađa iz Vilistana". Za njih dvoumljenja nije bilo ni oko strana sveta ni oko vilistanskog raja. Na nevolju, taman kada je izgledalo da je obećana zemlja pronađena, našao se puž koji je raspolagao drukčijim obaveštenjima. Istina, nije ih imao na osnovu ličnog iskustva, već jedino zahvaljujući sumnjivom sećanju Pajanove bake, dakle – nekoga iz prethodnog naraštaja. A baka je tvrdila da "Vilistan ne treba tražiti na istoku, on je na zapadu", pri čemu nije jasno da li je baka "i" i "z" izgovarala kao malo ili veliko slovo. Isto tako, iz

¹ Vilistan – "vilinska zemlja", ironično upotrebljen delimični turcizam ("vila" – srpska reč; "stan" – turska reč), inače nepoznat u srpskom jeziku; ujedno, to je i naslov jedne od priča srpskog pisca Jovana Jovanovića Zmaja.

² Jovan Jovanović Zmaj (r. 1883, Novi Sad – u. 1904, Sremska Kamenica), lekar, pesnik, najpopularniji srpski pisac za decu (poznat pod imenom "Čika Jova").

³ "Neven", list za decu; pokrenuo ga i uglavnom ga vlastitim tekstovima ispunjavao Jovan Jovanović Zmaj. Izlazio u Novom Sadu i Zagrebu od 1880. do 1907, odnosno 1911. godine.

priповести se ne da naslutiti da li je mali Pajan, dvoumeći se oko Vilistana i oko strana sveta, možda živeo negde između, nesvrstan, ili je, pak, detinjstvo provodio izvan tih geografskih odrednica.

Kako bilo, tek životinje su spremno uveravale mališana da mu za putovanje nisu potrebni ni prtljag ni znanje, što je on, lakomislen kakav je bio, rado i sam prihvatio. Izuzetak su, valja priznati, bili isključivo mravi, odvrćajući da “oni imaju preča posla” nego što je zaludivanje sa Vilistanom. I tako, vreme je proticalo a Vilistana ni od korova. Od Pajana su se, izgleda, tiho i neprimetno, udaljili i raznorazni savetodavci i stručnjaci za strane sveta, no on kao da toga nije bio svestan. Sedeo je i dalje u dvorištu, sve češće je pogledao na mesec, a ubrzo je stao i da samoga sebe ubeđuje kako mu pomoć oko vilinske zemlje može doći samo otuda, sa nebesa, na kojima se, izvesno, Vilistan i nalazi. Nagao, svojeglav i prvenstveno prilična neznalica, Pajan se na prečac odluči da uzme lestvice i da se, preko krova, odvažno i samouvereno zaputi na mesec. “Skočio je odmah da ostvari tu nameru, ali kad se uspenrao do streje, opazi da se prevario: mesec nije ležao na krovu (što je lakomisleni Pajan pretpostavljao), to se odozdo samo činilo. Veoma se zbog toga ozlovoljio (bio je, po svoj prilici, ljut i na nebesa i na svoje zemaljske podržavaoce i obožavaoce koji su netragom nestali), pa kad je pošao dole, nije pazio kako staje – noga mu se omače i on sa prilične visine bubnu na zemlju“. Naravno, ništa se strašno nije zbilo, posle mu je u pomoć pritekla mama i sve se lepo završilo.

Razume se, i u ljudskoj istoriji je vilistanskih maštanja i zaludivanja oduvek bilo napretek. Pod njima valja razumeti svekolike silne pokušaje nerazumnog udovoljenja kolektivnoj potrebi da se nezadovoljstvo preokrene u zanos, zasnovan na iskustveno maglovitom ili nepoznatom raju. Potreba za utehom i rajem notorna je koliko i lakovernost pred samozvanim utešiteljima, prorocima ili vođama na putevima ka vilinskim zemljama. Pri tome, manje je važno da li su pojedinci, koji se izdaju za utešitelje, vođe i proroke, sami ludi, sebični, vlastoljubivi ili zli, bitno je da i oni veruju u premoć iracionalnog nad činjenicama, opšteg nad pojedinačnim kao i u privlačnost mita naspram jave. Sudeći po posledicama, u istoriji je tu najčešće po sredi i privremeni trijumf neznanja nad znanjem. Ishod je, baš kao i kod Pajana, pad sa lestvica i tresak u dodiru sa zemljom. Kod mališana on je prošao bez posledica, no kod kolektivnih “padova” nije više reč samo o razbijenom kolenu i utesi u zagrljaju brižne mame niti samo o buđenju iz neostvarenog sna. Neretko, taj tresak nametne i mahnitu osvetu nad krivima i pravima, a događa se i

krvoproliće, shvaćeno (a kako bi i bilo drukčije?) kao neminovna opšta katarza. Ali, da ne odugovlačim i ne raspredam o “opštim mestima“, za istoričara je, pri srodnim razmišljanjima, šire uzev dvojaki nauk ovde po sredi: s jedne strane, podsećanje savremenika na korisne analogije koje im prošlost nudi i, sa druge, upozorenje povesti da se budućnost ne gradi (niti sadašnjost tumači) preslikavanjem onoga što se već zbilo. Prošlost je korisna kao iskustvo, ali je od nje slaba vajda, ukoliko se priželjkuje kao mitom optočena repriza. Jer, istorija raj ne prepoznaje niti u prošlosti niti u budućnosti.

U osnovi isto upozorenje je svojim čitaocima uputio i Čika-Jova, počinjući pripovest o Vilistanu na sledeći način: “Ni ja vam ne znam kazati gde je to bilo i kad je bilo, znam samo da je tako nešto bilo“. A jedna od priča iz “istorijskog vilistana“, sa naglaskom “da je tako nešto (već) bilo“, mogla bi da bude i ona odavno nestalome vizantijskom puku i njegovom ljubljenu caru, po imenu Androniku I Komninu. “Čujte, dakle“ – kako bi Zmaj rekao. Elem, bila jednom dva princa carskoga roda. Zvali su se Manojlo⁴ i Andronik Komnini⁵ i jedan drugom bejahu stričevići. Voleli se međusobno nikako nisu, a kada je Manojlo, postavši car, stao da stiče sva priznanja ovozemaljske slave, mržnja se u zavidnom Androniku sasvim razbukta. Verovao je, uostalom ne bez ikakvih razloga, da od svoga bratučeda nije ni u čemu gori. I, zaista, Andronik Manojlu nije ustupao niti u obrazovanju, niti u govorništvu a bogami niti u hrabrosti. Usuđivao se, čak, caru i otvoreno da prkosi, sa njim se svađa pa i da mu radi o glavi. Ovo poslednje koštalo ga je Manojlove srdžbe i Andronik se našao u izgnanstvu. Ali, udaljenost od carskoga dvora i vizantijske prestonice nije doprinela utišavanju njegovih želja za vlašću. Tašt preko svake mere, Andronik je uporedo smatrao da je upravo on jedini kadar da brani i razume kako carstvo tako i ugroženi ponos podanika. Ubeđen u sopstveno pravo i videći sebe kao božjeg i narodnog izabranika, slavloljubivi princ nije birao sredstva da se prestola dokopa. Na kraju, to mu je i pošlo za rukom. Kada je Manojlo umro, na presto je stupio njegov dvanaestogodišnji sin Aleksije⁶. Pošto je novi vladar bio još uvek dete, upravu nad državom na sebe je preuzela njegova mati koja se zvala Marija⁷. Kako se Carigradanima ona nikako nije

⁴ Manojlo I Komnin, vizantijski car (1143–1180).

⁵ Andronik I Komnin, vizantijski car (1183–1185).

⁶ Aleksije II Komnin, vizantijski car (1180–1183).

⁷ Marija Antiohijska, vizantijska carica, druga žena cara Manojla I Komnina.

dopala (a gnev prema njoj Andronik je izdašno potpomagao), neminovno se bližio čas odluke i za nju i za Manojlovog stričevića.

Međutim, da bi pripovedača o ovim zbivanjima iz osamdesetih godina XII stoleća danas dobro razumeli, bitno je istaći nekoliko pojedinosti. Najpre, valja znati da su tadašnji Vizantinci bili vrlo nezadovoljni. Beda i siromaštvo videli su se svuda a naročito su padali u oči na ulicama prestonice. Takve su prilike utoliko više pogađale ondašnje žitelje Carigrada, ukoliko su, svakodnevno, bivali u prilici da, na sokacima rodnoga grada, sreću imućne i sve imućnije strance, poreklom sa latinskog zapada, koji znaju načine da se bogate na njihovome tlu i na njihovome znoju. Bar su tako oni mislili. Činilo im se da se razlozi jadu i nedaćama ne kriju u manama njihove države, već su ih tražili po svaku cenu u drugima, Mlečanima u prvome redu, u latinskoj podloj naravi i lažnoj katoličkoj veri. Revnosni pravoslavni monasi samo su pospešivali ovo nezadovoljstvo, prezirući one među Vizantincima koji bi se ipak latili nedostojnih poslova, poput trgovine, preduzetništva ili bankarstva. Na meti je posebno bila aristokratska i intelektualna elita, optuživana za izdaju i udvaranje zapadnjacima. Nesrećna Marija i sama je bila Latinka, a bila je i okružena latinskim trgovcima i najamnicima, tako da je bio potreban jedino povod pa da dođe do najgoreg. Zbilo se i to kada je u prestonici došlo do prevrata i kada je bezumna rulja počela da saleće sve sumnjivce, optužujući ih da su Latini, ubijajući ih i pljačkajući njihove domove. Bio je to pokolj kakav Carigrad nije zapamtio.

Na talasima tog pravoslavnog populizma, nošen nerazumnim šovinizmom sugrađana, pojavio se i Andronik u prestonici. Predstavljajući se kao zaštitnik maloletnog Aleksija, on je smesta Mariju pogubio, naredivši da joj smrtnu presudu potpiše njen sin lično. Sirotan time svoju glavu nije sačuvao. Dva meseca kasnije, Andronikovi ljudi su udavili i mališana, a potom bacili njegov leš u more, dok se Andronik oženio trinaestogodišnjom udovicom, francuskom princezom Anom. Novi car je za sobom imao narod. Aristokratiju niti je mogao niti je želeo imati za saveznika. Bio je zakleti protivnik Rima i Latina te je prirodno da mu je patrijarh bio sklon, ali samo dok i crkva nije bila ugrožena od ovoga čoveka koji je za sebe verovao da je "vođa Romeja", car koji je opet ujedinio narod romejski, vratio mu nacionalnu čast i istrebio ga od nedostojnih domaćih elitističkih izdajnika i stranih uljeza. Razume se, malo je ko među savremenici u tome trenutku strepeo od pristizanja računa za učinjeno, od odsecanja latinskih glava i njihovog vezivanja psima za repove do spaljivanja trgovačkih lađa. Računi su, naravno, potomcima Andronikovim

itekako prispevali, a najveći je bio plaćen 1204. godine – latinskim osvajanjem vizantijskog Carigrada. Tada je mletački slepi dužd, Enriko Dandolo (vid mu je bio oduzet upravo u pomenutom pogromu), naveo sirove zapadnoevropske vitezove da uđu u prestonicu i tamo vaspostave svoje carstvo, ovoga puta rođeno u krvi njenih pravoslavnih žitelja.

No, posledice Andronika Komnina nisu uznemiravale. Još dok se, izgnan iz otadžbine, bavio u Rusiji i na muhamedanskom Istoku, ovaj je čovek pokazivao prezir prema stvarnosti. Osećajući se izabranikom naroda i samoga Boga, nije bivao nimalo uznemiren ni usamljenošću države kojom je carevao. Jer, takav kakav je bio, Vizantiji nigde, u ondašnjem svetu, saveznika više nije mogao naći a ponašao se kao da mu saveznici nisu ni potrebni. Reforme na koje je prionuo bile su nadahnute carevim geslom “da ne postoji ništa što carevi ne bi mogli ispraviti i da nema nepravde koju oni ne bi mogli svojom vlašću iskoreniti“. Često i plemenitim pobudama nadahnuti, ovakvi pokušaji su u državi, na žalost, bili bez pravog uspeha. Andronik, međutim, kao da ništa nije primećivao, svoje pouzdanje i dalje gradeći na poklicima oduševljenja, kojima ga je carigradska svetina u svoje vreme dočekala. Hleba za narod nije bilo više nego ranije a od časti i mržnje prema tuđinima nije se bolje živelo. U carstvu su postepeno ljudi počeli da shvataju da je obećani “vilistan“ dalje no ikada. Aristokratija i okretniji među Vizantincima caru nisu bili skloni ni u početku, ali za Andronika je još opasnije bilo što nije pridavao važnost okolnosti da mu ni gradski puk ne kliče kao nekada. Borba protiv bogataša (danas bi se kazalo: “protiv privatne svojine“) i progoni stranaca (u savremenom jeziku: “stranog kapitala“) tome istom puku nisu bili više niti dovoljni niti privlačni, pogotovo kada je svetina stala da uviđa da pravoslavna vera nije u opasnosti od njih već, mnogo više, da joj pogibelj preti od države same i vlašću opsednutoga cara. Uhode i žbiri trudili su se da spreče nezadovoljstvo, bila su po život opasna čak i sašaptavanja među podanicima. Carstvo je postalo jedinstveno, ali ne i snažnije. Krnjili su ga spolja vojnički premoćni susedi, a iznutra izjedali neredi i beda. Ali, u Vizantiji nije bilo niti mudrih koji bi bili u prilici da na cara utiču, niti bogatih koji bi narodu olakšali muke preživljavanja a nije bilo ni aristokratije koja bi državu branila. Sve njih Andronik je okrenuo protiv sebe.

I, kada su se ratu vični Normani, osvojiv Solun, približili Carigradu, u prestonici je nanovo potekla krv. Olako data obećanja tamošnji puk više nisu zanimala. Njegov bes sada se okrenuo baš na onoga koga je koju godinu ranije slavio. Car Andronik Komnin bio je zverski rastrgnut na

ulicama svoje varoši, od svojih doskorašnjih pristaša. Izneverili su ga pre njihovi stomaci nego njihove, nadanjima u postojanje rajske zemlje, okrepljivane duše. Istini za volju, sam car za prazne stomake nije bio kriv. Njegova krivica je ležala na drugoj strani, na populizmu probuđenim opasnim maštanjima podanika, odavno ojađenih raskorakom između ogromnog bremena slavne prošlosti i neslavne jave u kojoj je trebalo snalaziti se. Car im je ponudio samopoštovanje, pa i iluziju o superiornosti samodovoljnosti mimo sveta, demagoški im je nudio i jednakost u siromaštvu, okretao ih je minulom umesto budućem dobu, ali im hleb nije mogao dati. A Vilistan bez hleba nije raj. Zalud će docnije jedan učeni istoričar, ništa manje pravoslavac i Romej od Andronika, zaključiti: “Glupavi žitelji Carigrada, a među njima posebno prodavci kobasica, kožari, zatim stalne kafanske mušterije, popravljajući cipela, ne pravi obućari već suce koje jedva sastavljaju kraj s krajem, snajce koje s naporom zarađuju za svoju koru hleba, svi su se oni ujedinili kao roj mušica u proleće kada nagrne na sveže muzeno mleko u bakraču; ni o čemu što je starije od tri dana oni nisu bili sposobni da razmišljaju, pa ni o tome da su nedavno klicali ovome caru kao spasitelju u još koliko juče klanjali se njegovoj krunisanoj glavi, potvrđujući najvećim zakletvama svoju vernost i svoje poštovanje. A sada, poneseni svojim bezmernim besom i najgorom od svih ludosti, ti isti bezbožnici nisu Andronika pošteđeli nijedne od najstrašotnijih muka“. Pomenuti istoričara zvao se Nikita Honijat⁸.

Eto, bio bi to jedan od nauka o “istorijskim vilistanima“. Ili, što no reče Zmaj: “Ni ja vam ne znam kazati gde je to bilo i kad je bilo, znam samo da je tako nešto bilo“.

Demokratija danas, Beograd, 3 (jun 1990)

⁸ Nikita Honijat (c. 1150–1212), carski sekretar, zatim veliki logotet, jedan od najboljih vizantijskih istoričara, takođe, jedan od čelnika antilatinskog nacionalizma kod Vizantinaca.

2. U KOŽI VUKA BRANKOVIĆA

Ko god drži do “Srpskog rječnika” i blaga u njemu sadržanog teško bi smeo tvrditi da je lično ime “Vuk” u bilo kakvoj vezi sa izdajom. O tome u pomenutom glosaru nema ni govora. Biće pre upravo obrnuto: “Kad se kakvoj ženi ne dadu djeca onda nadjenu djetetu ime Vuk, jer misle da im djecu vještice jedu, a na *vuka* da neće smjeti udariti (za to su i meni ovakvo ime nadjeli)” – veli sastavljač “Rječnika” o sebi i o svome imenu. Da stvari, ipak, nisu sasvim idilične, pokazaće već i sam V. S. K., navodeći, uz ostalo, među “srpskijem poslovicama” i ovakve: “Vuk dlaku menja, ali čudi nikada”, ili “Vuk na vuka ni u gori neće” ili “Vuk ne vije što je mesa gladan, nego vije da družinu svije”. Dakle, nije sporno da je vuk vrlo nezgodna zver, krvoločna i zastrašujuća, no u svojoj naravi, makar prema ljudskom tumačenju, on nema izdajničkih konotacija.

Takve osobine (uglavnom) nemaju ni nosioci istog ličnog imena u svekolikoj prošlosti srpskog naroda. Tačnije, nemaju ih bar oni o kojima je sačuvano znatnije istorijsko znanje i predanje. Nema ih niko izuzev jednoga – Vuka Brankovića. Razume se, u činjenično opipljivoj povesti njegova ličnost može imati više lica i više tumačenja. Međutim, nijedno od njih nije obeleženo izdajom kao sudbinskim biografskim znakom. Nijedno, osim onoga koje Vuku Brankoviću pružaju srpska narodna epika i tradicija. To mitsko sećanje bilo je, kao i u nizu drugih segmenata sprske prošlosti, meta udaraca začetnika nacionalne kritičke istorijske misli pre dobrih stotinak godina. Zahvaljujući najpre Ljubomiru Kovačeviću i, naročito, Ilarionu Ruvarcu, ne samo srpska historiografija nego i srpska kultura stekla je ugled bez premca na balkanskom prostoru. Ugled joj je donela upravo strogost prema sopstvenim zavičajnim zabludama i romantičnim znamenitostima kojima Balkan i inače vrvi. Reč je, zapravo, bila o testu istorijske zrelosti jednog naroda i o nacionalnoj propagandi u najplemenitijem smislu. Uza svu svest da u istoriji ništa (pa ni zrelost) nije jednom zauvek dato, srpski se

narod *tada* mogao podičiti vrednostima koje do danas njegovim susedima još uvek delimično izmiču: srpskoj historiografiji se, naprosto, verovalo i izvan lokalnih međa, u takozvanom “velikom svetu”. Ovakva privilegija, do skoro ekskluzivna, odnedavno jeste ugrožena – no to je priča za drugu priliku. Sada je zgoda da se zabavim peripetijama kroz koje je prolazio Ilarion Ruvarac, protagonista pomenute kritičke istorijske misli kod Srba.

Ovaj istinoljubivi rušitelj pseudoistorije i svakojakih patriotskih zaludivanja bio je i sam brzo oglašen lošim rodoljubom. Iako “etnogenetski” nesumnjivog srpskog roda, mada teško osporive privrženosti pravoslavnoj veri predaka, budući da je u Sremskim Karlovcima završio bogosloviju u kojoj će kasnije biti profesor i rektor (da se ne navodi da je od 1882. bio čak arhimandrit manastira Grgetega), Ruvarac nije mogao biti po ukusu niti srpskih niti inih “rodoljubaca”. Čime ih je iritirao? Pa, razloga je bilo više nego dovoljno, od osporavanja “izdajstva” Vuka Brankovića do podsmehivanja ciničnog monaha sagama o takozvanoj “vekovnoj nezavisnosti Crne Gore”. Smetao je i jednome Milošu S. Milojeviću koji ga je nazivao “izdajnikom srpske narodnosti, ... Vukom Brankovićem ... koga bi trebalo pod gromilu”, a smetao je, boga mi, takođe i Simi Ljubiću koji je uveravao sebe i druge kako je ovaj “nadripisac i luđak, komu je ćirilica jedino što valjda znade, ... prosto rovarac... i... budala”. U vezi sa bojevima koje je Ruvarac, inače u crkvi čovek iziričito konzervativnih shvatanja, vodio sa raznorodnim rodoljupcima, zanimljivo je istaći još dve karakteristične pojedinosti: premda u srpskoj kritičkoj istorijskoj misli nije bio sasvim usamljen, u javnom okršaju sa neznanjem i pristrasnostima bio je pretežno lišen saveznika (ostavljali bi ga, tako, ne samo učenici Stojan Novaković, nego i Jovan Jovanović Zmaj, Ruvarčev drug iz mladosti) dok je, sa druge strane, za neprijatelja imao jedino delimično pojedinca (zvao se Pantelija Srećković) a, u stvari, čitave ustanove kojima je taj pojedinac pripadao.

Povod čitavome sporu bila je, pretenciozno zamišljena i nikada dovršena, Srećkovićeva “Istorija srpskog naroda” čije je odlomke Ruvarac, prznica kakav je bio, prodvrgao pravoj vivisekciji. No, vrlo brzo je spor dobio mnogo veći zamah i znatno više upletenih lica. O čemu je sve zapravo bila reč, može pokazati nekoliko, nasumice odabranih, izvoda iz polemike. U Ruvarčevoj interpretaciji, Pantelija Slavkov Srećković, Srbijanac i čovek “sa tla” kojim se bavi i kome je “odan”, grdio je arhimandrita i ovako: “Je li napisao štogod u celini? Što nije bar napisao istoriju naše crkve? Našao i rimpapovca Pejačevića onu sumnju o caru Urošu, pa kao žalostan predstavnik srpske crkve otpočeo ućerivati u laž srpski narod i srpsku crkvu. To je grozno! Zar on svojim radom ne ruši: 1.,

srpsku narodnost, a 2., zar ne pomaže srpskim neprijateljima?“ Ruvarac se očigledno nije mnogo uzbuđivao oko osporenog patriotizma, pa je spremno i dalje jurišao na glupost i neobrazovanost. Ne obazirući se na modele mišljenja koje je Srećkovićeva istorijska “povesnica nudila (poput onog: “i ako se srpski steg posred Niša vije, opet zato Kosovo osvećeno nije”), arhimandrit je jednostavno ponavljao: “ja sam rekao da ta Istorija, kao od čoveka – koji ni latinskoga jezika ne razume te se s toga sam prvim izvorima služiti ne može; dalje od čoveka koji o istorijskoj kritici ni pojma nema, no se prema raznovrsnim izvorima odnosi onako bezazleno kao i svako dete i prosti narod; i naposledu od čoveka Srbina, preteranog patriote, u koga je jače čuvstvo i želja od uma i razuma – napisana Istorija ne vredi mnogo i upravo ništa ne vredi, i da je za Srbiju i Srpstvo velika sramota, što je takva Istorija puštena u svet“.

Prosto satirući Srećkovića i njegove zahteve od nacionalne nauke, Ruvarac je spremno primio i optužbe da je ne samo izrod nego i “drugorazredni“ Srbin iz “preka“, sklon udvaranju rimokatolicima pa i, o strahote, zagrebačkoj Jugoslavenskoj akademiji (čiji član, uz put, nije ni bio). Savlađujući ličnu taštinu zbog ignorisanja od strane rečenih časnika, arhimandrit ovako poručuje: “Muči i ne pitaj nesrećni prekobarče – već odgovaraj: ‘Zašt’ da Panta nije već član i zašt’ ne može biti nikada izabran za člana belohrvatske akademije?... Znajte, da g. Panta zato nije član Jugoslavenske akademije, što je Srbin, i ne samo prost Srbin, kao mi ostali što smo, već i Pan-Srbin, i ne samo u teoriji i na papiru pan-Srb, već što *radi* na širenju *misli o srpskom ujedinjenju*. G. Panta je dakle sam kriv – što nije član Jugoslavenske akademije u Zagrebu – i njega će prije Amerikanci izabrati za člana američanske akademije, nego što će ga potomci negdašnji Ilira i Jugoslavena a sadašnji Hrvati u Zagrebu izabrati za člana ‘jugoslavenske’ akademije; g. Panta je sam kriv! Ne bio biti i roditi se Srbinom, i biti tako preteranim Srbinom i Srbljaninom, koji hoće da posrbi svakolika plemena, koljena i jezike slovenske na slovenskom jugu – no i to je malo rečeno: koji dokazuje ili koji je već dokazao, da su i beli i crveni Hrvati – i Jezerite i Brzaci i Belogezite sve čista srpska plemena i da na slovenskom jugu nije nikad ni bilo drugih slovenskih plemena osim jedinog plemenitog plemena srpskog, a pošto to, što g. Panta dokazuje i što je već dokazao on, sadašnjim takozvanim i bez boje Hrvatima ne ide u glavu ni u njihov račun, dapače jako kvvari te račune tih novih i bez boje Hrvata a naročito onih u Zagrebu, a još naročitije onog reda među Hrvatima, ... koji ih je odrodio i preporodio – koji je i stvorio Akademiju, ne da se srpska, već neka druga misao širi među plemenima slovenskim na jugu... Preterani

patrijoti ili ti 'šoviniste' među Hrvatima – a ti presuđuju u Akademiji – ne mogu birati i počastvovati najvećeg patrijota, najvećeg šovinistu među Srbima i Bugarima!... Jugoslavenska akademija u Zagrebu već i zato i baš i najpoglavitije zato ne može izabrati *g. Pantu najvećeg Srbina* među Srbima za svoga člana, što bi tada i još prije toga morala izabrati *g. Antu Starčevića, najvećeg Hrvata* među takozvanim Hrvatima, za svoga člana; a pošto Akademija ovo posljednje neće i opet neće pri svem tom, što je *g. Anta* za širenje hrvatske misli uradio nego ma koji od akademičara i nego svi skupa i cela Akademija... Naš Panta je srpski Anta, a njihov je Anta hrvatski okrnjeni Panta, Panta je S.....vić mlađi brat hrvatskom Anti a Anta S.....vić stariji je brat našem Pantu, a čeda i emanacije su istog duha, istog otca i obojica rade isti posao i traže 'bilja od omraze' i seju isto seme: seme razdora među srodnom i najbližom braćom, među slovenskim plemenima na jugu – koja su upućena jedno na drugo!“

Nije Ruvarac bio nežan ni prema JAZU i čudljivostima akademijskih izbora, pa se nije libio ni manje-više otvorenih aluzija na političke kriterijume koji presuđuju umesto onih naučnih i samo naučnih kada je nauka po sredi. Sarkastično je primećivao da su njegov i Pantelijin usud u osnovi slični: “Panta dakle nije – a Čedomilj (Mijatović) i Stojan (Novaković) jesu članovi te Akademije – i Panta je sam kriv što nije; pa kad je Panta kriv, što nije, onda moram i ja kao njegov antipod, kao Anti-Panta s njime deliti istu sudbu... Naši Čedomilji i Stojani pristanu lepo uz Tade (Smičiklase) i Vjekoslave (Klaiće), pa za nevolju i uz Franje (Račkoga) i Sime (Ljubiće), ali ne mogu, nikad ni do veka ne mogu stati rame uz rame; ni Pantelija uz Tadiju, ni Ilarion uz Simuna ... takva nepremostiva provalija zija između 'bizantinaca' Pante i Ilariona s jedne i 'talijanaca' Sime i Tade s druge strane. A zar Stojani i Čedomilji, koji su članovi one jugoslavenske akademije, nisu *Srbi*, nisu *istočnjaci*? Oni su doduše Srbi, čisti i koreniti Srbi i ako gdekoji između beogradski bugara o srpstvu i srbinstvu njihovom čudno gataju, i to samo za to, što oni besednici srpski zanose to grčki, to arnautski; i oni su se dalje rodili i žive na istoku i po istočnom adetu, ali su pre svega 'mudraci', pa kao vostočni mudraci ... rado sestvuju s vostoka na zapad... oni su naprednjaci!“

Arhimandrita su, dakle, izbegavali i JAZU i SUD (Srpsko učeno društvo). Stoga je on bivao samo još jetkiji, ali i manje ranjiv pred optužbama da je bio pritajeni pravoslavni zilota bilo “prekobarac“ i Vuk Branković. U “koži Vuka Brankovića“ dobro se osećao, ne dajući ni prebijene pare niti na optužbe da je “Bečlija“, to jest potajni uvoznik “tuđe“ Evrope u “domaći patrijarhalni raj“. Ovo poslednje, kao krunska optužba,

na rašćijanskom prostoru opstaje do dana današnjeg. Strah pred tuđim, strah pred erudicijom ili strah od sebe samoga u suočavanju sa drugima – pozivao je vazda na osuđivanje bez priziva. Za izdajstvo su bivali optuživani – u slučaju Srba – i Dositej Obradović i Vuk Karadžić, bivao je sumnjiv Dimitrije Tucović ali i Jovan Cvijić. Njihova “izdajstva” uvela su ih u nacionalnu istoriju, iako ih neporočni zemljaci samo povremeno amnestiraju od krivice. Nije li i danas prečesto sumnjiv Ruvarac zbog svoje istorijske “hiperkritičnosti”, Dostitej zbog “evropejstva”, Vuk zbog “laicizacije” duboko bogoslovlju privrženog narodnog kulturnog bića, Tucović zbog “albanofilstva” a Cvijić zbog uverenja da “psihofizički tipovi Balkanaca” nameću drukčije rešenje južnoslovenske države od pukog zaokruživanja zamišljenih nacionalnih granica? Tužioci za potomke ostaju anonimni a optuženi se pamte. I u tome je jedna od razlika između pravog Vuka Brankovića i njegovih tužilaca i ovih potonjih “izdajnika” (dužan sam da upozorim da o izdajnicima bez navodnika ovde ni nema govora).

Pričica o Panteliji i kaluđeru Ilarionu poučna je još u koječemu. Čitaoče, pomuči se malo i sam. Ja te samo podsećam: da li je Ruvarac znao da je Srbin i pre nego što mu je to Panta Srećković otkrio?; da li je bio loš Srbin zato što je prošlost svoga naroda valjano poznavao (a poznavao je prošlost, razumno je pretpostaviti, zato što je svoj narod voleo)?; da li je sudbina naučnih ili učenih društava, svuda a pogotovo na ovome tlu, bivala izložena oduvek sličnim iskušenjima, među kojima naročito onome da budu poistovećena sa trenutnim ciljevima prolaznih državnih vlasti? Ili: da li na polzu Hrvatima služi (sada već možda bivša) Jugoslavenska akademija, tačnije – da li će hrvatsku nacionalnu propagandu bolje zastupati oni koji veruju da je cilj propagande propagiranje nacije u krilu same nacije umesto među drugima? Ili: da li su Istrani loši Hrvati zato što se ne boje tih “drugih” kao ni svojih posebnosti (a zašto bi ih se i bojali kada su među njima svoje slovinstvo sačuvali i za hrvatstvo se izborili)?

Da ne ređam dalje, iz “Pantelijade” za pouku ostaje i sledeće: braćo Hrvati, čuvajte se sopstvene provincije duha, braćo Srbi, klonite se misli o idealizovanoj prošlosti kao zameni za život u kome jeste, brinite i jedni i drugi o vlastitom neznanju, pa i o prošlosti koja vas obavezuje makar na njeno razumevanje. Jer, kako veli arhimandrit: “Nije Panta sam i inokosan... S Pantom i uz Pantu, i iza Pante stoji čitava četa, čitav oblak pantelijskih natura i eksistencija i na ovoj i na onoj strani”.

I to bi jedna od priповesti iz “Vilistana” našega doba.

Demokratija danas, Beograd, 4-5 (jul-avgust 1990)

3. DOMOLJUPCI I RODOLJUPCI

Tu, nedavno, jedan moj prijatelj, Slovenac, predložio mi je nešto duhovito. Na pakost aksiomatski raspoloženim Hrvatima i Srbima, koji pouzdano znaju da na sunčanoj strani Alpa nikada nije bilo mesta za autoironiju, i podsmeh samome sebi, predlog je sadržao poziv na boj oko indijskog nasleđa. On bi, naime, dobro naoružan otkrićima o Venetima kao vlastitim precima, tvrdio da je Indija nedvosmisleno slovenačka, što bih mu ja osporavao, ako ne ničim drugim, ono makar mojom uverenosti da, dokle god u pomenutoj zemlji postoji samo jedan srpski grob, ona će biti srpska i biće to sve dok na svetu bude bilo ijednog Srbina. Jer, svuda gde ima srpskih grobova – tamo ima i Srbije. Uz put, ja zaista, sasvim slučajno, znam čak za dva srpska groba u Indiji (on nije znao ni za jedan slovenački), iako su oni, grobovi, što je za prirodu spora uostalom nevažno, iz vremena posle drugog svetskog rata. Nevažno je bilo već i stoga što sam ja planirao da se u polemici prethodno valjano obezbedim naučnim rezultatima o “Sorabima” i “Srbima (kao) najstarijem narodu na svetu”. Ožalošćeni, ubrzo smo, međutim, obojica shvatili da je od takve raspre bolje odmah odustati, budući da bi izgledi na očekivanu neozbiljnu percepciju simuliranog dijaloga bili izuzetno skromni.

A kako i da ne budu skromni, u okolnostima u kojima se svuda neguje naklonost prema svakojakim etnogenezama, prema propovedima o mržnji kao sudbinskom okružju pravednog i izabranog naroda, o naciji kao predziđu “Europe” i njene kulture ili o istorijski predodređenim ratnicima-mirotvorcima? Makar delimično, objašnjenje takvih okolnosti našlo bi se i u istorijski pogodnom lokalnom tlu za rađanje raznovrsnih povesnih “opštih mesta” u mitskim zazivanjima prošlosti kao zamene za nepovoljnu sadašnjost i još goru budućnost. Jer, one su izvesne pri postojećem stanju stvari. Navedenih klišeja ima, razume se, i kod drugih, izvan Balkana, pri čemu im je svima zajedničko obeležje idealizovana autoprojekcija i statični

pogled na istorijsko vreme. Nisu li to i nebrojeno puta ponavljana raspredanja o razvijenom severu i za siromaštvo i lenčarenje predodređenom evropskom jugu? Malo je tu važno što takozvana “naučna” istorija jedva da pomenutoj hipotezi u prilog može “navući” nekoliko stoleća, naspram više od dva milenijuma koji bi “severnjake” osporavali. Slični su i “toposi” o Italijanima i Nemcima kao bojovnicima, “toposi” čije je poreklo toliko sveže da se ni vekovima ne da meriti. Navodno, Italijani su kukavice a Nemci bogomdani vojnici, premda čitavo mnogostoletno evropsko iskustvo govori pretežno obrnuto. Najbolji i najbolje plaćeni ratnik-profesionalac u XV veku, na primer, nije bio niti Bavarac niti Englez (pa ni Srbin) već nekakav “condotierre” (zajedno sa družinom zemljaka). Ko sumnja u sumnje o trajnoj predispoziciji Germana za borbene veštine, odnosno sklonosti Apeninaca prema dezerterstvu, neka zaviri u drevne platne spiskove. Uostalom, neka prover i kako je o Germanima, pišući o zbivanjima sa početka XIX veka, još uvek sudio početkom XX veka Lav Nikolajevič Tolstoj u svome “Ratu i miru”. Iz iskustva našega doba očigledno proizlazi da se Tolstoj prevario, ali iz perspektive napoleonovskih vojni nije. Jednostavno, hoću reći da se, u sferi istorijskih saga, ravnopravno sa za boj vazda spremnim i nespremnm Prusima i Lombardanima, može meriti paralelna nekadašnja tradicija o navodno hrabrim Italijanima i kukavnim Nemcima. Samo toliko.

Naravno, “toposu” se kritička pamet teško odupire, ali mu se ipak mora suprotstavljati, pogotovu onda kada je ta pamet u prilici da bude saslušana. Da bih stekao poverenje strpljivog čitaoca, biću najstroži prema vrhovniku moga ličnog panteona, prema Jovanu Cvijiću, čoveku na koga se često i rado pozivam. Primer koji ću navesti tiče se upravo njega. U jeku ratova koji su do krajnosti suprotstavili Bugarsku i Srbiju i u srpskom kolektivnom sećanju ostavili duboke tragove o bugarskoj svireposti a zatim i političkoj prevrtljivosti, Cvijić se, naime, osetio pozvanim da, u očima svetskog javnog mnjenja, položaj Srbije brani kako naučnim tako i propagandnim nastojanjima. Ne bez razloga, jer bio je uvažen i smatran nepristrasnim, što ipak do kraja nije bio. Otuda u njegovom (naknadnom) dopisivanju stranica o “istočnobalkanskom tipu” stanovništva, u okviru opsežnog spomenika srpske misli kakva jeste knjiga o Balkanskom poluostrvu i južnoslovenskim zemljama, ima i ovakvih rečenica: “bugarski političari (za razliku od ostalih južnoslovenskih tipova) obdareni su većom jačinom volje... oni su siroviji, više samovoljni, često sposobni za neverovatne obrte... U drugim grupama vodeći krugovi teže duhovnom i moralnom napretku i često pokazuju vrlo jasno izražen smisao za književnost i umetnost; bugarske vođe

streme poglavito materijalnim ciljevima... U oblastima centralnog tipa ... 'bugarin' je postao označenjem za sve što je prosto, duhovno i materijalno... Makedonci vele 'pričati kao Bugari', to jest nevešto, kao seljaci. U južnoj Makedoniji ... čuo sam izraz 'izbugari se' kad se govori o ukvarenom žitu koje nije dobro za seme, a izraz 'pobugari se' kad se hoće da kaže da se jedna stvar kvari i haba. 'Bugarka' je vrsta najprostije pšenice". Bugari su, nadalje, proždrljivci, "ozbiljni, neveseli i često sumorni", "neprijatelji šale", tvrdice, lukavi i podmukli, ružni, "Bugari ne cene viteška dela i smatraju ih za detinjariju", a jedan od Bugara boraveći među Crnogorcima, "smatrao je za komediju i njihovo držanje i sve ono što su rekli i učinili; od svega toga on nije ništa razumeo", "kod njih nema ni one sklonosti za svirku i pesmu" koja je urođena kod drugih Slovena na Balkanu, u poređenju sa ovima oni su "teški i kruti, bez intelektualne gipkosti", primili su najviše osobina od Turaka, svojih ugnjetača... Među manama Bugara nisu izostavljeni ni sebičnost i nedostatak ponosa, "materijalizam", činjenica da "oni nisu imali Kosovo" i tako dalje. Krunski argument, međutim, ipak je u saznanju da su "Bugari izvrsni vojnici, disciplinovani, vrlo hrabri, ali bez smelosti; uporni ali bez oduševljenja; to je jedina vojska koja ne zna za pesme na maršu; kreću se pognutih glava, ćutljivi, čvrsti prema teškoćama, ravnodušni, gnevni bez žestine i pobednici bez radosti; oni ne pevaju!" Sic dixit Iohannes Tzviyitch. Pesa nas je održala – njojzi hvala!

No, ako je tako sa Cvijićem, šta li tek ostaje za zavičajna "opšta mesta" u tumačenjima prošlosti južnih Slovena i za protagoniste njihove distribucije ojađenim sunarodnicima s kraja XX veka? Malo, očigledno. Uprkos svemu, vredi li bar pokušati sa "hlađenjem" rođene i prirodene braće? Za neku sledeću priliku ću ostaviti pripovesti koje bi potvrđivale ili osporavale superiornost hrvatske kulture ili srpskog junaštva. Neću se baviti ni tvrdnjama o hrvatskom junaštvu i srpskoj civilizaciji minuloga doba. Znači, izostaviću i potvrde iz prošlosti o sklonosti dalmatinskih mesta ka prljavštini (pa i one, neodmerene iskaze, poput izjave kakvog, higijeni kobajagi genetski sklonog Francuza iz XVII stoleća, o osmanskim kasabama koje su čistije od varoši pod Srbijom), o sklonosti Trenkovih pandura ka alkoholizmu i porocima pre nego ka čojstvu i junaštvu, o pojedinim Zrinskim koji hrvatski nisu ni znali zboriti i još koješta drugo rečenome nalik. Neću se zadržavati ni na primerima koji poriču herojske osobine srpskih srednjovekovnih vitezova i vladara (uključiv i takve u kojima se, katkada, događa da se, navodno, pokoji župan i upiški od straha pred neprijateljem), kao što ću sada prenebregnuti i teze o srpskoj velikodušnosti ili vrednoći. I time bi se moglo pomoći pri pronicanju u

razloge nevolja sa turizmom u Jugoslaviji leta gospodnjeg hiljadu devet stotina devedesetog – ako je po sredi stanje sa klozetima na plavome Jadranu, time bi se moglo poslužiti i pri razumevanju neuspeha zajma u Srbiji – jer njeni žitelji, čak i da su široke ruke, upravo kao patrioti harač nikako istorijski ne vole a, sudeći po Srbima veoma sklonom zemljaku Joakimu Vujiću, ne vole preterano ni da rade. Recimo, za ovo poslednje Vujić je našao sledeće opravdanje: “Zemljodelci Serblji jesu srednji, ne odveć prilježni i trudoljubivi, jerbo heroji, ratoborci i junaci, kako što su Serblji, ne mogu zaista biti dobri orači i kopači; a tako isto biva i kod drugi herojski naroda“. Iznetim, ne daj Bože, ni ne pomišljam da u celini poreknem zasnovanost pojedinih među mitovima. Prosto naprosto, želja mi je samo da ih odmerim, ne bih li ih približio istorijskoj realnosti.

Ovoga puta, u obliku paradigme, baviću se zapravo jednim “domoljupcem“ plemenitih pobuda i pogibeljnim posledicama njegovih poruka, pretvorenih u povese istine bez priziva, u naraštajima koji slede, u redovima novih “rodoljubaca“. Namerno izvodeći sinonimiju između navedenih termina (iako svestan njihovih različitih konotacija), hoću da istaknem da su i “domoljubac“, ličnost koja doprinosi rađanju i jačanju mita, kao i “rodoljubac“, čovek koji je egzekutor toga mita, u potpunosti bezazleni i nevini. Da mi se ne bi prigovorilo na pristrasnosti, prvi će biti iz plemena Tuge i Buge, to jest hrvatskoga, dok će drugi biti izdanak najdičnijih sokolova koje rodit’ znade samo Srpka. Uostalom, to je i svejedno, jer obojica su najpre žrtve mitske prošlosti.

August Harambašić bio je sin pravoslavnog oca i katoličke majke. Svojom pesničkom sudbinom on ilustruje domete i ishode života mnogih koji su vlastito umeće, kakvo je da je, bili spremni da uslove usudom političkih stranaka čijim bi se izazovima odali i podali. U osnovi nedužan, Harambašić je ličnu sudbinu poverio čuvenome Anti Starčeviću. Posledice pomenutog poverenja bili su i stihovi poput ovih:

“Ja sam, draga, dobar Hrvat,
Bistra vida, uma zdrava,
Ja sam, draga, dušom, tielom,
Privrženik stranke prava!“

A pevao je i ovako:

“O bud’te ljudi, junački Hrvati,
Pa ustanite listom poput lava!“

Slobodi vi ste već pred samim vratima,
Do nje vas vodi samo stranka prava...“

Možda zbog svoga sumnjivog “unitarističkog“ porekla, a možda i zato što baš nije najbolje razumevao program svoga poverioca, Harambašić je međutim običavao da se katkada prilično i zaleti, na primer u opisu hrvatskih granica:

“Od Adrije tamo do hladna Timoka,
Od Balkana pa do Triglava visoka,
Svud su tvoja djeca – i svud sreća huda!“

Ali, da budem pravedan, voleo bih da vidim koga među današnjim pristašama takvog umetničkog “angažmana“ u političkoj zbilji koji bi smogao snage da zapiše i sledeće:

“Eto vidiš, taj me udes čeka,
Svi će onda zaboravit mene,
A i moje pjesme skrporene!“

A kada su “toposi“ u pitanju, kakav je i navedeni stih sa sanjanim narodnim međama, njima vrvi i jedna i druga bratska literarna baština, sve do nama bliskih vremena zla, vernika, grešnika i otpadnika. Da bi se uverio, pokušaj, čitaoče, da zameniš etnonime u stihovima fra Filipa Grabovca, stihovima nastalim sto pedeset godina pre Harambašićevih, pa onda prosuđuj svojom glavom o posebnosti nacionalnih istorijskih predanja:

“Da b’Arvati skladni bili,
Ne b’ovako žalost pili.
Rekoh, da bi sklad imali,
Svim bi svitom ti vladali.
Na oružju junak vrli,
Svaki kralj ih zato grli...
Kad kralj hoće kog da s’rve,
Tad Arvate meće prve,
A dobitak kad se dili,
Tad pitaju: gdi ste bili...“

I tome slično, sve u duhu upozorenja da “Srbi (Hrvati) u miru uvek gube ono što su na oružju stekli“! Za utehu, konkretni “topos“ toliko je čest, pa ga je moguće pronaći čak i u Vizantiji, državi spremnoj na svakojake lukavštine i mirnodopske prevare. I Vizantinci su, začudo, često bivali gotovi da sebe vide, poput časnih Srba i Hrvata, kao ratnike nevešte pregovorima, nagodbama ili neprincipijelnim koalicijama.

Jakov Ignjatović je, međutim, bio ipak slučaj za sebe. Optuživali su ga, istina, za dvojnu pripadnost, tvrdeći da kod njega prevagu ima čas mađarsko “domoljublje“ čas srpsko “rodoljublje“. No, da je samo do toga, Ignjatović bi bio jednostavno jedan od mnogih u vlastitome narodu. Još manje bi se Jakov Ignjatović mogao izdvojiti po istrajnom nastojanju da, kao pisac, bude na korist “nacionalnoj stvari“, tek ponekad primećujući da je i sam, nehotično, postao žrtva egzekucije pomenutih mitova. Ono što ga izdvaja, zapravo je redak zapis u prozi o rođenju, životu i umoru jedne takve žrtve. Pri tome, potpuno je nevažno što Ignjatovićev “Vasa Rešpekt“ misli ozbiljno ili što, eventualno, Ignjatović ozbiljno misli o svome junaku – posledice su iste: setni osmeh, pun razumevanja, na licima piščevih poštovalaca s kraja ovoga stoleća. Ključ za prilazak tužnoj priči o Rešpektu, samosvesnom patrioti i ugarskom husaru, nije teško pronaći, Ignjatović ga nudi na skoro svakoj stranici. Recimo, nešto iz Rešpektovih školskih dana: “No na stranu sve te školske knjige, Vasa je najvoleo čitati srpske junačke pesme, iz nekih starih ‘sobranija’. Što je god čitao o junacima, sve je držao da se baš to tako zbilo, ma da je na nemogućnost naličilo. Kako seče Arape Kraljević Marko, junaštvo Strahinj-bana – to Vasa ne bi dopustio da je moglo biti drukčije. Te vile srpskih junaka, te su živele i žive ostale. One Osijanske slike gde srpski junak, kada mu je vrućina, iščupa s korenem čitavu jelu iz zemlje, pa na konju jezdeći drži jelu u ruci a sunčani zraci kroz lišće na toke mu padaju – to je sve tako bilo, kao god i ono kad se Marko buzdovanom u oblake hita... No sad treba dalje da ide u školu“.

Zajedljivac, bundžija i kavgadžija, Vasa je, mimo škole i uprkos njoj, imao i druge izvore svojim rodoljubivim maštarijama. Jer, otac mu, čika Ignja, “čitao je knjige, osobito što se tiče Rusije i Srbije. Nije ni čudo, cela porodica je šovenistična, to jest svoj narod u zvezde kuje, i sve se nada velikoj budućnosti, no uvek i sve redom smrt prevari“. Uz Crnog Đorđa i Hajduk-Veljka, čika Ignja je “ruskog cara Nikolu obožavao i na dan Sv. Nikole uvek bi ispio čašu i ‘u zdravlje svesilniješeg imperatora Nikolaja’ i u zdravlje sviju baćušaka, da dobiju Carigrad, da podignu krst na crkvi Sv. Sofije, a Srbima da dadu Bosnu i Hercegovinu i Prizren – ‘daže do morja’“.

Obuzetost srodnim mislima Rešpektu neće oduzeti ni zlehuda sudba, pa ni kazamat u kome je dugo bio zatočen. Tamo mu je od naročite pomoći bio jedan popa, od koga se nadahnućem snabdevao: “Od sveštenika dobije knjige geografske o Austriji, o Turskoj, Staroj Srbiji, i jednu o novoj mladoj Srbiji, o Crnoj Gori... Kad mu je u ruke došla srpska karta, on stane pa se misli. Probudio se u njemu prvi instinkt njegova detinjstva. Palo mu je na pamet da je njegova rođena varoš naseljena 'iz Srbije', da je u sredini Mađarske, i da je tu zakopana srpska radost i žalost, jer negda su bili slavni, a sad izglodani. Pade mu na pamet: *Mi že Sent-andrejci, cjelog svijeta slavni*. Misli se, Bog zna nije li nesrećan što je Sent-andrejac. Jer ne može biti drugo nego Srbin, a ne da mu se biti Srbinom. Ali opet ga uzbudi kad vidi srpski grb, kad vidi mapu, bilo stare bilo mlade Srbije. I kad mu padnu na pamet junačke pesme o Kraljeviću, Obiliću...“, “duh mu se sasvim preobrazi, želeo bi onamo otkud su njegovi stari došli“. Rešpektova zamisao o povratku na Kosovo ostala je, kao i kod mnogih do naših dana, ipak jedino alibi za dalje maštanje. Tamo se nije vratio, ali, “katkad, zamišljen“, sedeći u dalekoj Ugarskoj, “gledi na mapu Turske. Onde je Metohija, otkud su njegovi došli, pa onda Priština, Prizren. Uzdahne, pa škripne zubima; tu bi se voleo sa Mujama tući“.

Nepristrasno zboreći, popa je kod Rešpekta uspešno i dugo gradio veru “da se za deset godina mora obnoviti Dušanovo carstvo“, no kada je ovaj takve podsticaje stao uzimati zdravo za gotovo, sveštenik je ustuknuo. Međutim, bilo je kasno. Rešpekt je uveliko već započeo sa pravljenjem Velike Srbije i Dušanovog carstva. Sedeći u zatvoru, oslobađao je Arnautluk, Bosnu, Hercegovinu, Jadransko more, slao vojske preko Drine i u Sandžak, tvrdio da će odbranu pred Austrijom postaviti na Uni, uporedo računajući da “dođe li Rusija, neka je, neće ona biti sama tu; doći će i druge velesile, pa...“, pa ćemo onda videti čija majka crnu vunu prede! Tako Rešpekt nepovratno ode u svoj Vilistan, dok je popa odocnelo uzdisao, nesvestan vlastitog udela u Vasinoj tragediji: “No to je baš fantazija, reče krsteći se, tek što ne kaže 'budi Bog s nama'. Pa se krsti, glavom maše, otkud u robijašu takve misli. Do duše misli su kriminalne, ali i Rešpekt je u kriminalu“.

“Sav život Rešpektov već je od detinjstva ogorčen, pa mora u tom ogorčenju i skončati“. I Rešpekt je skončao, oboleвши od tuberkuloze, nedugo po izlasku iz zatvora, obeshrabren nikako, ali prevaren “istorijom“ i popom – to svakako. A Ignjatović, Sent-Andrejac? Sumnjam da će ga se ko prisetiti 1990. godine, pogotovo sumnjam da će kome pasti na um Vasa Rešpekt u jeku proslavljanja tri stotine godina od seobe Srbalja u nepoznato

i tuđe. Iako je itekako zaslužio. Grabovaca i Harambašića je i kod Srba oduvek bilo na pretek, kao i kod Hrvata, kao i kod svih ostalih, ali valja znati da srpskoj književnosti, srpskoj nacionalnoj zrelosti (kao i svačijoj drugoj), više pomaže jedan “Vasa Rešpekt” (ukoliko ga u baštini ima) no što su to kadra da učine svekolika (pa i Ignjatovićeve) sočinjenja o mitovima. Međutim, ima li danas koga voljnog za takvu poruku?

Demokratija danas, Beograd, 6 (oktobar 1990)

II

Odanost pozivu: protiv upotrebe istorije

Rasprave i članci

1. Balkanski “patriotizam” i južnoslovenske “etnogeneze”

UPOTREBA ISTORIJE

Sećam se da je osnovna muka Radoslava Pavlovića, autora “Šovinističke farse”, predstave koja je svojevremeno imala mnogo uspeha, bila u pravljenju tzv. ravnoteže. Čini mi se, govorio je autor, da ima više žaoka na račun Hrvata, daj nešto na račun Srba, pa onda posle: čini mi se da su Srbi preteгли, daj nešto da ujedemo Hrvate, da bismo napravili neku vrstu klackalice i neku vrstu balansa. I tu je zaista bilo svega i svačega. Tako u jednom trenutku, nadahnuti srpski istoričar, svom prijatelju povjesničaru kaže da su Srbi najstariji narod na svetu, a to je uostalom i naslov jedne knjige koja je ovde štampana. Jer, prvo su bili Jevreji, pa onda Srbi, a zatim su došle i amebe, objasnio je sprski istoričar.

To je dobar šlagvort za ovu temu koja nema kraja, a koja nas sve, u isto vreme, upućuje na jedini, možda pravi, nauk kojim se služi istorijska nauka, a to je relativizacija svega u onoj meri u kojoj prostor i vreme iziskuju od istoričara opreznost kada razmišlja o savremenim kategorijama na osnovu premisa iz prošlosti. Naime, istoričari vrlo dobro znaju da niti jedan prostor nije jednom zauvek dat bilo kom narodu, a pogotovo sam narod, budući da mu ni prostor nije jednom zauvek dat, ne može računati na svoju večnost. Svaki narod ima svoj život tako što ima svoje rađanje, uspon, pa i umiranje. Istorija je prepuna umrlih naroda i biće prepuna. Prepuna je naroda koji se, možda i na naše oči, rađaju, naroda u našem smislu reči. Još opasnija okolnost jeste kada ljudi naše poimanje nacije poistovećuju sa onim shvatanjem naroda kakvo je ono postojalo, recimo, u Srednjem veku. Jer, u kategorijama ljudi Srednjega veka ne postoji poimanje nacije i nacionalnog osećanja onakvog kakvo mi u moderno vreme imamo o

samima sebi, kao što ni naša poimanja šovinizma i rasizma ne mogu biti poimanja šovinizma i rasizma kod ljudi Srednjega veka. To ne znači da su ljudi Srednjega veka bili tolerantni ili tolerantniji nego što smo mi, ali, jednostavno, premise na kojima su počivali njihovi logički sistemi, klasifikacije vrednih i manje vrednih, pametnih i glupih, lepih i ružnih, boljih i lošijih, bile su sasvim drugačije.

Da bi se u Srednjem veku jedna država, pa onda sa njom i podanici vladara koji gospodari tom državom, mogla priključiti sistemu ravnopravnih zemalja, bilo je neophodno primanje hrišćanstva. Zapravo, primanje hrišćanstva značilo je ulazak u hrišćansku vasseljenu i davalo je, zaista, ona prava koja bi danas, recimo, moglo da da pristupanje Ujedinjenim nacijama. Otuda je tolika potreba mnogih varvarskih vladara Srednjega veka da, pre ili kasnije, pristupe hristijanizaciji. Dobar primer za to je Bugarska čiji je vladar Boris 864. godine promenio ime u Mihailo jer se pokrstio (kum mu je bio vizantijski car). Taj Boris tj. Mihailo je tim nastojanjem upravo želeo svojoj državi da pribavi status ravnopravne države u hrišćanskom svetu. Uporedo sa tim stoji i jedna druga koncepcija ljudi Srednjega veka koja nalazi svoju logičku nit u ideologiji čiji je baštinik bila Vizantija. To je ideologija Rimskog carstva, univerzalistička ideologija koja se dosta jednostavno, već od Konstantina Velikog, poklopila sa poimanjem hijerarhije države, onako kako to zahteva zemaljska piramida koja je pandan nebeskoj piramidi. Prema tome, granice rimskog sveta su se dosta jednostavno, govorim u teoriji, naravno, stale poklapati sa granicama hrišćanske kulture, odnosno hrišćanske civilizacije. Sudbina je htela, i to je sad pitanje za posebnu temu, što taj prvobitno hrišćanski ili rimsko-hrišćanski svet, osim u nekakvim kolonizacionim naporima modernih velikih kolonizatorskih sila kakva je bila Engleska i Francuska, zapravo nije pomeren u toku dve hiljade godina sa mediteranskog basena.

Kada je reč o balkanskom patriotizmu i o relativizaciji svega i svačega, dobar bi, možda, bio primer onaj koji se tiče Beograda, govoreći u prilog tezi da ništa nije večito i jednom zauvek dato. Jer, taj je naš glavni grad bio još uvek više pod vlašću Bugara nego što je bio pod vlašću Srba. Najmanje puna dva veka Beograd je, naime, bio pod vlašću Bugara. Otuda se i dogodila jedna, pomalo smešna, situacija kod neukih ljudi kada je, pre dve godine sa velikom pompom, koja je ovde, inače, pratila raznorazna prizivanja prošlosti poslednjih godina, doneta i svečano uručena iz papske kancelarije isprava koja svedoči o 1111 godina pomena imena Beograda u slovenskom obliku. To je zaista tačno. Ali, verovatno nemarom istoričara koji ne vode uvek računa o političkim okolnostima i neznanjem političara

koji ne znaju istoriju, taj čin je iskorišćen i za nešto što je, verovatno, moram reći, mudra, da ne kažem lukava, administracija Svete stolice imala na umu kada je pristupila toj ceremoniji. Reč je o pomenu iz 878. godine, jednoj poslanici koju upućuje Papa Jovan ili Ivan VIII bugarskom vladaru Borisu u kojoj se žali na beogradskog episkopa Sergija zbog njegovih poruka i u kojoj kaže: "Koji sebi lažno ime episkopsko jeste usvojio". Ali, taj episkop i taj knez Boris, kome se obraća rimski papa, najbolja je potvrda da Beograd ne samo da je pod državnom upravom Bugara, jer se papa njemu obraća, nego da je i crkvena jurisdikcija u tom trenutku u Beogradu podložna vlasti bugarskog arhiepiskopa. Pitanje je opet za diskusiju šta to dalje sve znači. S druge strane, ne samo u XVI, nego i u XVII, pa čak i u XVIII veku, skoro bih rekao na deceniju-dve pred dizanje Prvog srpskog ustanka 1804. godine, bez izuzetka, svaki putopisac koga je put vodio carskim drumom, a carski drum je ono što nas i dan-danas, zapravo, i čini zanimljivima svetu, to je ona "via militaris" od Beograda preko Niša, Dimitrovgrada, Sofije, Plovdiva do Carigrada, dakle, svaki putopisac tu dolinu Velike Morave dosledno naziva "šumama Bugarske", a taj prostor bugarskom teritorijom. Niko normalan, niko zdrav, danas, pa čak ni tvorci sanstefanskog projekta ugovora nisu imali na umu da je Velika Morava bugarska. To su te relativnosti o kojima istoričari neprestano vode računa i prostori na kojima narodi danas jesu, juče možda nisu bili, a ko zna šta će sa njima biti sutra.

Tih muka sa apsolutnim poimanjem nacije u determinisanim kategorijama nisu lišeni ni drugi naši balkanski susedi. Čak, rekao bih, da su neki od njih, iz različitih razloga, možda još prijemčiviji na ono što mi u nauci nazivamo romantizmom, dok političari, ne znajući za pravo značenje te reči, nazivaju to voluntarizmom. Recimo, Srbi su na Balkanskom poluostrvu prvi podigli ustanak protiv Turaka. To je tačno, ali Srbi, ipak, nisu važan narod za evropsku civilizaciju u onoj meri u kojoj su to Grci. Iz prostog razloga što je Grčka kolevka zapadne civilizacije, neću reći evropske jer Evropa je novi termin. Tako je prirodno da je, kada je 1821. godine došlo do grčkog ustanka protiv Turaka, taj ustanak imao neuporedivo više publiciteta, neuporedivo više podrške, simpatija, zanimanja i strepnji u zapadnom delu evropske civilizacije, prvenstveno među Francuzima, a još više među Englezima. Primeri dela nadahnutih ljubavlju prema Grcima bili su mnogobrojni u to doba. Utoliko je tada više štrčao Nemač Jakob Filip Falmerajer. Bio je to beskrajno zanimljiv čovek, avanturista, naoružan različitim, uglavnom polovičnim, znanjima ali u isto vreme veoma lucidnih zapažanja. U jeku tog filhelenstva objavio je jednu

svoju knjigu u dva toma, u prevodu pod naslovom "Istorija Peloponeza tokom Srednjeg veka". Pod tim dosta nedužnim nazivom, Jakob Filip Falmerajer je dokazivao kako Grci njegovog doba, znači ti Grci koji su digli ustanak protiv Turaka, u stvari, nisu oni Grci za koje se izdaju, da oni nemaju nikakve veze ni sa Platonom, ni sa Aristotelom, ni sa Arhimedom, ni sa Periklom, da su oni jednostavno toliko izmešani tokom svoje potonje istorije, da su bili izloženi, prvenstveno, uticajima i migraciji na grčko tle, među kojima najveće mesto pridaje slovenskoj, ali i turskoj, nešto ranije albanskoj, a uporedo sa albanskom tzv. franačkoj, tj. latinskoj. Po njemu se, u tom konglomeratu naroda, grčki etnos izgubio i potpuno je besmisleno pozivati se na svete tradicije klasične grčke kulture kad ovi Grci sa njom nemaju nikakve veze. To je bila strahovita uvreda grčkom narodu i ta se knjiga u Republici Grčkoj dan-danas nalazi na tzv. indeksu proskribovanih knjiga.

Jakob Filip Falmerajer je u osnovi preterao, ali je potka njegove preterane ideje bila tačna. Činjenica je da su se Grci tokom svoje istorije mešali sa drugim narodima. Mešali su se na onaj isti način na koji su se mešali i mnogi drugi narodi na drugim prostorima opet sa drugim narodima. Čistih naroda u istoriji nema. Recimo, vizantijski car Konstantin VII Porfirogenit, istina beležeći nešto starije stanje, a piše sredinom X veka, kaže baš za taj isti Peloponez: "Poslovenila se čitava zemlja i postala je varvarska". Danas, ma koliko čovek bio slavjanofil, ipak ne može preterivati i reći da Sloveni imaju ikakvo pravo na Peloponez. I umesto da se snaga grčkog etnosa i grčke kulture procenjuje ne kroz to što je u jednom trenutku grčki narod trpeo imigraciju drugih naroda, drugih kultura, nju valja procenjivati kroz činjenicu da je grčki narod uspeo da savlada imigracione uticaje različitih stranih etnosa, te da se, isto tako, u pomenutoj činjenici sa razlogom traži kompliment vlastitome narodu, jer danas Peloponez jeste, nesumnjivo *parexcellance* grčka pokrajina. Strah od tzv. nečiste krvi je ogroman svuda gde vlada romantizam u poimanju prošlosti. Taj strah veliki narodi danas uglavnom nemaju, osim ako nije reč o nekakvim rasističkim teorijama. Francuski đaci, studenti, sa ponosom, sledeći brodelijansku školu¹ razmišljanja, tvrde da je Francuskoj, njenom nacionalnom ujedinjenju, pa onda i državnom, mnogo više pomogla izgradnja železničke mreže nego sve "Jovanke Orleanke" zajedno. Mi, na žalost, nismo stigli dotle da razmišljamo koliko je srbizaciji krajeva koji su

¹ Fernan Brodel, francuski istoričar, jedan od urednika čuvenog časopisa *Anali*.

imali dosta nestabilno srpsko osećanje, ili bar ne potpuno srpsko osećanje, doprinela izgradnja pruge koja nam je pomogla da se povežemo sa Carigradom, odnosno Solunom i Skopljem. Hoću da kažem da na prostorima na kojima u istoriografiji vlada nešto što ja zovem smešom dva, bar po meni, strana metodološka pristupa istoriji, marksističkog i pozitivističkog, tj. tamo gde vlada "pozitivistički marksizam", zaista je moguće dobijati i knjige koje, bez obzira na dobre namere, u suštini štete svakoj ozbiljnoj interpretaciji sudbine vlastitog naroda u prošlosti. Naše predstave i naša saznanja, našu realnost, u krajnjoj liniji, nikada ne smemo poistovećivati sa onim što je bilo.

Klišei u razmišljanjima nas u istoriji dovode i na teren tzv. nacionalne propagande. Verovanje da je etnogeneza jednog naroda jednokratni čin koji se obavlja jednom zauvek sasvim je neistorijska. Uzmimo za primer Bugare. Takozvani Bugari ili protobugari, Asparuhovi Bugari, ako hoćete, koji pripadaju turskoj grupi naroda, doseljavaju se na Balkansko poluostrvo na prostor između planinskog masiva Balkana i reke Dunav, u njenom donjem toku, nizvodno od Đerdapa, negde oko 680. godine. Na tom prostoru oni već zatiču, u međuvremenu naseljeno slovensko stanovništvo. Od tih 80-tih godina VII veka pa sve do, praktično, isteka prve polovine IX veka, trajalo je utapanje neuporedivo malobrojnih Bugara u slovensku masu. Nije to čak ni bio, brojčano gledano, težak posao, ali i takav kakav je bio, taj proces simbioze protobugara sa Slovenima potrajao je, eto vidite, od 680, grubo govoreći, do približno 850. godine. Tako, kada je srpska administracija stigla u Makedoniju XX veka, jedna od pesama koju su đaci morali znati bila je i pesma: "Oj Bugari, vi tatarske krvi, doć'će, srpska vojska da vas smrvi." Eto vam prizivanje i vraćanje Bugara koji su, van svake sumnje, slovenski narod, u jednoj dnevnoj propagandi, očigledno efikasnoj u datom trenutku, na njihovu tzv. tursku genezu, odnosno na njihovo neslovensko poreklo.

Slične nevolje postoje i sa interpretacijom pojedinih istorijskih događaja. Dve, literarno veoma uspele, biografije Svetoga Save nastale su iz pera Domentijana i Teodosija. I Domentijan i Teodosije su pisci XIII veka. No, njihovi "životi Svetoga Save" razlikuju se u mnogo čemu. Domentijanov "život Svetga Save" jeste, očigledno, delo učenoga čoveka, opširnije je, dok je Teodosijev spis sažetiji. Sledeći metodološka pravila, prema kojima je obično, ako je reč o dva srodna izvora, onaj koji je opširniji obično i onaj koji preuzima, a onaj koji je sažetiji obično onaj od koga se preuzima, te sledeći još neke druge elemente, mnogi su istoričari, mnogi naučnici, bili uvereni da je Teodosijev spis stariji, a Domentijanov mlađi.

Da bi se dokazalo da je upravo obrnuto, pored ostalog, može da posluži i jedna, skoro bih rekao, letimična analiza sadržaja i jednog i drugog spisa. Kod Teodosija stoji nekoliko opisnih podataka u kontradiktornosti sa onim što istorijska nauka zaista zna o tim događajima. Naime, Sveti Sava je savremenik krunisanja Stefana Nemanjića, tada nazvanog Stefan Prvovenčani. Stefan Nemanjić je 1217. godine, to znamo sa druge strane, ne iz ovih spisa, primio krunu čije je poreklo bilo rimsko, latinsko. Dve i po godine kasnije došlo je do sticanja srpske crkvene samostalnosti. To je tzv. srpska autokefalnost, što je zasluga Svetoga Save, autokefalnost koja je dobijena iz Nikeje, te je srpska crkva time stekla i samostalnost kao neophodan uslov za punu državnu nezavisnost onakvu kakvu je iziskivala država Nemanjića. Međutim, kod Teodosija to nije tako. Kod njega je ispreturan red događaja u kojem on kaže da je Sveti Sava krunisao Stefana, jer piscu Teodosiju, očigledno, nije pogodno da prizna činjenicu o latinskom poreklu srpske kraljevske krune. I, zapravo, spaja krunisanje sa autokefalnošću. Ostaje samo još jedan element da bi se došlo, za istoričara, do konačnog zaključka u čemu je stvar, a to je otkriti kada je mogao da piše Teodosije navedeno delo pa da tako misli. Znači, kada je moglo biti vreme u kome je antilatinski nanos bio toliko snažan da je pisca morao dovesti i u poziciju da da jednu neistinitu sliku događaja. Taj, da tako kažemo, ključ za rešenje hronološkog problema tog spisa, koji inače ceo odiše antilatinskim stavom, pruža najviše jedna rečenica u kojoj naš Teodosije kaže: "I tada Latini vladase Carigradom". E, to je već teren za istoričara na kome je on kod kuće. Ono "tada" znači da nije "sada". Prema tome, 1261. godine Latini su, zaista, odstupili iz Carigrada, a dotle su, posle četvrtog krstaškog rata, njime vladali. Tako i Teodosije mora pisati samo posle pomenutog datuma kada je, naročito u vreme kralja Milutina, kao što mi pretpostavljamo, došlo do snažnog talasa antilatinizma, koji je, opet, bio uslovljen različitim političkim okolnostima. I to je manipulacija prošlošću, i to je upotreba istorije na način koji nije adekvatan njenoj svrsi. U stvari, želim da kažem da je uvek bilo i da će uvek biti interpretacija prošlosti koje, same po sebi, jesu isto ono što i mi danas često, na žalost, jesmo u prilici da radimo.

U nauci, prvenstveno zaslugom velikog slovenačkog istoričara Boga Grafenauera, danas se, manje-više, svuda prihvata hipoteza o tzv. dvostrukoj seobi Slovena na Balkansko poluostrvo. Smatra se da je prvi talas seobe Slovena bio posledica njihovih upornih napada, u toku čitavog VI stoleća, uglavnom na tri pravca. Jedan je bio sa severa, i to prvenstveno sa donjeg Dunava prema severnim obalama Egejskog mora. Drugi je bio prema jugo-zapadu, do ivica Drača tj. današnje Albanije, i treći je bio na

zapid prema nekadašnjom rimskoj provinciji Dalmaciji, znači prema brdima današnje, recimo, istočne, pa čak možda i centralne, ili severoistočne Bosne. Vizantijska odbrana je tokom poslednjih deset godina VI veka uporno odolevala, ali je 602. godine, izbijanjem građanskog rata i ubistvom vizantijskog cara Mavrikija, popustila. Došlo je do provale Slovena i njihovog trajnog naseljavanja na Balkansko poluostrvo. Opet, grupu i svesno pojednostavljujući problem, moglo bi se kazati da su potomci tog prvog talasa slovenske kolonizacije Balkanskog poluostrva bili preci makedonskih Slovena, odnosno slovenačkih Slovena, Slovenaca.

Nekoliko decenija kasnije, sa sasvim druge strane, stižu na Balkansko poluostrvo dva komšijska naroda, naroda u ondašnjem smislu reči. Stižu sa nacionalnim imenima, bar kako nam svedoči pisac relativno udaljen od njih, ali, u svakom slučaju, jedini koji nam nešto saopštava o njima, Konstantin Porfirogenit. U svom delu iz sredine X veka "Spis o narodima" a kaže da su ta dva naroda stigla iz postojbine susedne jednima i drugima, a ona bi se, grubo govoreći, mogla svrstati u gornji tok reke Visle i tromedju Nemačke, Češke i Poljske. Ta dva naroda se ubacuju, kao klin, između ovih Slovena koji su već na Balkanu bili nastanjeni. A ti Sloveni, kakvi jesu danas Makedonci, odnosno kakvi jesu danas Slovenci, predstavljaju, ne samo geografski, nego i kulturno i ekonomski dva ekstrema Jugoslavije. Najbogatiji i najsiromašniji deo Jugoslavije jesu, u stvari, dva najudaljenija dela naše zemlje: Slovenija i Makedonija. Kulturno daleko najbliža, uostalom i najduže pod uticajem ne samo vizantijske nego kasnije i turske kulture, bila je Makedonija. Više nego drugi delovi, a s druge strane, daleko više nego ostali delovi balkanskih Slovena, pod uticajem germanske kulture bili su Slovenci. Između njih se nalaze dva dobro izmešana naroda, Hrvati i Srbi, za koje sami vizantijski pisci često nisu sigurni ko je ko među njima. Znači, dva naroda, za koje su vizantijski pisci svesni da su nešto drugo od ovih drugih Slovena i da su međusobno sličniji, jesu zapravo dva rivalska naroda, koji, između ostalih razloga, za rivalitet imaju i onaj koji se može nazvati konfesionalnim, naravno.

Zaključak koji nudi jedan istoričar je sledeći: daleko efikasniji argument u prilog postojanja Jugoslavije ovakve kakva jeste, nudi ova etnička slika koju pružaju podaci o dvostrukoj seobi Slovena, jer ona pokriva i daje legitimitet granicama Jugoslavije, i to argument mnogo jači nego što je bilo koje zasedanje AVNOJ-a i bilo koji akt političke volje koje istorija ne priznaje u stvaranju određenih velikih nacionalnih i državnih celina. Ovakvo, svesno "manipulisanje" istorijom treba pružiti, normalno, u nekoj prilagođenoj formi, već đacima prvog razreda osnovne škole da bi

shvatili zašto jugoslovenski prostor ima razloga da postoji i zašto on ne zavisi niti od 1918, niti od 1943. nego od mnogo dubljih istorijskih činjenica.

YU Panorama, br. 1496, 26. mart 1991.

2. ISTORIČAR I GEOSTRATEGIJA NA JUGOSLOVENSKOM PROSTORU

Nepriistrasno govoreći, naslov nije lep: sadrži jednu hipokriziju, jedan mogući strah i jedno, jedva prikriveno, naučnim autoritetom ojačano političko stanovište. Jer, šta je no hipokrizija kada se istoričar, da bi progovorio o politici i geostrategiji, unapred brani nedodirljivošću znanja vlastitog zanata? Šta je no strah kada se upotrebljava reč poput geostrategije, koja je u osnovi nepoznatog sadržaja ali uvek u kontekstu nekakvih viših, dugotrajnijih ciljeva i namera, po pravilu onih što se pripisuju bilo svetskim silama, državama, ideologijama ili religijama – svejedno? Nije li “jugoslovenski prostor” samo sintagma koja može, naravno, biti objašnjena čvrstim istorijskim argumentima, pri čemu su ciljevi takvog objašnjenja prvenstveno politički i vrlo, vrlo aktuelni?

Da se najpre malo zadržim na “geostrategiji”. Bez obzira na (uostalom sasvim razumljive) namere svih onih koji se njome bave, izuzetno je teško (ako ne i nemoguće) pomenuti izraz odvojiti od prvobitnih obeležja. “Strategeia” u klasičnom grčkom jeziku podrazumeva uporedo vođstvo (commandement) i celokupnu vojnu moć, to jest sposobnost da se politički upravlja, uz oslonac na vojne prednosti. Vođstvo omogućava dalekovidost, ohrabrenu političkim i (naročito) vojnom potporom. “Gea” (gaia – partie de l’univers), sa svoje strane, označava “zemlju”, pa je i svaki dalji etimološki zaključak suviše očigledan da bi se na njemu zadržavalo. U svome redovnom poslu, istoričar će se, inače, sa “geostrategijom” obično sretati onda kada se bavi pojavama tzv. “dugog trajanja” (longue durée), pri čemu će izbegavati da je i izričito navede. Jer, on je duboko svestan da, u načelu, vojna i politička istorija nisu ništa do samo jedan od izraza i jedna od posledica integralne prošlosti ili tzv. “totalne istorije” (histoire totale).

Sada koja reč i o “jugoslovenskom prostoru”. Taj je prostor, neuporedivo više nego protivrečnom sudbinom sedamdeset godina stare

bivše jugoslovenske države, efikasno branjen drukčijim, “nepolitičkim” argumentima. Primera radi, treba li podsetiti da dva, u svakom pogledu (geografski, kulturno, ekonomski) najudaljenija južnoslovenska naroda, Slovenci i Makedonci, pripadaju istom talasu seobe koji ih je na Balkan doveo početkom VII veka? Treba li podsetiti da dva, najveća i najstarija, da rivalska južnoslovenska naroda, Srbi i Hrvati, imaju isto poreklo i isti zavičaj, različit od porekla i zavičaja današnjih Slovenaca i Makedonaca, da dolaze na Balkan zajedno, koju deceniju docnije te da se tu smeštaju, razdvajajući Slovene iz prethodne seobe sve do naših dana? Obična đaćka “nema karta” Balkana, tako, pokazuje da političke granice južnoslovenskog naroda nisu bile puka fikcija, odnosno da je čak i tzv. “etnogeneza” pomenuta četiri naroda prilog njemu u korist. Jer, Slovencima su “po krvi” najbliži daleki Makedonci, a Srbima su, ni manje ni više, braća rođena upravo Hrvati.

Treba li, takođe, uopšte podsećati da je jezik, to jest jezici, u upotrebi kod današnjih Hrvata, Srba i slavofonih Muslimana, ne prati njihove nacionalne i konfesionalne posebnosti? Treba li reći da se danas u Bosni i Hercegovini ubijaju ljudi različitih nacija i identičnog dijalekatskog izraza, koji nije isti kao onaj kojim se služi većina hrvatskih ili srpskih sunarodnika u Hrvatskoj i u Srbiji? Treba li reći da Hrvati i Srbi u današnjoj Vojvodini, opet, govore jezikom koji ih spaja, ali i odvaja od Zagreba i Beograda? Treba li reći, još jednom suprotno ustaljenim neznanjima “sveznajuće” zapadne Evrope, da se Srbi i Hrvati u Hercegovini pakleno mrze, da ih deli vera, ali i zbližavaju svi bitni “kodovi” – od kriterijuma za lepo, dobro, uspeh i sramotu, do hrane, odela i agrarne tradicije? Treba li reći i da je Hrvat iz okoline Zagreba, u tome pogledu, bliži Slovencu nego hrvatskoj braći iz Dalmacije recimo? Treba li reći da je Srbin sa juga, na primer iz Vranja, u tome pogledu bliži stanovniku Skoplja u Makedoniji nego Srbinu iz zapadne Srbije? Moglo bi se podsetiti i na planince, tzv. Dinarce, koji, od Karsta iznad Trsta do Šumadije u Srbiji, dele srodne nazore tipičnog patrijarhalnog modela društva, bez obzira na konfesiju, katoličku, mislimansku ili pravoslavnu. Moglo bi se istaći i da, još jednom suprotno naivnim pojednostavljivanjima, sukoba između Srba i Hrvata pre XX veka nije bilo. Konačno, moglo bi se cinično podsetiti i da su, bar za istoričara, čak i strahote rata koji ne jenjava dokaz za postojanje jugoslovenskog prostora: jer, kako ljubav tako i mržnja (ili neka druga kolektivna strast) potvrđuje međusobnu bliskost i komplementarnost, dok je jedino indiferentnost znak odsustva komunikacije.

Stoga, zaključak je sledeći: krah jugoslovenske države nije i krah istoimenog prostora. Taj je prostor neuporedivo stariji i trajniji. On jednostavno iziskuje novu političku artikulaciju. Uza sve poštovanje šest država na tlu bivše Jugoslavije, uz jamstva za njihove granice i za prava manjina u njihovim okvirima, Evropa, koja za sebe pretenduje da bude politička zajednica, morala je znati i za osobine susednog joj prostora. Svojim neznanjem potvrdila je da, sudeći po Balkanu, još uvek nije zrela ni za geostrateška razmišljanja pa, verovatno, ni za pravu političku zajednicu. To, svakako, nije bio slučaj i sa SAD, bez obzira koliko se sa njihovim razmišljanjima slagalo ili ne. Eto i objašnjenja, a da se ne ulazi u pojedinosti američkih razloga za ili protiv mešanja u evropske i balkanske nevolje, oko predviđanja u vezi sa daljom evolucijom jugoslovenske krize kao i sa njenim svršetkom. Izlišno je i podvlačiti da će kraj krize “preživeti” samo oni među političarima sa navedenog prostora koji su njegovo postojanje i osobine prihvatili. A takvih je, makar na vlasti, u nekadašnjim jugoslovenskim republikama veoma malo. Otuda, uz stepenovanje krivice (ona leži najpre na zvaničnom Beogradu, potom na zvaničnom Zagrebu, i tako redom), koje je neizbežno, među njima ima toliko mnogo međuzavisnosti i konvergentnosti.

Inače, na jugoslovenskom prostoru (uzgred, nespretno nazvanom, budući da se oslanja na reč “Jugoslavija”, čija je prva polovina slovenskog a druga latinskog porekla, odnosno da u svome okrilju ne sadrži samo južne Slovence, što se iz samog izraza ne vidi), geostrateške konstante i pojave “dugog trajanja” nisu preterano mnogobrojne, ali to ne znači i da nisu izuzetno ozbiljne. Da je tako, izvršno svedoče srodna razmišljanja svih onih koje je pomenuti prostor stolicima zanimalo. Ali, pođimo redom. U rimsko, vizantijsko ili tursko doba, sve do naših dana, da bi jedan Evropljanin, nevoljan upuštanjem u morske pustolovine, kopnenim putem prispeo do Grčke i Atine, ili, što je još važnije, do Carigrada, Male Azije, Jerusalima, Bliskog i Srednjeg istoka, morao je koristiti drevni itinerer, poznat pod imenom “via imperialis”, to jest “via militaris” ili “basilikê odos”. Dakle, morao je poći iz Beograda i morao je proći kroz Niš, grad možda ružan no neizbežan (nezavisno od okolnosti što je bio i rodno mesto bar trojice rimskih careva).

Ova “via imperialis” u osnovi je isto što i današnji autoput kojim se kreću veliki kamioni sa voćem iz Tesalijske, turisti željni Egejskog mora ili trgovci hašišom. Njenim tragom se kretao i čuveni “Orient-Express”. Postoje, međutim, znatno važniji dokazi o vrednosti, strateškoj vrednosti Beograda, doline reka Velike i Južne Morave, Vardara i ostalih hidronima i

toponima na putovanju ka Bosforu ili Solunu. Takav je i onaj koji se nudi sa učesnicima I krstaškog rata, koji su, na poziv pape Urbana II, hoteći da pronadu vlastite korene (a oni za njih izvesno nisu bili u Atini), rešili da oslobode Hristov grob. Od početka 1096. godine, pred očima znatiželjnih i nespokojnih vizantijskih činovnika u Beogradu stale su da promiču povorke čudnih ljudi. Prvo je stigla sirotinja, predvodio je Pierre d'Amiens, a potom su se ukazali i vrli Godefroy de Bouillon, Raymon de Toulouse, Robert de Normandie, Robert de Flandre – rečju, cvet zapadnog viteštva. Zaprepašćenje Zapadnjaka refleksom Vizantinaca da naplaćuju carine i štite “državu”, umesto da pribegnu kome od feudalnih rituala, bilo je ravno šoku vizantijskih činovnika, izazvanom zapadnim nerazumevanjem svojstava “države”. To zapadno iskustvo iz 1096. godine biće zaokruženo drugom polovinom XX veka, osnivanjem Evropske zajednice.

U međuvremenu, Vizantije je nestalo, ali se na “via imperialis” i dalje gledalo kao u XI veku. Poslednji takav primer, crpen iz prošlosti a ne iz neposrednog iskustva, potiče iz Drugog svetskog rata. Treba li uopšte podećati da je od tridesetak divizija, koliko je Treći Reich povremeno držao na teritoriji Jugoslavije, približno polovina bila smeštena u Srbiji, iako je ovde pokret otpora bio slabiji nego u središnjoj Bosni, na primer. To, svakako, nije bilo samo zbog pomenute komunikacije koja Srbiju preseca na dvoje, ali dobrim delom bilo je i zato. “Via imperialis” bila je za Nemce ujedno i “via militaris”, baš kao što je ovakva sinonimija bila prirodna i za Rimljane. Ustvari, i jedni i drugi su dobro znali da je svaka “carska” politika koliko taktika toliko i strategija, odnosno da su svi ti pojmovi (carstvo, politika, taktika, strategija), čak i jezički, u uskoj vezi sa voljnim ciljevima. A kada su po sredi Srbi, koji su, što je umesno pretpostaviti, daleke 1096. godine uspevali da povremeno napadnu krstaše iz obližnjih nepreglednih šuma, u savremenim svedočanstvima nema o njima ni traga. Jednostavno, njihova staništa još nisu bila tu već više ka zapadu, ka područjima koja Zapadnjake tada nisu mogla zanimati. Bila bi to ujedno i mala pouka o logici ponašanja međunarodnih mass-media naših dana.

Razume se, “via imperialis” nije i sve što praćenje pojava “dugog trajanja” na jugoslovenskom prostoru otkriva. Primer je izabran delimično pristrasno, jer je blizak istorijskoj radoznalosti pisca ovih redova. No, prema istome piscu, pouzdano bi moglo biti izdvojeno još dve tačke slične “geostrateške” težine. Prva, na kojoj se ovoga puta neće zadržavati, bili bi rudnici (prvenstveno Bor i Trepča) kojima Srbija raspolaže. Da bi se u rečeno i uverilo, dovoljno je, recimo, zaviriti u planove pominjane

nacističke Nemačke oko stvaranja “novog privrednog poretka” na jugoistoku Evrope.

Druga bi, međutim, bila istočna jadranska obala. Ali, ova je obala manje bivala bitna zbog zaleđa na koje se oslanjala, jer to je zaleđe, sa surovim i brdovitim reljefom u neposrednoj blizini prelepih dalmatinskih gradova, bez prirodnih komunikacija neuporedivo više pospešivalo silazak u Split ili u Dubrovnik no što je pozivalo na mučno probijanje u unutrašnjost. U prošlosti, bio je to jedan od razloga za odustajanje (iako ne i osnovni) od anglo-američkog iskrcavanja u Drugom svetskom ratu, a u šali, zbog zamišljenih uslova u kojima se došljaci sa brda spuštaju na obalu, u ovim je gradovima danas izmišljeno i ime za njih: “Rolling Stones”. Ali, šala na stranu, ono što je od značaja jeste korelacija balkanske i apeninske obale Jadranskog mora. Kada je, četrdesetih godina VI veka, Vizantija bila suočena sa istočnogotskom okupacijom Italije, za nju je posebno otežavajuća okolnost bila što su potomci Teodoriha (Théodoric) zauzeli i skoro čitavu Dalmaciju. Kada su Normani 1071. godine osvojili Bari, instinkt ih je uskoro odveo na suprotnu, istočnu obalu. Čitava mudrost Republike Sv. Marka sastojala se u sprečavanju svih drugih da ovladaju obema jadranskim obalama, ako to već sama Serenissima nije bila kadra da učini. O snovima fašističke Italije i da se ne govori.

Nužno je, dakle, takođe iz takvog ugla, a ne samo uz površna tumačenja Dubrovnika, kao “ukrasa svetske kulturne baštine”, ili grada za koji se zapadno javno mnjenje zanima iz sebičnih “turističkih” razloga, zapitati zašto se odjek, sličan provali nezadovoljstva u Evropi posle “srpsko-federalnog” bombardovanja Dubrovnika, nije imalo uništenje skoro isto toliko lepih Mostara i Sarajeva. No, to nije za ovu priliku.

Vraćajući se napisanom, dolazi i trenutak za sabiranje. Od ukupno tri vruće, “geostrateške” tačke “dugog trajanja”, dve se nalaze u Srbiji. Srbi su najmnogobrojniji južnoslovenski narod, Srbija je najveća od bivših jugoslovenskih republika. Ludilo je počelo u Beogradu, drugi su ga samo više ili manje sledili. Prve žrtve po okončanju rata biće Srbi, najpre tamo gde žive u manjinskom položaju, a potom i u Srbiji, kao žrtve građanskog sukoba. U međuvremenu, razumno je pretpostaviti da “bekstvo u napredovanju” zvanični Beograd vodi i u obračun sa Albancima na Kosovu, Mađarima u Vojvodini i domaćim demokratskim “izdajnicima”. Režim u Zagrebu, autoritaran i nacionalno netrpeljiv prema ne-Hrvatima, odnosno onima koji misle drukčije, štiti se pravom “primogeniture” (ko je prvi započeo?) i agresijom na Hrvatsku, koju bi želeo da prikaže kao agresiju na “demokraciju”. Preživljava najviše zaslugom zvaničnog Beograda. U Bosni

muslimani čine relativnu većinu. Makedonija, stešnjena između Albanaca, Srba, Bugara i Grka, dosetila se zaštite Turske. Od ove zavisi budućnost demokratije u Bugarskoj (imajući u vidu manjinu u njoj), na Tursku se mnogo računa u raspletu nevolja sa bivšim sovjetskim muslimanskim republikama (Turska je, ipak, muslimanska ali laička zemlja), Turska je sused Sirije, Iraka i Irana, u Carigradu se završava “via imperialis“, koja je ujedno i “via militaris“. Geostrategija, dakle, nameće prioritet političkom Beogradu. Taj je “Beograd“ neophodan u svakom geostrateškom razmišljanju. Da bi se do njega doprlo, potrebna je demokratija u Srbiji. Znači, demokratske promene u Beogradu jesu ključ za promene i mir na jugoslovenskom prostoru. Ko želi da razmišlja geostrateški, omogućiće ih i podržati. Evropska zajednica zasad nije ništa slično učinila, a Turska je uzdanica NATO-a, ako ne i samih Amerikanaca. Da li je to dovoljno ili ne u geostrategiji, teško je reći. Ono što je, međutim, sigurno, tiče se jugoslovenskog prostora. Taj je prostor, od smrti Jugoslavije 1991. godine, jedini aktivni učesnik u rešavanju krize. Novostvorene države to još uvek nisu, a pitanje je i kada će biti.

El Pais, Temas de nuestra epoca, br. 242 (9. juli) 1992.

3.

ISTORIJSKI KORENI SRPSKO-HRVATSKOG SUKOBA

Sloveni koji u VI veku napadaju, sa donjeg toka Dunava, balkanske granice Vizantije, počinju dugoročno da se nastanjuju unutar poluostrva početkom VII veka. Uprošćeno uzev, može se reći da su današnji Slovenci i stanovnici jugoslovenske Makedonije potomci tih Slovena pristiglih u ovom prvom talasu naseljavanja. Tek nekoliko decenija kasnije dolaze – iz takozvane “Bele Hrvatske” i “Bele Srbije” – i to pod veoma različitim okolnostima (verovatno uz saglasnost vizantijskog cara Iraklija), Hrvati i Srbi. Njihova pradomovina nalazila se na području današnje Južne Poljske (prema Konstantinu VII Porfirogenetu, vizantijskom caru i piscu iz X veka, kojem dugujemo praktično sve što je poznato o najdaljoj prošlosti Hrvata i Srba). Za razliku od prvog talasa slovenskih kolonizatora poluostrva, čiji plemenski i “nacionalni” nazivi nisu bili poznati ili upamćeni, pretpostavlja se da su Srbi i Hrvati na Balkan stigli kao već oformljeni “narodi” (što je jedinstven slučaj u istoriji srednjevekovne Evrope) i kao susedi još u toj svojoj prvoj, nebalkanskoj otadžbini. Uostalom, oni su delovali toliko slično da stranci nisu pravili razliku i često su ih, pa i u XI veku, nazivali bilo Srbima ili Hrvatima. Hrvati i Srbi ostaće susedi na Balkanu, iako su njihove prvobitne teritorije u međuvremenu pretrpele značajne izmene.

Počeci

Istorijski koreni prvih državnih tvorevina ovih dvaju bliskih i susednih naroda smešteni su u sredinu IX veka. Gravitaciono središte prve srednjevekovne hrvatske države nalazilo se u današnjoj priobalnoj Hrvatskoj (u zaleđu dalmatinskih gradova), na područjima sada velikim delom nastanjenim pripadnicima značajne srpske manjine koja živi na

teritoriji Hrvatske (i koja se tu, pod pritiskom Turaka, u talasima naseljavala počev od XV veka). Isto tako, gravitaciono središte prostora naseljenog srpskim življem i sedište prve srpske srednjevekovne države nalazilo se na teritoriji danas delimično naseljenoj nesrpskim stanovništvom, pre svega hrvatskim, i to u oblastima delom van granica sadašnje Srbije.

U isto vreme kada počinju da se ocrtavaju obrisi tih dveju država, jača i granica između “dve interesne sfere” tadašnjeg sveta, to jest između hemisfera istočnog i zapadnog hrišćanstva. Posle kratkog oklevanja Hrvatska će podleći Francima i Rimu, dok će se Srbija sve više okretati Konstantinopolju u kojem nalazi svoje ideološke, verske i kulturne parametre. Sve do stvaranja Jugoslavije (1918), ova dva naroda razdvaja samo jedna razlika koju hrišćansko društvo priznaje: a to je pripadnost katoličkoj odnosno pravoslavnoj veri. U međuvremenu će hrvatska država postati kraljevina i doživeti brži uspon od mlade srpske države, ali zato i mnogo brži pad.

Hrvati

Posle poraza hrvatske vojske u sukobu s Mađarima (1097), Hrvatska će 1102. ući u sastav mađarske kraljevine i s promenljivim stepenom nezavisnosti nastaviće da deli njenu sudbinu. Zato se, naročito počev od XIX veka, hrvatska nacionalna svest (i povremeno suparništvo u odnosu prema “šizmatičnim” Srbima) hrane ponajviše tom idealizovanom predstavom o žrtvi naroda za spas hrišćanskog Zapada u borbi protiv nevernika (*Antemurale Christianitatis*). U pamćenju hrvatskog nacionalnog bića ostao je urezan niz junačkih podviga pripisanih herojima “palim na bedemima hrišćanstva”. Otuda nesumnjiva gordost zbog pridruživanja katoličkoj Evropi i njenim civilizacijskim tekovinama. U tom okviru ponekad se tumače i sporadična, patetična nastojanja da Hrvatska pruži što veći mogući nacionalni doprinos izgradnji te Evrope.

Zamisao da “hrvatstvo” oličava jemstvo i predvorje katoličke vere, Zapada i Evrope imala je za posledicu predstavu o naciji često žrtvovanoj na oltaru zapadnog sveta, bilo božjom promisli ili nepravednim zaboravom od strane istog tog, svojevremeno odbranjenog katoličanstva. Ali nevolja nije bila toliko u toj nejasno određenoj, “imaginarnoj Evropi”, koliko u činjenici da ideju o “bedemu hrišćanstva” nikada nije prihvatila celokupna hrvatska nacionalna zajednica, a pogotovo ne onaj njen deo koji se razvijao na području Dalmacije i dinarskih planina, izložen i drugim uticajima – prvenstveno sa Sredozemlja i Istoka. Praktično, ta ideja je održavala stav

samo hrvatske društvene i intelektualne elite takozvanih “habzburških Hrvata”.

U svakom slučaju, nema sumnje da je braneći vlastitu egzistenciju, naročito tokom XIX veka, većina Hrvata stekla iskustvo zajedničkog života s drugim narodima unutar iste države (Austroougarske), o čemu svedoči i sam pojam “jugoslovenstva” nastao u Hrvatskoj u decenijama koje su prethodile stvaranju Jugoslavije. Upravo se to iskustvo i nalazilo u temlju ideje o federalnoj Jugoslaviji obrazovanoj posle pobeđe Titovih partizana; nije slučajno ni to što su oko ove ideje nastali sukobi baš sa onima koji, u toj jugoslovenskoj zajednici, nisu u svom kolektivnom pamćenju takvo iskustvo imali. Ipak, kolektivnu svest Hrvata usloviće ne samo ove “etnografske” činjenice, već i viševjekovni uticaj stranih političkih i kulturnih obrazaca: mletačkog u Dalmaciji i turskog u nekoliko hrvatskih oblasti, u različitim razdobljima.

Srbi

Srbi u nasleđu imaju dugu i lepu srednjevekovnu istoriju, tokom koje je razvoj države pod Nemanjićima (1170-1371) omogućio sredinom XIV veka proglašenje carstva (Dušanovog, 1346) i verovanje da će oni biti kadri da zamene umornu Vizantiju i zaustave Turke. A razloga da se takva iluzija pothranjuje je bilo: Dušanovo carstvo, koje se protezalo od severa balkanskog poluostrva do Korinskog zaliva, raspolagalo je značajnim ekonomskim potencijalom i ideološkom baštinom Vizantije. To carstvo nije bilo samo srpsko, već “nacionalno”. Ali je ono brzo doživelo krah i, posle poraza srpske vojske u Maričkoj bici (1371) i smrti cara Uroša, Dušanovog sina, raspalo se na mnogo autonomnih oblasti isprva u vazalskom odnosu prema Turcima, a zatim pod njihovom vlašću. Poslednja od tih oblasti, na severnom obodu poluostrva, izgubila je samostalnost 1459, kada je padom Smedereva i u njoj zavedena otomanska uprava.

Srbi su ponosni na to što su uspeali da sačuvaju istorijsku svest i pamćenje tokom viševjekovne “turkokratije”, uprkos seobama, čestim prinudnim preobraćenjima u islam i povremenim strahovladama koje su Turci zavodili. Osim toga, srpski narod se prvi na balkanskom poluostrvu digao protiv otomanske vladavine (prvi ustanak predvodio je Karađorđe 1804, a drugi Miloš Obrenović, 1815). Inače, Crna Gora je od XVIII veka uživala neku vrstu samostalnosti spram Sultana. Zahvaljujući pobeđi nad Turcima, Srbi su iz istočnjačkog feudalnog društva prešli u društvo slobodnih ljudi patrijarhalnog tipa.

Širenjem teritorije u XIX veku podstiče se i rasplamsava srpski nacionalni ponos. Pošto je stavljena pod prinudnu zaštitu Austrije (uzalud je pre toga iščekivala pomoć pravoslavne Rusije, koja je na Balkanu iz strateških razloga uvek podržavala bugarske interese), Srbija se vraća staroj svojoj težnji iz Srednjeg veka: da oslobodi od turske vlasti Jug, naseljen slovenskim življem (to jest Srbima).

Kraljevina Srbija ima izrazito razvijen demokratski politički život u času kada ulazi u prvi svetski rat. Pre toga je, u prvom i drugom balkanskom ratu, zadobila značajne pobeđe nad Turcima i Bugarima, proširila teritoriju do današnje grčko-jugoslovenske granice i oslobodila Kosovo, Metohiju, Sandžak. Junaštvo, patnje i trijumf srpskog naroda u prvom svetskom ratu (gubitak šestine muškog stanovništva između 1912. i 1918), dodatno su doprineli tome da Srbija stekne povlašćeno mesto prilikom stvaranja kraljevine Jugoslavije, 1. decembra 1918. Međutim, kraljevina Srbija nije bila jedini akter u tom ujedinjenju.

Nesporazumi iz 1918.

Država je svečano osnovana kao kraljevina troimenog naroda (Srba, Hrvata i Slovenaca) pod srpskom dinastijom Karađorđevića. Ponosni na to što su se dokazali kroz istoriju, ubeđeni da ih južnoslovenska braća dočekuju kao oslobodioc, uz svu naklonost svetskog javnog mnjenja koju su uživali, Srbi su prevideli da je njihova sjajna srednjevekovna civilizacija daleka prošlost, bez mnogo veze s raspadajućim patrijarhalnim društvom s početka XX veka. Nisu obratili pažnju na činjenicu da su imali istorijsko iskustvo jake države, ali ne i suživota s drugim južnoslovenskim narodima, pre svega Hrvatima. Nemali razlog nerazumevanja bila je uloga crkve, veoma različita u katoličanstvu i pravoslavlju.

Mada su kasno prihvatili ideju "jugoslovenstva", sticajem okolnosti i silinom toka zbivanja Srbi su se našli u položaju glavnih branitelja nove države. U toj svojoj ulozi "Pijemonteza", oslobodilaca južnih Slovena od austrougarskog i turskog tutorstva, nisu dovoljno uvažili projugoslovenske težnje Slovenaca i Hrvata, niti su dovoljno upoznali različitosti ostalih naroda u ujedinjenoj kraljevini. Jedna od posledica toga bila je, na primer, sudbina Makedonaca slovenskog jezika i porekla nazivanih Srbima "nerazvijene nacionalne svesti"; sličan je odnos bio i prema jugoslovenskim muslimanima smatranim za Turke ili "zabludele" Srbe, koje ili treba svrstati u građane drugog reda (ako su neslovenskog, to jest nesrpskog porekla), ili asimilacijom vratiti pod okrilje "matice". Još jedna greška: jedini način

nađen za priključenje Crne Gore bilo je njeno anektiranje od strane Srbije. Treba naznačiti i kolebanja pred raznorodnim ekonomskim, kulturnim i pravnim običajima, kao i nepoznavanje nekad malih a nekad krupnih razlika među narodima. Sve u svemu, izgledalo je da se konstitutivno načelo nove države svodi na unifikujući srpski princip.

Tim centralističkim srpskim težnjama odmah se suprotstavila većina hrvatskog naroda. On je otvoreno izrazio svoja osećanja već na izborima 1920, glasanjem za Hrvatsku seljačku stranku Stjepana Radića koja je bila federalističkog usmerenja; u kontinentalnoj Hrvatskoj (najviše oko Zagreba) ona je dobila 75 odsto do 100 odsto glasova, dok je u Dalmaciji, projugoslovenskoj i unitarističkoj, imala svega 8 odsto. Istorijom kraljevine stalno će dominirati sukob između Hrvatske seljačke stranke i srpskih partija (demokratske i radikalne), počev od usvajanja srpskih ustavnih teza izglasanih na konstitutivnoj skupštini, okupljenoj u Beogradu u odsustvu poslanika Radićeve stranke. Posle spektakularnog ubistva Stjepana Radića i četvorice njegovih kolega 1928. usred zasedanja Skupštine (Poslaničkog doma), došlo je do radikalizovanja hrvatske opozicije kroz "ustaški" fašistički i teroristički pokret. Tada kralj Aleksandar uvodi poludiktatorski režim; ustav je amandmanima dopunjen u pravcu još jače centralističke vlasti; naziv kraljevine postaje "Jugoslavija" (1931). Godine 1934. kralj je ubijen u Marselju; iza organizovanog ubistva stajao je ustaški pokret.

Posle kratkotrajnog smirivanja, napetost ponovo raste u doba namesništva kneza Pavla, posebno 1935. kad je odbačeno potpisivanje konkordata s Rimom pod pritiskom pravoslavnog Svetog Sinoda i beogradske ulice. Rešenje je izgledalo najzad nađeno 1939, zaključivanjem kompromisa Stojadinović-Maček kojim je Hrvatskoj data široka autonomija na uvećanoj teritoriji, "Banovini" u čiji je sastav ulazio deo Bosne i Hercegovine te Dalmacije, čime su zadovoljeni stari hrvatski zahtevi. Ovo je značilo uvođenje neke vrste "asimetrične federacije", od koje je jedino Hrvatska imala korist. Slovenija nije tražila nikakav poseban status, dok su ostali delovi Jugoslavije smatrani "srpskim". Treba istaći da je i jugoslovenska komunistička partija usvojila slično ustrojstvo malo pre potpisivanja "kompromisa", pošto su njena slovenačka i hrvatska komponenta bile entiteti odvojeni od KPJ. Međutim, sporazum Stojadinović-Maček nije imao vremena da se pokaže čvrstim ili slabim. Jer, rat je u potpunosti izmenio situaciju.

Rat i njegove posledice

Neslaganje srpskog naroda i vojske s planom da Jugoslavija uđe u sferu nemačkog uticaja, burno izraženo u demonstracijama 27. marta 1941. protiv vlade koja je potpisala pakt s Hitlerom, dovodi do nemačke invazije na zemlju i poraza kraljeve vojske u nepunih dve nedelje. Jugoslavija je odmah rasparčana od strane Nemačke i njenih saveznica: Italije, Mađarske i Bugarske.

Svedena na granice koje je imala pre 1913, Srbija je pod neposrednom vlašću nemačkih okupacionih trupa. Civilna vlada, na čijem čelu stoji general Nedić, zadužena je za administrativne tekuće poslove. Hrvatska pak postaje "nezavisna" država pod rukovodstvom ustaškog "poglavnika" Pavelića, koga su na taj položaj postavili Nemci. Teritorija nove države, uvećana na bosanskoj strani, ipak je u celini znatno manja zbog amputacije Dalmacije, anektirane od strane Italijana.

Prema tome, Srbi i Hrvati od aprila 1941. imaju korenito različite situacije. Prvi, koji su se izborili za svoju nezavisnost i obrazovali državu u XIX veku, sada gube sve; vide stotine hiljada svojih sunarodnika prepuštenih bez odbrane na milost i nemilost ustašama u Hrvatskoj i Bosni. A ovi drugi dobijaju suverenu državu, bar teorijski, jer su zapravo pod starešinstvom Nemačke i svedeni na trećinu teritorije iz 1939. Izvesno vreme se uljuljkuju iluzijom da će posle devet vekova strane vlasti obnoviti domovinu i osloboditi "istinske" hrvatske teritorije od "uljeza" nastanjenih na njima. Taj drugi deo programa najenergičnije pretaču u delo ustaše, sprovodeći nad srpskim stanovništvom, ali i nad Ciganima, Jevrejima pa i mnogim Hrvatima, pokolje koji su jedan od najstrašnijih vidova rata ili, tačnije, ratova vođenih naporedo u Jugoslaviji. Jer, kada je reč o Srbima i Hrvatima, možemo razlikovati tri sukoba međusobno usko povezana, i po motivima koje njihovi učesnici imaju, i po načinu odvijanja operacija.

Tri rata

Postoji rat protiv okupatora, Nemačke na prvom mestu. Narodni ustanak u Srbiji s proleća 1941. bio je delo i četnika (srpskih boraca u monarhiji Karađorđevića) i komunističkih partizana. Međutim, kada su ubrzo i jedni i drugi poraženi, njihove će strategije nadalje biti različite. Četnici, pod rukovodstvom pukovnika Draže Mihajlovića, klone se akcija čekajući da vide razvoj događaja; ipak, posle propalih nastojanja da naprave dogovor s Titom, njihov isprva pasivni stav pretvara se u dosluh, a negde i u

bezmalo otvorenu kolaboraciju s Njemcima protiv partizana. Partizani su se pak u Srbiji održali na nekoliko sasvim malih, izolovanih područja, ali je zato veliki njihov priliv u Bosnu, gde će se koncentrisati najveći deo vojnih snaga pod Titovim rukovodstvom.

Situacija je, naravno, u Hrvatskoj drukčija, kao i u delu Bosne koji joj je pripojen; naime, Hrvatska nije neposredno okupirana, ali se zvanično pojavljuje kao saveznica Nemačke i Italije. Na tom području borbu prvenstveno vode partizani; mnogi od njih su Srbi iz Hrvatske ili Bosne, a iz sasvim očiglednih razloga: u pitanju je goli opstanak njihovog naroda pred ustašama. Ipak, ne sme se minimizirati hrvatsko učešće u pokretu otpora, pogotovo ne u Dalmaciji, gde je borba protiv Italijana, pa posle njihove kapitulacije 1943. i protiv Nemaca, imala masovnost kojoj nije bilo ravne u ostalim delovima Jugoslavije.

Pored rata za oslobođenje domovine postoji i revolucionarni rat koji vodi KPJ, a cilj mu je zavođenje novog društveno-političkog poretka gde "velikosrpsku hegemonističku" monarhiju na institucionalnoj ravni treba da zameni federativno ustrojstvo, zasnovano na ravnopravnosti svih naroda u sastavu Jugoslavije (što je bio deo programa KPJ od 1937).^{*} Tim ciljem cementirano je jedinstvo boraca u okvirima koje su komunisti zacrtali nudeći perspektivu "jugoslovenstva", što je značilo odbacivanje i ekstremističkog hrvatskog separatizma (to jest ustaša) i srpskog centralizma (to jest četnika), kao i priznavanje osobenosti drugih naroda zanemarenih pri osnivanju Jugoslavije. Bio je to, teorijski gledano, dobar način da se razreše jugoslovenski nacionalni problemi u celini.

Jer rat se, pogotovo na početku, vodi i na međuetničkoj ravni u krajevima Hrvatske i Bosne s nacionalno mešovitim stanovništvom. Inicijativu nesporno imaju ustaše koje napadaju, čim su došle na vlast, srpsku populaciju u Slavoniji i na graničnim područjima Bosne (Lika, Kordun, Banija). Srbi organizuju odbranu u partizanskim i četničkim jedinicama. Četnici pak odgovaraju na ustaške masakre napadima na muslimanska sela, pod izgovorom da je propaganda "nezavisne hrvatske države" predstavila bosanske muslimane kao "cvet sveukupnog hrvatstva", u nastojanju da ih iskoristi protiv pravoslavaca. Partizani su, izvesno, bili umeren i uravnotežujući činilac.

Ovaj opis tri istovremena rata unutar jednog ima isključivo cilj da objasni, eventualno, ponašanje nekih učesnika u sukobu. Na primer, u svesti

^{*} Federalistička orijentacija u KPJ preovladala je već 1923. godine.

Srbina iz Like (hrvatske oblasti većinski naseljene Srbima) borba protiv Nemačke i protiv ustaša, vođena pod komunističkom zastavom i crvenom zvezdom, predstavljala je patriotsku bitku za opstanak Srba, zajedno sa Staljinovom Rusijom kao saveznicom; a nju je, opet, poistovećivao s "majčicom Rusijom", istorijskom zaštitnicom pravoslavaca na Balkanu. Njegov sused Hrvat nije imao nijedan od tih motiva da stupi u borbu. Ako je kod njega bila snažno razvijena antifašistička svest, mogao se pridružiti partizanima. Ako je, ipak, u njemu plamteo antisrpski ustaški bes, prijavio bi se u ustaške trupe. Ukoliko nije imao nijedan od ta dva ekstremna stava, mogao je samo da posmatra, manje-više pasivno, užase rata.

Koliko god ovaj opis bio šematizovan i nepotpun, on ipak daje nekakvu sliku o međusobno suprotstavljenim položajima u kojima su se našli Srbi i Hrvati tokom rata. Ne smeju se izgubiti iz vida, pri tom, ni različita držanja Hrvata iz unutrašnjosti i onih iz Dalmacije.

Svemu tome treba pridodati i traumatično umanjivanje velikog broja žrtava, čije se posledice i danas osećaju. Jugoslavija, kao jedna od zemalja s najvećim brojem žrtava u Evropi (odmah iza SSSR-a, srazmerno broju stanovnika), tek je nedavno dozvolila istraživačima da ustanove tačan broj poginulih, koji je donekle niži od ranije isticanog. Umesto približno 1.700.000 koliko je svojevremeno izračunato, danas se uglavnom pominje skromnija cifra od 1.100.000. Nova jugoslovenska vlast strahovala je do nedavno od "specifikacije" žrtava i buđenja, pre svega kod Srba, želje za osvetom posebno prema Hrvatima, koji su u celini smatrani za ustaške zločine.

I kada bi bile savršeno kontrolisane, ove brojke verovatno ne bi mogle da smire strasti; jer, njih stalno raspiruju sećanja, izmišljanja, zlopamćenja, glasine vešto i uspešno korišćene u cilju održavanja pritiska i napetosti između ta dva naroda, istinski uplašena jedan od drugog.

Jačanje nacionalizama

Sa srpske strane, preovlađujuće osećanje je ogromna frustriranost. U pokušaju pravdanja tog kolektivnog osećanja, kao argument se iznose svi ustupci i, zauzvrat, gotovo nikakvi dobici. Najčešće se pominje da su Srbi odustali od svoje pobedničke države u korist Jugoslavije, da su napustili "srpstvo" zarad "jugoslovenstva"; pominje se i nezahvalnost nekih oslobođenih naroda koji su, poput Makedonaca, to svoje oslobođenje doživeli kao okupaciju. Srbi imaju utisak da im je nametnut nekakav "kompleks krivice" zbog razdoblja između dva svetska rata i navodnog

“velikosrpskog režima“ u kojem, međutim, nisu na kraju prošli bolje od drugih, mada su imali presudnu ulogu u vojsci i vladi. Inače, visok broj srpskih žrtava u ovovekovnim ratovima doveo je do istinskog demografskog iscrpljivanja nacije. Na sve to nadovezuje se i sećanje na “spletke“ nesrpskih komunista protiv srpskih u periodu posle Drugog svetskog rata, tumačene kao deo velike fantazmagorične zavere skovane od strane Kominterne, Vatikana, masona, Hrvata i Engleza (ovi poslednji su u tom skupu verovatno zbog “izdaje“ srpskih četnika u korist Titiovih partizana). Osećanje da su ih svi izdali nagnalo je Srbe da krenu svojim, zasebnim putem. Takvo odvajanje od sveta, bezmalo sindrom kolektivnog samoubilačkog poriva, produbilo se poslednjih godina zbog krize izazvane albanskim problemom na Kosovu, zbog pitanja autonomnih pokrajina u okviru Srbije i zbog nemoći federalnih institucija.

Pred svešću Srba da su, na kraju krajeva, izgubili sve dobijene ratove, Hrvati su želeli da se oslobode tereta optužbe za “kolaboraciju“ upućene, pre svega, katoličkoj crkvi. Opravdana ili ne, ta optužba je za Hrvate značila neku vrstu globalnog nacionalnog žiga. O dubini hrvatskog osećanja nelagodnosti svedoči 1971. godina i njen jak nacionalistički pokret u organizaciji rukovodilaca hrvatske komunističke partije, pothranjivan jezičkim sporom i ekonomskim zahtevima vezanim za raspodelu deviza i ulogu banaka.

Posle grube represije koju je Tito naredio, hrvatsko pitanje izgledalo je pokopano. Ipak je ponovo buknuo, posle kosovskog i slovenačkog, ali tim silnije što je rukovodstvo Slobodana Miloševića u Srbiji raspirivalo srpski nacionalizam i podsticalo na podvižništvo.¹ Kao protivudar njegovom jačanju, izbori u Hrvatskoj dovode na vlast Franju Tuđmana, čija je etnonacionalistička i osvetoljubiva politika morala uznemiriti srpsku manjinu, već zagrejanu do usijanja zahvaljujući beogradskim političarima i medijima pod njihovom kontrolom. Teren za ono što će uslediti bio je pripremljen.

Započeti rat između Srba i Hrvata, dva naroda tako bliska i geografski i istorijski, čini suštinu postojećeg jugoslovenskog problema. Dugoročna rešenja njihovih “nacionalnih pitanja“ nužno zavise od preuređenja jugoslovenskog prostora. Smatramo da nijedan od dva naroda

¹ Činjenica da je glavni nosilac srpskog nacionalizma bila partija naslednica komunističke, i da se taj srpski nacionalizam sukobljava s hrvatskim koji za sebe tvrdi da je antikomunistički, ne izgleda od presudnog značaja u njihovim antagonističkim odnosima.

ne može rešiti pitanje svog političkog identiteta unutar nacionalno homogene države. U toj činjenici, više pita potvrđenoj u ovom veku, krije se glavno objašnjenje za stvaranje Jugoslavije. Načelo “svi Srbi u istoj državi” dovelo bi, ako bi se ostvarilo, ne samo do neizbežnih žrtava, već i do situacije gde bi Srbi okruženi Hrvatima, Muslimanima (koji su takođe etnička grupacija) i Albancima (da ne navodimo druge manjinske populacije) predstavljali, osim u slučaju velikih migracija, najviše 40 odsto stanovnika te navodne nacionalne države: bili bi manjina na vlastitoj teritoriji. Što se Hrvata tiče, brojke bi bile još nepovoljnije: u proširenoj nacionalnoj državi imali bi svega 30 odsto hrvatskog stanovništva. Osim što bi se “Velika Srbija” mogla ostvariti jedino na štetu “Velike Hrvatske” i obrnuto, posle toga bi im još samo preostalo da beskonačno vrte i tumače svoje “rodoljubive” fantazme.

Etudes, Pariz, oktobar 1991.
(Prevela s Francuskog Ana A. Jovanović)

4.

SRBI I HRVATI – ŠTA SADA VALJA ČINITI?

U ludom i prljavom ratu, obe strane, srpska i hrvatska, bile su veoma brzo poistovećene sa partijama na vlasti u Beogradu, odnosno u Zagrebu. Tako je bilo, uprkos netačnosti sličnih uopštavanja i bez obzira da li je reč o jednima ili o drugima. Premda je, tu i tamo, bilo ne samo uspešnih analiza uzroka jugoslovenske krize i razbuktavanja srpsko-hrvatskog spora, već, katkada, čak i uspešnih “proročanstava” njihove evolucije. Pokazalo se, takođe, da je, sa protokom vremena, sve manje postajalo bitno razlikovati učešće i obole obeju strana u genezi sukoba. Posledice delovanja bojovnika i politički refleks spoljašnjeg okružja (prvenstveno EZ, SAD i SSSR), pogotovo od kako je Jugoslavija sredinom leta 1991. godine prestala da postoji kao politički subjekt i bila stavljena na staranje nevoljnoj Evropi, jednostavno nametali su svojevrsnu negativnu ravnotežu u tumačenjima i procenama međunarodnih sudija.

Uostalom, u ovome trenutku i jeste manje važno podsećati, recimo, na okolnosti rađanja srpskog populizma, zamke hrvatskog provincijalizma i srpske (do antievropejstva dovedene) iluzije o vlastitoj samodovoljnosti. Nekorisno je i opominjanje na stabilno tinjanje, čemu je delimični krivac bila i Titova Jugoslavija (bar koliko i ona predratna), kolektivne nacionalne frustracije u istorijskim sećanjima Slovenaca, Hrvata ili Srba. Nema više velike vajde ni od pravovremenog upozoravanja na zloupotrebu “nacije”, kao najefikasnijeg i najopsnijeg oružja u društvima lišenim neposrednih demokratskih iskustava. “Nacijom” i mitovima poslužila se opozicija i u Sloveniji i u Hrvatskoj, rušeći komuniste pod optužbom da su rđavi rodoljubi – i to je bivalo takoreći pravilo u “postkomunističkoj” Evropi. Ali, kako je takođe uzalud upozoravano, tu istu “naciju” zloupotrebili su ponegde i sami komunisti, ne bi li se na vlasti održali. Takav je slučaj bio najizrazitiji u Srbiji gde je opozicija prosto nagnana da se ili preobrazi u ideološkog protivnika vlasti ili da tragikomično kaska za takozvanim

“socijalistima“, nastojeći bezuspešno da ih u “rodoljublju“ pretekne. Dokaz za efikasnost ideološkog otpora jesu martovske demonstracije u Beogradu. Potvrda za jalovost opozicionog nacionalizma nudi se kroz skoro sve što je prethodilo ili sledilo martu 1991. godine. Uz put, pokazalo se, isto tako, da demokratska alternativa komunizmu ne može biti antikomunizam nego “nekomunizam“. U suprotnom, preterano je veliki broj onih čija savest, makar i mimo njihove volje, objektivno ne bi bila mirna. Konačno, danas nema više svrhe ni sladi se nad neuspehom Evorpe koja nije želela da uoči kako je, u jugoslovenskoj krizi, neposredno na kušnji i njena politička budućnost. Kasno je i za lamentiranje nad nekadašnjim predlozima oko zamene “federacije“ drukčijim oblicima artikulisanja zajedničkog života, kao i za optuživanje uglavnom srpskih “socijalista“ što nijedan takav predlog nije bio usvajan. Da se i ne govori o nedoslednostima srpskih vlastodržaca, počev od uobraženih pretnji Evropi za njeno eventualno mešanje u “unutrašnje stvari“ do surovog progona osumnjičenih “izdajnika“ i “Evropljana“ – da bi, na kraju, pučističko srpsko “predsedništvo“ Jugoslavije samo sebi skočilo u usta, tražeći pomoć od spoljašnjih tutora. Da se i ne govori o “Jugoslovenskoj narodnoj armiji“, koja je, pre nego što je i postala sasvim srpska, bila osuđena na propast jer je verovala, u skladu sa njenim ideološkim poreklom, da je njeno preživljavanje moguće sa nepromenjenim prtljagom, budući da nekadašnje ideološke države više nema. Za analizu geneze, etapa i posledica je, rečeno ukratko, kako to i inače biva u povesti, ostavljeno široko polje istoričarima. Ipak, jedno je sigurno: oni će, bez obzira što, kako je poznato, po definiciji dolaze uvek kasnije, biti (nažalost) u prilici da se uvere da je, u jugoslovenskom slučaju, bila moguća i istorija “na vruće“. Istoriografski dokazi za takvu tvrdnju postoje.

No, valja se vratiti srpsko-hrvatskom obračunu. U njemu je, u početku, u korist svakog od protivnika bilo bar nekoliko poena koji su se, pre nego što je megdan započeo, unapred nudili “kontumacijom“ – kako bi se među sportistima kazalo. Za g. Tuđmana, predsednika Hrvatske, prednost se, recimo, sastojala u nedemokratskom i komunističkom odelu srpskih populista. Mogao je, da je znao ili hteo, tu prednost obilno da eksploatiše, pod pretpostavkom da početno poverenje Evrope u “demokratsku Hrvatsku“ očuva neokrnjenim. Na žalost, nije bilo tako. Predsednik Srbije, g. Milošević, pred sobom je svakako imao manji izbor “kontumacijskih“ poena. Na demokratiju se nije mogao pozivati, ali se, bez sumnje, mogao pozivati na “istorijske prednosti“ Srbije. Od višestrukih savezništava sa evropskim pobednicima u prošlosti, do nikada valjano

izlečenih posledica genocida nad njegovom sabraćom u Hrvatskoj tokom Drugog svetskog rata. Naravno, i to malo prilika g. Milošević je dosledno upropastio.

Vladajućoj stranci u Hrvatskoj, kao i njenoj personifikaciji, g. Tuđmanu, sve teže je bivalo da pred “trećima” objasne ne samo pravno promenjeni nego i stvarni položaj Srba u “najdemokratskijoj” državi na svetu. Teško je bilo i naći odgovor na čuđenje što, umesto bučno najavljivane tržišne privrede, njegova vlada poseže za nacionalizacijom dobara, imenovanjem direktora po kriterijumima političke odanosti, baš kao nekada, u doba “državnog socijalizma”. Odgovora nije bilo ni na pitanje: šta bi sa obećanim potocima predizbornih milijardi dolara, spremnih za poklon “predziđu kršćanstva”? Najzad, odgovori su nedostajali i kada su, još poodavno, iznošene optužbe na račun koketiranja vlasti u Hrvatskoj sa znamenima nekadašnjeg ustaštva: počelo je sa izmenom antifašističkih naziva imena ulica i trgova u Zagrebu, preko dovođenja u vrhove vlasti raznoraznih svetskih sumnjivaca, da bi se završilo sa crnim uniformama ustaško-pravaških “legionara” Dobroslava Parage.

Ipak, otkako se rat razbuktao, g. Tuđman je u vlastitu korist imao još jedan, pokazaće se, veoma snažan argument: činjenicu da se sukobi odvijaju na hrvatskoj teritoriji, da su napadnuti gradovi vojno nezanimljivi, katkada neprocenjive kulturne vrednosti, da su ti isti gradovi bez izuzetka ili hrvatski ili sa apsolutnom (odnosno relativnom) većinom nastanjeni Hrvatima kao i da su protivnici Hrvatima ne samo Srbi već i “srbo-komunisti” iz federalne vojske. Taj poslednji argument, u očima međunarodnih sudija, brižnih da koliko pravo naroda na samoopredeljenje toliko i zabrana nasilnog menjanja unutrašnjih i spoljašnjih granica budu poštovana načela, itekako vredi i danas. Primer Dubrovnika, više nego politička, paradigma je za uspešnost ili neuspešnost glasa monolitne svetske javnosti, čijoj homogenosti pomažu i banalni “turistički” efekti, onda kada je ta javnost, uz bezumne političke računice, suočena i sa fenomenom refleksa razaračke ljubomore brđana prema bliskim a nepristupačno superiornim građanskim kodovima.

Takozvani srpski “socijalisti”, kao partija na vlasti, bili su, u istome ratu, ozbiljno hendikepirani poreklom i načinom potvrđivanja sopstvenog upravljanja Srbijom. Kada je po sredi demokratija, “sa njima nikada nije bilo neizvesnosti” – kako je, uostalom, glasio i njihov, nepametno smišljen, prošlogodišnji predizborni slogan. Bilo je to decembra 1990. godine, u trenutku kada je Socijalistička partija Srbije, prisiljena na višestranačke izbore, odmeravanje snaga organizovala prema svojoj originalnoj

interpretaciji višestrančja. Hajke na neistomišljenike, laži o obećanom “švedsko-švajcarskom standardu” i potpuna politička usamljenost – bili su najava agonije Srbije. Sve ostalo je docnije bilo manje-više predvidljivo. Odbijanje ozbiljnog razgovora o ljudskim pravima, najpre osiono demonstrirano na Kosovu prema Albancima, ubrzo je prošireno (iako u manjim razmerama) na čitavu teritoriju republike. Baš kao što je i svađa sa svim jugoslovenskim komunistima neosetno proširena na priče o zaveri celog čovečanstva (Kominternu, CIA, Vatikan, Islam, EZ itd.) protiv “kosmičkog” srpskog naroda.

Međutim, delimično i tuđom zaslugom, g. Milošević je u ratu neprestano mogao da računa i na neke, već pomenute ozbiljne prednosti, koje se duguju srpskoj istoriji a ne srpskim “socijalistima”. No, uz navedene, trebalo bi istaći i “usluge”, koje je srpskim nacional-socijalistima činila i sama vladajuća stranka u Zagrebu, o čijoj tolerantnoj i slobodoumnoj prirodi u međunarodnim političkim krugovima više nema iluzija. O pragmatičnoj inferiornosti g. Tuđmana naspram g. Miloševića nema smisla trošiti reči, kao ni o objektivno dugo važećoj konstanti njihovih odnosa, iskazivanoj bezbroj puta kroz opažanje da se njihovi politički programi međusobno hrabre i potkrepljuju. To više nije tako, ali je bilo. Ekstremni primer bila je neposredna politička pomoć koju je g. Tuđman, verovatno i sam zabrinut martovskim zbivanjima u Beogradu, ponudio svom uzdrmanom rivalu iz Beograda, po mnogima ga tada politički “spasavši”. Birajući između demokratije kao “srpskog nacionalnog interesa” i Miloševića, Tuđman je izabrao predsednika Srbije. Sa razlogom, jer je vlastitu promociju dobrim delom dugovao upravo srpskom populizmu.

U srodnom kontekstu međusobnog pružanja “dobrih usluga”, vredelo bi setiti se složnog (hrvatskog, srpskog i slovenačkog) doprinosa rušenju g. Ante Markovića, savezne vlade i, prosto kazano, uništenju osnovnih nadanja u postupno, ne mnogo bolno dostizanje razvijene Evrope. Jugoslavija joj je bila bliže od bilo koje druge postkomunističke zemlje. Najekstremniji primer za “dobre usluge” zbio se ipak u srpsko-slovenačkim odnosima. Naime, samo je malobrojnim bilo jasno krajem juna 1991. godine da srpska vlada u osnovi postojano ohrabruje secesiju Slovenije, da priželjkuje povlačenje vojske iz nje i da se jednostavno sa razlogom nada da će, tako, Hrvatska, fokusirana kao pravi ratni cilj, biti potom politički izuzetno ranjiva. Rečeno – učinjeno. Srpski vojnici ne žele da se bore, vladajuća koalicija u Sloveniji u prilici je da ponudi trećerazredni san o nezavisnosti, vojska (ili deo generalštaba) napušta “jugoslovensku” i svesno

prihvata "srpsku" doktrinu rata i granice "buduće Jugoslavije" a Slovenci se nakratko mogu radovati "dobijenom" ratu. U normalnom svetu to se naziva prevarom i izdajom, u najboljem slučaju teatarskom farsom.

Uporedo, sve manje je bivalo važno što je "prvobitni greh" bio izvesno na strani Srbije i njene zloćudne političke savesti, kao što se, takođe, gubio sve više i njen "istorijski miraz". Međutim, g. Milošević je mogao da se osloni i na jednu činjenicu "dugog trajanja": njegovom ratnom "programu" debelo je pomoglo nepoznavanje istinske masovne gladi i elementarne bede u bilo kakvom bližem kolektivnom istorijskom iskustvu Srbije, što, inače, nije čest slučaj u prošlosti starog kontinenta, a pogotovo to nije u prošlosti Balkanskog poluostrva. Eto, ako je u pomenu brđana i Dubrovnika eruditska asocijacija najpre bila Lévi-Strauss, ovde je očigledno reč o Braudel-u. Upravo u nedostatku iskustva "stomaka", možda pre nego u pozivanju na junaštvo, zloupotrebi frustriranosti Srbije (pre nego Srba u celini) decenijama "Titove Jugoslavije" ili u opominjanju na slavne pretke, krije se značajna podloga za tumačenje relativno duge bezbrižnosti "socijalista" i njima manipulisanog naroda oko posledica takozvane "totalne međunarodne blokade", kao sredstva za privođenje razumu. Ipak, kada smo kod pozivanja na reference iz literature, neuporedivo važniji od Lévi-Strauss-a i Braudel-a jeste Mc Luhan. Jer, odgovornost, ako ne i za sam rat, a ono svakako za kolektivni zločin samozavaravanja i laganja, leži na mas-medijima. Njihovu moć Tuđman i Milošević su od početka dobro procenjivali. Najpre je u cenzuri bio uspešniji Milošević a potom Tuđman, što je posledica previranja u političkom biću Srbije (i, nadajmo se, nagonu za samoiskupljenjem i demokratijom), odnosno suočavanja hrvatskog, simbolima nacije i države neživljenog javnog mnjenja sa prostom okolnošću da se rat ne vodi u Srbiji nego u Hrvatskoj. Vrlo je teško očekivati kritiku loše vlasti i širinu političkih pogleda od ljudi koji dane provode u podrumima, ne samo u stanovništvom izmešanoj Slavoniji nego i u hrvatskoj prestonici.

Svodeći izneto, sada je, bez obzira na evropski nagon za otporom američkoj sklonosti ka pojednostavljivanju, teško ne dati za pravo jednom novinaru "Washington Post"-a, koji je, kada je u pitanju krivica za rat, nedavno procenio da je "dve trećine odgovornosti na strani Srba a jedna trećina na strani Hrvata". Taj rezultat, 2:1, podrazumeva i "prvo poluvreme", ali ne sadrži trenutno stanje na bojnem poprištu kao ni perspektivu sukoba. Lako se može dogoditi da, na kraju, rezultat bude i drukčiji. Nije isključen čak ni nerešen ishod.

Među posledicama neumesnosti i bezobzirnosti vladajuće partije u Srbiji, gledano iz striktno “nacionalnog” ugla, javlja se danas više neposrednih opasnosti po samu budućnost srpskog naroda. Neke od njih i nisu baš sasvim nove. Srbija je, recimo, već jednom, tokom Drugog svetskog rata, upoznala međusobno istrebljenje Srba i Srba. Za razliku od većeg dela Jugoslavije, bio je to autentični građanski rat, u kome nije bilo ni Hrvata ni Muslimana, ali je bilo “partizana” i “četnika”. Slična bipolarizacija, samo ovoga puta između “komunista” i “antikomunista”, kao da je na pragu. U njoj teško da ima mesta za one koji bi da budu nešto “treće” – otuda i navodnici prilikom korišćenja navedenih termina.

Isto tako, srpski narod bi uskoro mogao da bude žrtvom i nešto drukčije, ali još opasnije podele, za koju bi odgovornost opet ležala na srpskim “socijalistima”. U pitanju je razlika, uostalom istorijski prirodna i pod povoljnim okolnostima nikako prepreka bogatstvu nacije, razlika koja postoji između Srba iz Srbije i onih izvan nje. Ovi drugi, Srbi iz “dijaspore”, u I svetskom ratu bili su podanici Austro-Ugarske, katkada i njeni vojnici, a taj rat predstavlja fetiš u kolektivnoj istorijskoj svesti Srbije, hrabro suprotstavljene centralnim silama. Razlikovala su ih često i kulturna obeležja, političke tradicije a, naročito, položaj u Drugom svetskom ratu. U njemu su Srbi iz “Nezavisne države Hrvatske”, bežeći od ustaškog genocida, pri tome pravoslavne vere, u velikom broju nalazili izlaz u Titovim partizanima. Okolnost što je iza partizana stajala komunistička religija Moskve, “trećeg Rima”, ovakvu identifikaciju sa pravoslavljem kod Srba iz Like, Slavonije, Banije ili sa Korduna, samo je olakšavala.

Onda se dogodilo da, posle 1945. godine, Srbi, u očima Hrvata ili Slovenaca, budu više poistovećeni sa komunizmom nego što zaslužuju, a da, uporedo, u času oslobođenja, prema komunistima prilično rezervisana Srbija, doživi novu vlast i kao pobedu prvenstveno Srba iz “dijaspore”. Kako to u praksi izgleda? Tačno je, na primer, da Srbi, i pre nego što je došlo do poistovećivanja jugoslovenske armije sa vođstvom Srbije, čine apsolutnu većinu (oko 60 odsto) oficira u njoj. No, takođe je tačno da u toj armiji, duboko ideologizovanjoj, relativnu većinu čine Srbi izvan Srbije. Tačno je da Srbi u većini danas jesu spremni da krivicu za vlastite nedaće svalje na pleća pokojnog Tita, ali je takođe tačno da među srpskim ustanicima u Hrvatskoj postoji ogroman broj doskorašnjih vernih titoista. U takvim razmerama Srbija nikada nije bila titoistička. Pomenutoj odanosti ponegde je pomagala i tradicija. Takav je slučaj sa Likom ili Kordunom, gde su Srbi, kako je svojevremeno zapazio Jovan Cvijić, služeći kao slobodna sirotinja u vojsci i žandarmeriji Austro-Ugarske, svoju lojalnost

caru Franji Josifu graničili sa iracionalnošću. Uz put, reč je o potomcima onih istih kolonizovanih Srba koji su, pod Habzburzima, na granicama Hrvatske branili “antemurale christianitatis” (Hrvati su, bez obzira na tekuću romantičnu propagandu iz Zagreba, to bili manje u prilici da čine, jer su podlegli feudalnom režimu). Posledice su bile i u masovnom, od komunista još kako ohrabrivanom useljavanju srpske “dijaspore” u Vojvodinu, na imanja oteta Nemcima i u susedstvo “domaćim” Srbima, Mađarima ili Hrvatima (Šokcima), odraslim na drukčijim kulturnim kodovima, a posledice su bile i u snažnoj, za komunističku vlast obično čvrsto vezanoj imigraciji u srpsku i jugoslovensku prestonicu.

Potom se zbilo da jedna Šumadija (patetično nazivana i “srpskim Pijemontom”), kao srce Srbije, stane da izražava dugo prikrivano nezadovoljstvo, odjednom primećujući da u vlasti, kako “saveznoj” tako i u Srbiji, skoro i da nema “Srbijanaca”, da ni u većem delu opozicije njih nema kao i da nije normalno da Srbiji, koja je (uz Crnu Goru) jedina imala svoju državu i pre Jugoslavije i koja nikada nije bila bez političkih saveznika, sudbinu kroje drugi. Ili, kako bi Šumadinci rekli, uza sve poštovanje prema nacionalnoj postojanosti “dijaspore”: “Nije prirodno da Srbin iz Knina ili Pakraca (naselja u Hrvatskoj) zna bolje šta je interes Srbije i Šumadije od samih Šumadinaca”. Spoljni znaci ovakvog raspoloženja jesu i otpori mobilizaciji (čiji je to rat?; koje granice i od koga treba braniti?; čiju vlast treba štititi?). Oni su spontani, jer većina opozicionih stranaka, pod pretnjom “nacionalne izdaje”, ne sme ili neće da ih podrži i njihovo protivljenje politički artikuliše. Takav je bio i nedavni trijumfalni doček princa Aleksandra Karađorđevića u Beogradu i u Šumadiji. Njegova pojava je draga Srbiji, ali znatno manje srpskoj “dijaspori”. U Beogradu je princ bio dočekan kao neko ko pokazuje, nezavisno od onoga što sam jeste, da Srbija, u kolektivnom fantazmu, nije ono što joj je nametnuto da bude, dočekan je kao reminiscencija na negdašnju pripadnost Evropi i kao želja da se u nju vrati. Dočekan je i kao prilika da se aplaudira “Evropi” i miru, a da se ne podlegne optužbi za izdaju nacije. Karađorđevići su iz Šumadije. To je bila njihova nevolja u kraljevini Jugoslaviji, a to je i sada njihov identitet.

Dakle, Srbija je podeljena, ostrašćena, u strahu, još nesvesna posledica usamljenosti i rata. Srbijom se vlada zahvaljujući ratu i uceni sa sudbinom Srba iz “dijaspore” koja je, ugrožena svojim strahovima, poverovala da su joj zaštita nekadašnja Titova vojska i Slobodan Milošević. Na žalost, “dijaspore” još uvek nije razumela da se, uz pomoć Knina i Pakraca, ne vlada Hrvatskom već Srbijom. Dok rat traje – misli vlast u

Beogradu. U svemu je tragično što su Knin i Pakrac samo ulozi za očuvanje te, od njih neumitno daleke vlasti. Ključ krize je u Beogradu i Srbija, čak i kada se bavi isključivo sobom, presudno utiče i na zbivanja u Zagrebu. Ovaj nauk jasan je i vladajućoj stranci u Hrvatskoj. Ako je svrha politike srpskih “socijalista” (i njihovih “isturenih odeljenja” za provokacije i teror – Srpske demokratske stranke i Šešeljevih “crvenih četnika”) bilo osiguranje budućnosti Srba u Hrvatskoj, onda se već sada sme kazati da je ta politika doživela težak neuspeh. Na elementarno pitanje – da li će Srbima, posle ratnih užasa, u Hrvatskoj biti bolji suživot sa Hrvatima, pa čak i da li je dozvoljeno pretpostaviti da će, posle odgovornosti koju kolektivno nose za rušenja i strahote, tih Srba u Hrvatskoj i dalje biti oko 12 odsto – odgovor je negativan. Znači, ako je već određen stepen krivice za sukob, odnosno ako se kaže da, tokom sukoba krivih i nevinih ima uravnoteženo na obe strane, posle rata će, upravo po “hrvatske” Srbe, posledice biti neuporedivo teže. Jer, da se ne zaboravi, samo u Zagrebu je pre rata živelo oko 120.000 Srba, a Zagreb bi, uprkos geografskim naporima Miloševića, Šešelja, generalštaba ili pojedinih “slavnih” srpskih intelektualaca, ipak teško ikada mogao postati srpski grad.

Međutim, ako je izneta slika tačna, umesno je zapitati se zašto Milošević i njegova vlast nisu srpsku kolektivnu frustriranost Titovom Jugoslavijom zloupotrebili u drugome, načelno mnogo sigurnijem smeru – ka Kosovu? Pogotovo što je “Milosevic story” tamo uspešno i započela. Za razliku od Slavonije ili Like, Srbima (a posebno Srbiji) Kosovo je u sećanju neoborivo utemeljeno kao izvor nacionalne snage. Bol zbog izmenjene etničke i demografske slike Kosova retko je koji Srbin kadar da prikrije. Ipak, srpski “socijalisti” su poodavno odustali od kosovske rekonkviste, pristajući čak i na priznanje da su tamo politički gubitnici. Na rat (koji bi u Srbiji bilo lakše objasniti nego ovaj u Hrvatskoj) nisu se usudili sigurno i zato što su albanski politički čelnici bili mudriji od hrvatskih, možda i zato što su bili svesni vlastite neosposobljenosti za njega (suprotno raširenom verovanju, Albanci nisu baš naoružani), verovatno i zato što bi takav sukob, bar formalno, bio u okvirima republike Srbije a ne treba isključivati ni spoljne činioce (susedstvo Albanije, američki preventivni pritisak, itd.). No, važnije od svega bilo je nešto drugo: istorijski fanatizam Srbije nije bio pobjeda na bojnopolju nad Albancima nego “srbizacija” Kosova, njegova rekolonizacija, što je, pokazalo se, lako bilo obećati a mučno ostvariti. Odnos Albanaca i Srba do daljnjeg ostaje “devet na jednoga” i tu pomoći nema.

Svakako ne iz istih razloga, ali i Bosna i Hercegovina je do sada bila pošteđena egzekucije beogradskih ratnih planova. Ako bi racionalno predviđanje išta vredelo, ona bi to trebalo i a ostane. Prvo zato što bi eventualna, svojevremeno naivno zamišljena podela Bosne i Hercegovine, pri kojoj bi Hrvatskoj pripala uglavnom zapadna Hercegovina a Srbiji istočna Bosna, dovela Muslimane u ovoj republici iz položaja relativne etničke većine u položaj apsolutne većine, a Srbi i nešto Hrvata bi i dalje bili u okvirima jedne republike Muslimana. Uz put, zbog istočne Bosne povećao bi se i broj Muslimana u "proširenoj" Srbiji. Sa nepovoljnim posledicama po "pansrpsku" stvar odvijale bi se i sve druge, pa i ekstremne kombinacije, uključujući i onu, prema kojoj bi granice "velike" Srbije valjalo proširiti preko čitavog bosansko-hercegovačkog prostora. Do egzekucije ratnih planova nije došlo i stoga što bi za srpske "socijaliste" prevelik zalogaj bio paralelni sukob sa Hrvatima i Muslimanima, nije došlo ni stoga što umerenost muslimanskih prvaka i ravnoteža straha među tri bosansko-hercegovačka naroda čine svoje, ali sukoba nema ni zato što je i u Bosni teško zamisliti "demografski" obrt u korist Srba. Bez obzira na ratnu sreću.

Vladajuća stranka u Hrvatskoj, Hrvatska demokratska zajednica, odnosno njen vođa Franjo Tuđman, na prvi pogled su u beznadežnom položaju. Na frontu slabiji, bez oreola demokratije, sa odbačenim ili neprijateljskim Srbima u nedrima države, bez političke pomoći spolja, sa neuklonjenim konotacijama ustaštva u vlastitom okrilju. Okolnost što međunarodno javno mnjenje jednodušno jeste na strani Hrvatske, ne znači da je i na strani vladajuće stranke. Okolnost što je opozicija uglavnom danas solidarna sa HDZ, ne znači da će to biti i posle rata. Drugim rečima, nudi se zaključak da će vladajuća stranka u Hrvatskoj neminovno pasti u slučaju da nastane mir, odnosno da će neminovno biti zamenjena (što bi srpski "socijalisti" i generali jedva dočekali) zbog vojnih neuspeha još radikalnijim nacionalistima, ovoga puta pravim ustašama. Ali, tako i ne mora biti. Ako bi g. Tuđman na spektakularan način uspeo da javnosti pokaže kako i sam osuđuje i egzemplarno kažnjava ustaše, a uporedo bio podržan pravim prekidom ratnih sukoba, nije isključeno da bi mogao i nešto duže politički živeti. Taj život, međutim, ni u kome slučaju ne može biti dugotrajan. Jer, u Hrvatskoj će tek posle rata biti stvorena prava opoziciona snaga, delom sastavljena od pojedinaca koji su se, iako sa velikim ugledom, dosada držali po strani, a delom od liberalnih i nekadašnjih "jugoslovenskih" krugova. Njih ima prilično, od uglednika u bivšoj "saveznoj" administraciji, preko dalmatinskih i istarskih autonomista,

uglednih zagrebačkih Srba i poslovnih ljudi, od valjanih nacionalista demokratske provenijencije. Treba im dodati i najsvežiju hrvatsku intelektualnu emigraciju, "četnike" iz krila hrvatskog naroda.

Naime, ni Srbija ni Hrvatska ovu vrstu emigracije, sa kakvom se poslednjih meseci Evropa susreće, nikada ranije nisu imale. Srbi su, odmah po Drugom svetskom ratu, imali u Evropi kao izbeglice političke suparnike komunističkih pobednika i oni nisu bili mnogobrojni. Saveznici pobednika, oni su prosto bili ili antikomunisti ili demokrati ili rojalisti. Hrvati su, opet, posle Drugog svetskog rata u emigraciji uglavnom (mada ne i sasvim) imali odbegle ustaše ili njihove simpatizere. Ni jedni ni drugi (a pogotovo ne Srbi) nisu imali nikakvog uticaja na matično javno mnjenje i podjednako su bili nebitni za političko rasuđivanje država u kojima su se obreli. Drugi talas emigracije bio je masovan i svodio se u prvome redu na puku radnu snagu u zapadnoj Evropi. Do njega je došlo počev od sredine šezdesetih godina. Sada se, na žalost, događa nešto novo. Iz Beograda beži, obično prinuđen političkom represijom, pravi cvet domaće pameti. Ne beže više samo mladi i obrazovani ljudi, željni naučne i društvene promocije, čega je bilo i ranije, već ugledni i u zemlji dokazani umovi iz biznisa, politike nauke ili umetnosti. Isto je i sa Zagrebom. Njihovu političku snagu, moć ovih srpskih "ustaša" i hrvatskih "četnika", nikako ne bi bilo mudro potceniti. Utoliko pre što je rasplet jugoslovenske krize u međuvremenu internacionalizovan i što je slogan "Evropa i demokratija" jedina alternativa postojećim prilikama u Zagrebu i Beogradu. A ova elita poznaje i personifikuje kako Evropu tako i demokratiju. Uostalom, slično je bivalo u više navrata i sa nekim drugim evropskim zemljama u toku poslednje dve decenije. Trenutno, naravno, bežaniju elite kratkovidno priželjkuje vlast i u Srbiji i u Hrvatskoj. Dopuštajući, pa čak i organizujući, ucene, otpuštanja sa posla, hapšenja i prave procese "nacionalnim izdajnicima", ta vlast nije svesna da sebe lišava mogućnosti da se odbrani pred najtežom optužbom međunarodnih sudija – da je fašistička ili nacional-socijalistička. Ako za režim u Zagrebu, najpre zahvaljujući okolnosti da se rat vodi u Hrvatskoj a ne u Srbiji, možda i može da se nađe pokoja "olakšavajuća" pojedinost, za diktaturu u Beogradu, međutim, u očima strogih stranih presuditelja, nema nikakvog alibija. To, uz ostalo, znači i da kada, pre ili kasnije, oružje utihne, totalitarizam u međunarodnom okružju jednostavno neće imati priliku da preživi mir, nezavisno od njegove unutrašnje čvrstine u Srbiji ili u Hrvatskoj. Zato je, sve donedavno, rat bio nasušno potreban i jednima i drugima. Sada je njegov nastavak potreban samo, vojno superiornijima,

Miloševiću i generalima. Ovim drugima bar koliko i srpskim “socijalistima“.

Ali, ni sa vojskom i srpskim “socijalistima“ stvari više ne stoje onako kako su u početku izgledale. Osnovni problem “Jugoslovenske narodne armije“ (JNA) sadržan je u paradoksu da ona još nije nestala, a da su dva temelja na kojima je počivala, bar teorijski, definitivno razrušena. Reč je o komunističkoj ideologiji, kao duhovnom nadahnuću, odnosno o “Titovoj“ Jugoslaviji, kao društvenom modelu koji treba braniti. Vojska bi, zapravo, danas morala da ponovo vaspostavi makar jedan od ovih temelja, ukoliko hoće da se nada bilo kakvoj budućnosti. A to je teško zamislivo. Ne pristajući, uprkos pravovremenim upozorenjima, na odricanje od statusa ideološke armije, uz put se kompromitujući svim i svačim, od nacionalne disproporcije i obaveznog članstva u komunističkoj partiji do osnivanja novog komunističkog stranačkog hibrida (Saveza komunista – Pokreta za Jugoslaviju) i saučesništva u pokušaju puča u Sovjetskom savezu krajem leta 1991. godine, generali su poništili svaku mogućnost obnovi jednog temelja. Zato su se i okrenuli, pošto su napustili Sloveniju, možda delimično i nasevši političkim planovima srpskih “socijalista“, svojoj interpretaciji “oslobađanja“ zabludelih. Okolnost što su, napuštanjem jugoslovenskih granica (za čiju su odbranu imali podršku političkog međunarodnog mnjenja) i širenjem bez ikakvog pokrića simulacije rata u unutrašnjosti iste republike (sa regrutima, dobrim delom i srpske nacionalnosti, nevoljnim i nespremnim za ovaj “drôle de guerre“), ustav prekršili i sami, premda za njegovo nepoštovanje optužuju isključivo druge, samo potvrđuje rečeno. Secesija Slovenije bila je poželjna sa stanovišta srpske secesije i “Velike Srbije“, jer je Hrvatsku politički slabila u preganjajima sa Beogradom, a procenat Srba je posle “junskog rata“ u Sloveniji neminovno postao još dominantniji u redovima oficirskog kora.

Prema tome, za vojsku je napredovanje ka Zagrebu i, ako je moguće, prema Ljubljani, pitanje “biti ili ne biti“. Za Miloševića nije. On bi, pošto bude osvojen zamišljeni matični srpski prostor u Hrvatskoj, prednost dao ipak miru, sklopljenom na osnovu budućeg razgraničenja. Milošević bi, takođe, bio danas srećniji ukoliko ne bi baš uvek bio u prvome planu međunarodnih optužbi i rado bi svoje mesto ustupio generalima. No, ni oni više ne pokazuju bilo kakvu spremnost za srodne “viteške“ ustupke. Ali, kompromis je među njima na pomolu kada je po sredi, uz opstajanje “jugoslovenske“, stvaranje i nove, “srpske“ vojske, obe kao plod duže simbioze “socijalista“ i uniformisanih “Jugoslovena“ srpskog

porekla. Tako bi i uloge u “rekonkvisti” bile podeljene, od različitih zastava do privida različitih ideologija.

Bilo bi neiskreno tvrditi da za opasnosti i posledice jugoslovenske krize nije znala Evropska zajednica, ili da su Sjedinjenim američkim državama i Sovjetskom savezu izmicala njene strahotne moguće razmere. O nedužnosti ima smisla govoriti možda jedino kada je reč o samozadovoljnom i neobaveštenom međunarodnom javnom mnjenju. Njega oblikuju mas-mediji. Zanimljivo je da su na njihovu snagu pomalo zaboravili evropski političari, čime su rizikovali ne samo da im njihovi birači budu pogrešno informisani (što je, po definiciji, šarm mas-medija) nego i da, tako informisani, povratno danas vrše pritisak na njihovo konkretno i katkada nužno diskretno delovanje. Bilo je ovako i u Francuskoj, koja je istorijski neosporno naklonjena Srbiji i Srbima nego što je ostatku jugoslovenskog prostora. Štaviše, reklo bi se da je svoje bliskosti sa Srbijom, od mnogih u međuvremenu osporavane kao arhaičnog recidiva zaboravljene prošlosti, Francuska postala svesna tek kada je, sve češće kroz usta njenih najumnijih ljudi, bila prinuđena da najpre ona strogo porazgovara sa privilegovanim prijateljem. To joj je i dužnost, imajući u vidu bratstvo na oružju iz “Velikog rata”, inače ozbiljnog “toposa” u zajedničkom kolektivnom mitskom sećanju, kao i jedinstveni spomenik “zahvalnosti Francuskoj” u centru Beograda, na žalost predmet isključivo lokalnog kulta. Razgovor je, u stvari, već obavljen i njegove posledice proizvode bol u glavama mnogih frankofila sa Balkana, ali on je bio neminovan, i zbog Srba i zbog Francuza. Ostaje za nauk zaključak da je podsticaj lekciji iz demokratskog razumevanja nacionalnog interesa Srbije prispeo iz mas-medija a ne iz političkih krugova.

Otuda je korisno i jedno podsećanje, pa i jedna sasvim uslovna paralela: rat u Alžiru. Ovde je manje značajno izvlačenje u prvi plan opasnih poređenja između “duboke” Srbije, koja ne želi rat u kome ginu njena deca daleko od užeg zavičaja, uz smušene političke slogane i loše vojno rukovodstvo, sa jedne strane, odnosno “duboke” Francuske i njenih nedoumica iz pedesetih godina. Nije opravdano ni nasilno poistovećivanje alžirskih Francuza, “većih” rodoljuba no što su bila njihova braća iz “metropole”, sa trenutnim prilikama u srpskome rodu. Nema smisla ni zadržavanje na tragediji jednih i drugih, a pogotovo bi bilo pogrešno predviđati sličan ishod u Jugoslaviji, građen na analogijama sa pedesetim godinama. U pitanju je nešto drugo: uloga mas-medija i javnoga mnjenja, onda i sada. Položaj tadašnjih francuskih intelektualaca, potpisnika različitih manifesta i peticija, odgovara položaju beogradskih “nacionalnih

izdajnika“ i mirotvoraca, ćutanje o zločinima i strahotama povratnika sa fronta postoji u oba slućaja, loše artikulisana “nacionalna“ politika i njena anahronost takode. U jednom od dva slućaja zasada nedostaje izvesni Charles de Gaulle. Ali, postoji i još nešto: u borbi za domaću javnost, u Francuskoj nije bio presudan niti jedan “Apel 229“ (intelektualaca), već, kako pragmatično upozorava istoričar Charles-Robert Ageron, onaj broj “Paris-Match“-a, sa svedoćanstvima namenjenim prevashodno gledanju a ne ćitanju, pa tako oko osam miliona puta, jer u pitanju je list za celu porodicu. Televizija je tada još bila u povelju, ali danas ona odmenjuje “Paris-Match“, ili se bar valjalo nadati da će ga uskoro odmeniti. U Srbiji, iz poznatih razloga mnogo više nego u Hrvatskoj (od prirode i mesta ratnih sukoba do drukćije politićke tradicije), javno mnjenje je ozbiljno podeljeno i takvu televizijsku sliku oćekuje. Za branioce zvanićne politike Beograda, ova podeljenost je “sramota“ ili “izdaja“, za srpske liberale reć je o ponosu zbog vernosti demokratskim nazorima predaka ili makar o spasavanju obraza pred sumornom budućnošću.

A kakva se budućnost najavljuje? Proroćanstva ima razlićitih i nijedno nije veselih boja. Izvesno je da “politićka“ Evropa nije ostvarljiva bez evropskog rećenja za jugoslovensku krizu. Na žalost, Evropska zajednica je suviše dugo odbijala to da shvati. Izvesno je, isto tako, da ona, sama, više nije kadra da tu krizu razreši. Potrebni su joj, u najmanju ruku kao pomoć (ako ne i supstitucija) Amerikanci i Rusi. Evropska zajednica zapravo plaća danak sopstvenoj neslozi, strahovima od Ćetvrtog Reich-a, bojazni od raspada ruskog kolonijalnog carstva. Raćun se plaća i za nesklad izmeću nemaćke ekonomske snage i njenog politićkog glasa, za otpore evoluciji Zajednićkog trţišta u politićku asocijaciju i za štošta drugo. Pri svemu treba imati u vidu i da SAD nisu pokrovitelj Evrope nego njen partner kao i da se u Americi bliće izbori. A oni se tamo retko dobijaju spoljnopolitićkim argumentima.

Ipak, efekti kaćnjavanja biće strašni po jugoslovenski prostor. Jugoslavija ni ne moće biti kaćnjena, jer više ne postoji. Ukoliko produći sa njenim “obnavljanjem“, na koje je, istini za volju, primorana kako svojim ustrojsvom tako i bezobrazlukom politićara, uskoro će, ćak i u Srbiji, glavnu reć imati JNA a ne partija na vlasti. Takav rasplet bi svakako ubrzao i nastojanja za radikalnim rećenjima kod svih koji odlućuju o sudbini jugoslovenskog prostora. A oni, koji o tom prostoru jesu prinućeni da odlućuju, na njemu ne žive. Posledice (demografske, ekonomske, kulturne i politićke) takvog raspleta u prvome redu bi osetila Srbija. U kojoj se i nalazi pravi ključ za razrešenje krize. Ipak, kako god bilo, na kraju će se doći do

manje-više odavno poznatog predloga. O njegovim načelima, sa kojima je, što i lično iskustvo potvrđuje, Evropska zajednica imala prilike da se upozna još početkom jula 1991. godine, ovde ima smisla govoriti samo kratko.

Taj se predlog zasniva na dva uslova: na priznanju svim republikama njihovog suvereniteta (bez obzira da li su ga same zahtevale ili ne), ali priznanju uslovljenom obavezom da, u postojećim spoljnim i unutrašnjim granicama, pristupe ugovoru o asocijaciji. Stepenn njihove bilateralne ili multilateralne integracije ne bi morao da bude uvek istovetan, ali bi minimum načela morao biti poštovan. Ova, prva tačka, bila bi u celini opet uslovljena prihvatanjem druge, po kojoj bi se svaka od nezavisnih država, članica asocijacije, obavezala da, svuda gde, u okviru većinskog naroda, žive građani druge nacionalnosti i raspolažu lokalnom većinom, bude ostvarena (daleko iznad međunarodnih standarda o kulturnoj autonomiji) teritorijalna autonomija. Ona bi sadržala i lokalno sudstvo, lokalni parlament i lokalnu policiju. Majorizacija za građane druge nacije bila bi onemogućena, kako na pojedinačnom tako i na kolektivnom nivou, nametnutim izmenama u važećim ustavima nezavisnih republika (država) i njihove asocijacije, a jamstvo za njihovo poštovanje bilo bi u rukama Evropske (ili međunarodne) zajednice.

Iznetim bi se samo delimično udovoljilo zahtevima iz Slovenije za "totalnom" nezavisnošću, samo delimično zahtevima iz Hrvatske, koja izvan "kulturne autonomije" (a i to odnedavno) nije bila spremna da poslušaa zahteve svojih građana iz redova srpskog naroda, ne bi sasvim zadovoljni bili ni "hrvatski" Srbi (ili njihovi najglasniji čelnici, pretežno pod uticajem srpskih "socijalista"), koji su zaplašeni iskustvom prošlosti i politikom vladajuće stranke u Hrvatskoj. Osokoljeni vojnim uspesima, oni pretenduju na potpuno formalno izdvajanje iz "matične" republike i pripajanje "krnjoj" Jugoslaviji, to jest "Velikoj Srbiji", što je nerealno. Isto kao što je nerealno izvesti secesiju na "slovenački" način, odnosno nadati se da je, čak i da bude bez ikakvih uslova, međunarodno priznaje Hrvatske (i Slovenije) dovoljna protivteža mračnoj budućnosti hrvatske vladajuće stranke. To je jednostavno nemoguće, već iz razloga koji nikakve veze nemaju sa jugoslovenskim prostorom, od onih pravnih do argumenata iz globalne strategije, utemeljene u razmišljanja Sjedinjenih država, usamljene svetske velesile. Na isti način, nemoguće je prihvatiti i osionu naivnost Srba iz "krajina" u Hrvatskoj, koji uporno nastoje da ubede najpre same sebe kako je moguć "mostobran" između njih na zapadu nekadašnje Jugoslavije i

Srbije, na istoku, uprkos tvrdoglavoj geografskoj poziciji etnički šarolike Bosne u sredini.

Međutim, sa druge strane, svi kojima je stalo do državnog suvereniteta, ovim planom bi do njega i došli. Srbi bi u Hrvatskoj *de facto* stekli, u okviru države Hrvatske, prerogative republičke samostalnosti. Srbija bi se mogla nadati da je političko rešenje na Kosovu još uvek realno, kao i da perspektiva nije puka (na propast osuđena) represija ili amputacija, ukoliko bi Albanci, u granicama države Srbije, dobili slična, najšira autonomna prava. Time bi, u argumentima oko Kosova, umesto mita i nedoslednih tvrdnji o “pravu preče istorijske svojine” (što dovodi u teškoće Srbiju kada, pred tuđim “pravom preče svojine”, kao na primer u Kninskoj krajini, treba da poteže i sama za, na Kosovu prenebregnutim, “većinskim načelom”), Beograd bio u prilici da istinski autonomno Kosovo zahteva u svome okrilju na osnovu “državnog razloga”. Bila bi to pouka i Albancima koji često brkaju nezadovoljstvo svetske javnosti zbog ugroženih ljudskih prava na Kosovu sa vlastitim ambicijama o prisajedinjenju Kosova državi Albaniji. Dok rečeno ne shvate svi, krv će i dalje teći. Nijedan od sadašnjih protagonista nije u stanju da kaže “dosta”. Alternativa je tek na pomolu. Ona se možda i stvara u Evropi, što nije neobično jer red je na Evropi da povuče potez, pošto prethodno prizna da za njega sama, bez Amerikanaca (a sa njima i Rusa), nema dovoljno snage.

Stav, Novi Sad, 1992, br. 92 (24. januar)

5. SRBI, HRVATI I “REALPOLITIK“

Ocenama o učinjenom, uništenom ili o onome što tek predstoji u političkoj budućnosti Srba i Hrvata, sasvim bi dobro pristajao i naslov: “O sindromu i efektima ponašanja pojedinih tipova blizanaca“. Naravno, govor o političkim blizancima nikako ne podrazumeva i njihovu navodnu identičnost, a pogotovo ne nasilno pravljenje simetrije u pogledu konkretne odgovornosti za tokove istorijskih sudbina. Reč je, zapravo, jedino o političkoj komplementarnosti Hrvata i Srba. Takvom, u osnovi genetičkom pristupu, priklonio se i učen i istoričar, ali i iskreni političar. Za obojicu bi to bilo izvesno, čak i nezavisno od geografskog prostora na kome Hrvati i Srbi žive, nezavisno od kulturnih uticaja kojima su bivali izlagani, konačno, nezavisno i od njihove pouzdano zajedničke istorijske “etnogeneze“. Na zaključak o komplementarnosti navodi prosto poštovanje “Realpolitik“, a do nje drže i istoričari i političari.

Uostalom, nije li, pre nego što je i došlo do napada beogradskih civilnih i vojnih upravljača na Hrvatsku, u mnogo navrata bilo upozoravano da se ključ za razrešenje krize i za političku reartikulaciju jugoslovenskog prostora nalazi prvenstveno u Beogradu, zatim da eventualna promena stanja u Beogradu neminovno i brzo utiče na menjanje prilika u Zagrebu, pa da, tek onda, pošto se vaspostavi novi odnos na razdaljini od četiri stotine kilometara (koliko deli prestonicu Srbije od glavnog grada Hrvatske), može biti govora i o promenama kod ostalih “eks-Jugoslovena“? Zato je i bilo odavno rečeno da je fenomen uspeha g. Tuđmana u ogromnoj meri nastao kao refleks na pojavu g. Miloševića, njegovog partnera i prethodnika u Beogradu. Isto tako, zato je i govoreno da, suprotno naivnoj veri neupućenih, Bosna i Hercegovina i nevolje u njoj nisu ništa drugo do posledica krize između Beograda i Zagreba, te da u Sarajevu nema niti uzroka niti rešenja sadašnjim nedaćama. Tek pošto dođe do promena u Beogradu, a potom u Zagrebu, ima smisla razgovoru o promenama u Bosni.

Slično bi se moglo dokazivati i kada su po sredi ostali iz nekadašnje Jugoslavije (Makedonija, Crna Gora i Slovenija), bez obzira na njihova razumljiva htenja, bilo prema potpunoj emancipaciji od jugoslovenskog prostora bilo prema njegovom očuvanju. To je danas sve jasnije i vladama u Skoplju, Titogradu (Podgorici) i Ljubljani.

Ovaj se nauk ne sme gubiti iz vida ni kada se ponire u analizu trenutnih neprilika, a pogotovo ne onda kada se zaputi u simulacione igre oko političke budućnosti jugoslovenskog prostora. O istome nauku moraju da vode računa i ozbiljne procene oko evolucije socijalnih tenzija, siromaštva pa i gladi na tlu nekadašnje Jugoslavije. Jer, nesporno je da je beda (bar zasad) nejednako raspoređena. Najviše je ima u Makedoniji i Bosni, u ovoj drugoj ima možda i najviše socijalnog nezadovoljstva. Duboka razočaranost postulatima nezavisnosti, izvojevane juna 1991. godine, širi se relativno bogatom Slovenijom. Sve je to zanimljivo ledenim političkim posmatračima, no samo u kontekstu osluškivanja srodnih pojava u Srbiji i Hrvatskoj. Time se, naravno, ne potcenjuju podaci o sposobnosti srpskih vlasti da ucene Bosnu embargom na isporuku neophodne joj hrane (pored ostalog, neophodne i za život Srba u njoj), niti se time omalovažavaju precizna saznanja o trenutno najozbiljnijim naporima, kakve čine slovenački poslovni ljudi ne bi li se vratili na "jugoslovensko" tržište, koje im je, prema podacima njihove privredne komore (a suprotno lažima vladajuće koalicije u Ljubljani), sa sticanjem nezavisnosti, smanjilo snagu domaćeg, slovenačkog tržišta, za najmanje pet puta. Uz put, pomenuta koalicija svoj neminovni pad dobrim delom odlaže upravo zahvaljujući srpsko-hrvatskoj krizi, pa ne bi bilo pogrešno reći da je i ona, posredno, zainteresovana za njeno produženje. U suprotnom, ne bi mogla da izbegne suočavanje sa biračima, svojevremeno osvajanim na tezama o nužnosti i prednostima potpunog separatizma. Dakle, nije reč o potcenjivanju već o "Realpolitik" i njenim afinitetima prema Beogradu i Zagrebu.

Istorijska "razmaženost" Srbije (ne i srpskog naroda u celini), sazdana na konstataciji ("brodelijanskog" karaktera, kako sam je ranije nazivao) da ta zemlja ne poznaje glad u vlastitom kolektivnom sećanju, bila je jedna od činjenica na koje se populizam g. Miloševića i srpskih "socijalista" dugo oslanjao. Na toj "razmaženosti", međutim, uljuljkivao se dugo i veći deo političke opozicije u Srbiji. Zato je i bilo moguće videti g. Miloševića kako uvek prednjači u trci oko vođstva u ostvarenju nacionalnog fantazma, zvanog "Velika Srbija". Nacionalistička opozicija je uglavnom za njim nejasno kaskala. Zato i jeste 9. mart 1991. godine, kada su "srpski" tenkovi u Beogradu pucali na srpske demonstrante, mnogo pre "rata" u

Sloveniji i rata u Hrvatskoj, bio veoma opasan po vlast u Srbiji. Te demonstracije bile su duboko nacionalne, ali i antinacionalističke. Pomoć je tada Miloševiću stigla nenadano, i to isključivo od protivnika. S jedne strane, hitro je reagovao predsednik Hrvatske, g. Tuđman, tajno ponudivši predsedniku Srbije podelu Bosne i Hercegovine, što je i za hrvatskog predsednika bio oduvek infantilno sanjani kolač (ko mari što bi "Velika Hrvatska", u granicama sličnim onima iz Drugog svetskog rata i ustaške "Nezavisne države Hrvatske", imala muke da raspolaže i trećinom žitelja hrvatskog porekla u ekskluzivno nacionalnoj državi Hrvata). Sa druge strane, srpskim "socijalistima" našao se, nehotično, pri ruci i znatan deo srpske, "nacijom" takođe zaokupljene opozicije, koja još uvek nije htela da prizna da, u licitaciji sa Miloševićevim "rodoljubljem", ona nema nikakvu šansu.

Danas, međutim, više nije tako. Ako gladi u Srbiji nema (a verovatno je neće ni biti), bede uveliko ima. Tek danas nailaze na odjek davnašnja upozorenja, prema kojima je u Srbiji od početka (od dolaska g. Miloševića na čelo srpskih komunista, pre više od pet godina) postojao još stariji nespornost između latentno antikomunističkog bića Srbije (frustriranog iskustvom "prve" i "druge" Jugoslavije) i njenih neodgovornih upravljača, većinom iz redova srpske "dijaspore", to jest rodnom iz krajeva izvan Srbije, nešto drukčijih tradicija. Tek danas ima spremnosti da se sasluša podatak prema kome bi pomenuta "Velika Srbija", sa već postojećim "balastom" od 36 odsto ne-Srba iz Republike Srbije, u slučaju svog ostvarenja, Srbija pružila jedino relativnu većinu stanovnika. Ostatak bi bili Muslimani, Hrvati, Mađari ili Albanci, sa prostora Bosne, Hercegovine, Kosova, Vojvodine, Slavonije ili Like i Banije. Tek danas ima konačno sluha i za u mnogo navrat izricane tvrdnje da se nacionalni srpski interes efikasno brani jedino demokratijom u Beogradu i da jedino demokratska Srbija ima sposobnosti da zaštiti Srbe izvan Srbije, tamo gde su ugroženi, ako su ugroženi.

U istoj meri bedi je izložena i Hrvatska. U nekim njenim krajevima biće čak i gladi. Vladajućoj stranci u Hrvatskoj, međutim, još uvek ne pretila opasnost od prelaska sa emocionalnog na rasuđivanje "stomakom", što je, inače, već zadesilo srpske "socijaliste". U prilog im još uvek ide okolnost da je hrvatska nezavisnost izvojevana upravo pod Tuđmanom, a državna nezavisnost, Srbiji kao cilj teško razumljiva (imajući u vidu njeno drukčije istorijsko iskustvo), bila je kod Hrvata skoro kao neka vrsta nikad valjano odsanjanoga sna (čemu je, više od svih loših iskustava sa Jugoslavijom, naročito lošu uslugu činio košmar ustaške NDH iz Drugog

svetskog rata). Otuda i toliki, recimo, otpor zvanične propagande iz Zagreba prema realno znatno većim državnim dostignućima Vladka Mačeka i Hrvatske seljačke stranke i njihovog dogovora sa beogradskom vladom iz 1939. godine: tada je, u miru i bez krvi, hrvatski “banovinski” prostor bio znatno širi nego ovaj sadašnji, kojim raspolažu HDZ i g. Tuđman, procenat Hrvata u “banovini” bio je neuporedivo viši nego što će ikada biti pod ustaškom NDH, a iza sporazuma je stajala stranka koja nikada, ni 1939. ni kasnije, nije morala da “koketira” sa pronacističkim nacionalističkim kolaboracionizmom. Štaviše, dogovor je bio postignut sa “velikosrpskim” Beogradom (što poprilično dovodi u pitanje omiljene zvanične slogane sadašnje propagande iz Zagreba o nemogućnosti dogovora sa Srbima), no ipak je imao i jednu objektivnu “olakšavajuću” okolnost: pre pedeset godina Muslimani (sa velikim M) nisu bili priznavani kao posebna nacija. Zato danas Bosnu i nije moguće “bratski”, srpsko-hrvatski, podeliti. Svejedno, indikativno je da, u poplavi nacionalne istorijske mitologije (vidljive kako u Zagrebu tako i u Beogradu), u Hrvatskoj trenutno nema mesta niti Mačeku niti Hrvatskoj seljačkoj stranci, otuda i otpor zvaničnika prema autentičnoj nacionalnoj opziciji, a otuda i bliskost takozvane hrvatske “opozicije” i g. Tuđmana. Kodovi kojima operišu, istog su porekla.

Kako bilo, stranka g. Tuđmana, Hrvatska demokratska zajednica, još uvek je, mada u sve manjoj meri, u stanju da odbranu hrvatske teritorije od nasrtaja Beograda i tzv. Jugoslovenske narodne armije prikaže u domaćoj javnosti kao odbranu “demokratije” od napada “boljševika”. U međunarodnoj javnosti, a posebno u međunarodnim političkim krugovima, sa tom vrstom “zamene teza” je međutim gotovo. Jedno je odbrana zemlje a drugo odbrana režima koji se, ni manje ni više, poistovećuje i sa demokratijom i sa rodoljubljem samim. Dakle, ono što vlast u Zagrebu mora brinuti nije strah od parlamentarne opozicije, nego bojazan od svih onih kojih u hrvatskom parlamentu nema ili u njemu sebe ne pronalaze. A među takvima su svakako Istra i, naročito, Dalmacija, koja će teško podneti drugu uzastopnu godinu oskudice, bez turista, elementarnih komunikacija sa unutrašnjošću i, najzad, bez hrane. Dalmacija raspolaže i snažnim autonomističkim osećanjima koja je postkomunistička radost samo na čas samo na čas otklonila izborima iz 1990. godine, a na njima se najpre glasalo “protiv”. Uostalom, stranke za koje se onda u Hrvatskoj glasalo danas *de facto* i ne postoje, a pitanje je koliko i sama vladajuća HDZ ima još uvek obeležja stranke. Na kraju, uz otpor jadranske obale brđanskim sunarodnicima iz zaleđa, u Dalmaciji je projugoslovenski “unitarizam” bio

snažan i jedino je budalasto varvarstvo, vršeno tokom 1991. godine u ime srpskog naroda, moglo da ga dokrajči.

Drukčije, ali po sadržaju isto toliko zanimljive analize mogle bi se praviti i na političkoj anamnezi Zagreba, no i ovaj dalmatinski primer govori da je, makar i sa stanovišta "Realpolitik", ponašanje g. Miloševića i generala naspram Hrvatske bilo suicidalno. Da se i ne podseća na (opet davno iskazano proročanstvo) upozorenje da su prve žrtve posleratnog razdoblja u Hrvatskoj predodređene da budu iz redova tamošnjih Srba. Sve izneto mora biti poznato i vladi u Zagrebu, kao što joj mora biti poznat i aksiom, koga se sama dobrovoljno i fatalno odrekla: niko u Hrvatskoj ne može računati na ozbiljnu političku budućnost, ako uza sebe nema i lojalnu srpsku manjinu u njoj. Zaključak je stoga jednostavan: objektivno govoreći, g. Tuđmanu bi trebalo da najviše odgovara stanje bez promena u Beogradu, dok prava hrvatska opozicija, iako još uvek u povelju, pomenuti aksiom mora prihvatiti, željno iščekujući baš te promene, ukoliko hoće da bude alternativa postojećoj vlasti. Promene u Beogradu potrebne su ovim opozicionarima već i zbog njihovog vlastitog legitimiteta. U međuvremenu, u iščekivanju novosti iz Srbije, ni jedna ni druga strana u Zagrebu ne sedi besposlena.

Zato, nije daleko od istine ni tvrdnja da Srbija, čak i kada se bavi samom sobom, posredno ali pouzdano utiče na ostatak jugoslovenskog prostora. Isto tako, nije daleko od istine ni tvrdnja da politička kriza u Srbiji postoji, svakako uvećana srpsko-hrvatskim odnosima, ali u osnovi (bar delimično) i nezavisno od rešenja nacionalnog pitanja. U istoj meri ovakva "autohtonost" političkih prilika nigde na jugoslovenskom prostoru nije poznata. Javno mnjenje Srbije dočekuje mart 1992. godine rastrzano podelom na Srbe i "Srbijance", rizikom građanskog rata između Srba i Srba, nezadovoljstvom što mu je, u ime maglovitih ciljeva (od svojevremene odbrane "vanpartijskog pluralizma" do nacionalne sramote sa ratom u Hrvatskoj), uskraćena komunikacija sa svetom, što je poistovećeno sa vrednostima od kojih se, bar tako pretenduje, branilo čitavih pola stoleća (jer, prema takvim tumačenjima, čak je i pobjeda partizana 1945. godine bila ustvari trijumf Srba sa prostora izvan nekadašnje kraljevine Srbije) ili što mu je ukinuta mogućnost istorijskih, za jedan zreo narod prečesto mitoloških, reminiscencija na doba kada je "sve bilo drukčije". Srpski "socijalisti" i njihov vođa u Srbiji više ne raspolažu većinom, zgasnula je i takozvana "fantomska" opozicija koja je, služeći se nacional-socijalističkim premisama, govorila ono što "socijalisti" misle. To je sigurno. Međutim, navedena konstatacija ne znači da većinom raspolaže sadašnja demokratska opozicija niti da je Srbija složna oko onoga u čemu je protiv postojeće

vlasti. Prosto rečeno, Srbija je zbunjena. Izgubila je rat jer nije želela da ga vodi, ali početku sukoba je itekako doprinela. Protiv je “vođe” koga oseća kao nametnutog, tuđeg i skoro “uvezenog”, no teško je osporiti da ga je upravo ona ustoličila. S pravom se loše oseća u koži “socijalističke” varijante “jugoslovenstva”, ali pri tome je sklona da, ako je ikako moguće, sebe izuzme sa spiska krivih za opsene oko lažnog “nacionalizma” i “federalizma”. I tako dalje. Ukratko, Srbija još nije stigla na “dno istine”.

U takvim se okolnostima odvijaju i pripreme za godišnjicu beogradskih zbivanja iz marta 1991. godine. Onaj deo opozicije koji se, bez obzira na recidive nacionalističkog romantizma u jednom njegovom krilu, ujedinjuje oko ocena rezultata vladajuće stranke i nepomirljivosti prema njoj, predvodi buntovnike. Od g. Miloševića se može očekivati ili da, u strahu pred “uličnom demokratijom” (na koju se, koju godinu ranije, sa ponosom pozivao), bude spreman na odricanje od svih svojih saradnika čije “glave” budu tražene, ne bi li se na vlasti održao uz pomoć kompromisu sklonih opozicionih prvaka, ili, što je verovatnije, da na mogući izazov demonstranata odgovori, kao i pre godinu dana, najgrubljom represijom. Za saveznika bi imao ostatke “Jugoslovenske narodne armije”, za njega vezane kako činjenicom da većinom pripadaju “periferijskim” Srbima tako i okolnošću da im plate neposredno zavise od zdravlja srpskih “socijalista”. Ti ostaci, ne treba smetnuti s uma, već danas pritiskuju Bosnu i Srbiju svojom mnogobrojnošću, a njima treba pridružiti i izbeglice iz Hrvatske. Sudbina izbeglica, nažalost mimo njihove volje, ponavlja priču sa srpskim “krajinama” u Hrvatskoj, koje su svoje postojanje utemeljivale na zavisnosti od zvaničnog Beograda. Ovome su koristile da bi, uz igranje njihovom budućnošću, on osiguravao vlast, od njih daleku i, kako se pokazalo, prema njima nebrižnu – u Srbiji i u srpskoj prestonici. Pored predstavnika srpske “dijaspore”, u slučaju ostvarenja prve mogućnosti, uz g. Miloševića bi se, kao i do sada, ponovo našla i većina “establišmenta” zvaničnih naučnih, crkvenih i umetničkih asocijacija.

Tako bi se, paradoksalno, izbegla najgora posledica agonije Srbije – uskraćivanje na duži rok vaspostavljanja demokratije u njoj. Jer, čak i da demokratska opozicija uspe da pobedi sadašnju vlast, ovakva kakva je, sa sredstvima (političkim i ekonomskim) kojima bi raspolagala i sa nedovršenim procesom nacionalne “katarze”, izuzev oslobađanja mas-medija od “socijalističke” cenzure i sličnih poteza, vrlo brzo bi bila prinuđena da, bez obzira na verovatno najavljivanje izbora za ustavotvornu skupštinu, prizna da ni sama nije kadra da složno menja suštinu. Bio bi to fijasko nadanja u demokratiju, a možda i povod za diktaturu ili građanski rat.

Drugim rečima, budućnost je još uvek daleko i najavljuje se najpre kroz pripreme za rekonstrukciju same demokratske opozicije u Srbiji. Ta rekonstrukcija, a za njom sledi i sličan posao u Hrvatskoj i konvergentnost sa demokratskim snagama kod ostalih jugoslovenskih suseda, o čijim pojedinostima nije umesno govoriti, opet polazi od pretpostavki o dobijenoj političkoj podršci međunarodnog mnjenja. No, ko čini to mnjenje? Evropska zajednica – svakako, ali bar u istoj meri i SAD. Da bi se američka podrška stekla, potrebno je, međutim, prilagoditi se makar osnovnim merilima vašingtonske “Realpolitik”: od svesti o predizbornoj kampanji koja se najavljuje u Americi, preko razumevanja realnog mesta koje Evropa u tamošnjoj spoljnoj politici zauzima, sve do legitimnih tumačenja State Department-a o budućnosti Sovjetske imperije, Nemačke ili same “političke” Evrope. Prošle godine EZ je još uvek imala neosporno značajnije mesto u poređenju sa SAD, no okolnosti su se izmenile. Posredna potvrda je, u krajnjoj liniji, čak i slanje mirovnih snaga UN, i to prema konceptu koji nije bio ni evropski ni eks-jugoslovenski. Uz put, te trupe i način na koji će biti raspoređene po hrvatskim ratištima, čine nezadovoljnijim g. Tuđmana nego g. Miloševića. Ipak, reč je samo o prividu. Jer, g. Milošević manje veruje u mogućnost da, dugim eksteritorijalnim statusom, srpske “krajine” u Hrvatskoj budu i “odviknute” od pripadnosti Hrvatskoj, a više je prosto presrećan što mu je dat predah posle poraza koji je vojno i politički doživeo. Neće te “krajine” postati “Srbija”, malo je verovatno da će postati uskoro i deo Hrvatske g. Tuđmana a još je manje verovatno da će g. Milošević moći dugo da svoju “diasporu” uverava u mogućnost geopolitičke “dislokacije” spronih krajeva. Mnogo je verovatnije da će “plavi šlemovi” ostati dugo i da će, na kraju, “krajine” biti vraćene u Hrvatsku, ali neku drukčiju.

U navedenim prilikama, ova demokratska opozicija u Srbiji koja je tek na putu da se rekonstruiše mora da ima ne samo atraktivna načela nego i primamljivo rizične predloge. Ako su po sredi načela, teško je zamisliti bolja od onih koja su, zajedno sa ogromnom većinom jugoslovenskih opozicionih stranaka, bila jednoglasno artikulisana još na sastanku u Ženevi, septembra 1991. godine. Tada su zastupnici skoro polovine jugoslovenskog biračkog tela zaključili, a rat se u Hrvatskoj već razbuktao, da valja priznati svim republikama suverenost u postojećim granicama i uputiti ih na obavezu održanja jugoslovenskog ekonomskog i kulturnog prostora, odnosno sprovesti, tamo gde je moguće najširu teritorijalnu autonomiju, neku vrstu “federalizacije” novih država, sprečavajući majorizaciju – sve to uz jamstva Evropske zajednice. Ponuđene su i dobre

usluge organizatorima konferencije o Jugoslaviji u Hagu, ali one su, iz neobjašnjivih razloga, bile odbijene. Verovatno da bi štošta sada izgledalo drukčije i bolje.

Ako je reč o "rizičnim" predlozima, i oni se najavljuju. Nedavno je u Parizu, na *Maison des Sciences de l'Homme*, održan bio jedan skup o jugoslovenskoj krizi. Prilikom je deo čelnika demokratske opozicije Srbije iskoristio da, pred međunarodnom javnošću takođe, predloži takozvanu "federalizaciju" Srbije. Prema iznetom predlogu, Srbija (u postojećim granicama) sastojala bi se iz tri ravnopravna segmenta, "uže" Srbije, Kosova i Vojvodine. Imajući u vidu etničku sliku Vojvodine i naročito Kosova (gde živi oko 90 odsto Albanaca), teško je osporiti zaključak da se iznetim predlogom u potpunosti stavljaju u ravnopravan položaj ne samo građani nego i srpska, albanska i jezički i nacionalno šarolika ali kulturno homogena vojvodanska populacija. Ukoliko bi ovakav predlog o "federalizovanoj" Srbiji bio prihvaćen i od drugih čelnika opozicije, bilo bi prosto nemoguće za vladu u Zagrebu da ne prihvati nešto slično, zasnovano na kriterijumima nacionalne različitosti i kulturne posebnosti, za Srbe u Hrvatskoj ili za područje Dalmacije. Teško bi, ukoliko predlog bude prihvaćen, bilo i albanskim prvacima da odbiju ponuđeno, jer, istina ostajući u okviru Srbije (a ne Jugoslavije, kako su zahtevali, u slučaju da pristanu na dijalog), dobili bi "federalnu jedinicu" i mogućnost odlučivanja na paritetnoj osnovi sa Beogradom.

Primer sa "federalizovanom" Srbijom ovde je naveden samo kao ilustracija o neznanju jugoslovenskih "mentora" i o propuštenim prilikama u prošlosti. O onome što će budućnost "u pojedinostima" doneti, pisac ovog teksta ostaje "bez komentara". No, sigurno je da rešenje nije ni u podelama Bosne, ni u ujedinjenjima Srbije i Crne Gore. Kao istoričar, a sasvim u skladu sa cinizmom "Realpolitik", ovaj pisac upozorava da ni mržnja ne mora biti nepremostiva prepreka reartikulaciji ideja i nekadašnjih državnih prostora. Dokaz, da se ostavi po strani preterano upotrebljavan primer francusko-nemačkih ratova i kalvarija iz XIX i XX veka, nudi se i kod Hrvata i Srba. Nije li između 1941. i 1945. godine bio na delu i genocid nad Srbima u ime navodnih branilaca hrvatske nacije i nisu li, već 1945. godine, ti isti Srbi produžili da žive, dobrim delom potkupljeni i oreolom pobednika i Titovih saboraca, uz svoje blizance Hrvate? Jednostavno, niti istoričar niti pristalica "Realpolitik" o mržnji ne govore. Oni mogu jedino da govore o njenoj upotrebi, kao što govore i o upotrebi istorije ili o upotrebi politike.

Nedeljna borba, Beograd, br. 88-89 (28-29. mart 1992)

6. *PAX AMERICANA*

Izraz su, ako se ne varam, otkrili novinari, u Madridu, početkom novembra 1991. godine, u trenutku kada se učinilo da će Džordž Buš,ⁱ uz prividno ravnopravnu pomoć Mihaila Gorbačova,ⁱⁱ uspeti da trajno izmiri Izraelce i Palestince. Kažem “činilo se”, jer ono što je sledilo nije bio “mir”, ali jeste svakako “američki mir”. Nema sumnje, iz američkog ugla takav je “mir” dovoljan, možda čak i poželjan. Njegove posledice su, grosso modo, bile dvojake: s jedne strane, “mirom” je učvršćeno neprikosnoveno gospodstvo nad “feudom”, to jest zonom uticaja, a sa druge, u okviru “feuda” su smanjeni rizici neizvesnosti koju bi ozbiljne unutrašnje promene donosile “tutoru”. U neku ruku, reč je o “zamrzavanju” stanja i, nepristrasno posmatrano, o olakšanju kod većine suseda, dotle zaplašениh vlastitom nemoći: važno je da je lonac zaklopljen i da ključanje u njemu ne dovodi do prelivanja. No, da bi došlo do zaklapanja lonca, bilo je neophodno da se prethodno u sopstvenu slabost uvere svi ostali pretendenti na “feud”.

Da bih bio još izričitiji, podsetiću i na primer sa ratovima vođenim sa Irakom u prethodne dve godine. Opet je prethodno bilo potrebno da svi ostali pretendenti (UN, EZ...) prihvate poraz, pa da dođe do opšteg (makar i nevoljnog) poziva pravome tutoru. No, tutor, imajući u vidu njegove globalne odgovornosti, nije pretendente odbacio već ih je samo svrstao u hijerarhijski red saveznika. Drugo, tutoru nije bio cilj svrgavanje diktatora u Bagdadu, nego samo “zatvaranje lonca” i uklanjanje spoljašnje opasnosti koju je ovaj dotle predstavljao. Sledilo je novo olakšanje kod bližih i daljih suseda. Iako bi, kao i u svakome ratu sa tolikom nesrazmerom u snazi

ⁱ Džordž Buš, predsednik SAD.

ⁱⁱ Mihail Gorbačov, predsednik Ministarskog saveta SSSR, generalni sekretar CK KPSS.

protivnika, tutoru bilo veoma lako da diktatora doslovce uništi i da, uporedo, niko ozbiljnije tome ništa ne prigovori. Amerikanci su se odlučili za zatvaranje lonca, ne i za “trijažu” njegove sadržine. Pad Sadama Huseina bio bi jednostavno skuplji po tutora, doneo bi poduže muke oko uspostavljanja demokratskog društva, izvesnosti unutrašnjih verskih i etničkih sukoba i neophodnost ponovnog međusobnog “upoznavanja” – što sve sa Sadamom Huseinom nije slučaj. Vrlo razumno sa stanovišta “Realpolitik”, međutim posledica je i u sledećem: Sadam Husein je danas bezopasan po okolinu, ali je u zemlji jači no ikada. Opoziciju je ili fizički uništio ili proterao ili učutkao prirodnim refleksom homogenizacije svake države pred spoljnom opasnošću.

“Pax Americana”, naravno, nije što i “Pax Romana”. Ipak, između Rima (kasnije i Vizantije) i SAD neke sličnosti postoje. U oba slučaja polazi se od globalne slike državnih (carskih) interesa, sa jasno naznačenim prioritetima i (namerno) manje jasnim granicama tih interesa. Ako je za Rim važno načelo da je najvažnije da Sredozemlje bude “rimsko jezero”, čija je odbrana bila osnovni cilj mnogih ratova sa “varvarima” i “inorodnima” (od Germana i Slovena do Turaka), odnosno sa “unutrašnjim” opasnostima (poput, recimo, jednog Hanibala), sa dosta preciznosti bi se slična lista prioriteta mogla napraviti i u američkom slučaju (razume se, sa drukčijim geografskim predznacima). Pri tome, neprestano je bitno podsećati da iza mira stoji osvedočena sila, a na njeno prisustvo je uvek lakše podsećati onoga koji se o nju već opekao (recimo, Sadam Husein) nego onoga koji tek valja da je upozna. Najzad, neophodno je i uporno motriti na ono što se u Vizantiji nazivalo “zemaljska piramida” (po uzoru na nebesku), na čijem je vrhu mesto samo za jednoga cara, gospodara čitave hrišćanske vaspeljene. Na stranama te piramide, sa nejednakim stepenom “ograničenog suvereniteta”, različito su raspoređeni ostali vladari, međusobno u strogom hijerarhijskom poretku. Odatle je kasnije proizašla i teorija o Moskvi kao “trećem Rimu”, sve do, na primer, sovjetske “bratske pomoći” Čehoslovačkoj 1968. godine.ⁱⁱⁱ Komunisti su, bar u spoljnoj politici SSSR-a, bili nedužni, budući da su jednostavno nastavljali sa tradicijom carske Rusije. To je bio “the hierarchical world order”. Nisam rekao “the new world order”.

Danas je drukčije, ali ne sasvim, što najbolje potvrđuje sve što se zbiva sa jugoslovenskim prostorom. Namerno sam kazao “jugoslovenski

ⁱⁱⁱ Ulazak trupa Varšavskog pakta u Prag i okupacija Čehoslovačke.

prostor“, jer on postoji a jugoslovenska država ne postoji. Taj prostor, stariji i trajniji od pomenute države, osim posredno, nije doskora bio strateški zanimljiv za Amerikance. Ali, bio je za EZ, koliko zbog geografskih razloga toliko i zbog okolnosti da je bivša Jugoslavija, sa svim manama, ipak bila i jedna od simulacija budućnosti političke Evrope. U takvome kontekstu, američka intervencija u Somaliji imala je i poruku, nedvosmisleno upućenu Evropi: “mi ovako radimo na našem ’feudu’; učinite isto u bivšoj Jugoslaviji, na vašem ’feudu’, ili priznajte da niste u stanju i pozovite nas u pomoć“. Ali, onda o “političkoj“ Evropi, onakvoj kakvu su u EZ najavljivali, nema ni govora.

U jugoslovenskoj krizi trenutno su najvidljiviji “zločin protiv razuma“ i širenje “serbopozitivnog sindroma“. Zverstva, o kojima se danas mnogo govori, samo su užasni deo šireg političkog i moralnog slepila, kome su podlegli i jugoslovenski “tutori“. “Serbopozitivni sindrom“, koji podrazumeva ideje i praksu sadašnjih vlasti u Beogradu, samo naizgled paradoksalno, raširio se i na pogodno tle prvih njegovih žrtava, u prvome redu na napadnutu Hrvatsku. Sa istim programom (i boljom mimikrijom) i tamo se uporno neguje koncept privilegovane krvi, bilateralne podele Bosne i Hercegovine (u kojoj nema mesta ni za građane srpskog, hrvatskog i muslimanskog porekla a ni za Muslimane kao naciju) odnosno poistovećenja odbrane zemlje sa odbranom režima u njoj.

Naravno, svi “tutori“ su odgovorni, ali Amerikanci znaju da krivi mogu biti jedino posle Evropljana. Oni, takođe, znaju i da je jugoslovenski prostor najpre evropski “feud“, da EZ može biti (ali ne mora) njihov rival, da je njihov neposredni strateški interes u takvim prilikama jedino u pitanju u Makedoniji (zbog Turske, NATO-a, raspada SSSR-a...), da je trajno rešenje jugoslovenske krize *globalno* (sa širokom političkom autonomijom za Srbe u Hrvatskoj, sa građanskom i federalnom Bosnom i Hercegovinom, ali bez igara sa geografskim kartama, sa federalizovanom Srbijom u kojoj, recimo, Albanci raspolažu *de facto* republikom u okviru države) kao i da je dogovor oko rešenja krize nemoguće praviti bez Moskve (bar toliko koliko i EZ). Ako Evropljani prihvate ponudu o deobi “feudalnih“ odgovornosti, ako svi zajedno shvate da bez pravljenja nove političke alternative na jugoslovenskom prostoru (naročito u Beogradu) rešenja nema – onda se nazire i kraj balkanske tragedije. Ako tako ne bude – biće to produžetak patnji na poprištu, postojeće vlasti (prvenstveno u Beogradu, gde se nalazi i ključ za trajno rešenje krize, ali i u Zagrebu) biće na duži rok “zacementirane“, biće to takođe snažan udarac “političkoj“ Evropi, da bi se, na kraju, verovatno opet dogodila “pax americana“. U takvome “miru“

Evropa će biti odsutna a “politička“ Evropa zaboravljena. Stoga, za početak, ništa bolje nego da se zajedničkim naporima zaustavi klanica koja, pred našim očima, preti da se pretvori u večnost. Amerikancima i Rusima – zaustavljanje sukoba, Evropljanima – političko rešenje?

El Pais, Opinion, 3. mart 1993.

7. POVRATAK U SRBIJU

Kada je Slobodan Milošević, aprila 1987. godine, pred okupljenim Srbima u Kosovu Polju, jednoj od retkih srpskih enklava u istoimenoj i nekada autonomnoj pokrajini (u bivšoj Jugoslaviji u sastavu Srbije), uskliknuo da “ovaj (sc. srpski) narod niko ne sme da bude“, bilo je jasno da je time sebi omogućio zavodljivu ulogu čarobnog iscelitelja osnovne nacionalne frustracije “duboke“ Srbije. Ta frustracija zove se “Kosovo“. Milošević je bio prvi među srpskim političarima “Titove Jugoslavije“ koji je konačno udovoljio jednom pravom istorijskom i nacionalnom fantazmu te “duboke“ Srbije. U njenim očima se ovaj čovek, zahvaljujući “Kosovu“, preko noći preobrazio iz pukog aparatčika koji je izveo puč u redovima komunističke nomenklature u pravo nacionalno providenje.

Zanos je bio sveopšti. “Duboka“ Srbija bila je spremna da mu sve oprostí ukoliko bude u stanju da ostvari, ne rat sa Albancima, već demografsku rekonkvistu Kosova. A tamo je, tada kao i sada, uprkos žestokoj represiji, srpskoj policiji i vojsci, još uvek tek svaki deseti građanin srpskog porekla. Milošević je 1987. obećao da tako više biti neće i, naravno, obećanje nije održao. Svestan neuspeha, on odavno kosovski fantazam više ni ne dotiče. Najviše što bi Milošević danas na Kosovu mogao da poželi svodi se, suprotno mnogim predviđanjima, ne na izazivanje sukoba sa Albancima nego na produženje *status-a quo*, razume se – uz pomoć policije i vojske.

Međutim, nezavisno od Kosova, u Srbiji su postojale još neke frustracije. U njenoj kolektivnoj svesti je, recimo, sa naporom savladavano razočarenje, izazvano posledicama ujedinjenja Južnih Slovena na kraju Prvog svetskog rata. Jednostavno, Srbin iz Srbije teško je mogao da razume zašto ga oslobođena slovenska braća, odmah po stvaranju Jugoslavije, prečesto optužuju za “velikosrpski hegemonizam“. A on, Srbin iz Srbije, jugoslovensku ideju je samo preuzeo od drugih, onih iz Austro-Ugarske

(najpre od Hrvata), da bi je potom preneo u stvarnost boreći se u ratu za nju. On, Srbin iz Srbije, velikodušno je ostavio za sobom prošlost moderne Srbije (uspešne ustanke protiv Osmanlija početkom XIX veka, prvu slobodnu državu na Balkanu, izvesne demokratske tradicije, čak veće nego u Austro-Ugarskoj, iako u uslovima orijentalnog i siromašnog društva, najzad pobeđe u Balkanskim i u Prvom svetskom ratu), uporedo se dragovoljno lišavajući nacionalnog i državnog imena zarad nadnacionalnog jugoslovenstva, a za sve dato dobio je nezahvalnost. Argumenti tih “drugih”, u dobroj meri koliko razumljivi toliko i opravdani, teško su se probijali kroz koncepciju “Etat-Nation”, koja se u Srbiji do 1918. pokazivala uspešnom: pre stvaranja Jugoslavije, u Srbiji je na snazi bio Ustav, prema kome u toj državi postoji jedan narod čiji pripadnici mogu biti “Srbi pravoslavne, muhamedanske, Mojsijeve ili katoličke vere”.

Ništa manje nezadovoljstva u Srbiji nije izazivalo ni razdoblje posle 1945. godine i vaspostavljanja komunizma u Jugoslaviji. Kada je Jugoslavija 1941. godine kapitulirala, najveći deo Srbije našao se neposredno pod nemačkom okupacijom. Najveći deo Srba izvan Srbije obreo se, međutim, u ustaškoj “Nezavisnoj Državi Hrvatskoj” (NDH). Ustanak protiv okupatora u Srbiji bio je uporedo i građanski rat između rojalista i komunista. Većina Srba u Srbiji, iako obeshrabrena čestom kolaboracijom rojalista (četnika) sa okupatorom, ostaje lojalna ideji domaće kraljevske dinastije (Karađorđevića) i latentno antikomunistička. U Srbiji, drugim rečima, neprijatelj nije mogao biti poistovećen niti sa Hrvatima niti sa Muslimanima. Njih u Srbiji nema. Na drugoj strani, Srbi u NDH izloženi su ustaškom genocidu. Ustaše pokušavaju da ih suprotstave Hrvatima i Muslimanima (“cvijeću hrvatskog naroda”). Otpor ustašama vodi Hrvate i Muslimane neminovno ka Titovim partizanima (komunistima). Slično je i sa većinom Srba u NDH. Suočeni sa izborom između ustaškog noža i partizana, oni se masovno odlučuju za Tita i za rat, ne samo protiv “stranih” okupatora nego i protiv ovih “domaćih” (ustaša). Izbor im je olakšan činjenicom da su oni, Srbi izvan Srbije, neuporedivo manje vezani za kralja (koji potiče iz Srbije). Titu ih posebno približava saznanje da iza njega, bez obzira što je Hrvat, stoji Moskva, ne komunistička već pravoslavna.

U trenutku oslobođenja, Srbi izvan Srbije, prva žrtva ustaškog terora, pretežu i u redovima pobednika. Potrebno je “potkupiti” ih privilegijama komunističke vlasti ne bi li zaboravili na ratne užase. Tito upravo tako i čini i Srbi iz nekadašnje NDH postaju listom “titoisti”. Kod njih je naizgled razvijeno “jugoslovenstvo” zapravo svedeno na lojalnost Titu, odnosno na privilegije koje iz pripadnosti komunističkoj vlasti

proističu. Kod Hrvata u Dalmaciji ili kod Muslimana, kod njih je jugoslovenstvo bilo takođe snažno, pobude su bile drukčije: Dalmacija je njime izražavala svoju prožetost širim uticajima iz južnoslovenskog zaleđa kao i svoju različitost u odnosu na nametani nacionalni i kulturni model Zagreba, hrvatskog središta, suviše bliskog srednjoj Evropi za ukus ovih mediteranskih autonomista; kod Muslimana je, opet, jugoslovenstvo bilo posledica straha od srpske ili hrvatske asimilacije i potvrda nesigurnosti vlastitog nacionalnog identiteta.

Srbi izvan Srbije bili su, dakle, od 1945. godine mezinčje Titove Jugoslavije. Oni kontrolišu komunističku vojsku, u Hrvatskoj pa i u Bosni i Hercegovini pod njima je i policija. Oni su dobitnici i u bogatoj Panoniji gde, kao "koloni" i lokalna vlast, stiču zemlju proteranih Nemaca ili bogatih Vojvodana, "klasni neprijatelja" (najčešće srpskih "starosedelaca"). Nacionalizacija zemlje nosi njihov predznak, podsmev tamošnjim kulturnim navikama takođe. Eto i objašnjenja za "klasnu" solidarnost dojučerašnjih rivala, vojvodanskih Srba i Mađara, koju će dolazak Miloševića na vlast samo pojačati. Posledica je i pomešano osećanje sa kojim Srbi iz Srbije dočekuju Titovu Jugoslaviju: 1945. godina jeste donela oslobođenje, ali donela je i komunizam i političku premoć "dijaspore" nad "maticom". Razume se, gresi te iste srpske "dijaspore" bili su uporedo sistematski umanjivani: na primer, valjalo je čekati na osamdesete godine da bi se saznalo da je relativno najveći broj žrtava u Drugom svetskom ratu na tlu Jugoslavije bio iz redova Muslimana, ubijanih uglavnom od Srba iz "dijaspore", u apsolutnim ciframa prvih žrtava, u cilju osвете za ustaške pogrome nad njima.

Srbi izvan Srbije su raspad komunističke Jugoslavije iščekivali sa pomešanim osećanjima. Najpre branioci "jugoslovenstva", to jest titoističkog modela, sa rezervom prihvataju najavu demokratije. Potom, kada je 1990. godine u Hrvatskoj došla na vlast "Hrvatska Demokratska Zajednica" (HDZ), kod njih se budi i razumljivi strah od ponavljanja genocida iz Drugog svestskog rata, odnosno želja za ravnanjem "neizmirenih računa", ali i refleks odbrane privilegija stečenih u Titovoj Jugoslaviji. Jedva prikriveno koketiranje HDZ sa avetima ustaša takvo osećanje samo pojačava. Sa druge strane, u Beogradu ili u Vojvodini, javlja se kod izdanaka ove "dijaspore" i "klasni" strah. Uzgred, oni nisu malobrojni: od ukupnog broja Srba, četvrtina se nalazi izvan granica Srbije, međutim, ako bi im se pridodali i oni koji su se posle 1945. godine nastanili u Srbiji (kao "koloni" u Vojvodini, članovi nomenklature i kao aktivni ili penzionisani oficiri), taj broj iznosi skoro trećinu svih Srba.

Na njima počiva snaga Slobodana Miloševića, pogotovo otkako je napustio kosovski mit. Na njihovom "klasnom" strahu u Beogradu ili u Vojvodini (poduprtom strahom komunističke vojske i nomenklature od gubitka privilegija), na njihovom realnom strahu od nacionalizama drugih na prostoru izvan Srbije, počinje suicidalna igra srpskih "socijalista" sa vlastitim narodom. Ta se igra, posle Miloševićevog poraza na Kosovu, razvila sve do današnjih zločina. Glavni ulog, najvidljiviji krivci za ratnu sramotu i prvi gubitnici u miru posle rata jesu baš Srbi izvan Srbije. Knin, opasnost od Vatikana ili Irana, renesansa ustaša – ipak nisu dovoljno snažni poklici za "duboku" Srbiju kao što je to bilo "Kosovo". Srbiji se ne ratuje za Krajine, otuda i dezertteri, u istoriji Srbije nikad zabeleženi. To nije odraz antinacionalizma Srbije, pogotovo ne snage političke opozicije u njoj (uostalom, suviše slične Miloševiću): to je odraz nedovoljnog zanimanja Srbije za sudbinu dojučerašnjih "titoista", odraz nedostatka neposrednih iskustava sa mukama "dijaspore", to je i nepoverenje u njih, postepeno građeno u Srbiji, po definiciji zemlji imigracije.

Srbi izvan Srbije, nažalost, nisu razumeli dve stvari: 1) samo demokratska Srbija može da štiti njihova nacionalna prava, ukoliko su ova u Hrvatskoj ili Bosni i Hercegovini ugrožena; i 2) da su njihovi strahovi, u dobroj meri ne samo razumljivi nego često i opravdani, isključivo u funkciji održanja na vlasti jednog režima koji se nalazi u Beogradu, veoma daleko od njih. Taj se režim njima poslužio da bi ucenio Srbiju, napravio je od njih glavne krivce za rat, da bi ih, najpre u Kninu a sada i u Bosni, docnije napustio. Ovakvom ishodu pogoduje i nečista savest same Srbije, a naročito njene duhovne elite. Ovakvom ishodu pogoduju i opsesivne ideje hrvatskog predsednika, Franje Tuđmana, o bilateralnoj podeli teritorija sa Beogradom. Ovakvom ishodu pogoduje i kratkovidost EZ koja bi da od Slobodna Miloševića napravi, ako ne dobitnika Nobelove nagrade za mir, a ono makar privilegovanog sagovornika. Sada uopšte nije važno da li je Milošević iskren ili ne u razilasku sa bosanskim Srbima. Važno je da mu oni više ne veruju. Još važnije je da je on sada, po prvi put otkako je došao na vlast i poslužio se "Kosovom", oslonac potražio ne u "dijaspori" nego u Srbiji. To što je uradio znači i sledeće: odgovornost za cepanje u krilu srpskog naroda preuzeo je na sebe (dosada je za tu izdaju bio optuživan manji deo opozicije koji je upozoravao na posledice njegove politike); obračun koji sledi biće u osnovi obračun sa dojučerašnjim saveznicima beogradskih nacional-socijalista; u tome obračunu "duboka" Srbija biće posmatrač, da bi, odmah po završetku obračuna, naravno – u Miloševićevu korist, ovome na vrat sručila svu krivicu (uključujući i njenu sopstvenu) za

nacionalnu katastrofu. Ovako će biti, nezavisno od podrške inostranstva Miloševiću, ukoliko se u Srbiji u međuvremenu stvori nova alternativa. Ona bez Mađara i Muslimana, bez pune političke autonomije za Albance (to je najmanje što im se mora dati) i bez Srba iz Srbije nije moguća. Dosada ovi poslednji nisu Srbijom vladali.

Svenska Dagbladet, 11. jun 1993.

“Ragionamenti sui fatti e le immagini della storia“,
III, N° 34 (dic. 1993)

8. SRBIJA AVGUSTA 1993: STANJE STVARI

Istoričari to dobro znaju: ima prostora (i naroda na njima) koji nikada u prošlosti glad nisu iskusili, ali ima i onih drugih, na kojima se strah od gladi duboko urezao u kolektivno sećanje. Otuda i različit stav prema ratu i njegovim posledicama (pljačka, glad, gubitak – dobitak) kod antičkih Tesalaca i većine ostalih Helena. Otuda i dobar deo razlika, u moderno doba, recimo između stanovnika Francuske i Nemačke: u tradicionalnom društvu, velika ekonomska kriza drukčije izgleda u zemlji koja je, bar u pogledu hrane, samodovoljna, a drukčije u onoj u kojoj strah od otpuštanja s posla najpre budi sećanje na pretke umrle zato što nisu imali šta da jedu.

Pretežni deo Balkanskog poluostrva još uvek pripada tradicionalnom društvu. Na Balkanu, prostor današnje Srbije je opet jedan od retkih koji istorijski glad takoreći ne poznaje. Dakle, reč je o prostoru koji je, u načelu, izložen imigraciji a ne emigraciji. Samo u vremenima velikih potresa biva obrnuto. Avgusta ove godine, Srbija je, međutim, u predvorju gladi, delimično zato što ni sama više nije pravo tradicionalno društvo a prvenstveno zato što je zahvaćena takvim potresima. I sada je Srbija zemlja imigracije: u nju se, tokom poslednje dve godine, slilo oko 400.000 ljudi, ali je, uporedo, iz nje bar toliko isto ljudi pošlo u emigraciju. I jedni i drugi pretežno su Srbi. Naime, svi Srbi ne žive u Srbiji, a ni svi Srbi, koji žive u Srbiji, nisu poreklom iz nje: dve sedmine Srba živelo je u jugoslovenskoj “dijaspori” (Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini) a jedna trećina Srba u Srbiji poreklom je iz te iste “dijaspore”. Razlikuju se po dijalektu, običajima, ali i po odnosu prema državi (Srbija je najstarija država na Balkanu u moderno doba) ili po odnosu prema zemlji i svojini (u Srbiji je kult privatne svojine mnogo jači). I tako dalje. Znači, Srbe ujedinjuje sudbina i prošlost nacije a ne države, ujedinjuje ih više zajednička vera nego identična kultura. Naravno, rečenom nije cilj razaranje srpskog etničkog bića već samo ilustrovanje njegove složenosti.

Bez razumevanja te složenosti, razume se, nema ništa ni od razumevanja stanja stvari u Srbiji avgusta 1993. godine. A, po ko zna koji put da se ponovi, ključ za rešenje jugoslovenske krize nije ni u Sarajevu ni na Kosovu – on je u Srbiji i u Beogradu. Sarajevo je prosto posledica kolektivne, u prvom redu srpske odgovornosti, a Kosovo, opet najpre srpskom odgovornošću, tek može da se pretvori u novo Sarajevo. I ta odgovornost Srbe, makar i nevoljno, danas takođe ujedinjuje. Bez obzira koliko to bilo nepošteno prema onima od Srba koji sarajevsku klanicu nikada poželeli nisu. Bez obzira koliko je takva (“kolektivna”) odgovornost u sukobu i sa demokratijom i sa iskustvima istorije. Sve se izmešalo: u Beogradu se pronose priče o penzionerima koji se ubijaju zbog gladi, dok “duboka” Srbija, u isto vreme, ne može da zamisli da će i ona uskoro biti gladna; gledajući žito na njivama ili zrelo voće u voćnjacima to i jeste teško zamisliti, no, ako bi se, uz pomenutu, dodala i slika letošnjih seljačkih buna u Vojvodini (zbog prinudnih cena, zapravo rekvizicija žita od strane “socijalističke” vlasti) – možda bi se i “duboka” Srbija duboko zamislila. Možda, ali nije izvesno, budući da su prve i zasad jedine žrtve bede samo oni koji žive sa obe noge u gradu – a takvih je u Srbiji jedva petina stanovništva. Ostali, recimo ukoliko štrajkuju ili ne primaju plate, još uvek imaju negde zavičaj i komad zemlje u njemu. Inflacija je postala stagflacija, guverner Narodne banke ne zna da se nova novčanica već pojavila kod “diler” na ulicama prestonice, nacionalni dohodak je sa 3000 dolara (1989) pao na 350 dolara (Milošević je 1991. javno obećao njegovo povećanje na 10.000 dolara do kraja veka), ukradeno je oko 45 milijardi dolara (delom otišlo na vojsku a delom na “pranje novca” u inostranstvu). I tako dalje.

Apatija, pokornost pa i prkos – mogu se, pri svemu ovome, objasniti osećanjem odgovornosti za učinjeno (ona je, čak pre nego nevoljna, više podsvesna), mogu se objasniti strahom od simbioze “socijalističke” vlasti sa mafijom i policijom (u Srbiji ima oko 80.000 policajaca, pretežno iz krajeva izvan Srbije i nazvanih “pretorijanska garda” – oružje je, baš kao što je bilo u Rumuniji, u njihovim a ne u rukama ostataka debelih generala nekadašnje Titove ideološke armije), mogu se objasniti i demografskim promenama: pravi Beograđani, oni koji su još ostali u gradu, žive u “unutrašnjoj emigraciji” a na ulicama su neki drugi ljudi. Ti “drugi” jesu imigranti ili srpske izbeglice iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Opterećeni traumatičnim sećanjima na genocid izvršen nad njima u toku Drugog svetskog rata, kasnije poistovećeni sa Titovom Jugoslavijom i potom zbunjeni u trenutku njenog raspadanja, oni su bili zaplašeni (sa razlogom) najavama novih antisrpskih raspoloženja, posebno

u Hrvatskoj koja nije odolela ustašoidnim reminiscencijama. Bacili su se u zagrljaj Miloševiću, ovaj se poslužio njima i danas su oni među Srbima prve žrtve rata, ali i prvi krivci za njegovo izbijanje i tok. Mnogi među njima izgubili su sve, no mnogi su pljačkanjem tuđeg postali i ratni bogataši. Beograd ih ne voli, ali ni oni Beograd ne vole: skupi automobili u Beogradu su njihovi, beda koju donose beogradska je, jezik kojim se služe drukčiji je a restorani u kojima sede bili su beogradski. Beograd ih, ne uvek pravedno, već i zbog dijalekta i običaja poistovećuje sa njihovim zemljacima koji su, kao komunisti, zavladaali 1945. godine Beogradom i Jugoslavijom. Razume se, u iznetom se krije i večiti sukob “grada” i “šume”, baš kao i u opsađenom Sarajevu ili u zagrebačkim sudarima radikalnih hrvatskih brđana iz Hercegovine sa autohtonim “purgerima”. Istorija uči da je, na kraju, grad uvek pobeđivao “šumu”, no, trenutno, Beograd je “Alisa (koja) ne stanuje više ovde”.

U predvidivim skorim socijalnim nemirima, pa i građanskom (srpsko-srpskom) ratu, međutim, pri postojećim okolnostima nije nimalo izvesno da bi demokratska alternativa izišla kao pobednik. Mnogo je verovatnije da će to biti obračun između loših (Miloševića) i još gorih (Šešelja). U obračunu, glavni Miloševićev adut jeste poređenje sa Šešeljom, u kome se on, pod uslovom da prave demokratske opozicije i dalje nema, neminovno pojavljuje pred prestravljenim građanima kao manje zlo od srpskog Pola Pota. Šešeljev glavni adut, opet, počiva na beznađu izbeglica, na (malobrojnim) neostvarenim teritorijalnim i (mnogobrojnim) neodgovornim socijalnim obećanjima, dakle – svodi se na “dijasporu”, lumpenproleterijat i gladne stomake. Antiintelektualizam, otpor prema Beogradu, nepoverljivost prema Srbiji, histerična mržnja prema ne-Srbima, plus hrana, za sve podjednako, na sirotinjskom kazanu. Ko će biti pobednik, pri postojećim okolnostima nemoguće je odgovoriti.

“Prvi talas” demokratske opozicije u Srbiji se u međuvremenu iscrpao. Iz nekoliko razloga: ta opozicija je najpre i sama bila većinom zadojena nacionalističkim fantazmima te i nije predstavljala pravu alternativu srpskim nacional-socijalistima; zatim, nju su pretežno činili intelektualci koji su “kritiku društva” poistovetili sa politikom samom, pri čemu se ne sme zaboraviti da Titova Jugoslavija “disidenata” skoro i da nije imala; isto tako, ne sme se smetnuti s uma da je Milošević nasledio i zadržao sve masovne medije Titove epohe, koristeći ih u potpunosti u skladu sa tradicijama Gebelsa ili ratnog komunizma; ne sme se smetnuti ni da je policija, znači i njen posao – prizvođenje “trojanskih konja” u redovima opozicije, od početka pod kontrolom Miloševića; konačno, srpski

nacional-socijalisti, a ne srpske demokrate, uživaju podršku Zapada. Tek danas, kada je u Srbiji demokratska opozicija praktično nestala, pojavljuju se na Zapadu prvi znaci dobre volje prema njoj. Da zaključim: u ovome trenutku zavisi pre od Zapada nego od srpskih demokrata da li će Srbija postati demokratska ili ne? Jer, ne valja zaboraviti da je, na žalost, većina ljudi u Srbiji ubeđena da su im za embargo i glad krivi beogradski “kosmopoliti” i demokrate a ne beogradske vlasti. Drugim rečima, slabljenje Miloševića išlo je uporedo sa jačanjem Šešelja kao i sa dezinteresovanjem za demokratsku alternativu (ponovo, pomalo nalik rumunskom slučaju ili onome u Iraku Sadama Huseina).

Da bi se išta na bolje promenilo, uz otvorenu pomoć Zapada “drugome talasu” opozicije u Srbiji, nužno je i promeniti ponašanje prema Bosni i Hercegovini. Nužno je, dakle, priznati vlastite promašaje (više evropske nego američke), prekinuti besmislene pregovore u Ženevi sa gospodarima rata, to jest sa onima koji nemaju nikakvu priliku da prežive i jedan dan mira, zapretiti i, ako treba ispuniti pretnju, svima koji neće da se okanu ubijanja u Bosni i Hercegovini, ukratko – obrnuti redosled: ne prvo dogovor pa onda prekid rata, nego prvo prekid rata pa onda dogovor sa onima koji rat nisu vodili i koji jesu bili njegove prve mete. Ukoliko bi do ostvarenja pomenute pretnje došlo, bilo bi politički mudro da ona bude praćena uporednim skidanjem ekonomskog embarga prema Srbiji. Jer, taj embargo je dosad koristio jedino Miloševiću i Šešelju, dok bi njegovo skidanje pokazalo lokalnom javnom mnjenju da Srbija nije parija Zapada i sigurno bi uspešno neutralisalo svaki njihov ratni poklič na nacionalno samoubistvo.

Ali, sve dok se na Zapadu ne shvati da je pravljenje demokratske alternative u Beogradu, ali i u Zagrebu (a posle prekida rata i u Sarajevu), neminovan zadatak, sve dok se ne shvati da nemanje politike na Balkanu jeste skuplje od pomoći alternativni i dok se u Evropskoj zajednici ne prihvati da bez Vašingtona i Moskve nema rešenja na jugoslovenskom prostoru kao i da bez evropskih predloga toga rešenja neće nikada biti ni političke Evrope, završne reči iz julskog izveštaja Stejt Departmenta zvućće prilično neumesno: “budućnost neće diktirati topovi ekstremnih nacionalista i agresora; nju već danas stvaraju pojedinci i grupe koje se odlučno zalažu za demokratiju, otvorena tržišta i etničku toleranciju...; američka administracija neće dopustiti da Balkan sutra izgleda onako kako danas izgleda Bosna; mi se nadamo da ćemo, u saradnji sa međunarodnom zajednicom, obuzdati ovaj sukob kako bismo tim umerenim snagama omogućili da odnesu pobeđu u čitavom regionu“. Daj Bože.

14. avgust 1993.

Bez oznake gde je i kada objavljeno

9. S ONE STRANE RATA U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI: POMIRENJE POSLE SUKOBA

Kada sam, u junu ove godine, prihvatio ljubazni poziv da pokušam da pružim doprinos temi "La réconciliation: gérer l'après-guerre civile", bio sam saglasan sa redakcijom časopisa oko ocene rata u bivšoj Jugoslaviji kao prvenstveno građanskog rata. Međutim, optimizam redakcije (ako ga je bilo) da će u međuvremenu u bivšoj Jugoslaviji sukobi prestati nisam delio. Ne zato što rat u njoj nije moguće zaustaviti (takvih ratova nema), već zato što se u poslednjih nekoliko godina nije pojavio niti jedan novi element u jugoslovenskoj krizi koji bi na prilike bitnije uticao. Nažalost, pretpostavke su se obistinile, tragedija ljudi u bivšoj Jugoslaviji sve je veća, opasnost od jugoslovenske zaraze po Evropu i svet danas je nemoguće sakriti, dok su aksiomi, bez kojih je o pomirenju u bivšoj Jugoslaviji besmisleno govoriti, ostali i dalje van vidokruga međunarodnih "tutora", u prvome redu izvan zanimanja diplomata Evropske zajednice.

Otuda, posle dužeg premišljanja, odlučio sam se da, još jednom, ponudim vlastito viđenje pomenutih aksioma. Kažem "još jednom", budući da su u osnovi po sredi predlozi koji nikada nisu bili samo moji i koji su već više godina poznati i političkoj javnosti i naučnim krugovima (1). Ovaj tekst je, u nešto širem obimu, bio pisan marta meseca ove godine (2), ali ne bih se usudio da ga nazovem anahronim. Sudbina Makedonije pokazala je, na primer, da je moguć i drukčiji ishod od onoga u Bosni i Hercegovini: suočena i sama sa starim pretenzijama beogradskih nacionalista na "Južnu Srbiju", nimalo imuna na vlastiti nacionalizam istorijski "mladog naroda" (u modernom smislu te reči), sa skoro 30 odsto stanovika ne-makedonskog porekla, vlada u Skoplju je uspela da održi mir na granicama sa Srbijom, uspela je da manje-više stekne međunarodno priznanje (premda je

Makedonija bila poslednja koja je p omogla raspadu Jugoslavije), uspela je i da ekonomski lakše preživi šok nestanka Titove federacije (iako je, među svim nekadašnjim jugoslovenskim federalnim jedinicama, bila najsiromašnija), čak uspeva i da ima veoma uspešnu političku kohabitaciju sa Albancima i Turcima u njoj. Skoplju je to pošlo za rukom, u izuzetno nepovoljnom okruženju (Beograd, Sofija, Atina, Tirana), uz p održku Ankare alias Vašingtona. Eto i objašnjenja za američko prisustvo u Makedoniji bez obzira na jugoslovensku krizu (3), ali i potvrda da su demokratija i politička pamet na Balkanu ipak isplativi.

Primer Makedonije je zanimljiv jer pokazuje da je, uz stvarnu evoluciju demokratskih ustanova u njoj, bila potrebna samo još i zaštita jednog od mogućih spoljnih “tutora” (SAD), pa da se strahote građanskog rata izbegnu. U Bosni i Hercegovini takvu zaštitu Vašington nije bio spreman da pruži. EZ očigledno za ulogu “tutora” nije bila spremna i došlo se do velike “Palestine” u srcu Evrope kao i, prvi put u modernoj istoriji ovog kontinenta, do prave opasnosti od politizovanog islama. Jer, ako su igde na svetu postojali muslimani odani laicizmu i evropskim tradicijama – bilo je to u Bosni i Hercegovini. Bojim se da tako neće biti još dugo u neizmenjenim okolnostima (4). S druge stgrane, geostrateški značaj Srbije bio je presudan u popustljivosti prema tamošnjim populistima (5). Posledice su, rekao bih, prvenstveno po Francusku negativne: Pariz nikada neće uživati puno poverenje sadašnjih vlasti u Beogradu (u tome pogledu, njihove želje su najpre okrenute nekoj drukčijoj vlasti u Moskvi) a, odbacivanjem mogućnosti o podršci sve slabijoj demokratskoj alternativni u Srbiji, uveliko je ugrozio i mit o “privilegovanom” prijateljstvu dva naroda. Pariz ne može kod beogradskih populista izazvati ni strah pred jačim, kakav mogu izazvati Amerikanci, ili potrebu za ekonomskim “sponzoringom” kakav mogu kod Srba uvek probuditi Nemci. Propuštena prilika bila je u nametanju političkog autoriteta EZ i Pariza kao njenog političkog “spikere”. Ostatak priče je poznat: predstojeći izbori u Srbiji biće novi (verovatno i najveći) statistički trijumf “socijalista” (oko 60 odsto), skidanje (verovatno) embarga pokazaće da za bedu u Srbiji krivica ne leži (samo) na ekonomskim sankcijama protiv nje, “demokratska opozicija” biće sahranjena (što i nije loše), ali prethodno će “socijalisti” (možda i kroz koalicije) sa njom podeliti odgovornost za sve što su činili i što imaju nameru da čine, biće, možda i vrlo skoro, pronađeno novo ratište (Sandžak i Kosovo), autoritarna vlast HDZ u Hrvatskoj, pogotovo otkada je izgubila u Bosni i Hercegovini demokratski oreol a zauzete teritorije u Hrvatskoj nije oslobodila, lišće se i preostalih obaveza prema demokratskim formama i

vraćati još više užasnim (i po Hrvatsku suicidalnim) reminiscencijama iz nacionalne prošlosti, dakle – ni u Zagrebu nema nade za skore demokratske promene. Ne znam da li ima još nade za Evropu? A, što se pomirenja tiče, do njega je, siguran sam, mnogo lakše doći nego do prihvatanja aksioma na kojima bi ono počivalo.

Globalno rešenje jugoslovenske krize – aksiomi
na kojima predlog počiva

Jugoslovenski prostor, trajniji od jugoslovenske države (koja je potrajala sedamdesetak godina), prvi je aksiom od koga mora polaziti i svaki predlog rešenja sadašnje jugoslovenske krize. Naravno, ukoliko takav predlog uopšte želi da bude uspešan i trajan. Priznanje postojanja pomenutog prostora, međutim, ni u kome slučaju ne znači i poziv nekadašnjim jugoslovenskim federalnim jedinicama (republikama) na ponovno okupljanje u okviru nekakve nove države (federacije ili konfederacije). Ako ikada bude došlo do obnavljanja Jugoslavije (“treće Jugoslavije”), biće to pouzdano moguće samo u daljoj budućnosti.

Pri ovakvome stavu, od male je vrednosti eventualni zaključak da je bivša Jugoslavija verovatno nudila, pod pretpostavkom da se pravovremeno pribeglo ozbiljnim političkim reformama u njoj, bolje rešenje nacionalnog pitanja i ekonomskog blagostanja nego što su to danas u stanju da učine nezavisne države, naslednice nekadašnje jugoslovenske federacije. Politički razum, očigledno, sličnoj vrsti razmišljanja nalaže strpljenje i okolnosti sasvim drukčije od današnjih. Ipak, jedno je izvesno: bilo kakva nova jugoslovenska ideja nikada više ne sme biti nuđena iz Beograda, od Srba i iz Srbije, jer nesrpska iskustva sa “srpskim jugoslovenstvom” jesu porazna. S druge strane, dobro je podsetiti i da jugoslovenskih ideala neće niti biti ukoliko među njima nema mesta i za Srbe, ali Srbi te ideale, razume se – u dalekoj (hipotetičnoj), budućnosti, smeju isključivo da prihvataju, nikako ne i da ih drugima nameću.

“Savezna Republika Jugoslavija”, država zamišljena kao federacija Srbije i Crne Gore, nastala je 1992. godine, pod okolnostima za koje se ne bi moglo kazati da su bile pravno utemeljene. Nema sumnje, njeno stvaranje bilo je olakšano istorijskom bliskošću dva srodna naroda i dve susedne države, obe među državama-naslednicama bivše Jugoslavije. No, bez obzira što su namere osnivača prepoznatljive i svode se na borbu oko monopola nad nasleđem bivše Jugoslavije, “Savezna Republika Jugoslavija”, takva kakva je, lažno se izdaje za ono što nije. Prirodno,

ovako strog zaključak ne protivreči posebnim odnosima koji bi valjalo da postoje (kao što su oduvek i postojali) između Srbije i Crne Gore.

Dakle, zaključujući izlaganje o jugoslovenskom prostoru, još jednom je korisno podvući da je jednostavno reč o priznanju geografskih, istorijskih, kulturnih, jezičkih i političkih činjenica, a ne o pritajenom jugoslovenskom “unitarizmu”, pa ni o pozivu na obnavljanje jugoslovenske federacije ili konfederacije. I još nešto: mržnja, koja se trenutno nesmetano širi bivšom Jugoslavijom, ne može, kao što to nije mogla ni u prošlosti, da opovrgne aksiom o jugoslovenskom prostoru i njegovoj celovitosti. U prilog iznetom dovoljno je podsetiti na Drugi svetski rat i na tadašnje užase međuetničkih sukoba, koji, ipak, u povoljnim okolnostima 1945. godine, nisu sprečili nastajanje (obnavljanje) jugoslovenske države. Uostalom, pouka istorije je da ni simpatije ni antipatije između dva naroda nisu ništa do potvrde za njihovu međusobnu bliskost ili bar nevoljnu kompatibilnost. Ovaj poslednji zaključak je značajan i u kontekstu predloga rešenja jugoslovenske krize, jer podseća na važnost koja se na jugoslovenskom prostoru pridaje slici o drugome, poređenju, pa i lakšem prihvatanju sopstvene odgovornosti – ukoliko ona nije usamljena i isključiva. Srpsko-hrvatski politički i istorijski čvor najbolja je ilustracija za rečeno.

Priznanje nasleđenih granica, ponekad nazivanih i “administrativnim”, između republika, članica nekadašnje federativne Jugoslavije, kao granica novostvorenih država na njenome tlu, drugi je aksiom od koga se polazi u predlogu rešenja jugoslovenske krize. Pomenute, “titoističke” granice daleko su od savršenih. Neke među njima zaista jesu nastale 1945. godine, zaslugom komunističkih vlasti, a neke, igrom slučaja po pravilu one koje su najviše osporavane, znatno su starije. Stoga, menjanje ovih (“titoističkih”) granica, čak i u mirnijim prilikama, isključivo bi značilo još dublju krizu i udaljavanje od željenog uspeha. Da se ne govori i o negativnom uzoru koji bi lako mogao zahvatiti čitavu Evropu.

Dva primata, oba se tiču razgraničenja između danas zaraćenih strana, ilustruju rečeno. “Titoističke” granice Bosne i Hercegovine prema Srbiji i Hrvatskoj zapravo su nastale još 1790. godine i najstarije su, ako takav “argument” uopšte vredi, na čitavom jugoslovenskom prostoru: tada je bila reč o granici između Austrije i Turske, uspostavljenoj mirom između dve države, u trenutku kada nijedan južnoslovenski narod nije raspolagao vlastitom državom; kada je Austro-Ugarska, na osnovu odluke Berlinskog Kongresa, preuzela Bosnu i Hercegovinu na upravu, ona je (1878) samo preuzela već postojeće okvire nekadašnje osmanske provincije. Sa razgraničenjem Hrvatske i Srbije (Vojvodine) priča je drukčija. Kada je

1939. godine uspostavljena Banovina Hrvatska u okviru kraljevine Jugoslavije, pripali su joj i srezovi Šid i Ilok (u zapadnom Sremu i istočnoj Slavoniji, glavnim poprištima rata između Hrvatske i Srbije 1991-1992), premda je u njima relativna većina stanovništva bila srpskog porekla. Slično je bilo i sa srezom Vukovar. Neposredno posle Drugog svetskog rata (1945-1947) izvršeno je novo razgraničenje, u kome su poštovana uporedo tri načela: etničko, istorijsko i kulturno-ekonomsko. Tako se dogodilo da, recimo, Subotica (na severozapadu Vojvodine), sa većinom (relativnom) hrvatskog stanovništva, pripadne Vojvodini (Srbiji) a Vukovar Hrvatskoj.

Nije drukčije ni sa eventualnim udovoljavanjem zahtevima za izdvajanje pojedinih teritorija iz sastava država, naslednica bivše Jugoslavije, objašnjavanim etničkom slikom prema kojoj izvesna manjina, na određenom prostoru raspolaže većinom stanovnika. Recimo, ukoliko bi se izišlo u susret zahtevima za izdvajanje Kninske Krajine iz Hrvatske, zasnovanim na okolnosti što Srbi (u Hrvatskoj manjina, sa 12,1 odsto stanovništva prema popisu iz 1991) tu čine apsolutnu većinu, teško bi se mogao osporiti bar toliko isto umešan zahtev Albanaca sa Kosova (nekadašnje autonomne oblasti u okviru Srbije) za secesijom, budući da oni u pomenutoj oblasti čine oko 90 odsto stanovništva. Da nevolja u takvome raspletu bude veća, eventualno izdvajanje iz Hrvatske krajeva u kojima Srbi raspolažu većinom (makar i relativnom) obuhvatilo bi, u najboljem slučaju, jedva polovinu Srba iz Hrvatske. Ostatak, raspršen u čistim hrvatskim krajevima, bio bi stavljen u vrlo nepovoljan položaj, sa malim izgledima da ostvari bilo kakvu političku i kulturnu zaštitu. Primera radi, samo u Zagrebu, glavnom gradu Hrvatske, živelo je 1991. godine više od 100.000 Srba. Iz istog ugla posmatrano, postaje jasna onda i diskretna promena stava sadašnjih vlasti u Zagrebu naspram albanskog pitanja na Kosovu. Suprotno ranijoj praksi, kada su, vođene najpre potrebama političke propagande protiv beogradskih nacional-socijalista, zagrebačke vlasti u svakom pogledu podržavale secesionističke zahteve Albanaca u odnosu na Srbiju, sada to više nije slučaj. Jer, izdvajanje Kosova iz Srbije bilo bi najbolji argument i u korist srpskih zahteva za izdvajanjem iz Hrvatske, i to na osnovu istog, "većinskog" kriterijuma.

U bivšoj Jugoslaviji, pored "većinskog", često se poteže i "istorijski" kriterijum. Po sredi su dokazi iz prošlosti o "prečem pravu" jednoga naroda nad određenom teritorijom, na osnovu značaja koji je ta teritorija imala u njegovoj prošlosti ili, prosto, na osnovu dužeg boravka na njoj u poređenju sa drugim ("novim") stanovnicima. Takve se prednosti najčešće koriste u srpskim argumentima kojima se brani ekskluzivno srpsko

obeležje Kosova, kao matične zemlje srpskog naroda u Srednjem veku, u doba trajanja srpske srednjovekovne države. Ovi argumenti nisu neosnovani, no iste prednosti (ili "prednosti") uživaju i manjinski Hrvati u Kninskoj Krajini. Koliko je srce srpskog naroda u Srednjem veku bilo na Kosovu, toliko je i sedište prve hrvatske države bilo u okolini Knina.

U Bosni i Hercegovini, u kojoj nijedan od naroda (Muslimani, Hrvati i Srbi) ne raspolaze apsolutnom većinom, skoro da je izlišno i govoriti. Iako i sama raspolaze tradicijom samostalne države u Srednjem veku, ova bivša jugoslovenska federalna jedinica nikada nije imala obeležje nacionalne države, u modernom smislu. Teritorijalno razgraničenje u njoj jednostavno nije moguće, osim ukoliko se ne želi produženje rata u nedogled, etničko čišćenje i sve ostalo što obeležava sadašnji rat. Muslimani (44 odsto, prema popisu iz 1991), u uobičajenim potragama za "istorijskim" kriterijumom, poistovećuju se sa potomcima hrišćanskih jeretika, stanovnika srednjovekovne Bosne, štaviše većine njenih stanovnika u jednom razdoblju Srednjeg veka. Otuda, ovi islamizovani Sloveni, trebalo bi da, budući da su dosledno odbijali kako pravoslavlje tako i katoličanstvo, predstavljaju nosioce najstarijeg bosanskog suvereniteta. Nažalost, činjenice su nešto drukčije: bosanskih jeretika, u trenutku turskog osvajanja ove kraljevine (1460), jedva da je još bilo; uporedo, iz vremena osmanske vlasti itekako su poznati primeri kako masovnih emigracija i imigracija iz Bosne i u nju tako i islamizacije ostalih hrišćana ("nejeretika") sa istog područja, pogotovo iz redova pravoslavnog stanovništva. Hrvati (18 odsto, prema popisu iz 1991), prema istom "istorijskom" kriterijumu, trebalo bi da budu takođe u prednosti nad svima ostalima: najpre, srednjovekovna jeres u Bosni bila je jeres u odnosu na katoličanstvo (a Hrvati su katolici) a srednjovekovna bosanska država je (kao i potčinjena Hrvatska) bila uglavnom u vazalnom položaju prema Ugarskoj. Odatle, pa do tvrdnje da su "Muslimani cvet hrvatskog naroda" (što je bila tvrdnja ustaške "Nezavisne države Hrvatske" u Drugom svetskom ratu), to jest "nedovoljno svesni Hrvati" ili "Hrvati muslimanske vere", samo je pola koraka. Srbi (32 odsto, prema popisu iz 1991), najzad, opet na osnovu "istorijskog kriterijuma", pretenduju da su Muslimani (kao i jedan deo Hrvata u Bosni i Hercegovini) jednostavno promenili pravoslavnu veru zarad islama (odnosno katoličanstva) i da ih treba posmatrati isključivo kao "Srbe muhamedance". Ne sporeći delimičnu tačnost tvrdnjama o pokrštenju pravoslavnih žitelja Bosne i Hercegovine, uputno je upozoriti ne samo na kofesionalnu sliku ove teritorije pre dolaska Turaka, gde pravoslavnog stanovništva sigurno nije bilo u apsolutnoj

većini, nego i na poreklo priličnog broja Srba u Bosni i Hercegovini danas, doseljenika u doba turske vlasti iz drugih srpskih krajeva.

Zato, imajući u vidu etnički složenu sliku jugoslovenskog prostora kao i neslućene teškoće u slučaju ispravljanja nasleđenih granica među državama nastalim na njemu posle nestanka Jugoslavije, mora se imati na umu da te granice nisu savršene ali i da njihovo menjanje nije realno ni iz ugla prakse u Evropi s kraja XX veka a niti iz ugla želje za trajnim rešenjem jugoslovenske krize. S druge strane, međutim, treba sve učiniti, posredovanjem (pa i političkim pritiskom na države-naslednice bivše Jugoslavije) da takve granice, u skladu sa zahtevima međunarodne zajednice, budu u što većoj meri transparentne. Poželjno bi bilo da mera transparentnosti bude model koji postoji između članica EZ. Ovaj model je poželjan i stoga što sadašnje vlasti u doslovce svim državama-naslednicama bivše Jugoslavije javno govore o nadi u priključenje pomenutoj asocijaciji kao i o nužnosti prilagođavanja njenim kriterijumima. U suprotnom, teško je zamisliti bilo kakvu početnu dobru volju za saradnjom sa predlagачima rešenja jugoslovenske krize kod većine partnera sa jugoslovenskog prostora.

Globalnost rešenja jugoslovenske krize treći je aksiom koga se mora držati svaki ozbiljan predlog. Upravo u upornim pokušajima njenog parcijalnog rešenja krije se osnovni razlog dosadašnjih neuspeha međunarodne zajednice. Ona, na primer, nije shvatila da pitanje budućnosti Srba u Hrvatskoj ne može biti rešeno a da, uporedo, ne bude ponuđeno rešenje za stanovnike Srbije koji nisu srpskog porekla. Isto tako, služeći se i dalje ovim primerom, međunarodna zajednica nije razumela niti da problem manjinskih prava Srba u Zagrebu nije istovetan sa problemom manjinskih prava Srba na pominjanoj teritoriji Kninske Krajine, odnosno da ono što bi možda odgovaralo Mađarima, kao snažnoj manjini u Vojvodini (bivša autonomna pokrajina u Srbiji) ne mora odgovarati Albancima na Kosovu (bivša autonomna pokrajina u Srbiji). Ali, ni problem Srba u Zagrebu ni problem Kninske Krajine ni položaj Mađara u Vojvodini a ni položaj Albanaca na Kosovu ne mogu biti izmenjeni osim uz pomoć čvrstih globalnih načela, *en bloc* i sa razuđenim i različitim pojedinačnim primenama pomenutih načela.

Ostali razlozi dosadašnjih neuspeha međunarodne zajednice svode se na politički pogrešno potcenjivanje značaja jugoslovenskog prostora u prvome redu po EZ (odakle i nerazumevanje krize u Jugoslaviji pre raspada kao i potpuni izostanak bilo kakve podrške tamošnjim demokratskim snagama), ali i na tumačenje krize prema kome je ona isključivo plod ili međuetničke "tradicionalne" netrpeljivosti (islam-hrišćanstvo, pravoslavlje-

katoličanstvo, Sloveni suprotstavljeni ne-Slovenima, “istorijska“ mržnja Srba i Hrvata, revanšizam za ustaški genocid nad Srbima...) ili ideološkog maniheizma (podele na “demokrate“ i “boljševike“, na pouzdano “dobre“ i “loše“, na autoritarni istok i demokratski zapad bivše Jugoslavije, na zaostali jugoistok i razvijeni severozapad...). Konačno, među razlozima dosadašnjih neuspeha jesu i razlike u krilu EZ, to jest razlike između EZ i SAD u pogledu opštih i posebnih interesa na jugoslovenskom prostoru. Te razlike jugoslovenska kriza nije stvorila, ona ih je samo otkrila.

Navođenje unutrašnjih, jugoslovenskih razloga koji su do krize doveli, zahtevalo bi zasebnu priliku. Ipak, koliko je ovakav pristup međunarodne zajednice bio pogrešan, može se potkrepiti sa više primera. Nije li najzaostaliya, “najorijentalnija“ i istorijski najmlađim nacionalizmom opterećena Makedonija, u pogledu političke afirmacije manjinskog (albanskog i turskog) stanovništva, odnosno u pogledu primene evropskih demokratskih načela u vlastitom Ustavu, uradila mnogo više nego “zapadna“ i ekonomski razvijena Hrvatska? Ili, nije li, navodno tronacionalnim “tribalizmom“ i mržnjom opterećena Bosna i Hercegovina, uprkos osmanskog nasleđa u njoj, pokazala neuporedivo više želje za stvaranjem građanskog društva i čuvanjem jugoslovenskog prostora nego, recimo, Srbija, jedina koja je na Balkanu u prošlosti raspolagala kakvom-takvom građanskom demokratskom tradicijom i bila nosilac ujedinjenja južnih Slovena u XX veku? Dovoljno je setiti se manifestacija koje su, na dan uoči početka rata u Bosni i Hercegovini, na sarajevske ulice izvele stotine hiljada ljudi, svih sa namerom da pokažu otpor “trilateralnoj“ podeli njihove zemlje, otpor “nacionalnim“ političkim strankama (od početka krize isključivim sagovornicima EZ) kao i htenje za stvaranjem građanske vlade u Sarajevu.

Dakle, ako se među aksiomima, na kojima predlog za rešenje počiva, neprestano nastoji na jugoslovenskom prostoru i na globalnom pristupu, rešenje *en bloc*, onda je izuzetno važno istaći i da pri pravljenju predloga za rešenje posebno mesto zauzima unapred utvrđeni “redosled poteza“. On danas mora biti utvrđen između EZ, SAD i Rusije. U početku ratnih sukoba u bivšoj Jugoslaviji, u Hrvatskoj (u leto 1991), bilo je dovoljno angažovanje EZ, pod pretpostavkom da je EZ znala šta hoće da postigne svojim posredovanjem; sa širenjem sukoba na Bosnu i Hercegovinu (proleće 1992) pokazalo se da bez SAD, to jest “snage odvraćanja“ kojom one u slučaju potrebe raspolažu, nije moguće uticati ni na prekid vatre a ni na političku budućnost jugoslovenskog prostora; do pre nekoliko meseci, pod pretpostavkom da SAD nisu bile politički odsutne iz

jugoslovenske krize, predlog za njeno rešavanje mogao se praviti bez Rusije; danas, imajući u vidu posebne interese Moskve na Balkanu kao i ulazak Vašingtona u igru, to više nije moguće.

Naravno, globalnost rešenja ne sme da znači i mehaničko primenjivanje istog modela na svim žarištima krize. Bilo bi to pogibeljno. Upravo suprotno, ma koliko složeno, jedino više različitih modela, zasnovanim na istim načelima, mogu dati rezultate. Na primer, ako se federalizacija prihvati kao jedno od mogućih načela, onda ona u Srbiji može počivati na teritoriji kao predmetu federalizacije ("uža" Srbija, Vojvodina, Kosovo). Delimično bi federalizacija na teritorijalnoj osnovi mogla biti primenjiva i u Hrvatskoj, ali samo tamo gde za nju uslove pruža etnička slika (Kninska Krajina, na primer). Međutim, u Bosni i Hercegovini ista federalizacija, neizvodljiva na osnovu etnički homogeno obojene (srpske, hrvatske, muslimanske) teritorije, morala bi biti zamišljena i izvedena u sferi političkih ustanova.

Najvažniji među ključevima za rešenje počiva u Beogradu. Ova je konstatacija tačna samo ukoliko se misli na konačno rešenje. Jer, za početak bilo kakvog posla oko rešenja, osnovno je zaustaviti sukobe u Bosni i Hercegovini.

Ključ za rešenje krize krije se u Beogradu (Srbiji) iz više razloga. Vlasti Srbije nesumnjivo su najodgovornije za raspad Jugoslavije, kao što su najodgovornije i za sadašnje sukobe na jugoslovenskom prostoru. Njihova krivica, iako ne jedina, svakako je najveća. Srbija je najveća među bivšim jugoslovenskim republikama; Srbija (uz Crnu Goru) jedina raspolaže samostalnom državnom tradicijom u modernoj istoriji; Hrvatska, Slovenija, Makedonija i Bosna i Hercegovina ničim sličnim ne mogu da se pohvale; Srbi su najmnogobrojniji južnoslovenski narod; u Srbiji ih živi približno tri četvrtine, a u značajnim manjinama nalaze se u Bosni i Hercegovini (c. 32 odsto lokalnog stanovništva) i u Hrvatskoj (c. 12 odsto); od blizu devet miliona Srba, u Srbiji ih živi c. 6.500.000; uloga Srbije je 1918. godine bila presudna u stvaranju Jugoslavije; konačno, u Srbiji se nalazi najvažniji deo geostrateških vrednosti jugoslovenskog prostora: pored energetskog i poljoprivrednog bogatstva, čiji geostrateški značaj danas ne treba precenjivati, Srbija je, međutim, vlasnik i jedine suvozemne komunikacije između Evrope i Azije, Evrope i Grčke i Evrope i Turske.

Demokratske promene u Beogradu su neophodne i zato što bi njihovo ostvarenje brzo uticalo na poželjne slične primene u Hrvatskoj, čije su vlasti drugi po redu negativni činilac sadašnjeg stanja. Bez promena u Beogradu i Zagrebu nije moguće bilo šta ozbiljno promeniti ni na ostatku

jugoslovenskog prostora. Neophodno je neposredno uticati na ponovno stvaranje prave demokratske alternative u Beogradu, na njeno političko i materijalno ohrabrenje, naročito u pogledu razbijanja medijskog monopola sadašnjih vlasti (prilike sa mass-medijima u Hrvatskoj su isto toliko nepovoljne koliko i one u Srbiji).

Sa druge strane, izlišno je podsećati da trajanje postojećeg režima u Srbiji sprečava bilo kakvu pozitivnu evoluciju na statku jugoslovenskog prostora. No, takođe je uputno podvući i da sa slabom (ili oslabljenom) Srbijom nema mira na Balkanu. Jaka Srbija, bez teritorijalnih revandikacija na račun drugih, oslonjena na demokratske promene, mogla bi, međutim, ne samo da brani uspešno interese Srba – svuda gde su oni ugroženi, nego bi prosto nagnala i druge da pribegnu demokratskim promenama. Takva Srbija, prosto iz geostrateških razloga, još više nego Rusiji ili Amerikancima, važna je za EZ.

U jugoslovenskoj krizi nema nevinih. Po sredi je poslednji od aksioma na kojima predlog za rešenje jugoslovenske krize počiva. Ali, pominjući ga, bar je isto tako bitno ne pasti u zamku traganja po svaku cenu za podeľjenom i podjednakom krivicom za sve učesnike krize. Izvan spora je odgovornost srpskih “socijalista“, ona je i najveća, no ona ne sme, niti iz moralnih niti praktičnih političkih razloga, da bude proširena na čitav srpski narod koji beogradske vlasti pretenduju da predstavljaju. Kako je već rečeno, još je, međutim, opasnija težnja ka maniheističkom viđenju jugoslovenske krize, u kome mesta ima samo za suprotstavljene “dobre“ i “rdave“.

Primeru radi, vladajuća stranka u Hrvatskoj, Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), od početka (1990) ne krije svoje simpatije za fašizam i ponekad jedva prikriveno izražava nostalgiju za “etnički i politički homogenom“ ustaškom državom (NDH). Dokazi za takvu tvrdnju su mnogobrojni, od Ustava Hrvatske (pogotovo u njenoj prethodnoj verziji) i suspenzije manjinskih prava Srbima u Hrvatskoj do (zakonom pokrivenog) otpuštanja sa posla građana nehrvatskog porekla, pritisaka za njihovim iseljenjem iz Hrvatske, itd. Ovaj pritisak se sve više proteže i na Hrvate koji ne dele politička uverenja vladajuće stranke. Slobodno se može zaključiti da režimi u Beogradu i Zagrebu pokazuju odlike “spojenih sudova“: dokle god je jedan deo teritorije Hrvatske pod okupacijom vojske čiji su naredbodavci u Beogradu, režim HDZ i predsednika Franje Tuđmana mogu biti spokojni za vlastitu budućnost, dokle god režim srpskih “socijalista“ i predsednika Slobodana Miloševića, u poređenju sa fašistoidnim karakterom vlasti u Zagrebu, ne prolaze toliko nepovoljno koliko bi zasluživali s obzirom na izrazita nacional-socijalistička svojstva, beogradski

režim može biti miran. U Bosni i Hercegovini, opet, srpski secesionisti proglasili su “Republiku srpsku” i sistematski sprovode surovo etničko čišćenje njene zamišljene teritorije (žrtve su u prvome redu Muslimani kao i svi kojima se ova samoprogladena “država” ne dopada); na drugoj strani, tiho i sa znatno manje krvi, Hrvatska je *de facto* anektirala pojedine delove Bosne i Hercegovine, na njima uvela svoju administraciju, svoj novac i svoju vojsku; po sebi se razume da, na primer u Mostaru (Hercegovina), u međuvremenu sistematski rušenom srpskim granatama, Srba praktično više i nema (1991. bilo ih je 19 odsto) a i Muslimana je sve manje.

Osnovna krivica predsednika Bosne i Hercegovine (Alija Izetbegović) i Stranke demokratske akcije (SDA), kojoj je on na čelu, svodi se na sledeće: upravo je SDA pospešivala podelu vlasti u Bosni i Hercegovini isključivo na osnovu etničkog kriterijuma, pretendujući da ona predstavlja političke interese svih Muslimana i tražeći sagovornike za podelu vlasti jedino u srodnim nacionalnim strankama Hrvata (HDZ) i Srba (Srpska demokratska stranka – SDS) u navedenoj republici. Računica na kojoj je počivala politika Izetbegovića bila je naivna i jednostavna: ako se nacionalni interesi poistovete sa ove tri stranke, pri čemu se isključi bilo kakav dijalog sa “građanskim” snagama, onda bi, imajući u vidu relativnu većinu kojom u Bosni i Hercegovini rapolažu Muslimani (44 odsto), SDA i Izetbegović “najbolje” prošli.

Štošta bi se dalo prigovoriti i ponašanju doskora vladajuće koalicije u Sloveniji (DEMOS) i nacionalističkoj karti na koju se oslanjala u trenucima pred eksploziju Jugoslavije. Recimo, uz srpske “socijaliste”, glavni osporavaoci liberalnih reformi poslednjeg saveznog premijera, Ante Markovića, bila su u Ljubljani, ali ne zbog otpora samim reformama već iz straha od preživljavanja Jugoslavije. Nažalost, pokazalo se da je savezni premijer pogrešno računao, preterano se oslanjajući na privredni aspekt i potpuno zaboravljajući političke odnose snaga u federaciji koja se raspadala: u prvome redu je pogrešno procenio snagu Slobodana Miloševića i njemu odane jugoslovenske armije. Ali, danas su prilike u Sloveniji i pogotovo u Makedoniji drukčije. Ako igde na jugoslovenskom prostoru postoji podrška u slučaju pokušaja sa globalnim rešenjem krize, onda je to u Makedoniji i u Sloveniji. Obe navedene bivše jugoslovenske republike su itekako zainteresovane za političku (ekonomsku, kulturnu) reartikulaciju jugoslovenskog prostora – pod uslovom da ta reartikulacija ne znači i obnovu Jugoslavije.

Politique étrangère, zima 93/94

10. KRAMER PROTIV KRAMERA

Iako je u načelu neukusno pozivati se na samoga sebe, ne mogu da odolim a da ne navedem makar deo jednog teksta koji sam, pod naslovom “Povratak u Srbiju“, objavio još u proleće prošle godine. Uz ostalo, tu sam rekao i sledeće: Srbi izvan Srbije, na žalost, nisu razumeli dve stvari: prvo, samo demokratska Srbija može da štiti njihova nacionalna prava, ukoliko su ona u Hrvatskoj ili Bosni i Hercegovini ugrožena i, drugo, da su njihovi strahovi, u dobroj meri razumljivi, pa često i opravdani, isključivo u funkciji održanja na vlasti jednog režima koji se nalazi u Beogradu, veoma daleko od njih. Taj se režim njima poslužio da bi ucenio Srbiju, napravio je od njih glavne krivce za rat, da bi ih, najpre u Kninu a sada i u Bosni, docnije napustio. Ovakvom ishodu pogoduje i kratkovidost EZ koja bi da od Slobodana Miloševića napravi, ako ne dobitnika Nobelove nagrade za mir, a ono makar privilegovanog sagovornika.

Sada uopšte nije važno da li je Milošević iskren ili ne u razilasku sa bosanskim Srbima. Važno je da mu oni više ne veruju. Još važnije je da je on sada, po prvi put otkako je došao na vlast i poslužio se “Kosovom“, oslonac potražio, ne u “dijaspori“ nego u Srbiji.

Pomenuti tekst tada je verovatno mnogima izgledao besmislen. Jedino tako mogu da objasnim što se, uprkos mojim naporima, pojavio samo u uglednom švedskom listu “Svenska Dagbladet“ (11/06/93). No, dobro. *No use crying over spilt milk.*

Milošević je znao, pre nego zaludeni narod koji ga je slepo pratio, da je Kninska krajina fatalno daleko od Beograda, kao što je, sa druge strane, znao i da bez Knina nema ni Hrvatske (što će reći da mesta ima jedino za kompromis: ako Hrvatska ne želi da ostane doslovno razdvojena na dva dela, mora da prihvati političku autonomiju prostora, slabo nastanjenog, ali sa ubedljivom srpskom većinom. A kninski Srbi, opet, žele li da sačuvaju identitet, moraju da prihvate formalne okvire hrvatske

države). Milošević je takođe znao i da Pale nikada neće zameniti Sarajevo, niti Beograd. Uostalom, Sarajevo ne može da zameni ni Grbavica, četvrt Sarajeva pod kontrolom paljanskih harambaša. Nezavisno od toga šta misle o legalnim vlastima Bosne i Hercegovine, ipak i danas, u opkoljenom Sarajevu, živi deset puta više Srba nego što ih ima na Grbavici.

Isto su, reklo bi se pre Zapada, znali i Rusi. Pojavivši se, po prvi put u istoriji i zahvaljujući podršci Vašingtona, prošle zime na obodu Sredozemlja. Moskva je postala jedan od dva presudna činioca na jugoslovenskom prostoru. Njena uloga je utoliko bila važnija, jer je Moskva od početka umela da razlikuje Srbe /“svuda gde ih ima“/ i Srbiju. Bez ikakve sentimentalnosti, vođeni geostrateškim interesima, Rusi nisu zaigrali niti na bosanske šume oko Pala, niti na stenje oko Knina i u dalmatinskom zaleđu, već su se odlučili za Srbiju. Zanimljivo, u skladu sa tradicijama, pojava Moskve, kao osnovnog “tutora“ zvaničnog Beograda, u Srbiji ne može da izazove oduševljenje, ali zato, kod fanatizovanih Srba izvan Srbije, neuporedivo sklonijih rusofilstvu, ruska politika izazvala je žestoko razočaranje prevarenih. I u Moskvu i u “sebičnu“ Srbiju. Ostaje im danas još samo dalje “bekstvo unapred“ i nada u novi preokret.

Da bi se razumelo trenutno ponašanje Slobodana Miloševića, na umu se mora imati da je obeležje njegovog režima najpre populizam. A populistička politika, iskustva iz prošlosti obilno poučavaju, ne postoji ukoliko uporedo nije i veoma pragmatična. Jer, cilj joj je vlast kojoj kolektivna iracionalnost isključivo služi u njenom osvajanju i njenom održavanju. Uostalom, Milošević nije nikakav nacionalistički zanesenjak, već pragmatičar koji se, po potrebi, služi različitim nacionalnim frustracijama.

Sredinom osamdesetih godina, kao vođa beogradskih komunista, revnosno se obračunavao sa infantilnim nacionalizmom beogradskih akademika, odnosno sa loše artikulisanim antikomunizmom nesuđenih srpskih demokrata. Godine 1987. poslužio se jedinim pravim nacionalnim fanatizmom “duboke“ Srbije, koja nikada neće biti spremna da se trudi oko Knina i Pala, kao oko demografski izgubljenog Kosova, ne bi li se domogao vlasti. Prvi je, pre nego što je neodgovornim obećanjima poneta Srbija uspela da shvati, sam razumeo da na Kosovu ne može više ništa dobiti i okrenuo se Srbima izvan Srbije i njihovim strahovima i frustracijama (od gubitka otadžbine, Jugoslavije – Srbije, od gubitka privilegija kojima je Tito obilno nagrađivao njihovo stradanje u Drugom svetskom ratu, kao i od užasa pred neskrivenim reminiscencijama ustaških programa). Znao je i da mu oni (koji čine dve petine Srba i jednu petinu Srba u Srbiji) mogu pomoći

na čas, ali je takođe znao da Srbijom bez Srba iz Srbije trajno ne može vladati.

Sve do proleća 1993. godine, on je bez premišljanja davao prednost Srbima izvan Srbije, već i zato što ni ostrašćenoj Srbiji nije bila mrska ideja teritorijalnog širenja, pogotovo ako ne košta mnogo. Pomogla mu je u tome i opozicija, dok je još u Srbiji nije bilo, koja je velikim delom i sama bila nacionalistička bar koliko i vlast, pomogla mu je i međunarodna zajednica prihvatajući ga kao ekskluzivnog sagovornika u doba kada on to još nije bio, a pomoglo mu je i međunarodno javno mnjenje svojim, makar i dobronamernim neznanjem, predrasudama iz prošlosti i apolitičnim manihejzmom u opredeljivanju.

Pomoglo mu je i sistematsko guranje u emigraciju više od 300.000 pripadnika elite iz Srbije, skoro svih iz redova protivnika režima (proporcionalno broju stanovnika, ova cifra bi odgovarala broju od 1.500.000 pripadnika francuske elite). Pomogle su mu čak i ekonomske sankcije, bar u početku: njima je pružen alibi za sve nevolje Srbije, za korupciju, krađe i nedostatak elementarne volje za reformama (u Srbiji je još uvek samo 13 posto industrije privatizovano). Najzad, pomogla mu je ekonomska "samodovoljnost" Srbije, bogate u energiji i u hrani, kao što mu je na ruku išao i autoritarni nacionalizam zvaničnog Zagreba ili pogrešne premise na kojima je počivala politika zvaničnog Sarajeva (posebno, načelo prema kome u Bosni politički život valja da se odvija bez prisustva "građanskih" stranaka, isključivo prema obrascu "jedna nacija – jedna stranka").

U međuvremenu, uporedo sa teritorijalnim širenjem i etničkim čišćenjem, njegova negativna slava u svetu je nezadrživo napredovala. Oglašavan je ne samo za osnovnog krivca među političkim protagonistima jugoslovenske krize, nego je i sve češće optuživan za ličnu odgovornost u počinjenim zločinima.

U međuvremenu, u trenutku kada su zamišljeni vojni ciljevi izgledali dosegnuti (u proleće 1993), a da on sam nimalo nije bivao diskreditovan kao privilegovani partner u pregovorima sa međunarodnom zajednicom, Slobodan Milošević prvi put pokušava sa promenom ponašanja u odnosu na Srbe izvan Srbije.

Bilo je to u proleće prošle godine, u doba kada se čak odlučio da sa bivšim grčkim premijerom Micotakisom ode na Pale i ubedi tamošnje fanatike da ne idu baš do kraja u svom ludom naumu. Nije uspeo. Tačnije, na Palama ga nisu razumeli. Draže im je bilo da veruju da njihov vođa blefira. Uostalom, istoj iluziji se duguje i njihovo oklevanje od nekoliko

nedelja, koje će ih koštati ovoga leta, pre nego što će shvatiti da su u “bekstvu unapred” – zakasnili.

Milošević prošlogodišnji šamar sa Pala nije zaboravio a, opet, u međuvremenu, razlozi za izvlačenje iz katastrofe u koju je gurnuo čitav srpski narod množili su se: Srbija je postala pribežište kriminalaca, u nju se slilo nekih 600.000 ljudi, neposrednih žrtava nacionalne politike zvaničnog Beograda prema Srbima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, ekonomske nevolje i nečista savest same Srbije dovodile su do sve izraženijeg traganja za “dežurnim krivcem” u ovim “dodošima”, političko tutorstvo nad jugoslovenskom krizom preuzeli su Vašington i Moskva i promenili aksiome njenog razrešavanja (formalno odbijanje promena granica među državama naslednicama bivše Jugoslavije, nametanje, ako je potrebno i silom, suživota među etničkim zajednicama, globalan pristup krizi kojim se obuhvata ne samo Bosna, Goražde, Sarajevo ili Knin, nego i Kosovo pa i položaj nacionalnih manjina svuda gde ih ima) a, konačno, u velikim političkim darovima koje su SAD nudile Rusima, protivteg bezuslovne zaštite Moskve “pravoslavnoj braći”, postajao je sve lakši.

Danas Slobodana Miloševića zanimaju dve stvari: kako ostati na vlasti u Srbiji i kako postati politički respektabilan u međunarodnoj javnosti (kako se “oprati”). Za obe stvari dobio je obećanja od tutora jugoslovenske krize. Ta obećanja su mu neophodna, budući da, kao i obično, dobro anticipirajući evoluciju zbivanja, on zna da račun za rat u Bosni uskoro treba da bude plaćen, da je Srbija na ivici strpljenja, kao i da je Srbija potrebna međunarodnim tutorima.

Milošević, u pomenutom preobraćanju u “goluba”, i te kako bi voleo da sa nekim partnerom iz Srbije podeli rizike promene. No, takvih partnera u Srbiji nema. Politička opozicija je uništena, nema doslovno ni jedne političke stranke koja nije, u toku četiri godine postojanja “parlamentarizma”, doživela makar dva cepanja. Ne bez “pomoći” srpskih “socijalista”. Ono što je od političke alternative preživelo, sa najnovijim Miloševićevim obrtom našlo se u nemogućem položaju: ili “biti veći katolik od samog pape” i pokušati sa osporavanjem svesrpskog Miloševićevog autoriteta podržavajući “četnike” sa Pala, ili podržati novopečenog “goluba” – čime kao njegova alternativa više ne postoje.

Suočen sa obe opcije, Milošević je svakako predodređen da bude pobednik. Ne samo zato što refleks balkanske poslušnosti vlasti ide njemu u korist, niti samo zato što, uz običnu podršku kontrolisanih medija, on biva sistematski predstavljan Srbiji kao favorit međunarodne zajednice, već i zato što je sluđenom narodu teško da uoči smisao opozicije koja na tu vlast

preterano liči. Prva opcija liči na Miloševića od juče, a druga na Miloševića danas.

Dakle, Milošević nudi Srbiji izbor između dva vlastita lica. Kramer protiv Kramera. Dokle će on igrati ulogu “goluba”? Sve dotle dok veruje da time drži Srbiju i sve dok mu se bude smešila mogućnost međunarodnog “rehabilitovanja”.

Svetlost, Kragujevac, br. 40, 6. oktobar 1994.

11. JUGOSLOVENI 1945: RUSOFILI ILI SOVJETOFILI

Predloženi naslov, razume se, najpre iziskuje metodološki uobičajeno istorijsko istraživanje prvih tragova postojanja jednog i drugog osećanja među Južnim Slovenima. Isto tako, po sebi se razume da istoričar treba da sažme evoluciju tih osećanja, ne bi li uspeo da ih utka u objašnjenje ponašanja Jugoslovena prema Moskvi u trenutku kada je Drugi svetski rat bio završen. To je svakako neophodan posao. Ali, postoje i druga pitanja koja su zanimljivija i teža. Nabrojaću ih redom: 1) da li je i, ako jeste, kada je u prošlosti Južnih Slovena bilo moguće govoriti o sinonimiji pri razmišljanju o kolektivnom pro-ruskom ili pro-sovjetskom osećanju; 2) da li su se, u kolektivnim osećanjima Južnih Slovena rusofilstvo i sovjetofilstvo katkada međusobno potirali; 3) da li je, bilo jedan bilo drugi pojam, moguće trajnije poistovetiti sa određenim južnoslovenskim narodom (ili delom naroda); 4) da li je moguće, ako ne sa jednim narodom (ili delom naroda), povezati rusofilstvo ili sovjetofilstvo kod Južnih Slovena makar sa određenim geografskim (istorijskim, kulturnim) prostorom? Odgovori na navedena pitanja olakšavaju razumevanje, ne samo stvarnosti u kojoj se našla Jugoslavija posle pobede komunista, ne samo da olakšavaju razumevanje komunističkog trijumfa 1945. godine i osnova na kojima je počivao, ovi odgovori jestu bitni i za shvatanje svega što se danas u bivšoj Jugoslaviji zbiva.

Načelno gledajući, Ruse i Južne Slovene bliskim bi trebalo da čini pripadnost istoj etničkoj grupi. Fascinacija “velikim bratom” i snagom kojom on raspolaže, opet načelno gledajući, valjalo bi da bude posebno izražena kod pravoslavnih Južnih Slovena, dakle – u prvome redu kod Srba, jer kod njih je etnička ojačana i konfesionalnom bliskošću. Stoga bi neko, neupućen u relativnu istorijsku “mladost” svermenih ideja o naciji, na osnovu rečenog prebrzo zaključio da su rusko-južnoslovenski (a posebno

rusko-srpski) odnosi bili oduvek veoma bogati i da je svest o etničkoj (pa i konfesionalnoj) zajedničkoj sudbini kod pomenutih naroda “dugoga trajanja”. Ali, nije baš tako, bar nije ukoliko se pod “dugim trajanjem” misli i na vreme Srednjeg veka. Tako nije čak ni kod Srba, premda su oni pravoslavci i premda su jedini od Južnih Slovena tokom čitavog Srednjeg veka raspolagali vlastitom državom (ili državama).

U stvari, rusko-srpske veze u Srednjem veku svode se iznad svega na obostrane književne uticaje. No, ni njih ne treba precenjivati. Na primer, pojava ruskih knjiga XI stoleća na Balkanu i uloga koju imaju u južnoslovenskoj književnosti krajem XII i početkom XIII veka bile su, pre nego plod svesti o nekakvoj slovenskoj posebnosti, prosto posledica pripadnosti istom (vizantijskom) kulturnom krugu.¹ Istina je, takođe, da su takozvana dva južnoslovenska “talasa”, koji su uticali na oblikovanje ruske književnosti, bili prvenstveno srpskog porekla. Ali, odatle pa do tvrdnje da se ruska literatura XIV i XV stoleća nadahnjuje izvornim srpskim modelima – ipak je vrlo dalek put. Jer, ni srpska originalna književnost nikada nije bila u tolikoj meri autohtona u odnosu na tuđe modele, vizantijske u prvom redu.² Vrhunac srednjovekovnog slovenskog prožimanja dobro oličava bugarsko-srpsko-ruski erudita Grigorije Camblak (oko 1364-1420),³ dok srpski udeo u oblikovanju ruske originalne književnosti, uključiv i prihvatanje kanona “ekumenskog vizantinizma”, ostaje usko povezan sa ličnošću Pahomija Srbina (Logoteta) koji se oko 1430. godine pojavio u Rusiji.⁴

U sferi ideoloških prožimanja, međutim, uostalom iz sasvim razumljivih razloga, nema ničega približno sličnog književnim rusko-jugoslovenskim vezama. Srpska vladarska ideologija imala je pred sobom neuporedivo bliže i impresivnije obrasce, najpre u susednoj Vizantiji a zatim i u celokupnom evropskom feudalnom iskustvu.⁵ Sasvim je sigurno i

¹ Upor. *Istorija srpskog naroda*, I, tekst D. Bogdanović, izd. SKZ, Beograd, 1981, str. 217 i dalje (s detaljnom bibliografijom).

² *Ibidem*, I, str. 338; II, str. 499 i dalje; videti i D. S. Lihačev, *Razvitie russkoi literaturi X-XVII vekov*, Lenjingrad, 1973, str. 83-90; D. Bogdanović, *L'évolution des genres dans la littérature serbe du XIIIe siècle*, u *Bysance et les Slaves*, Mél. I. Dujcev, Pariz, 1979, str. 49-58.

³ Upor. *Istorija srpskog naroda*, I, tekst D. Bogdanović, str. 138 i dalje (s detaljnom bibliografijom).

⁴ Upor. V. Yablonskij, *Pahomij Serb i ego agiograficeskie pisanija*, Sankt Petersburg, 1908; videti i *Istorija srpskog naroda*, II, str. 499-500 (s detaljnom bibliografijom).

⁵ Među mnogobrojnim delima koja se bave pitanjem ideoloških odnosa između Vizantije i Srba, na prvom mestu upor. G. Ostrogorski, *Avtokrator i samodržac*, u *Glas SKA*, CLXIV, 84, Beograd, 1935, str. 95-187 (ponovo štampano u G. Ostrogorski, *Sabrana dela*, IV, izd. Prosveta, Beograd, 1970,

da su znanja o ruskim državama bila u potpunosti izvan domašaja Srba u Srednjem veku.⁶ Slično je bilo i sa ruskim znanjima o Slovenima sa Balkana. Ako, ponegde, i to jedino pred kraj Srednjeg veka, uopšte ima svedočanstava o međusobnom rusko-južnoslovenskom prepoznavanju, ono je po pravilu svedeno na puko jezičko ili versko poistovećivanje. Baš kao što će početkom 1440. godine, na povratku sa sabora u Firenci, zapisati jedan pratilac kijevskog mitropolita Isidora, rekavši da je u Istri kao i u današnjoj Hrvatskoj susretao “Hrvate, čiji je jezik ruski a vera latinska”.⁷

U Srednjem veku više se nije ni moglo očekivati. Valjalo je sačekati novo doba, nestanak Vizantije, jačanje ruske države i, naročito, otomansku vlast na Balkanu, da bi se stalo razmišljati i o “etnogenezama”, o zajedničkoj slovenskoj sudbini i “duši” i, iznad svega, o zaštiti koju će “majčica” Rusija prižiti porobljenoj braći (od Osmanlija, ali i od Beča, Ugara ili Venecije). Tačno je, Srednji vek je od budućih vrenosti poznavao jedino versku solidarnost (hrišćani – nevernici, katolici – šizmatici, Latini – pravoslavci), no njima se služio u bitno drukčijim kontekstu ideja o naciji ili državi.⁸

Prodor Osmanlija u unutrašnjost Evrope i ustoličenje njihovog gospodstva nad praktično čitavim Balkanskim poluostrvom doveli su do

str. 281-364); za poređenja sa Zapadom videti I. Đurić, *Deževski sabor u delu Danila II, u L'archevêque Danilo II et son époque*, izd. Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 1991, str. 169-191 (s prethodnom bibliografijom); takođe upor. Lj. Maksimović, *Grci i Romanija u srpskog vladarskoj tituli*, u *ZRVI*, 18 (1970), str. 61-78; I. Đurić, *Titles of the Rulers of the Second Bulgarian Empire in the Eyes of the Byzantines*, u *Charanis Studies. Essays in Honor of Peter Charanis*, izd. Rutgers University Press, New Brunswick – New Jersey, 1980, str. 30-51.

⁶ O retkim svedočanstvima koja potvrđuju da su (mada veoma sporadično) postojale veze između Srba i Rusa u srednjem veku, upor. I. Đurić, *Teodor Metohit, u Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, VI, izd. Institut za vizantijske studije Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 1986, str. 92-93 (reč je o kraju XIV veka); o književnim i ideološkim sličnostima između Rusa i Srba upor. S. Hafner, *Studien zur altserbischen dynastischen Historiographie*, Minhen, 1964; M. Cherniavsky, *Tsar and People. Studies in Russian Myths*, London, 1961.

⁷ *Acta slavica Concilii florentini. Concilium florentinum. Documenta et scriptores*, v. XI, izd. J. Krajcar, Rim, 1976, str. 36-37; upor. I. Đurić, *Sumrak Vizantije*, izd. Naprijed, Zagreb, 1989 (treće izdanje), str. 264-265.

⁸ Pre svega videti E. Kantorowicz, *Mourir pour la patrie*, izd. PUF, Pariz, 1984, str. 105-141; o radanju nacionalnog osećanja kod Grka upor. Hélène Ahrweiler, *L'idéologie politique dans l'Empire byzantin*, izd. PUF, Pariz, 1975; o pomenutoj dihotomiji, kao i o antitezi „grad-šuma“, videti i J. Le Goff, *L'imaginaire médiéval*, izd. Gallimard, Pariz, 1985, str. 208-241; I. Đurić, *L'habitat constantinopolitain sous les Paléologues*, u *H Kathêmerinê zoê sto Byzantio*, izd. KBE, Atina, 1989, str. 733-752; o razvoju takozvanih etnogeneza na Balkanu upor. IDEM, *Historikê aletheia, balkanikoi patriotismoi kai ethnogeneseis stên paideia*, u *Actes du colloque „Université-Idéologie et Culture“*, Atina, 1989, str. 377-385; 605-649; IDEM, *Istorija - pribežište ili putokaz*, izd. Svjetlost, Sarajevo, 1990, str. 89 i dalje.

ogromnih migracija među Južnim Slovenima.⁹ Jedna od posledica tih migracija bilo je međusobno mešanje Južnih Slovena i početak njihovog temeljnog međusobnog upoznavanja. Od polovine XVI veka, i to u prvome redu u pokrajinama koje izmiču osmanskoj vlasti (Dalmacija i delovi “unutrašnje” Hrvatske), jača kod Južnih Slovena, ne samo svest o bliskosti sudbina kao i kulture i jezika, nego se javlja i saznanje o drugim Slovenima, izvan Balkana. Među ovim drugim, na prvome mestu se nalazi daleka i moćna Rusija. Tako se na Balkanu, obojen odsjajima Renesanse, postepeno rađao panslavizam. O njemu, o panslavističkom duhu je reč i kod zadarskog pesnika Petra Zoranića (1508-oko 1569) i kod dubrovačkog pisca Ivana Gundulića (1589-1638). Svakako najzanimljiviji među panslavistima bio je ipak izvesni Juraj Križanić (1618-1683), hrvatski teolog i pisac, u neku ruku ideolog ujedinjenja svih Slovena. Premda za života nije ostavio nikakav trag na savremenike (većina dela objavljena mu je tek u XIX stoleću), Križanić savršeno iskazuje sve elemente na kojima počiva nada katoličkih Južnih Slovena u pravoslavnu Rusiju: srodnost porekla i jezika, nada u posebnu misiju pokatoličene Rusije, kako u pogledu oslobađanja od Osmanlija tako i u pogledu uspostavljanja ravnoteže prema “Germanima”.¹⁰ Već Križanić je bio svestan skromne težine vlastitog (“užeg”) nacionalnog porekla u očima neobaveštenih Rusa i, ne slučajno, među ovima se predstavljao kao Srbin. Isto saznanje će još više zaokupljati i hrvatske mislioce XVIII veka. Ono se svodilo na sledeće: Južne Slovene je nužno posmatrati kao celinu, često i kao jedan narod, odnosno da je taj narod teško

⁹ Upor. J. Cvijić, *La péninsule balkanique, géographie humaine*, izd. Armand Colin, Pariz, 1918; o etničkoj strukturi južnoslovenskih naroda u srednjem veku upor. B. Grafenauer, *Pitanje srednjovekovne etničke strukture postanka jugoslovenskih naroda i njihovog razvoja*, u JIC, 1-2, 1966, str. 9 i dalje; za migracije Srba ka severu u XV i XVI veku upor. *Istorija srpskog naroda*, II, tekst S. Ćirković, str. 314-329, 431-444 (sa detaljnom bibliografijom); videti i P. Sugar, *South-Eastern Europe under Ottoman Rule (1354-1804)*, izd. University Washington Press, Sijetl, 1977; S. Dzaja, *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase (1463-1804)*, izd. Oldenburg, Minhen, 1984; A. Popović, *L'Islam balkanique*, izd. Harassowits, Berlin-Visbaden, 1986; J. Nouzille, *Histoire de frontières. L'Autriche et l'Empire ottoman*, izd. Berg, Pariz, 1991; G. Castellan, *Histoire des Balkans (XIVe-XXe siècle)*, izd. Fayard, Pariz, 1991; R.J.W. Evans, *The Making of the Habsburg Monarchy (1550-1700)*, izd. Oxford University Press, Okford, 1979. Za kasnije migracije upor. R. Horvat, *Lika i Krbava*, I, Zagreb, 1941; S. Pavičić, *Seobe i naselja u Lici*, Zagreb, 1962; A. Ivić, *Migracije Srba u Slavoniji tokom XVI i XVII stoleća*, Subotica, 1926; D. Popović, *Velika seoba Srba 1690 – Srbi seljaci i plemići*, Beograd, 1954.

¹⁰ O panslavizmu, uopšteno, upor. H. Kohn, *Pan-Slavism. Its History and Ideology*, Njujork, 1960; o Križaniću upor. V. Jagić, *Život i rad Jurja Križanića*, Zagreb, 1914; V. Ćorović (*Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1933) je bio jedan od prvih koji je dao umereniji sud o Križanićevoj ulozi (*op. cit.*, str. 337 i dalje).

zamisliti bez Srba i, naročito, bez pozivanja na Srbe u očima pravoslavne Rusije.

No, kod Srba su stvari stajale nešto drukčije. Panslavističke ideje, čak ako ih je i bilo, daleko su zaostajale za drukčijim osećanjem bliskosti sa Moskvom. Bilo je to očekivanje pravoslavne solidarnosti od "Trećeg Rima", naslednika umrle Vizantije, sa porobljenom braćom na Balkanu. Ovo se osećanje samo pojačavalo sa pritiscima katoličke Austrije prema njenim podanicima, najčešće imigrantima i braniocima "predziđa hrišćanstva", da se odreknu pravoslavlja u korist vere Habzburga. Imigranti su, jer potiču iz srpskih krajeva pod vlašću Osmanlija. Austrija ih naseljava u opustošenim delovima Hrvatske koje je, prethodno, većina Hrvata napustila ili stradala u sukobima sa Turcima. Položaj u kome se srpski graničari nalaze poseban je, pa i privilegovani u poređenju sa ostalim stanovništvom: oni su vojnici, raspolažu svojom zemljom i izuzeti su od feudalnog režima. U njihovoj svesti, jamstvo preživljavanja je u kolektivnoj sudbini, a ovu najbolje štiti nacionalno ime. Imaju razvijeno istorijsko sećanje i, suočeni su drugim Južnim Slovenima u Habzburškoj monarhiji, uočavaju razlike – socijalne, istorijske i verske. Stoga, pravoslavlje i njegovo očuvanje za njih nisu znak pobožnosti nego prvenstveno potvrda nacionalnog identiteta. Garant preživljavanja im je, drugim rečima, vojna potreba Beča za njima odnosno zaštita pravoslavne "majčice". U takvom okruženju ima malo mesta za panslavizam Križanića, ali ga ima mnogo za najneverovatnije rusofilске fantazme.

Srpsko približavanje Rusima neuporedivo se uspešnije odvijalo u sferi crkvenih nego političkih odnosa. Rečeno važi kako za Srbe u Austriji tako i za one pod osmanskim jarmom. Pregovori oko crkvene unije (posebno oni sredinom XVII veka), pomoć srpskim manastirima, nastojanja oko stvaranja hrišćanske lige za borbu protiv Turaka – sve to se događa pod okriljem ruske pravoslavne jerarhije, mnogo više nego ruskih svetovnih vlasti. Srpski kaluđeri nastoje da se školuju u Kijevskoj duhovnoj akademiji, škole i knjige za malobrojne škole pri manastirima jesu ruske, od početka XVIII stoleća čak se i učeni srpski jezik rusizuje (ne samo u rečniku nego i u morfologiji i fonetici).¹¹ "Srpsko-slovenski" je napušten u

¹¹ Upor. *Istorija srpskog naroda*, IV-2, tekst P. Ivić i A. Mladenović, izd. SKZ, Beograd, 1986, str. 69-106 (sa detaljnom bibliografijom); videti i B. Unbegaun, *Les débuts de la langue littéraire chez les Serbes*, Pariz, 1935; A. Belić, *Vukova borba za narodni i književni jezik*, Beograd, 1948; N. I. Tolstoj, *Rol drevneslavjanskogo literaturnogo yazika v istorii russkogo, serbskogo i bolgarskogo literaturnih yazikov*, Moskva, 1962.

korist "slavjano-serbskog" jezika, ne samo u obrazovanijim krugovima srpskih podanika Austrije, nego čak i u crkvenoj liturgiji.¹² Kada je 1751. godine došlo do delimičnog ukidanja Vojne Krajine, razvojačeni Srbi iseljavaju se u južnu Rusiju (na poziv srpskih oficira iz Rusije) i tamo zasnivaju koloniju "Nova Srbija".¹³

Ipak, Crna Gora je u rusofilstvu bila bez premca među Južnim Slovenima. Kod ovih dinarskih gorštaka,¹⁴ čija je *de facto* nezavisnost bila ugrožena više lokalnim turskim susedima nego stvarnom voljom vlade u Carigradu, nada u pomoć pravoslavne Rusije bila je jednostavno uslov fizičkog preživljavanja. Ako je kod Srba u Austriji oslonac na Ruse bio prouzrokovan otporom prema Beču, kod Crnogoraca će ljubav prema Moskvi biti u funkciji koliko zaštite pred lokalnim osmanskim gospodarima toliko i u funkciji odbrane od Venecije, drugog presudnog činioca u susedstvu pomenutih brdانا. Crnogorskim plemenima vladale su "vladike", to jest crkveni poglavari sa Cetinja koji su se, u okviru iste porodice (Petrović-Njegoši), smenjivali na episkopskom tronu uporedo raspoložujući i svetovnim ingerencijama. Sve "vladike", počev od Danila (oko 1670-1735), mole za pomoć u hrani i novcu u Rusiji, neprestano nude ratničke usluge ruskoj vladi, u čemu ih ne sprečavaju ni redovna poniženja a često i hapšenja u zemlji-zaštitnici. U jednome trenutku, Crnogorcima se dogodilo i da ih zavede izvesni stranac, koji se među njima pojavio 1766. godine i predstavio kao car Petar III (ubijeni muž carice Katarine II). Sâm Crnogorci su ovog avanturistu nagnali da se, pod imenom "Šćepan mali", prikaže kao neka vrsta mesije upućenog iz Rusije.¹⁵

Sve do početka XIX veka teško je uočiti bitnije razlike u proruskim osećanjima kod Srba, bez obzira da li je reč o onima koji su stanovnici austrijske Vojne Krajine (bilo da su po sredi osiromašeli i zaostali žitelji Kninske Krajine, Like i Korduna bilo kulturno i ekonomski neuporedivo napredniji njihovi sunarodnici u budućoj Vojvodini) ili o onima koji se nalaze pod osmanskom upravom (u Bosni, Hercegovini i Srbiji). Ali, ustanak, do koga dolazi 1804. godine u Beogradskom Pašaluku, štošta će

¹² Upor. *Istorija srpskog naroda*, IV-2, tekst P. Ivić i A. Mladenović, str. 76-79 (s detaljnom bibliografijom); videti i L. Costantini, *In merito alla influenza russa sulla lingua letteraria serba nel XVIII secolo*, u *Ricerche slavistiche*, XV (1967), str. 143-165.

¹³ Upor. M. Kostić, *Srpska naselja u Rusiji: Nova Srbija i Slavenosrbija*, Beograd, 1923.

¹⁴ Glavno delo posvećeno obeležjima dinarskog tipa ostaje ipak ono J. Cvijića (*op. cit.*); videti (o njihovom političkom ponašanju) i I. Đurić, *Istorija – pribežište ili putokaz*, str. 104 i dalje.

¹⁵ Upor. *Istorija srpskog naroda*, IV-1, tekst J. Milićević, str. 512 i dalje (s detaljnom bibliografijom).

promeniti. U Prvom i Drugom srpskom ustanku porađala se prva nezavisna država na Balkanu. Ta država će se strpljivo širiti izvan granica pomenutog pašaluka da bi, početkom XX veka, dobila obrise današnje Srbije. Karađorđev ustanak bio je uporedo i revolucija. Upravo u toj činjenici, a ne samo u neznanju ustanika o stvarnosti Evrope početkom XIX veka, valja tražiti objašnjenja njihovog sve većeg razočaranja u dobre namere velike Rusije. Naravno, pobunjeni Srbi slabo su šta razumevali od događaja koji su uticali na ponašanje Napoleona, Osmanske Porte, Beča i Rusije. Ono što su očekivali bila je pomoć velikog brata, pomoć susedne Austrije i podrška od srpskog “lobija” u njoj. Postepeno su shvatali da, ne samo austrijski, nego i ruski interesi ne moraju bezuslovno biti istovetni sa srpskim željama. Isto tako, ustanici će vrlo brzo morati da se pomire sa činjenicom da su podele među njihovim vođama takođe uslovljeno zasebnim ambicijama Beča i Petrograda na Balkanu, ali će shvatiti i da bez Austrije i Rusije ni njima nema nikakvoga spasa. Jednostavno, bili su u prilici da osete na vlastitoj koži svu složenost “istočnog pitanja”.¹⁶

Ovakva osećanja razvijace se tokom XIX stoleća, sada već u krilu države nastale na ishodu Prvog i Drugog srpskog ustanka. Političke podele na austrofile, prinudne pokrovitelje, odnosno na rusofile, željene no ne uvek i lojalne zaštitnike, obeležavaju čitavu modernu istoriju Srbije. Tokom XIX veka Srbija će na vlastitoj koži osetiti i da na Balkanu, među Slovenima, Rusija ima i bližu “braću” nego što su Srbi: biće to Bugari.¹⁷ Međutim, mladu državu je od Rusije odvrćalo i nešto dublje: Srbija je, u ustanku i po njenom završetku, uveliko uplovila i u ozbiljne društvene promene. Već između 1804. i 1813. godine, Karađorđevi ustanici su se odlučili za narodnu vojsku, za ukidanje rente plaćane Turcima, za ukidanje spahijskih poseda, za potpuno vlasništvo seljaka nad zemljom (pri čemu je timar postao

¹⁶ O prvom srpskom ustanku (1804) upor. *Istorija srpskog naroda*, V-1, tekst V. Stojančević, Beograd, 1981, str. 7 i dalje (s detaljnom bibliografijom); videti i M. Petrović, *A History of Modern Serbia 1804-1918*, I, izd. Harcourt Brace Jovanovich, Njujork-London, 1976; upor. i Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States (1804-1920)*, izd. University Washington Press, Sijetl, 1977; G. Castellan, *Histoire des Balkans*, str. 238 i dalje. O Istočnom pitanju upor. A. V. Fadeev, *Rossia i Vostochnii krizis 20-kh gg. XIX v.*, Moskva, 1958; Barbara Jelavich, *A Century of Russian Foreign Policy 1814-1914*, Njujork, 1964; M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923*, London, 1966; K. D. Grothusen, *Die Orientalische Frage als Problem der europäischen Geschichte*, u *Die Türkei in Europa*, Getingen, 1979.

¹⁷ Upor. S.A. Nikitin, *Slavyanskije komiteti v Rossii*, Moskva, 1960; D. Mac Kenzie, *The Serbs and Russian Pan-Slavism*, izd. Ithaca Press, Njujork, 1967; I. S. Dostian, *La pensée sociale russe et les peuples balkaniques*, Moskva, 1980; R. Crampton, *A Short History of Modern Bulgaria*, izd. Cambridge University Press, Kembriđ, 1987.

baština seljaka), za načelo prema kome jednom seljaku pripada onoliko zemlje koliko njegova porodica (ili zadruga) mogu da obrade, za nedeljivost imanja, za postojanje zajedničkog zemljišta u okviru sela i za pravo poseda nad krčevinama.¹⁸ “Sretenjski” Ustav iz 1835. godine, bez obzira što nije bio primenjen, pisan je po ugledu na švajcarski i belgijski vrhovni zakon. Ne slučajno, ruska reakcija na ovakvu “drskost” izražena je kroz politički komentar Petrograda da je reč o “francuskoj zarazi u srpskoj šumi”.¹⁹

Naravno, Srbija nije postala niti Švajcarska niti Belgija, ali se u svesti potomaka ustanika postepeno i sigurno razvijalo drukčije osećanje o državi, pravima pred zakonom i obavezama pred vlašću koja je u potpunosti domaća, što nije bio slučaj sa ostatkom Južnih Slovena ni u Austriji ni u Turskom carstvu. Dinastije (Karadorđevići i Obrenovići) nisu bile “uvezene”, poput onih u Grčkoj, Rumuniji, Bugarskoj ili kasnije u Albaniji. Karadorđ i Miloš Obrenović bili su domaći ljudi, istog seljačkog porekla kao i njihovi podanici. Posledica je, ne samo zbog neukosti seljaka, snažno osećanje bliskosti pa i jednakosti između vladara i ostalog stanovništva.²⁰ Od početka XIX stoleća, Srbija ne poznaje više orijentalni feudalizam a domaću aristokratiju nema od Srednjeg veka. Stoga, uprkos neprestanim autoritarnim tendencijama njenih vladara, uprkos kulturnoj i ekonomskoj zaostalosti, ova zemlja se u političkoj svesti polako ali sigurno izdvaja od svojih suseda, pa i od svoje južnoslovenske braće pod Habzburzima. U stvari, dešava se nešto neobično; moderne evropske političke ideje osvajaju jedno patrijarhalno i u ekonomskom i kulturnom pogledu zaostalo društvo.

Zakonom o zabrani oduzimanja zemlje seljaku zbog duga iz 1873. godine, Srbija se potvrđuje kao zemlja sitnog poseda.²¹ Ustavom iz 1888. godine, iako ubrzo suspendovanim (biće primenjen u potpunosti tek posle promene na prestolu 1903. godine), ona se potvrđuje i kao relativno demokratska zemlja: prema Ustavu, Srbija je ustavna monarhija, u njoj je zajamčeno takoreći opšte pravo glasa (uz obavezu minimalnog imovinskog cenzusa), građanina ne može da zatvori policija već sud, cenzura na slobodu

¹⁸ Upor. *Istorija srpskog naroda*, V-1, tekst V. Stojančević, str. 64 i dalje (s detaljnom bibliografijom); prvi koji je upotrebio termin “revolucija” za pobunu u beogradskom pašaluku bio je nemački istoričar Leopold Ranke (*Die Serbische Revolution*, 1829).

¹⁹ Istu sumnju izazvaće u Sankt Petersburgu prihvatanje trobojke od strane srpskih vlasti kao zvanične državne zastave, jer je po Rusima ona bila “previše slična francuskoj zastavi”; upor. Ćorović, *op. cit.*, str. 474 i dalje; *Istorija srpskog naroda*, V-1, tekst V. Stojančević, str. 130.

²⁰ O posledicama pomenutog osećanja na stav koji ima “duboka” Srbija danas upor. I. Đurić, *Serbes et Croates. Que faut-il faire maintenant?*, u *Lignes*, br. 20 (sept. 1993), str. 14 i dalje.

²¹ Upor. N. Vučo, *Privredna istorija Srbije do prvog svetskog rata*, Beograd, 1955.

reči je ukinuta (što će biti stvarnost tek posle 1903. godine: između 1903. i 1914, u Srbiji nijedne novine niti knjiga nisu zabranjene), zakonodavac nije kralj već parlament, i tako dalje.²² U Srbiji se, naravno, brižljivo neguje kult srpskog "Pijemonta", to jest posebne uloge koju je njoj namenila sudbina u oslobađanju ostale srpske i (u manjoj meri) južnoslovenske braće. Ali, uporedo, u Srbiji se pokazuje mogućom i ideja o "Etat-Nation". Pokrajine na jugu, stečene na osnovu odluka Berlinskog kongresa (1878), a pogotovo dva uspešno vođena Balkanska rata (1912, 1913), takvoj ideji daju prednost nad bilo kakvim "etnogenezama" i pravima na osnovu krvi, bliskim Južnim Slovenima u Austro-Ugarskoj. Tu se nalaze i koreni istorijskog nesporazuma između Srbije i drugih Južnih Slovena, u trenutku kada je i Beograd, iskreno ali i sa zakašnjenjem, prihvatio jugoslovenski projekt, rođen i razvijan pod Habzburzima.²³

Vuk Karadžić (1787-1864), veliki reformator srpskog jezika i tvorac ćirilske fonetske azbuke, savermenik oba ustanka u Beogradskom Pašaluku s početka XIX veka, iskreno nije razumevao "ilirstvo" (potonje jugoslovenstvo) zagrebačkih intelektualaca.²⁴ No, uporedo, on je bio izložen

²² Upor. *Istorija srpskog naroda*, VI-1, tekst Č. Popov, str. 90 i dalje (s detaljnom bibliografijom).

²³ Mada je najčešće pristrasan i pod jakim uticajem Cvijićevih ideja, E. Haumant (*La Formation de la Yougoslavie. XVe-XXe siècles*, izd. Bossard, Pariz, 1930, str. 293) ovde predlaže isti zaključak: "te ideje već poznajemo: one su mešavina kolarovskog panslavizma i nemačkog romantizma, i nisu u stanju da prodru dublje u ljude koji, budući zaokupljeni burnim lokalnim životom, nisu baš raspoloženi za mutne spekulacije. Od tih ideja ljudi uglavnom zadrže ono što je već ranije postojalo, a to je osećanje solidarnosti s drugim Slovenima a naročito s Rusima, jer njih Srbi i u sećanjima i u nadanjima stavljaju uvek na prvo mesto, iznad svih drugih naroda. Ali treba imati u vidu da je oko 1840, a naročito 1850, uzdrmana ta tradicionalna vezanost za Rusiju, pre svega zbog grešaka napravljenih u ruskoj politici, a zatim i zbog uticaja Francuske na obrazovani sloj stanovništva. Kada je demokratska vera potisnula rasni i religijski patriotizam, počela se oertavati razlika u mentalitetu između Srba sa ove i sa one obale reka. (...) Oni u Mađarskoj su veoma loše prihvatili Gajev ilirizam, a isto tako, pod njihovim uticajem, i oni iz Kneževine, mada s manje ostrašćenosti; razlozi rivalstva između Srba i Hrvata tiču ih se posredno, izdaleka; šireg su duha jer su prinuđeni da se, u borbi protiv Turaka, okrenu ranije Evropi; iz svojih redova daće čoveka koji će, iako nije "ilirski" opredeljen, najbolje pripremiti put ka konačnom približavanju dva ogranka 'Nacije'". – O jugoslovenskoj ideji upor. nekoliko ključnih dela: F. Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, 1920; M. Prelog, *Slavenska renesansa (1780-1848)*, Zagreb, 1924; Čorović, *op. cit.*; J. Sidak, *Prilog razvoju jugoslavenske ideje do I svjetskog rata*, u *Naše teme*, IX (1965), str. 1290-1317; J. Sidak, Mirjana Gross, I. Karaman i D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda (1860-1914)*, Zagreb, 1968; J. Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, Ljubljana, 1971; K. Milutinović, *Štrosmajer i jugoslovensko pitanje*, Novi Sad, 1976; *Istorija srpskog naroda*, VI-2, izd. SKZ, Beograd, 1983, tekst A. Mitrović, str. 39 i dalje; I. Banac, *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics*, izd. Cornell University Press, Ithaca-London, 1984.

²⁴ Upravo će njegov članak "Srbi – svi i svuda" izazvati mnogo polemika koje i danas traju (Karadžić ga je objavio u Beču 1849); upor. V. Novak, *Vuk i Hrvati*, Beograd, 1967; Z. Vince, *Putovima*

i napadima sa druge strane jer je, u svemu što je učinio, davao prednost laičkoj interpretaciji jezika i prošlosti a ne onoj koja je bila bliska pravoslavnoj jerarhiji. U Rusiji, kao i među domaćim konzervativcima, Karadžić je bio čak smatran “izdajnikom“, čovekom koji “okcidentalizuje“ srpstvo, njegov jezik i pismo. Karađorđe, vođa ustanka 1804. godine i privlačnost modernog srpskog “panteona“, takođe se na delu uverio u relativnost bezuslovne lojalnosti Rusiji njegovim sunarodnicima.²⁵ Zapravo, oslobođena Srbija morala je da se uči na sopstvenoj koži: Beč je moćan i Beogradu nesklon sused protiv koga se ne može silom, a Petrograd, premda još moćniji, daleko je i sa političkim prioritetima koji Srbiji ne odgovaraju uvek. Ili, kako je, u času kada je Rusija velikodušno obdarila novostvorenu Bugarsku ogromnim teritorijalnim poklonima u obliku Sanstefanskog ugovora (1878), izloženo jednom srpskom diplomatu u ruskom Ministarstvu spoljnih poslova: “(na Balkanu) najpre idu ruski interesi, pa onda bugarski, pa tek posle njih dolaze srpski; a ima prilika u kojima bugarski interesi stoje na ravnoj nozi sa ruskima“.²⁶ Na takvim je, dakle, koordinatama, htela ili ne, počivala i sklonost Srbije prema Rusima. Literarni trag ruskog stava prema Balkanu, onaj koji se recimo sreće u “Ani Karenjinoj“ Lava Tolstroja, rečeno samo potvrđuje.²⁷

Istina, dva snažna politička pokreta u Srbiji druge polovine XIX stoleća, socijalistički i radikalni, nadahnuće jesu tražili u Rusiji. Ali, u kojoj Rusiji? Svetozar Marković, švajcarski i ruski đak, bio je središnja ličnost socijalističke misli u Srbiji. U Beogradu je bio nadahnut zapadnoevropskim liberalnim idejama, u Rusiji uзор mu je bio Černiševski, a cilj mu je bio, ne pretvaranje Srbije u realnu i autokratsku Rusiju, već menjanje i Rusije i Srbije ne bi li, kao “savez istočnih naroda“ i uz pomoć “narodnjačkog socijalizma“, postale saobražene zapadnim demokratskim teorijama i

hrvatskog književnog jezika, Zagreb, 1978, str. 282-308; videti i Ch. Jelavich, *Serbian nationalism and the Croats. Vuk Karadžić's influence on Serbian textbooks*, u *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 17 (1990), str. 31-42.

²⁵ Upor. *Istorija srpskog naroda*, V-1, tekst V. Stojančević, str. 30 i dalje (sa detaljnom bibliografijom); za stvaranje srpskog “panteona” upor. Đurić, *Istorija – pribežište ili putokaz?*, str. 126 i dalje.

²⁶ Upor. Ćorović, *op. cit.*, str. 529.

²⁷ Upor. B.H. Sumner, *Russia and the Balkans 1870-1880*, izd. Oxford University Press, Oksford, 1937; G. H. Rupp, *A Wavering Friendship, Russia and Austria 1876-1878*, izd. Cambridge University Press, Kembriđž (Masačusets), 1941; D. Mac Kenzie, *The Lion of Tashkent. The Career of General M. G. Chernaiev*, izd. University of Georgia Press, 1974; K. Kosev, *Zur Frage der diplomatischen Vorbereitungen des russisch-türkischen Krieges von 1877-1878*, u *Bulgarian Historical Review*, V-4 (1977), str. 33 i dalje.

socijalnim utopijama.²⁸ Dakle, Markovićeve Rusija nije bila ni pravoslavlje ni "Treći Rim" ni carsko sveltlašće. Po posledicama, Markovićevo razmišljanje je zapravo bilo suprotnost konzervativnom rusofilstvu, u istoj meri u kojoj je "antiruska" bila i misao Černiševskog ili Pisarova. Svetozar Marković je nadahnuo i osnivače Narodne radikalne stranke, svakako najsnažnije političke organizacije u Srbiji s kraja XIX veka. Radikali su, međutim, jedino sačuvali populizam Markovića, a odbacili svaku njegovu želju o "okcidentalizaciji" Srbije, Markovićev antinacionalizam zamenili su pansrpskim programom, sve to uz stav (Nikole Pašića, jednog od osnivača stranke i njenog višedecenijskog vođe): "Zapadna Evropa i Istočna Evropa to su dva sveta zasebna".²⁹ Hendikep Pašićevog rusofilstva bio je, međutim, u okolnosti što su mu oslonac u Srbiji bili slobodni seljaci, patrijarhalni laicizam i demagoški egalitarizam – teško spojiv sa parametrima na kojima je počivala carska Rusija. Otuda, baš kao i Svetozar Marković, po posledicama radikali su pre utvrđivali razlike no što su međusobno približavali ekstazi sklonu slovensku pravoslavnu braću.

U okvirima Austro-Ugarske Južni Sloveni su, prirodno, na Rusiju gledali sasvim drukčije. Jeste, istina je, Rusija je i pre Berlinskog kongresa prepustila Austro-Ugarskoj osmansku Bosnu i Hercegovinu (Rajhstat, 26. VI 1876), ali je, isto tako, istina da samo zahvaljujući Petrogradu, bosansko-hercegovački ustanici, Srbija i Crna Gora nisu doživeli vojnu katastrofu u ratu sa Turskom. Uostalom, čak i da su hteli, Južni Sloveni u Austro-Ugarskoj drugog pokrovitelja nisu mogli da nađu. Naravno, pod pretpostavkom da im je cilj oslobođenje i ujedinjenje. Protagonisti jugoslovenske ideje među Hrvatima, biskup Juraj Štrosmajer i istoričar Franjo Rački, bivali su uporedo i preventivno optuživani za tajne veze i sa Beogradom i sa Moskvom, jer ni u Beču ni u Pešti iluzija nije bilo: objektivni saveznici Južnim Slovenima u Monarhiji jesu upravo tamo.³⁰ Pri svemu ovome, ne treba smetnuti s uma da je Bugarska bila daleko od njihovih očiju, rivalstvo Beograda i Sofije i ruski politički prioriteti na Balkanu kao i društvena stvarnost Srbije bili su za njih u osnovi apstraktni,

²⁸ Upor. Latinka Perović, *Socijalistička misao u Srbiji u drugoj polovini XIX veka*, u *Demokratija danas* (Beograd), 4-5 (juli-avgust 1990), str. 8-11.

²⁹ *Ibidem*, str. 11. – O Markoviću upor. *Istorija srpskog naroda*, V-1, tekst Č. Popov, str. 320 i dalje (sa detaljnom bibliografijom); o Pašiću videti Đ. Stanković, *Nikola Pašić i stvaranje jugoslovenske države*, izd. Nolit, Beograd, 1990 (s detaljnom bibliografijom).

³⁰ Upor. V. Ciliga, *Slom politike narodne stranke (1860-1880)*, Zagreb, 1970; videti i F. Šišić, *Korespondencija Racki-Štrosmajer*, I. Zagreb, 1928; J. Sidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoleća*, Zagreb, 1973.

a ljubav prema “pravoslavnoj majčici“ je pogotovo ostala netaknuta kod osiromašelih potomaka nekadašnjih srpskih graničara iz nekadašnje Vojne Krajine, odnosno kod nekadašnje turske pravoslavne “raje“, suočene sa klerikalizmom katoličkog cara u okupiranoj Bosni i Hercegovini.

No, svi Hrvati nisu sledili Štrosmajera i Račkog. Daleko od toga, baš šezdesete godine XIX stoleća donose po prvi put i ozbiljnu artikulaciju hrvatskog nacionalnog programa na odvojenoj pa i antislovenskoj osnovi. Ante Starčević (1823-1896), osnivač Stranke prava, svakako veoma popularne u kontinentalnoj Hrvatskoj, bio je svestan inferiornosti Zagreba naspram Beča i Pešte, bio je i suočen sa nedovoljno razvijenom i različito razvijenom nacionalnom svešću kod svojih sunarodnika a silno se uzdao i u snagu “državnog prava“ kojim Hrvatska raspolaže u borbi za nezavisnost (ili makar ravnopravnost sa Bečom i Peštom). Nadao se pomoći mađarskih i italijanskih revolucionara i bojao se da, bilo simpatijama prema Srbiji bilo sklonošću ka panslavizmu, hrvatski narod, ne samo da nikada neće ostvariti san o “Velikoj Hrvatskoj“ (kao pandanu “Velikoj Srbiji“), nego će, oslabljen latentno centrifugalnim težnjama Srba u Monarhiji, većito biti zakopan u okamenjenoj državi Habzburga. Ponekad je čak tvrdio da su slajanofilstvo i serbofilija složno izmišljeni u Beču i Petrogradu. Iako protivrečan (već i poreklo mu je bilo takvo: Starčević je, naime, po majci bio Srbin), on ipak dosleno ponavlja da panslavizam ugrožava identitet Hrvata a, iste 1867. godine, kada je u Moskvi bio održan Drugi sveslovenski kongres (prvi je bio održan 1848. u Pragu), objavljuje rapsravu polemičkog naslova: “Vers la slavité ou bien vers la croacité?”. Ukratko, za ovog Dinarca (to jest, brđanina, porekla i kulture sličnih onima kod većine potomaka srpskih graničara u Lici), “slovensko ime je puka izmišljotina“ i “niko, pod pretpostavkom da je normalan, nikada se neće odreći vlastitog nacionalnog imena zarad imena slovenskog koje je, uostalom, nepostojeće“, odnosno da bi “slovensko ujedinjenje neizbežno značilo uvođenje varvarstva u nedra Evrope“.³¹

U stvari, Starčević je bio svestan da proces oblikovanja moderne hrvatske nacije tek treba da bude priveden kraju i strepeo je da bi uvođenje Hrvata u šira etnička i politička okupljanja moglo imati kao posledicu disperziju njihovog identiteta. Jer, regionalne, kulturne i istorijske razlike među Hrvatima u Austro-Ugarskoj (Dalmacija, “kontinentalna“ Hrvatska,

³¹ A. Starčević, *Bi li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu*, u *Djela Ante Starčevića*, III, Zagreb, 1894, str. 16-43.

germanizacija, mađarizacija, uticaji sa Apeninskog poluostrva, uticaji iz Osmanskog carstva, ugled oslobođene Srbije, nacionalni prostor debelo prošaran snažnim srpskim enklavama, nedostatak opšteprihvaćenih “repera” u bližoj nacionalnoj prošlosti...) zaista nisu pomagale pomenutom oblikovanju njihovog nacionalnog identiteta, bar ne na temeljima kriterijuma hrvatskog evropskog susedstva XIX stoleća. Zato je Starčevićev program bio uporedo i “nacionalan” i “revolucionaran” a verom (katolicizmom), kao sredstvom za hrvatsku autoidentifikaciju, služio se nevoljno, u nedostatku boljih oruđa. U budućnosti će, međutim, oba Starčevićeva uporišta, “nacionalno” i “revolucionarno”, dobiti mnogobrojne epigone i samozvane radikalne tumače. Starčevićev naslednik u Stranci prava, Josip Frank (1844-1911) biće tvorac hrvatskog nacionalističkog ekstremizma, dovedenog do “vrhunca” sa proglašenjem ustaške “Nezavisne države Hrvatske” (10. IV 1941), dok će, na drugoj strani, Starčeviću “nacionalnu revolucionarnost” prigrлити i razviti Stjepan Radić (1871-1928) i njegova Hrvatska seljačka stranka (najsnažnija hrvatska stranka u Kraljevini Jugoslaviji), a ista opcija biće itekako prisutna i u deobama među hrvatskim komunistima sve do raspada Titove Jugoslavije.

Svođeci rečeno, moglo bi se kazati da, ako se zanemare osećanja prema Rusima kod Slovenaca ili Makedonaca, budući da su bila objektivno manje važna u poređenju sa srpsko-hrvatskim prostorima,³² u trenutku stvaranja Jugoslavije postojala su u njoj tri različita stava prema “velikom bratu”. Prvi je bio onaj koji se postepeno razvijao u Srbiji, velikoj dobitnici 1918. godine, drugi je bio stav, pretežno vidljiv kod Srba izvan Srbije (u Austro-Ugarskoj), u Crnoj Gori i delimično u izrazito jugoslovenskoj ideji naklonjenoj Dalmaciji, dok je treće raspoloženje dominiralo kod onih Hrvata koji su se zalagali za nacionalnu nezavisnost ili bili pridobijeni zaraznim zanosom sovjetske revolucije. Potom se događalo sledeće: ili je rusofilstvo bilo razlog sovjetofobiji, ili su simpatije za Sovjetsku Rusiju bile građene na otporu prema pređašnjem panslavizmu ili su, pak, bili “pobrkani lončići” pa je tradicionalno poverenje u “velikog brata” (odnosno u

³² Posebno je u Makedoniji rusofilija usko povezana s takvim težnjama kod Bugara, kao i s oklevanjem Slovena u otomanskom carstvu uoči revolucije mladoturaka; upor. nekoliko ključnih dela: E. Ramsauer, *The Young Turks. Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton, 1957; S. Damianov, *B'lgaria. Vtrenska politika (1878-1914)*, izd. Nauka i Izkustvo, Sofija, 1984; videti i K. Džambazovski, *Kulturnoopstestvenite vrski na Makedoncite so Srbija vo tekot na XIX vek*, Skopje, 1960.

“pravoslavnu majčicu“) olakšavalo i poistovećivanje ljubavi prema Rusima sa ljubavlju za SSSR.

Kralj Aleksandar Karađorđević (1921-1934), na primer, vlastito rusofilstvo nikada nije skrivao. Ipak, pre nego što je postao kralj “ujedinitelj“ svih Južnih Slovena, on je najpre i iznad svega ostao pripadnik dinastije, rođene i poštovane najpre u Srbiji. Beograd je, prema iskrenoj Aleksandrovoj želji, valjalo da postane prijateljsko pribežište za sve Ruse, protivnike komunista a mnogi su uporno sumnjičili jugoslovenskog suverena i za potajne ambicije da, u nedostatku Romanova, možda jednoga dana sâm bude i ujedinitelj svih Slovena. Kako bilo, tek u Beograd se dvadesetih godina XX veka stiču ugledni ruski profesori univerziteta, ruski emigranti su u doba velike ekonomske krize bili zakonom štićeni od otpuštanja sa posla, konačno u Beogradu je 1928. godine bio sahranjen i general Vrangel. Aleksandrov antikomunizam, to jest antisovjetizam, mogao je biti samo ohrabrivan u međuvremenu razvijenim osećanjem za privatnu svojinu kod seljaka u Srbiji ili prestankom smisla oslanjanja na Rusiju, tipičnim za ponašanje Radikalne stranke i njenog vođe Nikole Pašića, posle pobede boljševika u njoj. Beogradska vlada će slično nastaviti da se ponaša i posle ubistva kralja Aleksandra u Marseju. Recimo, Jugoslavija i Čehoslovačka su 1920. godine sklopile ugovor o prijateljstvu kome se 1921. godine priključila i Rumunija. Ova takozvana “Mala Antanta“ doživela je, međutim, svoj kraj u času kada je Prag sklopio savez sa SSSR-om 1935. godine. Uostalom, drukčije nije ni moglo biti s obzirom da je rusko carsko poslanstvo u Beogradu bilo ukinuto tek 1939. godine, trgovinski odnosi sa Moskvom ustoličeni 1940. godine a diplomatski odnosi su morali da sačekaju 1941. godinu i predvečerje Drugog svetskog rata u Jugoslaviji.³³

“Duboka“ Srbija je stvaranje Jugoslavije 1918. godine doživljavala kao vlastiti uspeh i kao vlastitu žrtvu “oltaru jugoslovenstva“. Otpore nametnutom centralizmu Beograda ona je teško primala i osećala ih je kao “nezahvalnost oslobođenih“. U otporu koncepciji nove države, pa i njenom sâmom postojanju, najsnažniji su bili jugoslovenski komunisti i Hrvatska seljačka stranka Stjepana Radića. I jedni i drugi osporavatelji su (makar u početku) uporište tražili u Moskvi i eto još jednog razloga da “duboka“ Srbija, nekada rezervisana prema bezprizivnoj ljubavi prema Rusima, sada

³³ Najskorija knjiga objavljena o istoriji Jugoslavije je J. Pirjevec, *Il giorno di san Vito. Jugoslavia 1918-1992. Storia di una tragedia*, izd. Nuova Eri, Torino, 1993 (s detaljnom bibliografijom).

bude većinski oprezna prema svakome obliku simpatija prema Sovjetima. Svakako je i ovakva vrsta argumenata imala uticaja na dosledni antisovjetizam zvaničnog Beograda. Uostalom, pojava sovjetske vlasti u Rusiji dovela je do sličnog antisovjetskog raspoloženja i kod pristalica jugoslovenske ideje u redovima Hrvata, nesklonih “crvenoj” Moskvi. Kod Stjepana Radića, vođe najjače stranke u Hrvatskoj, stvari su međutim stajale drukčije. Tačnije, otvoreno sovjetofilstvo Radića podudara sa njegovim načelnim odbijanjem postojeće Jugoslavije. On će 1923. godine čak krenuti u Moskvu i pristupiti “Seljačkoj Internacionali”. Kasnije, sa promenama u Radićevom stavu prema učešću u vlasti 1925. godine, relativno brzo će se izgubiti i zanimanje Hrvatske seljačke stranke za zemlju “Velikog Oktobra”.³⁴

No, kod jugoslovenskih komunista bilo je drukčije. Lojalnost Moskvi i Komunističkoj Internacionali obavezivala je i na ponavljanje njihovih stavova. A oni su se svodili na sledeće: Jugoslavija, “versajska” – kako je komunisti dosledno nazivaju, veštačka je tvorevina i predstavlja “tamnicu naroda” koju treba razbijati svim sredstvima. Prema Moskvi, glavni krivac za ovako ozbiljne ocene jeste “velikosrpska hegemonija” nad ostalim (priznatim i nepriznatim) nacijama u Jugoslaviji. Kominternu će, počev od 1933, stati da menja navedenu doktrinu u korist teze o ovoj državi kao “privremeno dobrom rešenju”, pod pretpostavkom da unitarna država bude zamenjena nekom vrstom “asimetrične federacije”. Zasluga novog vođe jugoslovenskih komunista, Josipa Broza Tita, koji je na čelo stranke došao 1937. godine, bila je u stavu da “Jugoslavija, kao federacija, može biti dobra i kao trajno rešenje”. Otpor Moskve prema Jugoslaviji (“versajskoj”) biće, tako, dobra podloga za veoma rasprostranjenu antitezu “rusofilstvo – sovjetofilstvo” koja će, mnogo dublje i trajnije od epizode sa Stjepanom Radićem, još dugo deliti slovenačke i, naročito, hrvatske komuniste. Naime, ako je kod jednog kralja Aleksandra (pa i dobrog dela javnog mnjenja u Srbiji) rusofilstvo išlo pod ruku sa sovjetofobijom, ovde je sovjetofilstvo uključivalo rusofobiju.

Premda *post festum*, takva razmišljanja, makar i nehotično, sjajno ilustruju tekstovi Franje Tuđmana, nekadašnjeg Titovog generala, potonjeg disidenta i ambicioznog istoričara. Ukratko, za Tuđmana je “pobeda velike

³⁴ Poslednja knjiga o Stjepanu Radiću je I. Musić, *Stjepan Radić u Kraljevini SHS*, izd. Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila in Metoda, Ljubljana, 1987; videti i Lj. Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941*, Zagreb, 1974; Idem, *Kontraverze iz povijesti Jugoslavije*, Zagreb, 1987.

sovjetske revolucije značila konačan udarac panslavističkoj ideji iz prošlog stoleća“, a “Kraljevina Jugoslavija je bila (anahroni – prim. I. Đ.) produžetak te panslavističke ideje..., u njoj se negovao kult posebne misije, rezervisane za jedan narod (ruski-srpski)“. Prema Tuđmanu, isto nepoverenje je valjalo imati i naspram “neopanslavizma“ (aluzija na kongres u Pragu 1908) i svakog unitarizma (pa i onog čehoslovačkog). Sadašnji predsednik Hrvatske je, kao istoričar, upozoravao 1968. godine i na okolnost da su Francuska i Engleska, dve imperijalističke države, podržavale posle 1919. godine tekovine Versaja, a da nije nimalo slučajno što ni Nemačka ni SSSR za “Versaj“ nisu imali nikakvih simpatija. Sa bar tolikom odlučnošću, misli Tuđman, danas se mora odupreti “američkoj ideji univerzalizma, to jest teoriji ‘Melting Pot of Nations’, koja je puka utopija“, što dokazuju primeri Kube, Konga, Vijetnama i, eventualno, poželjne Jugoslavije.³⁵

Ipak, “veštačka“ ili ne, Kraljevina Jugoslavija preživela je sve do kapitulacije pred Nemcima, aprila 1941. godine. U međuvremenu su i komunisti izmenili predašnji negativan stav prema njoj a, 1939. godine, došlo je i do srpsko-hrvatskog sporazuma i stidljivih koraka ka federalizaciji zemlje. U okupiranoj Jugoslaviji, najveći komad teritorije su dobili hrvatski ekstremisti u vidu ustaške “Nezavisne Države Hrvatske“. Ova teritorija je, sa izuzetkom Dalmacije (pod italijanskom okupacijom), obuhvatala takoreći sve prostore na kojima žive Srbi izvan Srbije. U Srbiji, koja je došla pod neposrednu nemačku okupaciju, ustanak izbija početkom leta 1941, ubrzo po kapitulaciji kraljevske vojske, ali se već početkom jeseni iste godine on pretvara i u uporedni građanski (srpsko-srpski) rat između partizana (komunista) i rojalista (četnika). Represalije Nemaca nad civilnim stanovništvom, nesloga među ustanicima i, naročito, ogromna nacistička vojna koncentracija na ovome strateški važnom području dovode do neuspeha utanka, do povlačenja glavnine partizanskih odreda iz Srbije i do sve vidljivije kolaboracije sa okupatorima kod delova preostalih četnika. Jednostavno, “duboka“ Srbija jeste bila listom za ustanak ali ne i za revoluciju. Od “Rusa“ se nadala pomoći protiv okupatora, ali je u istoj meri i zazirala od bauka kolektivizacije i rušenja privida sigurnosti koji je pružala tradicija Karađorđevića. Otuda, kada je, u jesen 1944. godine, bila

³⁵ F. Tuđman, *Velike ideje i borba malih slavenskih naroda za nacionalnu slobodu*, u *Kritika*, Zagreb, VII (1968), ponovo izdato u F. Tuđman, *Velike ideje i mali narodi*, izd. Matica Hrvatska, Zagreb, 1990, str. 11-59; Idem, *Ideja o slavenskoj uzajamnosti i narodi Jugoslavije u II svjetskom ratu*, u *Republika*, Zagreb, XXIV (1968), povu štampano u Idem, *Velike ideje i mali narodi*, str. 60-64.

oslobođena zajedničkim naporom sovjetske armije i partizana, ta “duboka” Srbija je podeljenih osećanja više no što je bila 1941. godine: slobodi se radovala, radovala se i “Rusima” koji u njenom donošenju učestvuju, od četnika se udaljila zbog njihove kompromitacije ali nije htela ni komuniste.

U Crnoj Gori, gde ustanak takođe izbija ubrzo po kapitulaciji, događalo se nešto drukčije. I tu su u ustanak ušli zajednički komunisti i rojalisti, no sa mnogo više međusobnog isključivanja i radikalizma i kod jednih i kod drugih nego što je bio slučaj u Srbiji. Međutim, umesto “ideoloških” oklevanja, karakterističnih za Srbiju, ovde je podela među ustanicima bila mnogo arhaičnija: u partizane su uglavnom pošli potomci “zelenaša”, to jest protivnika bezuslovnog ujedinjenja sa Srbijom 1918. godine (“federalisti” ili pristalice nekadašnje crnogorske dinastije Petrovića), dok su se u “četnicima” obreli potomci “bjelaša”, to jest pristalice pomenutog ujedinjenja sa Srbijom. I kod jednih i kod drugih rusofilstvo je imalo veliku važnost, s tim što je ono kod komunista bilo ojačano i sovjetofilstvom a kod četnika oslabljeno kolaboracijom (čestom) sa Italijanima, crnogorskim okupatorima do 1943. godine, odnosno inkompatibilnošću ljubavi prema (crvenoj) Moskvi sa rojalističkim načelnim antikomunizmom.

Među Hrvatima, opet, do masovnog ustanka 1941. godine dolazi jedino u Dalmaciji, tada duboko prožetoj jugoslovenskim pa i “unitarističkim” osećanjima. Ovde, pod italijanskom okupacijom, ustaša praktično nije ni bilo, ali nije moglo biti ni rojalista, bar ne u znatnijoj meri. Nije ih moglo biti budući da je rojalistički ustanak veoma brzo dobio ekskluzivno srpsko obeležje. S druge strane, nedostatak bilo kakvog ozbiljnog političkog programa, prihvatljivog za ne-Srbe, pa čak i nepostojanje elementarne koordinacije između vođe rojalističkog ustanka, pukovnika Draže Mihailovića, i osamostaljenih četničkih bandi u Dalmaciji (ili u njenom susedstvu), nisu mogli da privuku nikoga osim lokalne Srbe. Ovi četnici, među kojima je slučaj kninskog “vojvode”, popa Momčila Đujića, posebno ilustrativan, obično se nisu libili otvorene kolaboracije sa Italijanima (uprkos protivljenju Mihailovića), sve sa ciljem da Hrvatima, poistovećenima sa zločinima ustaša, pruže adekvatan šovinistički revanš. Navedena okolnost, a uz nju i komunistička obećanja o socijalnoj pravdi na koja Dalmacija ni pre 1941. godine nije bila imuna, Hrvate iz Dalmacije prirodno vodi ka partizanima, jer oni su “Jugoslaveni”, odnosno ka čestoj identifikaciji rusofilstva sa sovjetofilstvom. Kod malobrojnih Hrvata, međutim, koji su 1941. godine u unutrašnjosti Hrvatske prišli partizanima, pobude su, razume se, mogle biti prvenstveno (a kod nekih i isključivo)

ideološke. Kod ovih komunista je ideologija (sovjetofilstvo) često bila hranjena na potiranju rusofilstva, sumnjivog za nametanje unitarizma i “srpske hegemonije” u Kraljevini Jugoslaviji, a ponekad čak i na strahu od prednosti koju bi (rusko-srpsko) pravoslavlje imalo nad (sovjetskim) “ateizmom” ili (hrvatskim) katoličanstvom.

Ipak, 1941. godine u najtežem položaju su se našli Srbi u okviru “Nezavisne Države Hrvatske”. Izloženi fizičkom istrebljenju, oni mogu da biraju između ustaške kame i bežanja u šume. Baštinici vojničkih tradicija, uporedo znatno manje vezani za rojalistički kontinuitet države, onakav kakav je bio drag Srbiji, ovi Srbi (iz Like, sa Korduna, iz Banije, Bosanske Krajine...) biraju šumu i Titove partizane. Uskoro će postati i osnovna snaga Titove vojske. U partizanima se svakako nisu našli zato što su prethodno čitali dela “klasika” marksizma, ali im je izbor partizanske šume bio olakšan saznanjem da iza komunista (bez obzira na okolnosti što ih vodi Tito, dakle jedan Hrvat) treba da stoji “Moskva”, to jest pravoslavni “Treći Rim”. A za njih je u tome času (uostalom, kao i ranije, u prošlosti) pravoslavlje osnovni znak nacionalnog prepoznavanja. Drugim rečima, za sinonimiju rusofilstvo – sovjetofilstvo kod njih nema nikakvih prepreka, kao što ih neće biti ni prilikom poistovećivanja odanosti Titu sa odanošću “jugoslovenstvu”. Ovih prepreka pogotovo više neće biti kada, sa oslobođenjem Jugoslavije i vaspostavljanjem komunističke vlasti u njoj, pokazuje da su pomenuti Srbi, najveće žrtve ustaškog genocida, sada i najveći dobitnici: preplavljaju “narodnu armiju”, političku nomenklaturu (u Hrvatskoj i u Srbiji u prvome redu), naseljeni su kao “koloni” u prebogatoj Vojvodini (na zemlji oduzetoj Nemcima, Srbima “starosedeocima” i Mađarima). Treba sve učiniti da bi se “potkupilo” njihovo istorijsko sećanje na traume iz rata i Tito to umesno čini.

Njihova pojava u Vojvodini, uz koju ide i vlast koja je njihova kao razlike u kulturi između gorštaka i srednjeevropskih kanona, dovodi do novog fenomena “klasne” solidarnosti među lokalnim Srbima i Mađarima (tu su koreni savremenog “autonomaštva” u Vojvodini). Njihova pojava u komunističkoj vlasti u Hrvatskoj, koja u procentima znatno nadmašuje broj Srba u istoj republici, proizvodi opet novi termin – “srbokomunizam”. Njihova pojava u Beogradu pospešuje kolektivno osećanje da Srbi jesu pobedili u ratu, ali ne i Srbija. Istini za volju, slično osećanje su u Srbiji budili i Crnogorci, čije je prisustvo u komunističkoj “eliti” daleko nadmašivalo broj stanovnika ove republike. No, sve je to 1945. godine bilo malo važno. Kod večne Jugoslovena je ili rusofilstvo slabilo snagu sovjetofobiji, ili je sovjetofilstvo krunilo snagu rusofobije, ili su rusofili

ujedno bili i sovjetofili (i obrnuto). Ukupno uzev, sve ove kategorije davale su većinu Jugoslovena u trenutku oslobođenja, većinu koja nije bila oslabljena ni posle raskida Tita i Staljina 1948. godine: tačno je da je većina onih koji su među jugoslovenskim komunistima tada javno dali prednost Staljinu nad Titom poticala baš iz redova Srba izvan Srbije, Crnogoraca i (u manjoj meri) dalmatinskih Hrvata, ali je takođe tačno da je ovaj politički obračun (koje će tek postepeno pretvarati i u ideološku svađu) Titu doneo prećutne saveznike i iz redova sovjetofobičnih (pa i rusofobičnih) Jugoslovena. No, ova priča je za drugu priliku.

Revue d'Europe Centrale, t. II, N° 2 (1994)

12. RUSI NA BALKANU

Rusija je na Balkanu, a pogotovo među Južnim Slovenima, tradicionalno izazivala veliki strah i velika nadanja. "Pravoslavna majčica" je posebno za Srbe bila izvor najrazličitijih fantazama, od potrebe za zaštitom pred katoličkim Habzburzima, do zauzimanja za njih pred osmanskim Stambolom.

U XIX veku, međutim, dolazi do ozbiljnih promena. U beogradskom pašaluku (današnjoj "užoj" Srbiji) dolazi 1804. godine do ustanka protiv Turaka. Ustanak je uporedo bio i revolucija u ovoj zaostaloj zemlji koja polako kreće ka idealu "Etat-Nation". Mlada država, orijentalne kulture, laička i oslonjena na slobodne seljake – sitne posednike, ipak će ubrzo da otkrije kako njena sklonost ka Rusima nije uvek recipročna, otkriće i da je za ruske carske diplomate u pašaluku u pitanju "francuska zaraza u srpskoj šumi" a saznaće i da je za Rusiju na Balkanu najpreči štićenik Bugarska. Bugarska je, u borbi za lokalno prvenstvo, pošto je sedamdesetih godina XIX veka bila ruskom zaslugom oslobođena od Osmanlija, postala prvi takmac Srbije; poimanje neposredne demokratije nikako nije išlo pod ruku sa carističkim samodržavljem; i konačno, Srbija, u borbi Rusa za izlazak u topla mora, borbi za Bosfor i svemu što se naziva "istočno pitanje", morla je da se pomiri sa prednostima Bugarske.

U ratovima XIX stoleća, ruski vojnici, čak i kada su dolazili u pomoć Srbiji, ostajali su kratko i ostavljali za sobom pretežno bled trag. Poslednje epizode ove priče potiču iz Drugog svetskog rata: Srbija je htela 1941. godine ustanak protiv okupatora, ali ne i komunističku revoluciju koja bi je lišila kulta privatne svojine nad zemljom i svega što je u međuvremenu uspostavljeno kao nasleđe laičke (često i populističke) demokratije. Rusi jesu učestvovali 1944. godine u njenom oslobođenju, ali, uz radost zbog njihovog prisustva pored Titovih partizana, išao je i strah od boljševika (o silovanjima i pljačkanjima "bratske armije" da se ne govori).

Tito, ako je ikada imao uz sebe “duboku“ Srbiju, imao je u času kada se, posle 1948. godine, stao da oslobađa sovjetskog “bratskog zagrljaja“.

Sa Srbima u “dijaspori“ (današnjoj Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj) bilo je drukčije. Oni srpsku državu nikada nisu upoznali, za nju se nisu ni u jednome ratu borili, za njih je nacionalna svest usko bila povezana sa pravoslavljem (a ne sa odanošću državi), ugroženim bilo pod Osmanlijama bilo Habzburzima. U Drugom svetskom ratu, suočeni sa izborom između ustaškog noža i partizanske šume oni se u većini odlučuju za šumu, za komuniste, zapravo za Moskvu, pravoslavni “treći Rim“. Pobjeda komunista bila je najpre njihova pobjeda, komunističke privilegije bile su najpre njihove privilegije kao što su i stradanja od ustaša bila njihova stradanja. Intimno nikada nisu bili uz Tita kada se ovaj “razvodio“ od Staljina, kao što intimno nikada nisu imali razumevanja za “anarholiberalne“ pokušaje u komunističkom vođstvu Srbije s početka sedamdesetih godina. Za razliku od Srbije, koja je ruske vojnike u prošlosti viđala i ispraćala kući, oni do 1994. godine Ruse nikada nisu videli a toliko su želeli. Izlišno je dodati i da su srpska sramota i srpski zločini iz 1991, 1992, 1993. i 1994. godine najpre njihova sramota i njihovi zločini pa tek onda i same Srbije.

Dakle, ruski vojnici, u doba kada je carska Rusija bila zaista moćna, nisu imali pristupa prostoru buduće Jugoslavije. Ruskim vojnika nije bilo ni u Titovoj komunističkoj državi. Najviše čemu se Moskva mogla nadati posle Drugog svetskog rata bilo je poštovanje formule sa Jalte o podeli interesnih zona sa Zapadom na “50 osto – 50 odsto“. A komunistička Moskva je bila neuporedivo jača od ove sadašnje. U vreme “hladnog rata“, osnovna briga Zapada bila je sprečavanje pristupa Sredozemlju komunističkoj opasnosti iz crvene Moskve. SSSR je ovu blokadu pokušao da nadmudri na različite načine, uz ostalo (i na kratko) pomoću Enver Hodžine Albanije. Danas je Albanija pod američkim kišobranom a Rusija je *de facto* na Jadranu i bez Tirane. Po prvi put u istoriji.

Pokazalo se da američki ulazak u političku igru oko jugoslovenske krize jeste i ulazak Rusije na Balkan. Pokazalo se da odsustvo političke Evrope u nametanju predloga za njeno rešavanje jeste i odlazak EZ sa jugoslovenskog prostora. Pokazaće se i da je sklonost Amerikanaca ka bilateralnoj (Moskva – Vašington, bez posrednika) politici na Balkanu ujedno i početak novog rivalstva. Jednostavno, Vašingtonu je poterban partner i on ga je sebi napravio tamo gde ga je i u prošlosti imao. Vraćamo se i “crvenim telefonima“, špijunskim aferama i verodostojnim izgovorima za odsustvo američkih dolara i izgladneloj ruskoj ravnici. Pokazaće se i da

Srbija (koja se uspešno opirala odlasku na istok tokom poslednjih dve stotine godina) danas odlazi u ruke "pravoslavne majčice". Prilično dugo o demokratiji na jugoslovenskom prostoru više neće biti govora. Milošević (ali i Tuđman i Iliesku) može da odahne. *Pax Americana* – da, ali i sumrak evropskog zapada. Rata neće biti, osim ako se u rat ne računaju nove hiljade mrtvih. Biće ih, još jedno izvesno vreme, samo na Balkanu. Naravno, sve premise na kojima u zvaničnim pregovorima počivaju zapadni predlozi za rešenje jugoslovenske krize i dalje su pogrešne i na njima mira nikad neće biti. Zabluda je i verovati da će se zveckanje oružjem NATO-a zaustaviti sa lošim vremenskim prilikama nad Sarajevom pre neki dan.

Ima i nešto još važnije; danas smo bliže nego ikad prihvatanju teorije o "ograničenom suverenitetu". Naime, spoljnopolitička doktrina Kremlja u doba komunista nije bila njihova izmišljotina. Po sredi je bio kontinuitet carskog pogleda na svet: "treći Rim" jeste naslednik rimskog (vizantijskog) cara; ovaj sedi na vrhu zamišljene zemaljske piramide a pandan mu je nebeska piramida sa bogom na vrhu; po stranama ove piramide, sa različitim stepenovima suvereniteta, rapoređeni su svi ostali vladari hrišćanske vaspeljene. Tako se došlo i do Praga 1968. godine. Ideološki gledano, greh nije bi na komunistima već na "trećem Rimu". Car razgovara samo sa carevima a EZ nije postala car kao što ni svaka ponaosob od njenih dvanaest članica na carstvo neće moći da pretenduje.

Vraćamo se "Berlinskom kongresu" i "Teheranskoj konferenciji". No, kao što istorija modernog sveta uči, mesta ni za koga iz Evrope nisu rezervisana. Biće i licitacija. Daj Bože da grešim.

Svetlost, Kragujevac, 8. septembar 1994.

13. ETNIČKO ČIŠĆENJE

Etničko čišćenje, o kome je, sa ustezanjem i zakasnelo, stalo javno da se govori proteklog leta, najstrašnija je posledica prljavog rata u bivšoj Jugoslaviji. Etničko čišćenje je ujedno i osnovni cilj pomenutog rata. Zašto se na "Zapadu", kako se uobičajeno i netačno naziva samo jedan deo zapadne civilizacije, toliko dugo ćutalo o nečemu što se (da se htelo) moglo i ranije znati? Izdvojio bih dva razloga: s jedne strane, po sredi je kolektivno istorijsko sećanje, uz koje idu želja za istorijskom amnezijom (naspram sopstvene "nepodobne" prošlosti) i moralni stid zapadnog čoveka zbog vlastitog nečinjenja ili čak saučesništva, dok na drugoj strani leže puki argumenti "Realpolitik".

Ovi se argumenti, bez obzira da li su umesni, ne hrane nikakvim istorijskim sentimentalizmom, kakav je recimo "privilegovano prijateljstvo" ili "vekovna antipatija" između određenih naroda, već prvenstveno sledećim činjenicama: Srbi su ubedljivo najmnogobrojniji južnoslovenski narod (sa Crnogorcima ima ih blizu 9.000.000), to jest ima ih približno koliko Bugara pa i Grka, a Srbija, jedina iz bivše Jugoslavije, raspolaže trajnim geostrateškim vrednostima, imunim na raspad sovjetske imperije. Kroz Srbiju, naime, prolazi jedina kopnena komunikacija između Evrope i Azije, između EZ i Grčke i između Turske (bitnog američkog saveznika u NATO-u) i ostatka starog kontinenta. U Srbiji takođe, mada mu je geostrateška vrednost sve manja, postoji rudno, poljoprivredno i energetska bogatstvo. Uzgred, objašnjenje neuspeha embarga nametnutog Srbiji krije se i u njenoj relativnoj "samodovoljnosti", a ne isključivo u nedisciplini balkanskih suseda. Slično današnjim geostratezima, razmišljali su nekada rimski i vizantijski carevi, potom osmanlijski sultani pa i sâm Adolf Hitler.

Ipak, time se ne dâ tumačiti popustljivost EZ prema beogradskim nacional-socijalistima. Upravo obrnuto, geostrateški interes bi nalaagao da se Srbija spase od slike koju je rat o njoj stvorio, rekao bih – "da se spase od

sâme sebe“. Jedino tako, demokratski obnovljena, makar delimično oprana od zala koja nose srpski predznak, Srbija bi bila kadra da odgovori navedenom geostrateškom interesu za nju i da se posluži prednostima koje geostrategija može pružiti nekom narodu i nekoj državi. Bez namere da bilo koga povredim, sigurno je da bi takva promena Srbiju objektivno dovela u neuporedivo povoljniji položaj no što je sadašnji. Izlišno je i podsećati da bi tada i Srbi izvan Srbije bili u neuporedivo povoljnijem položaju no što su, na primer, danas spremne da im ponude vlasti u jednoj Hrvatskoj. Naravno, sve je to moguće – dovoljno je setiti se, ako ne postnacističke Nemačke, ono bar Maršalovog plana – pod uslovom da srpska katarza, uključujući mučno buđenje iz sna o “Velikoj Srbiji“ kao i “nirnbberške“ procese za sve učesnike rata, bude prethodno valjano obavljena. Na takve procese je pogrešno stavljati unapred nacionalnu oznaku. Dovoljno je držati se pojedinačnih optužnica – a statistika o etničkom poreklu okrivljenih ostalo će doreći. Dakle, izvesno je da bi takva Srbija, u poređenju sa drugima sa jugoslovenskog prostora, bila geostrateško mezimče.

Međutim, geostrateških razmišljanja, karakterističnih za svaku državu čije su ambicije da bude sila, u EZ nije bilo. Ništa neobično, budući da je njen, još uvek nedostignuti cilj – izgradnja “političke Evrope“. Čudno je nešto drugo: neprihvatanje očiglednog podatka da se Balkan nalazi u Evropi i da je na Evropi da se Balkanom bavi – ukoliko želi da stekne precizni politički identitet. Još mi u ušima odzvanjaju reči jednog francuskog diplomate, izgovorene u Parizu pre godinu i po dana: “Vi, Jugosloveni, skloni ste samoprecenjivanju; niko, pa ni vaša kriza, ne može sprečiti političko ujedinjenje EZ do isteka 1991. godine; jer, ne zaboravite, vi ste ipak veoma daleko“. Ne treba zamerati EZ nedostatak geostrateških procena, u času kada za njih još nije zrela. Pogotovo joj ne treba zamerati što je za nju tle bivše Jugoslavije postalo prostor unutrašnjih nadmetanja ili rivalstvo sa SAD. Uostalom, Amerikance mnogi danas, ne bez osnova, smatraju pravom opasnošću po “političku“ Evropu.

No, usudio bih se da dodam: Amerikanci, trenutno jedini sa pravom na geostrateške interese, znaju da je rešenje jugoslovenske krize moguće samo ako je celovito; oni su takođe svesni, opet ne bez razloga, da njihova krivica, u odgovornosti oko balkanskog masakra, može biti samo posle evropske; štaviše, oni su skloni da veruju i da takvo stepenovanje krivice može čak da se pokaže i korisnim – ukoliko EZ bude navedena na priznanje o vlastitoj nemoći. Uz ostalo, to je jedna od poruka njihove protivrečne misije u Somaliji. Uprošćeno, ona glasi: “Somalija – to je naš posao, a jugoslovenski prostor je, kako tvrdite, vaš ’feud’; rešite se sâmi tamošnjih

nevolja ili priznajte da niste u stanju to da učinite bez nas“. Da ne nastavljam dalje sa podrobnostima oko američkog zanimanja za Balkan, jedno Sarajevo, ipak, pre nego američke, dovodi u pitanje najpre kulturne i političke temelje na kojima Evropa počiva. Upravo u tim kulturnim i političkim temeljima Evrope širi se pukotina, ime joj je “etničko čišćenje“, koja preti rušenjem čitave evropske zgrade pre nego što se proširi i do američkih oblakodera. Reč je o upozorenju istoričara.

Međutim, pre bilo kakvih pouka istorije, valja upozoriti da na jugoslovenskom prostoru “etničkom čišćenju“ ne pribegavaju samo oni koji se izdaju za zastupnike Srba, već i oni koji tvrde da predstavljaju Hrvate pa i Muslimane. No, razlika među njima je svakako značajna i svodi se pretežno na upotrebljene metode kod jednih ili drugih, na broj izvršenih “čišćenja“ kao i na “hronološku“ i “istorijsku“ odgovornost jednih ili drugih. U tome pogledu, nažalost, “srpska“ strana je osnovni krivac (iako ne i jedini), budući da su “srpska čišćenja“ prethodila, ako ne “hrvatskim“, ono sigurno “muslimanskim“, da su “srpska čišćenja“ zamišljenih teritorija od “inorodnih“ bila neuporedivo masivnija i brutalnija i, konačno, da su imala drukčiju političku težinu s obzirom na presudnu ulogu koju je Srbija imala kako u stvaranju tako i u rastakanju Jugoslavije. U istoriji se to naziva posebnom ulogom Srbije na Balkanu, a u Realpolitici – njenom geostrateškom važnošću.

U pogledu kvantifikacije obavljenog prljavog posla, moguće je navoditi različite podatke i svi su zastrašujući. Recimo, ako se, kao najumerenija (a ima i drugih), prihvati procena da je dosada, u ratu koji u Bosni i Hercegovini traje nepunih osam meseci, poginulo sa “bosanske“ strane, dakle – pretežno iz redova Muslimana, više od 120.000 ljudi, već taj podatak pokazuje da je postotak žrtava, u odnosu na dužinu rata i broj stanovnika, veći no što je bio, na istome području i u istome stanovništvu, u Drugom svetskom ratu. Jer, u Drugom svetskom ratu, Srbi su podneli daleko najveće ljudske žrtve, ali, imajući u vidu njihov broj (oko 40 odsto stanovnika Jugoslavije), iste ako ne i veće ljudske žrtve podneli su bosansko-hercegovački slavofoni muslimani (ukupan broj žrtava u Jugoslaviji 1941-1945. iznosi nešto više od milion ubijenih). Ili drugi podatak: smatra se da je trenutno broj izbeglica iz Bosne i Hercegovine dostigao dva miliona ljudi (ima procena koje govore i o 2.600.000), među kojima je daleko najviše Muslimana. Bosna i Hercegovina je, prema popisu stanovništva iz 1991. godine, imala 4.400.000 stanovnika. Muslimana je u njoj bilo blizu dva miliona, što znači da je, u najboljem slučaju, iz Bosne i Hercegovine već izbegla trećina muslimanskog stanovništva.

Opet, da bi statistička istina bila što potpunija, evo i ovakvih podataka: iz Srbije, za koju tamošnja vladajuća stranka ne prestaje da ponavlja “da nije u ratu“, u proteklih godinu dana iselilo se u inostranstvo bar 200.000 ljudi, u ogromnoj većini srpskog porekla, sa fakultetskim diplomama i mlađih od trideset godina. Odsustvo ove “elite“ buduće Srbije, uz ostalo, dopunjuje objašnjenje uspeha srpskih “socijalista“ na izborima 20. decembra 1992. godine. Jer, osnovna pobuda pomenutog egzodusa pameti bilo je nepristajanje mladih na stvarnost nacional-socijalizma u Srbiji. U isto vreme, u Srbiju se sleglo, što iz Hrvatske što iz Bosne i Hercegovine, oko 350.000 srpskih izbeglica, listom zavedenih nacionalnim populizmom beogradskih vlasti i danas ucenjenih elementarnim strahom za vlastitu egzistenciju. Izlišno je i pominjati da je ogromna većina među njima, iako bez dokumenata o stalnom boravištu u Srbiji (istih onakvih kakvi su traženi od g. Milana Panića, predsednika “Jugoslavije“, da bi mogao da bude rival g. Slobodanu Miloševiću na predsedničkim izborima u Srbiji), dala je decembra 1992. godine svoj glas Miloševićevim “socijalistima“. I to je deo objašnjenja izbornih rezultata u Srbiji. U Hrvatskoj su, opet, prilike nešto drukčije. Lišena vlasti nad četvrtinom teritorije, suočena sa 700.000 izbeglica (uglavnom iz Bosne i Hercegovine), sadašnja vlada u Zagrebu ima dva savršena alibija za sopstvenu fašizaciju i nesposobnost: “kako govoriti o demokratiji dok je deo Hrvatske okupiran od Srba“ i “kako govoriti o ekonomskim uspesima dok izbeglice pritiskaju državni budžet“ (izbeglice čine skoro šestinu stanovništva današnje Hrvatske).

Po sredi je tek nekoliko primera koji, ipak, zahtevaju i jednu načelnu dopunu, tačnije odgovor na pitanje šta se podrazumeva pod “etničkim čišćenjem“? To je izuzetno važno, jer tek onda bi se mogla proveravati i eventualno osporavati tačnost zaključka koji proističe iz nedavnog izlaganja g. Lorensa Iglbergera, američkog državnog sekretara. Govoreći o Bosni i Hercegovini, Iglberger je, naime, naveo sedam imena, neposredno optuženih za zločne protiv čovečnosti i tri imena, posredno odgovorna za iste zločine. Ako se sledi statistički pristup, dobio bi se podatak da je pet sedmina neposredne krivice na srpskoj strani kao i da su posredni krivci isključivo Srbi (Iglberger je naveo g. Slobodana Miloševića, Vojislava Šešelja, vođu ultranacionalističke političke i paravojne organizacije SRJ, *de facto* kloniranih “socijalista“, kao i Radovana Karadžića, samozvanog predsednika samozvane “Srpske republike“ u Bosni i Hercegovini). Odgovor je zanimljiv jer pokazuje da “etničko čišćenje“ u prvome redu pripada zločinima genocida, onako kako ih je definisala

Konvencija o prevenciji i kažnjavanju zločina genocida iz 1949. godine (stupila na snagu u međunarodnom pravu 1951. godine). Ali, to nije sve, budući da, za istoričara makar, nije lako razdvojiti u prošlosti “etničko čišćenje” od “razmene stanovništva” ili “progona”. Isto tako, veoma teško je prihvatiti kao dovoljnu formulaciju iz pomenute Konvencije u kojoj se, među žrtvama genocida, navode “nacionalne, etničke, rasne i verske” grupe, no ne i “političke”. Ova poslednja grupa je za istoričara utoliko važnija, budući da on zna da se u prošlosti politički stav najčešće artikulisao kroz versku ili etničku razliku, a sasvim sigurno ne kroz nepostojeće radikalne, socijalističke, demohrišćanske i ine političke stranke.

Da podsetim: zapadna civilizacija je rođena i razvijala se u znaku ambivalentnog stava prema “etničkom (verskom) čišćenju”, “progonu inorodnih” i “razmeni stanovništva”. Uvek je s jedne strane stajao moralni stid a sa druge hipokrizija, etnička (verska) isključivost i istorijska naviknutost. Da je tako, svedoče već Sveto Pismo, Jevreji i prvi hrišćani. O istome svedoči i Velika seoba naroda, započeta oko 375, pomeranjima Gota, a završena krajem IX veka dolaskom Mađara u Panoniju. Vizantinci su se smatrali Rimljanima i, u skladu sa običajima Rimskog carstva, nadnacionalnog i univerzalističkog pogleda na svet, često su pribegavali prisilnim i masovnim kolonizacijama, pa i onome što bi se danas nazvalo “razmena stanovništva”. Tako se dogodilo da se Sloveni nađu u Maloj Aziji a Jermeni u Makedoniji. Ni jednih ni drugih tamo odavno više nema. Ako je Vizantija bila “drugi Rim”, Moskva se nazivala “trećim Rimom”. Staljin je dosledno preuzeo tu ideologiju i, možda bi se tako, bolje nego uobičajenim gresima boljševika, dala objasniti masovna i nasilna seljenja stanovništva u sovjetskoj Rusiji. Ako se ovim “razmenama stanovništva” dodaju progoni i likvidacija miliona sumnjivih građana, Staljin onda zaista potvrđuje hipotezu prema kojoj ga je u zločinima rukovodio nadnacionalni univerzalizam rimskog cara a ne boljševička isključivost. Uzgred, primer sa Staljinom potvrđuje da je veoma teško odvojiti “etničko” od “političkog čišćenja”. Jer, šta je budućnost svake totalitarne ideje, pa i one koja je na delu u Srbiji, ako ne težnja za čistotom podanika i proizvodnja neprijatelja.

Vraćajući se na jugoslovenski prostor, podsetiću na dve izjave. Prva je data pre dve godine i potiče od sadašnjeg predsednika Hrvatske, g. Franje Tuđmana, koji je sa olakšanjem javno konstatovao da “mu žena, srećom, nije ni Jevrejka ni Srпкиnja”. Potcenjivanje ove izjave značilo bi i zatvaranje očiju pred činjenicama kakve jesu Le Pen ili grčko zakonodavstvo koje, u jeku propagande za Matriht, odoleva Evropskoj zajednici, držeći se principa verske države i podele njenih stanovnika na građane prvog i

drugog (nepravoslavnog) reda. Druga izjava je, međutim, nešto složenija, jer samo delimično pripada političkoj svesti dok se njen pravi sadržaj krije u podsvesti evropskog kolektivnog sećanja. O čemu je reč? Sonja Karadžić, ćerka samozvanog "srpsko-bosanskog" predsednika, po zanimanju folk-pevačica, nedavno je u Beogradu izjavila da, u poređenju između Srbije i "republike" njenog oca u Bosni, postoji očigledna prednost na štetu Srbije. U "srpskoj republici" u Bosni, naime, ne živi više niko drugi do Srbi, dok u Srbiji jedna trećina stanovnika nije srpskog porekla. Isto tako, u Srbiji vlada "lažni kosmopolitizam", što nije slučaj sa "republikom" njenog oca, a Beograd je, kao evropskim duhom zadojena metropola, oličenje te poštasti. Gospođica Karadžić, dajući prvenstvo "patrijarhalnom" mitu, u osnovi dokazuje da, baš kao u Srednjem veku, ni danas nije iščezao problem koji je tištao svakog evropskog viteza.

Taj se problem zove *grad*. Na njega odgovor nije davala ni hrišćanska vera, neprestano se kolebajući između Jerusalima i Vavilona. Grad je privlačan i moralno nedovoljno pouzdan za čoveka "šume". Građani se ne bave "muškim" poslovima, teže identitetu koji nije plemenski, nisu pouzdani ni kao vernici – već i zato što su poslovi kojima se bave često sumnjivi hrišćanima. U prome redu mislim na trgovinu a pogotovo na bankarstvo. Stoga, grad se mora silovati: "les castels pris, les citez fiolez" – kaže se u "Chanson de Roland". Cilj silovanja je, nažalost, nedostizhan: osvajanjem se može steći sve, izuzev gradskih navika. Vilarduen, opisujući krstaško osvajanje Carigrada 1204. godine, samo potvrđuje ograničenja takvog silovanja: "car ceux qui avaient été dans la pauvreté étaient dans la richesse et le luxe" (u vezi sa ovim, dobro bi došlo ponovo da se zaviri u ono što su, u Francuskoj, svaki na svoj način, pisali Žak Le Gof i Žorž Dibi). Opravdanje silovanja je, dakle, duboko prožeto željom da se bude dobar hrišćanin, ali prava pobuda je ipak "kulturološka". Zašto govorim o svemu ovome? Zato što je danas u Sarajevu na delu još jedan (možda i opasniji) rat, rat između "grada" i "šume". U tome ratu, "grad" ne brani jedna nacija, već njegovi građani, a pogotovo ga ne brani fantomska vlada Alije Izetbegovića. No, opasnosti prete i Beogradu i Zagrebu. Jer, ko su 200.000 mladih ljudi iz izbegle "elite" Srbije, ako ne stanovnici "grada"? Ko su izbeglice u Beogradu i "protagonisti" hrvatskog patriotizma i "nove kulture" u Zagrebu, ako ne ljudi "šume"?

Ukoliko bi svet danas branio Sarajevo, branio bi građansku Evropu a ne pomenutu fantomsku vlast. Ukoliko bi svet danas pokazao vlastima u Zagrebu da "nova kultura" nije evropska kultura, branio bi građansku Evropu. Ukoliko bi svet danas pomogao demokratske promene u Srbiji,

pomogao bi objavljivanju evropske Srbije. Promene u Beogradu su ključ za rešavanje jugoslovenske krize. Zaustavljanje klanice u Bosni i Hercegovini je samo zamrzavanje stanja u iščekivanju tih promena. U suprotnom, uskoro će se, u gradaciji najnovijih jugoslovenskih ratova, nadahnutih najpre voljom beogradskih nacional-socijalista, pojaviti još jedan, najstrašniji – srpsko-srpski rat. Posle dečije ratne igre u Sloveniji, zatim ratnih užasa u Hrvatskoj i prave klanice u Bosni i Hercegovini, uz mogućnost novih sukoba na Kosovu, u Sandžaku, Makedoniji, Vojvodini ili Crnoj Gori, na kraju bi došao srpsko-srpski rat. Bio bi to delimično rat “grada” i “šume”. Mala je uteha što bi takav rat pokazao da nacional-socijalisti ne moraju da vode samo krstaške pohode protiv “nevernika” nego da su kadri i na oračun sa “unutrašnjim neprijateljima”. Mala je uteha što bi takav rat pokazao da su srpske vlasti, pošto su prethodno od Srba, žrtava ustaškog genocida u Drugom svetskom ratu, napravili kolektivne krivce naspram svih južnih Slovena, uspele da dokažu u praksi da “čišćenje” u svojoj suštini nije nikada “etničkog” već “ideološko”. A, ako takvi argumenti ne vrede, ponovo pozivam na geostrategiju i njome nadahnute analize koje kazuju da je Srbija najvažniji činilac na Balkanu, da ona mora biti jaka i, da bi bila jaka, mora najpre biti demokratska.

Bez oznake gde je i kada objavljeno

14. SREBRENICA

Čemu govoriti o stidu? I po koji, već, put? Čemu se uvek tužiti na Evropu koja, jednostavno rečeno, nije htela da upozna deo svoje teritorije nazvan jugoslovenskim prostorom; koja nije htela da prepozna vlastitu sudbinu u opstanku Bosne i Hercegovine, još do juče žive? Danas je prekasno za stid, kao i za Evropu. Barem je prekasno za određenu Evropu. A posledice toga su mračne: pošto su, sveukupno gledano, profesionalni tumači građanske, demokratske i laičke Evrope izgubili igru, nema nam druge do da sačekamo nove političke gospodare i "staratelje" pristigle bilo iz evropske prošlosti, bilo sa vanevropskih prostora. Što se ovih drugih tiče, niko im ne može prebaciti da ne poštuju pravila igre ili nemaju strpljenja s Evropskom Unijom (videti moj članak "Pax americana" u *El Pais*-u od 3. marta 1993, kao i "Rusi na Balkanu" u *Le Nouveau Quotidien*-u od 1. marta 1994).*

A ipak, ovde se i dalje neumorno ponavljaju tobože realistički zaključci i netačna opšta mesta koja preplavljaju stari kontinent, njegove ministarske kabinete, strateške centre i kolumne urednika, samozvanih stručnjaka za ova pitanja. Treba li i dalje tvrdoglavno dokazivati njihovu besmislenost i podsećati na to da ovakva bezbrižnost može biti pogubna za svaku od evropskih zemalja? Bilo bi nužno, pre svega, izneti neke zaključke o nedavnim događajima: 1) pad Srebrenice je smrtni udarac za UN (one će ubuduće politički i vojno moći da dejstvuju jedino pod paskom Sjedinjenih Država); 2) zauzimanje ovog grada i okolnosti pod kojima se to odigralo samo će ojačati u evropskoj diplomatiji odavno prisutnu težnju, koja ide na ruku Vašingtonu, da se bosanska stvar svede na muslimansko pitanje (u najboljem slučaju, da se Bosna i Hercegovina izjednači sa Saudi-Arabijom);

* Vidi u ovoj knjizi.

3) posle pada Srebrenice teško da se može sprečiti ukidanje embarga na oružje, nametnutog Bosni i Hercegovini u ime UN i na osnovu nikad jasno artikulisanih političkih predloga EU.

U takvom kontekstu, stvaranje Snage za brzo reagovanje (SBR), kao i nedavne izjave francuskog predsednika, zaslužuju mali dodatni komentar. Već dva meseca se govori o toj SBR a da se, pri tom, ne vodi računa o teškoćama koje njeno osnivanje podrazumeva, čak i na semantičkoj ravni. Naime, veliki deo evropskog javnog mnjenja objektivno je izmanipulisan pošto, zasad, nije reč o snazi (ima svega nekoliko hiljada vojnika), ne vidi se protiv koga ona treba da reaguje (da li protiv armije generala Mladića, povlašćenog sagovornika Evropljanâ čim dođe do nove otmice plavih šlemova?; ili protiv hrvatskih gospodara zapadne Hercegovine?; ili protiv bošnjačke armije čiji legitimni cilj ostaje oslobođenje zemlje svim sredstvima?) i, najzad, ta je snaga svakojaka samo ne brza, s obzirom na zakašnjenja koja su se događala posle njenog raspoređivanja na Balkanu.

Sa svoje strane, mada je imao hrabrosti da ispravi stav zvanične Francuske prema jugoslovenskoj krizi i mada je nastupio odlučnim tonom, g. Širak¹ je uspeo jedino (i odvažno) da pokaže koliko je duboko evropsko razilaženje oko ovog pitanja i koliko je kobno nepostojanje francuske strategije. Implicitno, moguće je da posledica ovoga bude poziv američkom Kongresu da se upusti u rešavanje jednog problema po definiciji evropskog, i to na njemu svojstven način i njemu svojstvenim klišeima, što znači rešavanje krize prostim ukidanjem embarga i izjednačavanjem bosansko-hercegovačkih muslimana sa bliskoistočnim. Još na samom početku krize Vašington je, opravdano ili ne, definisao svoje prioritete i područja: demarkaciona linija je Tirana-Skoplje-Ankara. Moskva se pak, delimično zahvaljujući Amerikancima i mitu o pravoslavnoj solidarnosti, dokopala Sredozemlja i "toplog mora" (po prvi put u svojoj istoriji i u času kad je Rusija slabija nego ikad). Mada nije izrazio otvoreno neslaganje sa EU, Bon je ipak hteo da se potvrdi u svojoj ulozi političkog aktera posle pada berlinskog zida; Nemci su sebi obezbedili zonu uticaja, i neposrednog (Hrvatska i Slovenija) i posrednog (nemačka marka je nacionalna moneta čak i u Srbiji). U svim tim zamislima nije ostalo mnogo mesta ne samo za Francusku (čiji je angažman nesrazmeran postignutim rezultatima), nego ni za EU u celini.

¹ Predsednik Francuske.

Da li je, u tim okolnostima, moguće zaustaviti dalje uvećanje štete? Naravno da jeste, ali pod uslovom da se najzad deluje u skladu s realnošću kakva postoji na području bivše Jugoslavije i, posebno, Bosne i Hercegovine: a tu su Muslimani daleko najveća žrtva pokolja; oni nipošto ne žele da ih izjednačavaju ni sa Saudijcima ni sa Magrebincima; do srži su Evropejci i jedino kao Evropejci, laičkog opredeljenja, u multietničkoj državi, mogu preživeti na Balkanu (tu činjenicu, uprkos radikalima u sopstvenim redovima, oni smatraju nekom vrstom aksioma). Zatim, svako rešenje krize mora biti globalno (takvo da uključuje predloge za Hrvatsku i Srbiju); to rešenje se mora temeljiti na načelu nenarušivosti granica između država-naslednica bivše Jugoslavije; ako bi Evropa ovo jasno i glasno kazala, odmah bi pridobila mnoge saveznike za taj svoj stav. Osim toga, trebalo bi lokalnim vlastima u Hrvatskoj i Srbiji nametnuti primenu različitih formula političke autonomije za srpsku manjinu u Hrvatskoj i albansku na Kosovu, i dati razne vrste jemstva ostalim manjinama (na primer, mađarskoj u Vojvodini), prema već postojećim merilima unutar EU. Nikada ne treba smetnuti s uma da je ključ krize u Beogradu i da Srbija, u velikoj meri baš “zahvaljujući” EU, nema nikakvu političku alternativu za totalitarni Miloševićev režim. Drugim rečima, bilo bi dobro da Evropa javno naznači osobe u Srbiji i Hrvatskoj koje bi rado videla kao svoje sagovornike. Što se tiče Srbije, bilo bi neophodno podržati stvaranje jednog “trećeg puta” kojim bi bio izbegnut izbor (kakav sada postoji) između većeg i manjeg zla (s jedne strane Milošević, a s druge njegova “duhovna čeda”, veći “jastrebovi” nego što je on sam). Da bi se zaustavio dalji evropski krah, zašto ne početi time što bi se dala podrška Haškom tribunalu ili promenila terminologija u štampi tako što će se reč “sprski” zameniti rečju “četnički”, “muslimanska armija” zameniti “bosanskom armijom”, a izraz “hrvatski nacionalisti iz Hercegovine” izrazom “hercegovačke ustaše”? Naravno, to ne bi bilo dovoljno. Pre svega, mora se platiti račun za to što je vaskrsela jedna politizovana Evropa. Nažalost, taj račun nije samo diplomatski. On je visok, ali će sutra biti još viši.

Bez naznake datuma i mesta objavljivanja
(Prevela s francuskog Ana A. Jovanović)

15. FRANCUSKA I BALKAN: SUOČAVANJE SA ISTINOM

Istorijski posmatrano, Francuska je na Balkanu, ili još preciznije – na jugoslovenskom prostoru, ostavila za sobom dva značajna traga. Prvi od njih duguje se kratkotrajnom prisustvu (1809-1814) Napoleonove uprave nad “ilirskim provincijama” (nad Dalmacijom, Hrvatskom, Vojnom Krajinom, Slovenijom). Oslobodiši se od Habzburga i Mletaka, ove su pokrajine tada bile u prilici da se po prvi put upoznaju sa prednostima Građanskog Zakonika, sa razdvajanjem crkve i države, sa ukidanjem feudalnog poretka, sa školskom nastavom na narodnim (slovenskim) jezicima, rečju – sa laičkim društvom i sa građanskim duhom. Neposredna posledica bilo je buđenje nacionalne svesti koja će se docnije, u ovome ogranku Južnih Slovena, izraziti kroz rađanje jugoslovenske ideje. Kada je po sredi drugi trag, o njemu se ne može govoriti pre početka dvadesetog stoleća, to jest ne pre nego što su se Pariz i Beograd međusobno politički zbližili. Posle 1903, Srbija, dotle u zavisnosti od germanskog bloka (od Austro-Ugarske, odnosno od Berlina), koji je tradicionalno bio obuzet Istočnim pitanjem, postaje za Pariz ozbiljan protivteg svakoj opasnosti i pretnji po istočne granice francuske države. Tokom Prvog svetskog rata (koji će podjednako obeležiti kolektivno sećanje kako “duboke” Srbije tako i Francuza), pomenuta bliskost preobraziće se u “privilegovano prijateljstvo” između dve države kao i u iskrenu zahvalnost Srbije Francuskoj. Premda svedena na Srbiju, a ne na celinu srpskog naroda (čija je jedna trećina 1914. živela u Austro-Ugarskoj, znači sa protivničke strane ratnog fronta), ova su osećanja i danas još uvek veoma snažna.

Po okončanju “Velikog” (Prvog svetskog) rata, “bratstvo” sa Srbijom biva ustoličeno kao jedan od temeljaca na kojima počiva spoljna politika Pariza i francuska geostrategija “dugog trajanja”: Srbija, čija je uloga u stvaranju Jugoslavije bila presudna, raspolaže najvažnijom

teritorijom na Balkanskom poluostrvu i, štaviše, ona je u posedu jedine suvozemne komunikacije između Evrope i Bliskog istoka (nekadašnji “carski drum”); konačno, Srbi su najmnogobrojniji južnoslovenski narod. Gledano iz Pariza, u međuvremenu stvari jedva da su se promenile. Krajem XX stoleća, Francuska ostaje i dalje geografski hendikepirana u odnosu na Balkan (ovaj je hendikep samo još više naglašen posle pada Berlinskog zida), baš kao što je i njen ekonomski uticaj na ovome poluostrvu i dalje pretežno marginalan. Još uspešnije nego u prošlosti, savremenoj Nemačkoj polazi za rukom ne samo da u bivšoj Jugoslaviji nametne vlastiti kapital i vlastitu tehnologiju, nego je, povrh svega, DM uspeo da bude prihvaćen i kao istinska nacionalna moneta u svim državama-naslednicama jugoslovenske federacije. U poređenju sa Francuskom, čak se i susedna Italija bolje drži na Balkanu, na kome je, uz privredno prisustvo, uporedo itekako znala da “proda” izvestan broj svojih kulturnih “proizvoda” (“kulturnih” u širokom značenju ovoga pojma). Osovinom Tirana-Skopje-Ankara Amerikanci su omedili strateški interes Vašingtona a, kada je reč o Rusiji, ova se, prvi put u svojoj istoriji, domogla na Balkanu mediteranskog zaleđa (uzgred, zahvaljujući Vašingtonu) gde se spretno služi kartom “slovensko-pravoslavne solidarnosti”.

Dakle, “navijači” Francuske u bivšoj Jugoslaviji mogu jedino biti u Srbiji i, izvan nje, svi na jugoslovenskom prostoru koji su još uvek osetljivi na zračenje otadžbine Povelje o pravima čoveka. Nesporno je da se, u traganjima za rešenjem jugoslovenske krize, Pariz založio više no iko iz međunarodne zajednice. Ali, uprkos naporima, Francuska je, čini se, pred političkim neuspehom: bojim se da, podržavajući trenutnu vlast u Beogradu, francuska diplomatija nije svesna da ta vlast, u slučaju da bude primorana da bira, Moskvi daje prednost nad Parizom, Vašington pretpostavlja Parizu, čak i Bon u tome slučaju ima prednost nad francuskom prestonicom. Sa druge strane, opet, nastojeći na podeli teritorije u Bosni i Hercegovini, zasnovanoj na etničkoj ekskluzivnosti i potkrepljivanoj prividom vojnih uspeha, Pariz nije ništa činio do što je ojačavao postojeće režime – kako u Beogradu tako u Zagrebu i (u manjoj meri) u Sarajevu. Time se Francuska lišavala naklonosti bosanskih i hrvatskih demokrata, koji umeju da razlikuju agresiju čije su žrtve od odbrane njihovih domaćih vlasti. Svojim pristupom Pariz ništa nije pomogao ni “srpskim interesima”: isključivo primera radi, dovoljno je navesti da, bez obzira na 70 odsto teritorija u Bosni i Hercegovini 25 odsto u Hrvatskoj pod kontrolom srpskih nacionalista, “nacionalni zadatak” je savršeno obavljen; u poređenju sa prilikama od pre četiri godine, Srba ima danas u Hrvatskoj i u Bosni i

Hercegovini jedva polovina od broja kojim su raspolagali pred početak klanice. Demografska katastrofa za ostale, a u prvome redu za bosansko-hercegovačke Muslimane, ona je ništa manje i za Srbe.

Iznetoj slici svakako valja dodati i snaženje autoritarnih ako ne i fašističkih (kao u Hrvatskoj) tendencija na raznim stranama bivše Jugoslavije. Pogotovo treba upozoriti na opasnost od građanskog srpsko-srpskog rata koji bi, ukoliko do njega dođe, premašio sve dosad viđene strahote. U pitanju je sređivanje računa koje bi, kako se nagoveštava, zapravo bilo obračun između “zla i gorega”: s jedne strane našla bi se Miloševićeva vlast (koju su neke zapadne diplomatske kancelarije uobičajile da nazivaju “golubovima”) sa njenim nevoljnim saveznicima (ostacima “normalne” opozicije), dok bi, na drugoj strani bili Miloševićevi “duhovni” izdanci (ekstremističke stranke, deo pravoslavne jerarhije, vođi mafije, itd.). U takvome kontekstu, nedavna otmica “plavih šlemova” bila je, pre nego izazov međunarodnoj zajednici, najpre upozorenje gazda sa Pala upućeno Beogradu. Drugim rečima, Karadžić i njegova bratija, u “njihovome bekstvu unapred”, objektivno imaju samo jedan izlaz: da se nametnu i stave na čelo pomenutih pobunjenika protiv Miloševića. Na papiru, ali jedino na papiru, Milošević izgleda kao pobednik i pre početka dvoboja. No, beznađe srpskih izbeglica iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine kojima je Beograd predugo manipulisao, poreklo ljudi u uniformi (od kojih većina jeste rodom iz krajeva izvan Srbije), tradicionalno podvojeni stav Srbije prema sunarodnicima otuda i naročito nelagodnost svih Miloševićevih protivnika koji bi sada morali sa njim da se poistovete, da se identifikuju sa ovim novopečenim “mirovnjakom” – sve to (i još štošta drugo) pokazuje da je rezultat dvoboja još uvek neodlučan.

Naravno, Pariz je dužan da pregovara sa onima koji u bivšoj Jugoslaviji raspolazu vlašću. Međutim, bilo bi neophodno da Francuska, uporedo, stavi do znanja i čemu (i kome) je sklona: demokratskoj alternativu u Hrvatskoj, građanskim i višenacionalnim snagama u Bosni i Hercegovini (dakle, ne ni “zlu” ni “gorem od zla”). To su jedini francuski prijatelji na Balkanu. Parizu bi, tako, pošlo za rukom da se izdvoji (bez nesolidarnosti) od klišea kojima se dosada služila međunarodna diplomatija. Sve to, uz podvlačenje privrženosti globalnom rešenju, poštovanje nasleđenih granica između država-naslednica bivše Jugoslavije, uz zaštitu političkih autonomnih prava za nacionalne manjine u Hrvatskoj i u Srbiji, braneći podjednako višenacionalna i građanska obeležja Bosne i Hercegovine. Prihvatanje iznetih načela moralo bi biti nagrađeno postupnim (ali i osiguranim) ulaskom u Evropsku uniju, za šta bi Francuska bila jamac.

Danas, u proširenoj Uniji, Parizu su potrebni politički prijatelji. Ukoliko se na jugoslovenskom prostoru ne potruži da ih nađe, ima i drugih (evropskih i vanevropskih) “tutora” i drukčijih scenarija...

Za Francusku su na Balkanu iskušenja ogromna i o njima valja glasno progovoriti. Recimo, Pariz se nije poslužio okolnošću što su bosansko-hercegovački Muslimani bili prosto “osuđeni” da budu više Evropljani i više privrženi “svetovnom” konceptu društva nego što je to većina stanovnika starog kontinenta. A bili bi još koliko korisni kada, u Francuskoj, njenim vlastitim državljanima poreklom iz Magreba, treba danas pružiti neku drukčiju budućnost umesto getoa i recepata koje FIS predlaže. Ponovo sasvim nepristrasno posmatrano, takav stav samo je išao na vodu FIS-u i njegovim ciljevima. Po Francusku je još važnija činjenica da je Bosna i Hercegovina, onakva kakva je bila (nadam se da je nešto od toga u njoj još ostalo) pre pakla u kome se našla, predstavljala jednu od retkih potvrda modela Države-Nacije (Etat-Nation), upravo onakvog modela kakav je primenjen u Francuskoj. Podržavajući načelo “jedna nacija – jedna vera – jedna partija”, načelo koje su u više navrata javo ohrabrivale različite političke ličnosti iz međunarodne zajednice (pa i iz Francuske), ruše se sâme osnove na kojima počiva društvo zemlje Povelje o pravima čoveka, prosto kao da se želi pokazati da je modelu istekao rok upotrebe. Ipak, najvažnije je sledeće: Francuskoj, naročito pošto je Berlinski zid srušen, osporava se njena uobičajena uloga prvog govornika u ime Evropske unije. U takvim okolnostima, eventualni odlazak francuskih “plavih šlemova” iz bivše Jugoslavije, bez obzira na njegovu privlačnost u očima francuskog javnog mnjenja, koje je danas i sklono osetljivosti i podložno izolacionističkoj demagogiji, označavo bi ujedno i trajno povlačenje Francuske sa međunarodne pozornice. U tome slučaju, Francuska bi mogla da se pretvori u zemlju poput jedne Holandije. Ali, nevolja je što Francuska nije napravljena da bude kao Holandija. Na jugoslovenskom prostoru bilo bi onih koje takav ishod ne bi baš razalostio. A bilo bi ih i izvan ovog prostora.

Bez naznake datuma i mesta objavljivanja

16. EVROPSKA ZIMA

Zima je u pojedinim krajevima Evrope žestoka. Hladnoća je, recimo, izuzetno velika u Skandinaviji a sneg zna i Švajcarce katkada da iznenadi. Ali, nije reč o zimi u Evropi već o evropskoj zimi. Ova se danas potvrđuje u punom sjaju prilikom pregovora oko GATT-a. Međutim, hladni zimski vetar duva odranije i sa sasvim druge strane. Jugoslovenska kriza je svakako pokazala da političke Evrope još uvek nema, no pokazala je i štošta drugo: prvo, da interesi SAD i EZ nisu više bezuslovno konvergentni, zatim je pokazala da EZ, ukoliko uopšte iskreno želi da se pretvori u složni politički tim, mora da razmišlja u istorijskim i političkim a ne samo ekonomskim koordinatama i, konačno, pokazala je svaka ponaosob od zemalja-članica EZ da ima pred sobom drukčije alternative osim one koju nudi (sve savršeniije) Zajedničko tržište. Da se vode logikom koja preteže u EZ, Amerikanci, na primer, nikada ne bi ni pomislili na ekonomsku (a u budućnosti izvesno i političku) uniju sa Meksikom. Kao što nikome u zvaničnom Parizu ili Bonu ni na pamet trenutno ne pada da bi Poljska ili Rusija hitno valjalo da postanu članice EZ. A nacionalni bruto proizvod je u SAD viši nego što je, recimo, u Francuskoj, odnosno on je niži u Meksiku no što je, na primer, u Mađarskoj. Razume se, EZ ništa slično nije bila nikada spremna da ponudi niti bivšoj Jugoslaviji niti bilo kojoj od njenih nekadašnjih federalnih jedinica.

Jugoslovenska kriza a, ubrzo i užasni ratovi, zatekli su EZ bez pravih odgovora. Nedostatak zajedničkih evropskih političkih interesa, neznanje o jugoslovenskom prostoru, kriza vođstva u sâmoj zajednici (koju je, zapravo, rodilo rušenje berlinskog zida a ne jugoslovensko ratište) – sve to je dovelo do višestrukih posledica. Među njima, dve su najvažnije: prva je neprestano gubljenje autoriteta EZ u državama koje nisu njene članice u korist bilo fantazama o nacionalnoj samodovoljnosti bilo okretanja drugim “sponzorima“ (SAD, u prvome redu), dok je druga rađanje neverice u krilu

same EZ o sposobnostima njene političke evolucije na važećim premisama. Ničemu ne služi zatvaranje očiju pred sondažama koje uporno upozoravaju da je jugoslovenska kriza (to se iskazalo već u Danskoj, na prošlogodišnjem referendumu oko prihvatanja ugovora iz Maastrichta) jedan od prvih činilaca rastuće neverice u pomenutu evoluciju, kao što se ne menja ništa bitno ukoliko se konstatuje da jugoslovenska kriza nema isto mesto u skepsi Nemaca (uz ostalo, zaokupljenih vlastitim dilemama oko opravdanosti ostvarenja jednog uporednog "germanskog komonvelta") ili Francuza (koji, sa izuzetkom Magreba, tradicionalno malo imaju radoznalosti za okruženje njihovog heksagona).

Naravno, ono što se danas zbiva u bivšoj Jugoslaviji niti je bilo neizbežno niti je rat u njoj nemoguće zaustaviti. Takvih ratova, uostalom, u istoriji nikada nije bilo. Međutim, da bi do rešenja došlo, nužno je promeniti polazišta kako o budućnosti Evrope tako i o prirodi sukoba u bivšoj Jugoslaviji – a da takvih promena u poslednjih nekoliko godina nije došlo. Koja su to polazišta – u više navrata je uzalud govoreno: priznanje postojanja jugoslovenskog prostora (ne i poziv na objavljivanje Jugoslavije), istorijski starijeg i dugotrajnijeg od istoimene države; priznanje "globalnosti" krize koju nije moguće rešavati osim "en bloc" (za Srbiju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu); priznanje nasleđenih i nesavršenih (nasleđenih) granica među državama naslednicama bivše Jugoslavije uz njihovo praktično relativizovanje; priznanje činjenice da je ključ za rešenje krize u Beogradu, potom u Zagrebu, ali ne i u Sarajevu gde je reč isključivo o posledicama a ne o uzrocima; svest da Hrvatska neće nikada dobiti mir bez priznanja političke (teritorijalne) i kulturne (personalne) autonomije za Srbe u njoj; svest da Srbija mora biti složena država u postojećim granicama, sa tri ravnopravne političke celine ("uža" Srbija, Vojvodina, Kosovo); najzad, svest da neminovna federalizacija Bosne i Hercegovine može biti izvedena jedino u sferi političkih ustanova a ne na geografskim kartama (dvodomi parlament, sa domom nacija i domom građana, kao i sa pravom veta obezbeđenim svakoj od tri nacionalne delegacije). Kako se približiti ovakvom "globalnom" rešenju – takođe je u raznim prilikama podsećano: koordinisanom akcijom EZ, Vašingtona i Moskve, gde bi težište vojne prinude na prekid sukoba u Bosni i Hercegovini počivalo na Amerikancima (u saglasnosti sa Moskvom) a politički predlozi bili zadatak Evropljana. Nažalost, sve dosada bilo je drukčije, iako nije moralo biti.

Sudbina Makedonije jednostavno se protivi fatalistički nastrojenim analitičarima jugoslovenskog prostora. Makedonija je i sama, u trenutku raspada Jugoslavije, bila suočena sa drevnim pretenzijama beogradskih

nacionalista na "Južnu Srbiju". Uporedo, daleko od toga da je bila imuna na vlastiti nacionalizam, čije poreklo valja tražiti u okolnosti da je reč o istorijski "mladome narodu" (u modernom smislu). Isto tako, Makedonija je suočena i sa postojanjem skoro 30 odsto stanovnika ne-makedonskog porekla (pretežno Albanaca). Ipak, vlada u Skopju uspela je da održi mir na granicama sa Srbijom, uspela je da manje-više stekne međunarodno priznanje (premda je Makedonija bila poslednja koja je pomogla raspadu Jugoslavije), uspela je i da ekonomski lakše preživi šok nestanka Titove federacije nego što je to pošlo za rukom ostalim republikama (iako je, među svim nekadašnjim jugoslovenskim federalnim jedinicama, bila najviše "sovjetizovana" i neosporno najsiromašnija). Skopju je ovo uspelo u izuzetno nepovoljnom okruženju (Beograd, Sofija, Atina, Tirana), u kome nijedan od suseda nije odoleo da prema Makedoniji ne uputi bilo pogled osporavanja bilo otvorenog teritorijalnog apetita (koga nisu lišeni ni makedonski nacionalisti), uz pomoć Ankare, alias Vašingtona. Eto i objašnjenja za američko prisustvo u Makedoniji, bez obzira na jugoslovensku krizu, ali i dokaza da su demokratija i politička pamet na Balkanu ipak isplativi.

Primer Makedonije je zanimljiv jer pokazuje da je, uz stvarnu evoluciju demokratskih ustanova u njoj, bila potrebna samo još i zaštita jednog od mogućih spoljnih "tutora" (SAD), pa da se strahote građanskog rata izbegnu. U Bosni i Hercegovini takvu zaštitu Vašington, vođen svojim geostrateškim prioritetima, nije bio spreman da pruži, EZ očigledno za ulogu "tutora" nije bila zrela i došlo se do velike "Palestine" u srcu Evrope kao i, po prvi put u modernoj istoriji ovoga kontinenta, do prave opasnosti od politizovanog islama. Jer, ako su igde na svetu postojali muslimani odani laicizmu i evropskim tradicijama – bilo je to u Bosni i Hercegovini. Bojim se da, u neizmenjenim okolnostima, neće biti još dugo tako.

Geostrateški značaj Srbije bio je, opet, presudan u popustljivosti prema tamošnjim populistima. Posledice su po Evropu, a rekao bih – prvenstveno po Francusku (kao njenog osnovnog političkog "speaker-a"), bile negativne: Pariz nikada neće uživati puno poverenje sadašnjih vlasti u Beogradu (u tome pogledu, želje srpskih "socijalista" su najpre okrenute nekakvoj drukčijoj Moskvi) a, odbacivanjem mogućnosti podrške sve slabijoj demokratskoj alternativni u Srbiji, uveliko je ugrozio i mit o privilegovanom prijateljstvu dva naroda (tačnije, po sredi je bliskost Srbije i Francuske a ne Srba i Francuza). Pariz ne može kod beogradskih populista izazvati ni strah pred jačim, kakav mogu izazvati Amerikanci, a ne može ni podstaći potrebu za ekonomskim "sponzoringom" kakvu kod Srba uvek

bude Nemci (četiri petine industrije u Srbiji je neposredno komplementarno sa nemačkom ekonomijom). Dakle, Pariz u ovome času gubi na obe strane: i kod vlasti i u ostacima demokratske Srbije.

Ostatak jugoslovenske priče zvuči poznato: predstojeći izbori u Srbiji (19. decembra) biće novi (verovatno i najveći) statistički trijumf “socijalista” (apsolutna većina), verovatno skidanje embarga pokazaće da za bedu u Srbiji krivica samo delimično leži na ekonomskim sankcijama a veći deo opozicije (prečesto nalik vladajućoj stranci u izlivima “rodoljublja”, znači premalo različite) na tim izborima će biti sahranjen. To i ne bi bilo loše, ukoliko bi ovakav svršetak označavao ujedo i rađanje prave alternative. Prethodno će “socijalisti”, možda i kroz koalicije, pokušati da se istom opozicijom podele odgovornost za učinjeno kao i za ono što sledi. Konačno, ukoliko se uloga “goluba”, kakvu “socijalisti” pred izbore nastoje da igraju, ne bude isplatila, bilo zbog neispunjenih obećanja međunarodne zajednice (teritorije u Bosni i Hercegovini, odnosno ukidanje sankcija) bilo zbog otpora radikala u vlastitim redovima (pogotovo kod Srba izvan Srbije, kod kojih je njihova snaga neosporna), uskoro će biti i novih ratišta (Sandžak i Kosovo). Javno cepanje u albanskoj alternativni na Kosovu na one koji su za безусловnu secesiju od Srbije (a oni još uvek raspolazu ubedljivom većinom podrške Albanaca) i one koji su za uslovno prihvatanje države Srbije kao prostora za politički autnomno Kosovo (iza kojih stoji Tirana, alias Vašington) ne ublažava sumornost predviđanja.

Autoritarna vlast u Hrvatskoj, pogotovo otkada je u Bosni i Hercegovini izgubila tragove demokratskog oreola a zauzete teritorije u Hrvatskoj nije oslobodila, može veoma brzo da se liši i preostalih obaveza prema demokratskim formama. U takvom slučaju, pritisnuta snažnim pro-ustaškim lobijem (čije je geografsko poreklo najpre u zapadnoj Hercegovini), navedena vlast u Zagrebu bi se neminovno vratila užasnim (i po Hrvatsku suicidarnim) reminiscencijama iz nacionalne prošlosti. Okolnost što bi ovaj katastrofični scenario definitivno označavao fijasko nemačke diplomatije, ne olakšava položaj niti (već poraženog) Pariza niti EZ u celini.

Svakako, pre ili kasnije, biće ponuđena i “Pax Americana”. Trenutno je na Balkanu sve manje protivnika takvom ishodu. No, ne smetnimo s uma da bi ostvarenje takvog mira značilo ne “evropsku zimu” već duboko smrzavanje starog kontinenta.

Mesto i datum objavljivanja nisu označeni

17. KRIZA KNJIGE I MOGUĆA RJEŠENJA

Premda svjestan da postoje mnogobrojna rješenja vezana za krizu knjige, jer su i razlozi istoj višestruki, ograničit ću se na samo jedan prijedlog. Ma koliko skroman bio, možda će izgledati heretičan u svojoj nakani da knjizi povрати vrline elitnog predmeta. To priznanje nije, naravno, u raskoraku s njenim drugim, još važnijim funkcijama, ali ovdje je uputno prisjetiti se da knjiga može biti također i predmet dvojako isplativog ulaganja. Iako se radi o “dobrom poslu“, knjiga zapravo daje bitnu prednost vlasniku koji ju je prolistao naspram onoga koji je nema ili pak ne zna da ona postoji, naravno pod pretpostavkom da ju je onaj prvi pročitao.

U ne tako davnoj prošlosti bilo je tako. Nakon toga uslijedila je “demokratizacija“ knjige. Razvoj procesa tiskanja pratilo je sve jače uvjerenje da je širenje knjige moralo neizbježno utjecati i na njezin opseg. Općenito uzevši, posljedice toga bile su zasigurno (ali ne isključivo) pozitivne, jer usavršavanje tehnika tiskanja, dakle proizvodnje knjige, nije prouzročila, za razliku od proizvodnje šećera, primjerice, vrtoglavi pad cijena. U današnje vrijeme šećer je jeftina namirnica (tijekom cijelog XX stoljeća cijena mu je neprestano padala) a kao jednu od posljedica taj pad uzrokuje povećanje broja dijabetičara u razvijenim zemljama. Promatranje određenog broja oboljelih iz te skupine pruža povjesničaru najprikladniji medicinski parametar pomoću kojega uistinu može vrednovati poboljšanje kvalitete života. Stvari su se promijenile početkom 60-ih godina, a danas korištenje šećernih surogata nije ekonomske naravi nego podliježe prehrambenim zahtjevima. Istovremeno cijena tiskanja knjige sistematično je padala u usporedbi s onom vezanom za proizvodnju šećera ali u vrlo slabim razmjerama.

Stoga, ako je u današnje vrijeme mjesto knjige zauzela televizija ili video, razlog tome (suprotno saharinu) treba samo djelomično tražiti u cijeni. Nažalost, niti iskustva iz XX stoljeća nisu uvijek mogla potvrditi

prednost postojanja jeftine knjige: istinska “demokratizacija” njezine cijene, kakvu su koristili u SSSR-u, pokazala se često katastrofalnom, a da ne spominjemo skoro besplatnu distribuciju (obično obaveznu) Gadafijeve *Zelene knjige*, Kim-il-Sungovih *Sabranih djela* ili pak *Godinu raspleta* Slobodana Miloševića.

Kako bih ilustrirao postulat o važnosti knjige kao predmeta elite koji zaslužuje da ponovo postane predmetom ulaganja, poslužit ću se primjerom iz Srednjega vijeka i to ne iz povijesti zapadne Evrope nego Bizanta s početka XIV stoljeća kada je živio Teodor Metohit, vrlo utjecajan kancelar bizantskog cara Andronika II Paleologa. Lišen bilo kakvih skrupula, izvanredan intelektualac i uz to iznimno imućan, Teodor Metohit izazvat će svojim pretjeranim imetkom u već osiromašenom Carstvu zavist koja će doseći vrhunac 1328. godine u trenutku kada on i njegov zaštitnik, Andronik II Paleolog, budu svrgnuti s vlasti. Protjeranom, neće mu preostati drugo do tugovanje za nekadašnjim imetkom što će u retoričkoj maniri i opjevati u nekoliko autobiografskih pjesama.¹ Analizom njegovog bogatstva doći će se do podatka da je taj obnovitelj korskog carigradskog manastira (*Kariye djami*) i vlasnik dragulja bizantske svjetovne arhitekture (*Tekfur Sarayı* u Istambulu) bio besramno bogat: posjedi, kuće, vinogradi, Metohit ih je imao u izobilju. Ako ga gubitak moći, priskrbljene potpisivanjem međunarodnih sporazuma (s Venecijom, Pizom, Đenovom ili pak sa Kataloncima), nije ostavio ravnodušnim, svrgnuti moćnik žalio je na poseban način za gubitkom svoje biblioteke. Intelektualac ne može drugo nego se rastužiti nad svojim zaplijenjenim knjigama: običan čovjek u jednakoj mjeri oplakuje izgubljeni kapital. Treba priznati da je zato imao opravdan razlog: u Bizantu su, naime, oduvijek, a naročito za vrijeme krize, pokretnine relativno više kotirale od nekretnina. Dakle, elitista poput Metohita tugovao je na jednak način i za ženinim nakitom i za izgubljenim rukopisima.

Premda je od druge polovice XIII stoljeća uporaba papira (*bombycin* = svileni papir) sve češća, knjiga (*Codex*) trajno je ostajala skuplja. Primjerice, proizvodnja osam listova u knjizi (dvije bifolije) iziskivala je kožu jedne životinje (grla su u tadašnje vrijeme bila sitnija) dok je cijena jedne luksuzno opremljene knjige (300-400 listova) odgovarala

¹ O Teodoru Metohitu usporedi I. Đurić, *Teodor Metohit*, u *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, t. VI, Beograd. Vizantološki institut SANU, 1986, str. 63–77 (popraćena iscrpnom bibliografijom).

godišnjoj zaradi jednog visokog carskog dužnosnika, što bi, po tečaju s kraja 60-ih godina XX stoljeća, iznosilo nekih 3000 dolara!² S druge strane četiri knjige imale su vrijednost jednaku jednoj osrednjoj konjušnici, a Metohit je raspolagao desecima rukopisa. Stoga, nisu bile samo nekretnine (ili tepisi ili pak ženin nakit), koje su dozvoljavale Metohitu da odvažno izjavi da “je to sve neophodno nama imućnima i utjecajnim čiji je život listaviji od života naših sunarodnjaka, sugrađana i nedostojnog puka”. Svjestan zamki “čistokrvnog elitizma”, on također podsjeća da nejednakosti u potrebama proističu iz razlika među onima “koji raspolažu otmjenošću misli što im je urođena i onih koji su iste lišeni”.³

Napustimo ovdje i Metohita i njegovu taštinu kao i Srednji vijek. U moderno doba, istraživači su već odavno došli do saznanja da je početkom XX stoljeća osnovna škola imala neusporedivo veću ulogu u širenju prijeko potrebnoga znanja djeteta koje još nije poznavalo vlastito društveno okruženje. Po nekim procjenama, u Sjedinjenim Državama, primjerice, jedno dijete bi 7/8 svog intelektualnog znanja (dakle, ne nužno školskog) steklo u školi. Ostatak bi steklo u kući ili u svom društvenom okruženju (grad, selo, farma, tržnica, ulica itd.). Podrazumijeva se, dakle, samo od sebe da je knjiga tada imala odlučujuću ulogu. U današnje vrijeme, po tim istim procjenama, jedno dijete u Sjedinjenim Državama stječe sedam osmina svojih intelektualnih saznanja van škole, štoviše izvan polja izravnog utjecaja knjige. To se poglavito događa preko mass-media. Radi se, međutim, upravo o toj “praznoj” osmini koju treba ispuniti knjigom i koja obećava izobrazbu buduće društvene elite. Ali ne bilo kojom knjigom, jasno.

Kako to izgleda danas? To ne znam, ali znam da je u prosincu 1983, u Francuskoj, uoči Badnjaka nekih 68 odsto predloženih naslova (u

² O intelektualnim osobinama Metohita, ponajprije usporedi I. Sevcenko, *Etudes sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos*. Bruxelles, CBHB, 1962. O cijenama, usporedi G. Ostrogorsky, *Löhne und Preise in Byzanz*, u *Byzantinische Zeitschrift*, 32 (1932), str. 316 sq.; Idem, *Agrarian Conditions in the Byzantine Empire in the Middle Ages*, u *Cambridge Economic History*, 1966 (drugo izdanje), str. 228 sq. – O troškovima proizvodnje knjiga, usporedi C. Mango, *The Availability of Books in the Byzantine Empire*, u *Byzantine Books and Bookmen*, Dumbarton Oaks, 1975, str. 38 sq.; vidi također, J. Irigoin, *Les premiers manuscrits grecs sur papier et le problème du bombycin*, u *Scriptorium*, 4 (1950), str. 194.

³ Usporedi Eva De Vries – Van Der Velden, *Théodore Métochite*, Amsterdam, 1987, str. 254. vv. 138–140; Sevcenko, *Intellectual Trends*, str. 33; Đurić, *Teodor Metohit*, str. 68 sq.

pariškome tisku) pogodnih za darivanje najdražim prijateljima ili najbližim rođacima bilo "povijesnog" karaktera (u širem smislu). Znam također da je petnaest godina ranije taj postotak bio posvećen "teorijskim" djelima; to je statistička potvrda o premoći takozvane "povijesne" misli nad takozvanom "teorijskom", tijekom 80-ih, koja oslikava nade društva razočaranog teorijskim nagovještajima svijetle budućnosti i stoga se okreće povjesničarima koje poimlje kao "proroke". Premda ovi potonji ne mogu uistinu ništa drugo nego predvidjeti prošlost, očekivalo se od njih tijekom 80-ih da, iscertavajući idealiziranu povjest, ponude "recept" za neizvjesnu budućnost. Uvjerem sam da "prodaja" suvremene francuske književnosti inozemnoj eliti u cijelosti potvrđuje pomenute postotke.⁴

Na kraju neka mi bude dozvoljeno zaključiti posljednjim smjelim pitanjem: radi li se uistinu o krizi knjige ili je ona sukladna krizi elite ili barem uvjetovana istom? Neka društva su riješila tu dvojbu time što su prethodno priznala neophodnost postojanja elite. S moje strane suviše je, nadam se, pojašnjavati da obrana elite nije bitka protiv ravnopravnosti. Posve suprotno, budući je ovdje riječ ne o "rasnoj eliti" nego o onoj "misaonoj". Nesumnjivo, uništenje Sarajeva ili Mostara jest dvoboj između "šume" i "grada", baš kao u Srednjem vijeku i u *Pjesmi o Rolandu*: "osvojeni dvorci, silovani gradovi".⁵ "Grad" nije istoznačnica elite, ali, obrušiti se na Stari most u Mostaru i na Nacionalnu biblioteku u Sarajevu, znači gađati elitu.

Erazmus, Zagreb, 1995, br. 11, s. 59-60.

⁴ Usporedi I. Đurić, *Istorija – pribežište ili putokaz* ("Histoire – refuge ou indicateur pour l'avenir"), Sarajevo, Svjetlost, 1990, str. 51–52.

⁵ O definiciji elite, usporedi J. Highly, et al., *Elite Structure and Ideology*, New York, Columbia University Press, 1976; P. Zannoni, *The Concept of Elites*, u *European Journal of Political Research*, VI, br. 1 (ožujak 1978) str. 1–30.

– O srednjovjekovnom poimanju grada, usporedi J. Le Goff, *Guerriers et bourgeois conquérants. L' image de la ville dans la littérature française du XII-e siècle*, u *L' imaginaire médiéval*, Paris, Gallimard, 1985, str. 208–241; I.

18. O GRADU UOPŠTE I O BEOGRADU PONAOSOB

Beograd stariji od Srba

Radanje Beograda zbilo se u okvirima zapadne civilizacije i samo tu, u okrilju Zapada i u skladu sa zapadnim kodovima, ovaj se grad mogao podvrgnuti preobražaju u megalopolis. No, da bi se, bar u terminološkoj sferi, otklonili izlišni nesporazumi, odmah se valja dogovoriti oko tumačenja tri pojma: šta je to “zapadna civilizacija”, šta u njoj označava fenomen “megalopolis” različitim od drugih urbanih aglomeracija?

Po cenu da razočaram zajapurene neznalice svakojakih boja, moram najpre da podsetim kako Zapad, makar za istoričara, nikako nije po meri geografskih okvira Evrope a pogotovo ne može da bude poistovećen sa isključivo katoličko-protestantskim izdancima starog kontinenta. Dakle, granice Zapada (podrazumeva se – prema Istoku – budući da se na zapadu Evrope nalazi još “zapadniji” Atlantski okean) nisu niti na Rajni, one nisu ni na hrvatskom “predzidu kršćanstva” (Antemurale christianitatis), kao što nisu ni na imanjima srpskih branitelja “krsta časnog” pred “inovnim polumesecom”. Da pomenute zajapurene neznalice ne umeju katkada da budu pogibeljne po okolinu, Rajna, a naročito “Antemurale christianitatis” i kosovski mit bili bi ovde navedeni sa omehom a ne sa gorkim podsmehom. Nažalost, nije tako. Otuda i uzgredna ironija.

Ali, da se vratim na granice, one su prvobitno odgovarale Sredozemlju i njegovom priobalju, potom su se širile do severnog oboda Balkanskog poluostrva, do Kavkaza i južnih obronaka Alpa, do Bagdana i Cengralnog masiva u Francuskoj, da bi, danas, istina sa nejednakim uspehom, sledile sudbinu rasprostranjenosti kuturnih kodova Mediterana (od Platona i etike, do estetike, hrane i vina) i mediteranskog modela

verskog mišljenja. Da zaključim ovaj izlet u “mediteranologiju” sledećim: islam nije ništa manje “zapadna” vera od hrišćanstva niti je Bejrut (ili Aleksandrija) manje “zapadni” grad od Milana (ili Beča).

Savremenoj zapadnoj civilizaciji zajednički su monoteizam i privrženost Avram-Abrahamu-Ibrahimu. Njima, međutim, hronološki prethodi fascinacija budućeg evropskog severa ekonomskim, klimatskim i ostalim prednostima mediteranskog juga. Da doreknem i ovo oko “budućeg evropskog severa”: naprosto, ne zaboravimo da “Evropa”, kao imenica sa sadašnjom sadržinom, postoji jedva koje stoleće a da “Zapad”, kakav sam ukratko nastojao da opišem, jeste rođen kada i Isus Hristos, tačnije – rođen je u doba kada se artikulisao idealni izgled Rimskog carstva sa Sredozemnim morem kao “rimskim jezerom”. Konačno, da opovrgnem i one koji se sa ponuđenom definicijom neće složiti, osporavajući je mnogorojnim primerima mržnje na prostoru tako shvaćene zapadne civilizacije: pa, ne samo u psihologiji već i u istoriji, mržnja je, poput “izvrnutog ogledala”, znak međusobne bliskosti, dok je samo ravnodušnost dokaz za nekonvergentnost suseda ili savremenika. Zato bih, makar opet jedino uzgred, naš razgovor o Beogradu iskoristio da opomenem i evropske strategije iz Brisela i Strazbura: politička Evropa biće mrtvorodenče sve dok ne bude, ne čekajući na usavršavanje “zajedničkog tržišta”, prihvatila da joj pripada čitav istoimeni kontinent, da joj pripada i jug Mediterana kao i da joj je ishodište na istoku Sredozemlja. O takvom je Zapadu govorio Arnold Tojnbi (Arnold Toynbee). O tako definisanom Sredozemlju pisao je Fernan Brodel (Fernand Braudel).

Grubo uzev, ovaj Zapad i ovo Sredozemlje poznaju dve vrste gradova: s jedne strane, po sredi su urbane aglomeracije razumnih razmera, dok se na drugoj strani nalaze gradovi-čudovišta. Istini za volju, prvi tip gradova, ako ne prethodi drugome, u svakome slučaju je znatno rasprostranjeniji. Uz ostalo i zato jer gradovi-čudovišta (megalopolisi) moraju da se strpe sve do nastanka univerzalističkih država, zapravo svetskih carstava, da bi i sâmi stali da se rađaju. A pomenutih ideoloških modela u istoriji nema na pretek. Vaviona nema bez Vavilonskog carstva, Aleksandrije nema bez Aleksandra Velikog, Bejrut vlastiti razvoj pre duguje dijadosima i (u još većoj meri) Rimskome carstvu nego zaboravljenim Feničanima, Antiohija, Rim i Carigrad – posledica su, takođe, istog Rimskog carstva. I, da ne bude zabune, valja podsetiti: izuzev Rima, svi ovi gradovi nalaze se na istoku Sredozemlja, dakle – izvan su okvira savremenog kolokvijalno shvaćenog Zapada. Objašnjenje je jednostavno: u vreme kada Bejrut i Aleksandrija cvetaju a Carigrad počinje

sopstvenu povest, recimo u III ili IV veku, istočni deo Rimskog carstva je manje pogođen demografskom krizom koja desetkuje Ilirik, Galiju i Italiju, Istok je tradicionalno bogatiji i, najzad, Istok je pošteđen najezdi varvara koje uništavaju rimski zapadni limes. Uz rečeno, nije na odmet dodati i da na istoku Sredozemlja veliki grad u to doba pripada sferi “već viđenog”. Uporedo, na Zapadu, prestonica Carstva, Rim, jeste pravo čudo bez presedana.

I još nešto: navedeni gradovi-čudovišta su, čak i po savremenim merilima, bili zaista megalopolisi. Broj njihovih žitelja iznosi više stotina hiljada ljudi, što znači, imajući u vidu naseljenost ondašnjeg sredozemnog pojasa, da su ti gradovi često bivali staništa čitavoj trećini (ako ne i polovini) podanika jedne države ili stanovnika jedne pokrajine: Antiohija će, tako, krajem IV stoleća imati blizu 400.000 stanovnika, u trenutku kada je cela Sirija (u kojoj se Antiohija nalazi) jedva mogla imati dva puta više. Poređenja radi, danas se tvrdi da 40 odsto stanovnika Grčke živi u Atini, da skoro 20 odsto stanovnika Francuske obitava u takozvanom “velikom prstenu” Pariza, odnosno da se oko 25 odsto stanovnika Hrvatske već steklo u Zagreb. Ali, iz formalno-statističkog ugla, jedva da ima razloga za zabrinutost zbog pomenutih postotaka. Istorija ih poznaje poodavno. No, ono što može da brine, i to ne samo istoričare, nisu procenti nego uvišestručen broj ukupnog stanovništva, katkada na ivici demografske zagušenosti. Zaključak je jednostavan: fenomen velegrada je novina isključivo za evropski zapad koji se sa njim ozbiljno suočava tek u moderno doba. Prethodno je evropski zapad morao da se rastane sa feudalnim društvom (koje je, po definiciji, bilo ruralno) da bi, izvan ideoloških matrica univerzalističkih (svetskih) carstava, po prvi put u istoriji stao da artikuliše ulogu megalopolisa u svojim nedrima. Pri tome, evropski zapad je bio lišen klimatskih prednosti juga i njegovih iskustava sa “već viđenim”. Zato je megalopolis jedna od najvećih avantura zapadnog čoveka naše epohe.

No, na stranu sve rečeno, na stranu i opravdanost strepnji izazvanih pojavom sve većih gradova-čudovišta u okrilju Zapada (premda, budimo iskreni, prava gradska čudovišta nisu ni Pariz ni London, ona su daleko, u Meksiku ili u SAD, da se o Aziji i ne govori), nepoverenje čoveka naše civilizacije prema gradu (a pogotovo prema velegradu) pokazuje se trajnijim od iščezlog Srednjeg veka. Koreni tog nepoverenja kriju se svakako najpre u sâmoj hrišćanskoj veri ali, uz nju, na način dugovečniji od bilo koje zapadne religije ili ideologije, ti koreni su još više u patrijarhalnom svetu zapadnog čoveka. Žorž Dimezil (Georges Dumézil) bi nas ovde svakako opomenuo da je reč o Indoevropljaninu i njegovom

misaonom horizontu svedenom na trijade. Ovaj je čovek, sudeći po vremenu u kome živimo, još uvek u dorome zdravlju. On jeste stariji od hrišćanstva. Verovatno je i dugotrajniji. Ali ne i od grada. Jer, grad lako nadživljava svaku državu, grad tiho i uporno lomi svaku plemensku solidarnost, grad (a naročito megalopolis) teško pristaje na monohromiju bilo koje religije. Dakle, objektivno posmatrano, sukob između “grada” i “šume” (kako medievisti vole da kažu) neprestan je, no on je i neophodan oboma: “šumi” zato da bi, nastojeći da ruralizuje jedan “urbs” (polis), potvrđivala vlastite kodove, “gradu” zato da bi produžio trajanje kroz strpljive procese asimilacije pridošlica.

Da bi bilo jasno na kog “zapadnog čoveka” mislim, navešću onog Ahajca koji je bio prožet mržnjom zato što Troju nije razumeo. Taj čovek je i onaj vitez iz “Epa o Rolandu” (Chanson de Roland) s kraja XII veka koji nalaže da se “tvrđave mogu zauzimati a da se gradovi moraju silovati” (les castels priz, les citez volez). O jazu između tog čoveka i grada zbori i umni Vuk Stefanović Karadžić kada, baveći se životom i običajima naroda srpskoga s početka XIX stoleća, zapisuje “kako Srbi pripovijedaju da Carigrad nijesu ljudi zidali, nego da se sâm sazidao”. Povodom ovog poslednjeg citata svojevremeno sam zaključivao kako “srpska patrijarhalna svest turskoga doba, čiji je način mišljenja Vuk beležio, nije mogla sebi racionalno da približi grad kakav je osmanski Carigrad; nije mogla jer ga nije imala u sopstvenom istorijskom iskustvu”. Kao što ga, sa izuzetkom Starog i Novog Rima, nije imala niti čitava feudalna Evropa.

Otuda uporedo strah i privlačnost, otuda i potreba za slovanjem tamo gde međusobne komunikacije nema. Otuda i obećanja rušitelja o izgradnji lepšeg i starijeg Dubrovnika ili Mostara, obećanja kojih smo se u bivšoj Jugoslaviji naslušali devedesetih godina XX veka (u slučaju Vukovara, premda je istorijska preciznost u ovom primeru sasvim besmislena, govorilo se isključivo o “lepšem” a ne o “starijem” Vukovaru). Otuda i pojava, u rodoljubivoj igranoj seriji TV RS – Pale, kadra sa zamišljenim starcem, odevenim u polugradske ruho, koji, pokraj putokaza sa natpisom “Sarajevo – 12km” i pogleda uprtog u istom smeru, zaključuje: “Sarajevo – tako blizu a tako daleko”! Bojim se da, paradoksalno, uprkos zbivanjima od pre nekoliko meseci, tvorcima pomenute serije današnje Sarajevo u međubremenu nije zaista postalo samo “blisko”. Ako je tako, onda bi bila reč o jednoj od pobeda “šume”.

Međutim, Dubrovnik, Mostar, Vukovar ili Sarajevo – odreda su, kako sam ih nazvao, urbane aglomeracije razumnih razmera. Navedeni gradovi čak delimično još uvek počivaju na arhaičnim modelima, sa kultom

anahrone osmanske čaršije ili italijanske pomorske republike. Sa megalopolisom je ipak drukčije: teže ga je silovati, teže ga je parijarhalizovati, teže ga je i prilagoditi zahtevima zvaničnih tumača religije. Uostalom, hrišćanska crkva se nikada neće u potpunosti razrešiti nevolja koje joj je, od samog početka, darovao takav grad. Za hrišćanske oce i prelate, takav se grad zove Vavilon i on je nepoželjan. Ne zato što su prvi hrišćani bili seljani, naprotiv – hrišćanstvo je po definiciji najpre velegradska religija (terba li podsetiti sumnjičave da čak i reč “paganus“, antiteza hrišćaninu, na latinskom prvobitno označava “seljaka“), već zato što su, prema Bibliji (a Stari zavet je delo striktno patrijarhalnog nadahnuća), svetski poroci našli utočište u razbarušenom i, što je još opasnije, kosmopolitskom Vavilonu. No, hrišćani su, pogotovo prvi hrišćani, ujedno i gradski ljudi. U njihovom sistemu verovanja grad im je očevidno bio ipak neophodan. Oni ga i imaju, ali ne u opipljivom okruženju već u sferi idealnog. Ime mu je (nebeski) Jerusalim.

Hrabro koračajući mimo ustaljenih staza, sv. Avgustin je odbijao da hrišćansku vaseljenu (ekumenu) svede na granice Rimskog carstva i njegova “civitas dei“ nije ni Rim ni Carigrad. Ali, to je ipak samo jedan *grad*. Kako bilo, tek sv. Avgustin je bio prilično usamljen, budući da se većini hrišćanskih otaca i prelata tada činilo da im je, uz fantazme o nebeskom Jerusalimu, bar toliko isto bio potreban i car. A carstvo kao ideja u glavama ljudi V stoleća nije moglo do da bude poistovećeno sa hrišćanskom vaselenom. Pa, ne reče li i prvi među apostolima, Petar, “Boga se boj, cara poštuju“? Međutim, ako su bili složni u priznanju da je car jedan, poglavari najstarijih crkvenih sedišta (Aleksandrija, Antiohija, Jerusalim, Rim, Carigrad) veoma dugo ne uspevaju da se dogovore oko prvenstva u ugledu i starešinstva u upravi hrišćanske pastve. Car jeste jedan, valjalo bi da i onaj koji brine o spasenju hrišćanskih podanika rismoga cara bude jedan, a njih su petorica. Svaki sa svojim argumentima, među kojima imati episkopsko sedište u megalopolisu – nije činjenica bez značaja. Iako nijedno od pomenutih sedišta nema ništa zajedničko niti sa nebeskim Jerusalimom niti sa Avgustinovim “civitas dei“. Tako je bilo onda, tako je i danas. Papa je bio i ostao nezadovoljan ponašanjem Rimljana. Carigradski patrijarh takođe.

Trgovina, bankrotstvo, profit – pojmovi su na koje hrišćanska crkva pristaje samo nevoljno. Carigradski patrijarh Atanasije I, početkom XIV stoleća, uporno se jedi zbog procvata pomenutih “nedopuštenih“ poslova, kao pravi asketa iskreno je razočaran nedovoljnom odanošću Carigradana hrišćanskoj veri, još više se sekira zbog njihovog verskog neznanja i

bezбриžne toleracije prema inoverticima. Paralelno, patrijarha čudi i nedostatak solidarnosti prema izbeglicama iz Male Azije, utoliko više što su mnogi građani vizantijske prestonice i sâmi poreklom iz istih krajeva. Atanasije I je razočaran i indiferentnošću Carigradana prema krvnim vezama široko shvaćene porodice, sklonošću ka piću, javnim kućama, kladenju, sportskim utakmicama... On misli da je bogatstvo stečeno na kamatama ravno svetogrđu. Zapadnoevropski krstaši s početka XIII veka, duboko fascinirani onim što su u Carigradu videli, brane se tako što žiteljima okupirane prestonice zameraju na kukavičluk, na gizdavim odelima koja nose iako su nenaoružani, na visokim zidovima zgrada koje nisu odbrambene kule... Burgundski vitez Bertrandon de la Brokijer (Bertrandon de la Brocquière) je tridesetih godina XV stoleća, premda po sopstvenom priznanju ljubitelj žena, zamerao Carigradankama na "preteranom šminkanju"... Mada po ocu Vizantinac, Teodor II od Monferata, u prvoj polovini XIV stoleća se zgraža nad prednošću koju carigradska aristokratija daje oruđu nad oružjem... Zapravo, po sredi je nešto sasvim jednostavno: za čoveka "šume" veliki grad je "suma". Ili, kako 1349. godine beleži ruski hodočasnik Stefan iz Novgoroda: "u Carigrad ući je kao u dubavu veliku ući; bez dobrog vodiča nemoguće je hodati". Ili, još prostodušnije, kako beleži 1204. godine skromni krstaš Rober od Klarija (Robert de Clari): "niko nije bio odvažan da se zaputi kroz grad, jer tuda ići preti opasnošću od bacanja kamena sa vrhova palata, a one su bile i velike i visoke, kao i od ubistava na ulicama koje su bile toliko uske da tu nije bilo moguće braniti se, a preti i opasnost da se iza naših vitezova zapali vatra pa da po tim sokacima izgorimo; elem, u bojazni od ovakvih nevolja i opasnosti, nismo se usuđivali niti da zađemo u grad niti da se u njemu raspemo; naprotiv, potpuno spokojni, držali smo se zajednički trga".

Geslo "per patria mori", da parafraziram briljantnu studiju Ernesta Kantorovica (Ernst Kantorowicz), geslo je ovih pridošlica i oni veruju (pogrešno) da dokoni posetilac taverne, našminkana žena i racionalni trgovac manje vole otadžbinu. Krstaši sa početka XIII veka isto su mislili i o Veneciji, u kojoj su se obreli pre Carigrada i u kojoj su bili masno prevareni od poslovnih Mlečana. Koliko li ih ima danas na Balkanu, među dojučerašnjim ratnicima koji, umesto da utvrde ko ih je "masno" prevario, krivicu svaljuju an sunarodnike iz velegrada? U osnovi, kako krstaše u Veneciji ili Carigradu, tako i svakog današnjeg pridošlicu najpre zbunjuje broj ljudi koji se bave nekim njima nepoznatim poslovima. U tim poslovima su neizbežni kosmopolitizam (šareniš od rasa, vera i jezika) i vreme.

Patrijarh Atanasije I je smatrao za greh kosmopolitizam i ksenofiliju Carigradana a, na drugoj strani, ima onih među istoričarima koji veruju da treuntak kada je, sedamdesetih godina XIV veka, Pariz dobio prvi javni časovnik (na zahtev italijanskih preduzimača i trgovaca u francuskoj prestonici koji su se žalili da ne mogu niti da računaju vreme određeno radnicima za užinu niti da znaju koliko im kasne transporti sa robom) jeste ujedno i čas kada je Pariz postao velegrad.

Ako se nekome učinilo da zborim o “opštim mestima“, moram da podvučem: od prvog do poslednjeg slova, ni o čemu drugom do o Beogradu nisam ni govorio! Zato bih, na kraju, samo još ponešto dodao.

Beograd (kao i Beč ili Berlin) ne poznaje kolektivnu solidarnost već samo pojedinačnu. Stoga u njemu, kao u Beču ili Berlinu, zavičajni klubovi došljaka jesu koliko uteha toliko i predvorja neminovne asimilacije. Isto važi i za refleks došljaka da se okupljaju na trgovima i kreću gradom u grupi (baš kao Rober od Klarija u vizantijskom Carigradu). Beograd je megalopolis koji je stariji i od Srba i od države u kojoj je prestonica: osnovan kao tvrđava na rimskome limesu, Beograd je, tokom dvadeset stoleća trajanja, bio duže pod rimskom, vizantijskom, bugarskom, mađarskom ili osmanskome vlašću nego što je u posedu Srba. To nikako ne znači da bi, recimo, Bugari danas mogli da polažu bilo kakvo pravo na ovaj grad, to jedino znači da je Beograd stariji od njegovih današnjih stanovnika, odnosno da je grad trajnija kategorija i od nacije i od države. Beograd je prvo, a paralelno i prvo veliko urbano iskustvo u istoriji srpskog naroda. Moderni srpski Beograd rođen je kada i moderna Srbija – početkom prošlog stoleća. Njegovi upravljači bili su svesni ove činjenice i iskazivali su je čak i terminološki, služeći se jednom jezičkom tuđicom – “varoš“ – da bi nadoknadili nedostatak reči “cité“ (stadt) za grad sa civilnim obeležjima. Kao i svaka druga velika “varoš“, Beograd je latentno sklon populizmu. No, taj “velegradski“ populizam, upravo kao u antičkom Rimu, srednjovekovnom Carigradu, modernom Parizu ili Istanbulu, najpre je sklon socijalnim obećanjima raja pa tek onda nacionalnim fantazmima. Sa “šumom“ je obrnuto. Najzad, Beograd raspolaže i još jednim svojstvom, retkim kako kod “običnih“ gradova tako i kod metropola: ovaj grad, naime, pripada posebnoj vrsti urbanih aglomeracija koje jednostavno moraju da postoje tu gde su. Zašto je tako – odgovor pruža letimičan pogled na geografsku kartu. Takav je položaj, razume se, jednog Carigrada (Istanbula), ali takav je položaj i jednog Niša. Dokle god bude bilo zapadne civilizacije i njenog načina razmišljanja biće i nekakve urbane aglomeracije na ušću reke Nišave u Južnu Moravu. Niš je sve samo ne lep grad, no lepota

gradova je, kako u glas konstatuju svi mletački hroničari XV veka, u “njihovoj korisnosti”: bello cioè utile. Na osnovu svega što istorija zna o gradovima, verovatno je da će Beograd uspeti da samelje i ovaj talas svežih imigranata. To je verovatno, ali ne i izvesno, jer istorija poznaje i zamrle gradove. Trenutno, Beograd je, baš kako zlosluti naslov jednog romana od pre desetak godina čiji je predmet bila sudbina jednog od beogradskih kvartova, pre “Čubura – negde u Kaliforniji” nego što je kod kuće.

Naša borba, Beograd, 8-9, jun 1996.

III

Društveno angažovanje na tragu liberalne alternative

Intervjui 1991-1997.

1. ZGRANUTA EVROPA

Početkom jula u Francuskoj i Švajcarskoj boravio je dr. Ivan Đurić, potpredsednik Saveza reformskih snaga za Srbiju i lider Liberalnog foruma. Tamo se sastao i razgovarao sa nizom značajnih ličnosti evropskog političkog života, u trenutku kada se balkansko pravilo igre naglo promenilo: Slovenija je otpuštena iz federacije, sada je red na Hrvatsku, čiji slučaj nije ni malo uporediv. Evropski stereotipi i stečene ideje o Jugoslaviji na stalnom su iskušenju, ali se pogledi i stavovi takođe prilagođavaju. Primer je izjava jednog visokog funkcionera Socijalističke partije Francuske koji je na pitanje da li će njegova stranka uspostaviti prijateljske odnose sa Socijalističkom partijom Srbije odgovorio: "Mi uspostavljamo prijateljske odnose samo sa demokratskim komunističkim partijama".

Dr. Ivan Đurić prvo skreće pažnju na razlike u okvirima Evropske zajednice: "Britanski stav ne može se razumeti bez razumevanja njihovog odnosa prema Evropi. Ali, Britanci bolje poznaju Balkan od drugih Evropljana, uključujući tu i Nemce. Ja bih podršku g. Mejdžoraⁱ latinskim zemljama EZ tumačio kao posledicu usklađenosti stavova Britanije sa stavom EZ, a ne specifičnim britanskim interesom. Ali, ne treba imati iluzija: ako dođe do fijaska Evrope u jugoslovenskom slučaju, Britanija će podržati američki model rešavanja političkih sukoba, a on je – ipak, u osnovi – bilateralan"

- *Gde je tu ostatak Evrope?*
- *Između 5. i 10. jula oni su shvatili da je sada reč o drugoj igri: ne igramo više poker, nego ajnc. Kao istoričar, mislim da je razumno pretpo-*

ⁱ Britanski premijer. Prim. prir.

Na isti način u knjizi su označene i druge primedbe priređivača.

staviti da je Nemačka zadovoljna evropskim zajedničkim tržištem; ali, kad je reč o tome šta od 1992. godine ta Evropa treba da postane – pravi politički dugoročni interes Nemačke je drugačiji u “političkoj Evropi”. Bilo bi nepravedno ako bi u toj pretpostavci svaki dugoročni Nemački interes za uspostavljanje privilegovanih odnosa sa ostatkom istočne Evrope bio nužno dovođen u vezu sa iskustvom Trećeg rajha. I demokratska Nemačka ima prava na iskustvo “istorije dugog trajanja”. Ona je za to osposobljena ekonomskom snagom, geografskim položajem, pa i političkom snagom. Na to treba stalno misliti.

- *Gde smo tu mi?*

- Bilo je veoma važno da EZ – a naročito latinske zemlje – shvati ne samo da u Jugoslaviji besni rat i prei krvoproliće već da je tu budućnost “političke Evrope” na velikom iskušenju. U internacionalizaciji jugoslovenske krize glavni će biti spoljni argumenti. Zašto? Zato što je EZ u prvom pokušaju da se pokaže kao politički činilac – u Zalivu – doživela relativan neuspeh, bez obzira na učešće pojedinih zemalja. Neuspeh pri rešavanju jugoslovenske krize bio bi već drugi neuspeh “političke Evrope”, godinu dana pred ujedinjenje, pri čemu je još reč i o zemlji srednje Evrope koja se graniči sa nekim članicama. Sa naše strane, bilo je izuzetno važno uveriti partnere da je rizik veći čak i od budućnosti “političke Evrope”, imajući u vidu nesagledive posledice unutar jugoslovenskog rata.

- *Zašto nesagledive?*

- Gledajući etničku sliku Jugoslavije, teško je zamisliti masovni srpsko – hrvatski sukob u kome bi Albanci ostali po strani, kao što je teško zamisliti sukob u kome bi jedna strana odnela pobedu – kakva god bila definicija pobeđe. Italija, posle ujedinjenja Nemačke, u slučaju nestanka Jugoslavije nema nikakvog razloga da granice utvrđene Osimskim sporazumima tretira kao do sada. Tu nije reč o ekstremnoj desnici (MSI), već o zaštiti Italijanskog državnog interesa, na čitavom alpskom prostoru (Tirol i Austrija).

U Bugarskoj je takođe demokratska opcija zamenjena nacionalističkom, pa je razumno očekivati obnovu onih ideja iz vremena Sanstefanskog mira i apetita prema jugu Srbije. Praktično nema jugoslovenskog suseda koji u slučaju gubitka međunarodnog identiteta Jugoslavije ne bi imao aspiracija na naše zemlje. U slučaju Mađara, koji sada nemaju takvih aspiracija ni prema Slovacima ni prema Rumunima, ni prema nama, dovoljan razlog bi bio trenutak kada mađarska nacionalna manjina postane objekt nacionalnog rata kod nas.

- *Kako vidite rešenje krize u svetlu evropskih stavova?*

• Savez suverenih država je verovatno ono na šta je g. Kolⁱⁱ mislio u razgovoru sa dr. Tuđmanom: labava konfederacija, ako to nije pleonazam. Tako bi svaka od država bila prinuđena da ustavna prava obezbedi najpre građanima, a tek onda i naciji. Nacionalna konotacija bila bi izvedena iz pojma građanina; ne bi bilo majorizacije po pitanjima punog poštovanja osnovnih prava svakog naroda: pismo, jezik, vera, škola, univerzitet. Da bi takva kulturna autonomija bila na teritorijalnom, nacionalnom ili kombinovanom principu, stvar je dogovora. Ali, to znači univerzalno prihvatanje za sve nacije i manjine. To važi i za Albance, insistiram: univerzitet u Prištini ionako košta dve trećine ukupnih troškova za univerzitete u Srbiji, pa zašto ne bi bio i za Albance. Uostalom, Kosovo se ne brani srpskim istorijskim sećanjem, već srpskim državnim razlogom.

Vreme, 29. jul 1991 (M. V.)

ⁱⁱ Helmut Kol, nemački kancelar.

2. STRAH OD EVROPE

“Ako bilo ko ima bolji plan prema kome će Srbi biti siti, živi, na okupu i u Evropi, biću vrlo srećan. Ali moram da napomenem da ne smatram boljima po moj narod planove koji ga vode na klanicu, koji mu nameću korenje kao jelovnik ili ga nutkaju carstvom nebeskim umesto blagostanja zemaljskog”

- *Može li Srbija u Evropu? Da li ju je Hrvatska na tom putu prestigla, kako tvrde mnogi u Zagrebu?*

- Hrvatska se uvek nalazila na obodu onoga što zovemo “zapad”. Zato je njen odlazak u Evropu često bio sputavan stranputicom koja je vodila na periferiju Evrope. Hrvatskoj kulturi zbog toga i danas pretili provincijalizam, ono što bih nazvao kompleksom Trenkovich svilenih gajtana.

S druge strane, položaj Srbije je bio takav da nikad ozbiljnije nije upoznala evropski provincijalizam. Kada bi se odlučila, Srbija je išla pravo u srce Evrope. Ono što ju je u nekim periodima nije bio provincijalizam, nego strah od Evrope iskazan kroz antievropejstvo, strah od prelaska Zapadne Morave, a kamoli odlaska na zapad u užem smislu.

- *Bojim se da danas preovlađuje antievropejstvo?*

- U tome i jeste moja tuga kao pripadnika ove nacije i ovog tla. Jer iskustvo Srbije jeste bilo demokratsko. Malo, skromno, ali boljeg u okolini nije bilo. Da demokratska decenija u srpskoj istoriji, od 1903. do Prvog svetskog rata, bila je tako snažna da čak i kad se vlada kraljevine Srbije povlačila, nikome nije palo na pamet da protura teze koje nam danas nude Tuđman i Milošević: da je nacija ugrožena i da je svaki otpor vlasti izdajstvo. U toj Srbiji je bilo prirodno da se Dimitriju Tucoviću ne osporava rodoljublje zato što je o albanskom pitanju mislio drugačije nego vlada Nikole Pašića. Takva Srbija se nije bojala okruženja.

- *Vi, dakle, mislite da je demokratija primarna i kada je u pitanju nacionalni interes?*

- Ja mislim da je srpski nacionalni interes demokratija. Zamislite, da u Srbiji vlada prava demokratija, kako bi Hrvatska mogla braniti svoj ustav sa ugrađenom segregacijom građana i postojanja partijske vojske. Takav sistem u susedstvu demokratske Srbije ne bi u međunarodnoj javnosti uživao ni pet minuta podrške.

- *Kako je zaostala patrijarhalna Srbija 1903. krenula u Evropu. Zašto tada nije preovladalo antievropejstvo?*

- Postoji nešto imanentno patrijarhalnom društvu: ksenofobija i potreba za oružjem (budnošću), ali Srbija se početkom 19. veka nije oslonila na ono što je bilo preovlađujuće u javnom mnjenju. Oslonila se na ono što mi danas zovemo elita. Uz sve priznanje junaštvu i srpskom oružju zasluga za stvaranje Jugoslavije pripada isto toliko, ako ne i više, diplomatiji Jovana Cvijića.

Onaj na zidu je moj čukundeda, pop Đoko Đurić. Ratovao je u Prvom i Drugom srpskom ustanku i više držao pušku nego bibliju, ali je već sinovima savetovao da se rodu svome bolje služi knjigom i pameću nego tom istom puškom.

- *Danas mnogi smatraju da bi bilo bolje da je umesto Jugoslavije stvorena "velika Srbija"?*

- Zaboravlja se da je 1918. Kraljevina Srbija bila u neuporedivo boljem položaju nego današnja Srbija. Uživala je simpatije sveta, bila demokratska i imala pravu vojsku, pa ipak se shvatalo da se rešenje srpskog nacionalnog pitanja ne može tražiti u idealnim etničkim granicama nego u nečemu što bi dalo srpskom narodu priliku da živi u miru. Jer, ne sme se zaboraviti, u "velikoj Srbiji" srpski narod bi danas, kao i onda, bio u manjini. Pitam se koji su to argumenti kojima danas raspolaže srpski režim, a kojima nije raspolagala Kraljevina Srbija.

- *Mnogi ovdašnji političari smatraju da niko iz inostranstva nema prava da utiče na zbivanja u Jugoslaviji, pa čak ni na njeno čuvanje. Kaže se da je Jugoslavija suvereni, međunarodni subjekt, isto to za Hrvatsku tvrde vlasti u Zagrebu...*

- Jugoslavija je danas pre međunarodni objekt. Teorije o suverenitetu koje promovišu HDZ, JNA i SPS počivaju na istim premisama – suverenitet shvaćen kao lenjinistički apsolut. U najboljim titoističkim tradicijama govori se o suverenitetu koji "ne dopušta da strana noga stupi na naše tlo" (osim u vidu turista kojih, uzgred budi rečeno, nema). Posle Briona, gde je teza o Jugoslaviji kao međunarodnom objektu potvrđena i

formalno-pravno, insistirati na suverenitetu je, izraziću se učeno da ne bih bio prost, *contradiction in adjecto*.

- *Postoje i oni koji smatraju da se bilo kakvim pritiscima spolja treba odupreti po svaku cenu...*

- Teško je zamisliti da bi se čak i država koja je demokratska, ima profesionalnu vojsku i uživa materijalno izobilje, dakle, jedna ozbiljna država, usudila da baci rukavicu u lice Evropskoj zajednici, KEBS-u, dvema supersilama i neposrednim susedima – a sve to istovremeno.

- *Zašto mislite da bi svi međunarodni faktori delovali jedinstveno?*

- Oni koji eventualno veruju da u načelnim stvarima oko rešenja jugoslovenske krize ima značajnih razlika, varaju se. Postoje dva osnovna načela: prvo, održanje spoljnih granica uz poštovanje unutrašnjih sve dok se obostrano ne dođe do dogovora (stav koji se svesno prećutkuje kada je u pitanju SSSR), i, drugo, poštovanje demokratske procedure u sprovođenju demokratskih promena. U ovom drugom niko niti može niti hoće da nam pomogne – posao je na nama.

- *Srbi u Hrvatskoj ne pristaju da ostanu u okviru sadašnjih granica republike Hrvatske. Da li je moguće ikakvo mirno rešenje?*

- Moguće je. Mislim da je rešenje stvaranje unije suverenih republika (država) u kojoj bi suverenost bila priznata svima, ali ograničena učešćem u uniji. Istovremeno, bilo bi neophodno priznavanje svih bitnih prava, daleko iznad standarda koje propisuje međunarodna zajednica, za svaki etnički kolektivitet koji bi se našao u manjini. U praksi to znači sticanje teritorijalne i kulturne autonomije za Srbe u Hrvatskoj, ali i ne Srbe u Srbiji. To bi morale biti autonomije bez mogućnosti majorizacije i uz garancije međunarodne zajednice. Ne treba zanemariti da je ovakav projekat prihvatljiv i za međunarodno okruženje. Na taj način bi svi dobili ono što traže: Hrvatska nepromenjene granice, Srbi u Hrvatskoj garancije samostalnosti, Albancima bi se osigurala zaštita ljudskih prava, a Srbija bi dobila stabilnost na Kosovu.

U suprotnom, nastaviće se i proširiti “prljavi rat”, sve dok neko spolja ne odluči da napusti privid jugoslovenskih granica. U tom međuprostoru širom Jugoslavije doći će do strahovitih socijalnih tenzija, masovnih likvidacija “unutrašnjeg neprijatelja” i kratkotrajnog, ali žestokog terora.

- *Sigurno je da će mnogi Vaš predlog shvatiti kao zagovaranje za konfederaciju...*

- To nije zalaganje za konfederaciju, nego za rešenje srpskog nacionalnog pitanja, za put mog naroda u Evropu. Mislim da je taj put još

uvek najbrži i najjeftiniji preko Jugoslavije. Ako bilo ko ima bolji plan prema kome će Srbi biti siti, živi, na okupu i u Evropi, biću vrlo srećan. Ali moram da napomenem da ne smatram boljima po moj narod planove da ga vode na klanicu, koji mu nameću korenje kao jelovnik ili ga nutkaju carstvom nebeskim umesto blagostanja zemaljskog.

- *U svakom slučaju ne bi bilo prvi put da Vas optuže za izdaju srpstva?*

- U odnosu na kampanju vođenu protiv moje partije ja sam bio relativno pošteđen. Ipak je veoma teško osporiti srpstvo nekome ko je Srbin po ocu i majci, ko je svesno odabrao da živi ovde, ko nije plaćen za svoje rodoljublje. Sedamdesetih su me sadašnji novokomponovani Srbi, danas vrlo istaknuti, napadali kao nacionalistu jer sam slavio slavu, pisao ćirilicom i bio protivnik nadnacionalnog jugoslovenstva.

Ako u mome narodu pretegne uverenje da mu nisu potrebni ljudi kao Mirko Kovač,ⁱ Sima Ćirković,ⁱⁱ glumac Ljuba Tadić, Vlada Veličković,ⁱⁱⁱ Jovan Aćin,^{iv} onda zaista tek tada mogu da se osetim izgnanikom iz sopstvene nacije. Ako su ovom narodu draži oni koji se na suprotno mišljenje ljute literarno eksplodirajući rečima “nemo' da bučete”, t. j. oni koji savetuju grešništvo i otpadništvo uz tvrdnje da škole nije dobro zavšavati i strane jezike učiti, dragovoljno ću se pridružiti već oteranima.

- *Pomenuli ste režisera Jovicu Aćina, koji je nedavno poginuo na putu prema Vajskoj i Borovo Selu...*

- Aćin je bio moj, malo je reći, blizak prijatelj. Znao je za egzodus Srba iz Hrvatske kao i da se na zapadu Srbi poistovećuju sa negativno cenjenim srpskim režimom. Pošao je sa stranom ekipom da sazna istinu i da je pokaže, bila ona dobra ili loša po njegov narod – tako je razumevao vlastiti dug prema tom narodu.

NIN, 16. avgust 1991. (Dragan Čičić)

ⁱ Mirko Kovač, književnik.

ⁱⁱ Sima Ćirković, istoričar.

ⁱⁱⁱ Vlada Veličković, slikar.

^{iv} Jovica Aćin, režiser.

3. SRBIJA JOŠ NIJE UDARILA U DNO

Udio Srba van Srbije u državnoj vlasti u Srbiji, i ranije u Jugoslaviji, nesrazmjeran je njihovu broju u okviru srpskoga naroda. Govorio sam da uz svo razumijevanje – ne opravdavanje, nego razumijevanje – strahova Srba iz Knina, oni moraju znati da su samo u funkciji obrane režima koji je vrlo daleko od njih, te da će ih g. Milošević ostaviti, prije ili kasnije, jer to je neminovno, budući da brani sebe u Srbiji.

Predsjednički kandidat na izborima u Srbiji, sada već bivši predsjednik stranke reformista (prije nekoliko dana naslijedila ga je dr. Vesna Pešićⁱ), dr. Ivan Đurić u Parizu je već peti mjesec. Drži predavanja, piše članke, sudjeluje u debatama o prilikama u bivšoj Jugoslaviji ('jugoslavenskom prostoru' kaže on). Kakva je njegova analiza prilika u Srbiji uoči velikih demonstracija koje je zakazala srbijanska opozicija? To su bili glavni motivi i teme razgovora prošlog petka u Parizu.

- *U političkom životu Srbije 9. ožujka je dan-simbol: s jedne strane, otpora sadašnjoj politici, s druge strane represije Miloševićeva režima. na prvu godišnjicu "beogradskih demonstracija" opozicija organizira velike demonstracije. Što možete učiniti? I što je, zapravo, cilj demonstracija: da sruši Miloševića ili da ga uzdrma?*

- *Strepim od mogućih posljedica 9. ožujka; lako može doći do krvi. Nadam se da neće. Realno govoreći, ne verujem da je jednim danom, obilježavanjem jednog datuma, može promijeniti u potpunosti situaciju koja ima mnogo dublje korijene, niti mislim da bi to bilo dobro. Idealno bi bilo ako bi sadašnja vlast iz te konfrontacije izašla bitno oslabljen, jer bi se*

ⁱ Sada predsjednica Političkog saveta Liberalnodemokratske partije i narodna poslanica.

time skratio proces koji mora imati svoje vrijeme – vraćanje Srbije demokraciji. Ova vlast, na čelu sa g. Miloševićem, morala bi u tom slučaju do kraja snositi posljedice svog ponašanja i svoje politike. U suprotnom, ako bi se, kojim mogućim potezom, opozicija našla na vlasti 10. ožujka, ona objektivno, takva kakva je danas, ne bi bitno popravila stanje. Osim što bi bila spremna povući neke poteze, kao što je liberalizacija mas-medija, dezideologizacija državne uprave, ili zakazivanje izbora za konstituantu. Ali, ni ona ne bi mogla napuniti želuce. Štoviše, opozicija bi vrlo brzo morala priznati da ne može bitno promijeniti situaciju koju je stvorio g. Milošević.

- *Netko će Vam reći da branite Miloševića?*

- Naprotiv, za opoziciju je najbolje da oslabi režim, ali da ga pusti da dovrši svoje “djelo”, i da padne u nemoć, kad više ne može koristiti represiju. Točno je da u ovome trenutku vladajuća stranka, ako je uopće riječ o stranci, i Slobodan Milošević, ne raspolažu većinom u Srbiji. Ali, oni koji su protiv iz različitih razloga su protiv. Još nije potrošen kolektivni fantazam koji se zvao “Velika Srbija”, još ima dosta onih koji bi da, i na pojedinačnom i na kolektivnom planu, potraže sebi alibi za vlastitu odgovornost, smatrajući da je ideja dobra, samo da realizacija nije valjala. Još se Srbija nije potpuno suočila sa svim i potpunim posljedicama onoga što se u međuvremenu u njoj dogodilo. Taj je proces u toku. Čini mi se da Srbija još nije dodirnula dno.

- *Što je s opozicijom? Je li ona formirana?*

- Da, ali ona je pred restrukturiranjem. Mislim da će biti potrebno tražiti riješenje iznad ili izvan sadašnjih stranačkih grupacija. I taj je proces u toku, sam u njemu učestvujem. Celokupna demokratska alternativa u Srbiji, čak i pod pretpostavkom da je završen proces njenog konstituiranja. Još nije moguća bez koncesualne podrške međunarodnog javnoga mnijenja. Na tome se ozbiljno radi, i to baš ovih dana.

- *Može li se on uspješno završiti s ličnostima koje su imale udjela u stvaranju atmosfere koju je g. Milošević koristio, ili su mu, objektivno, bili saveznici? Koliko god bio simpatičan sadašnji pacifizam Vuka Draškovića on je, ipak, širio požar apoteozom srpskih grobova, ili koliko god bila privlačna sadašnja Mićunovićeve odlučnost, on je takoreći do jučer podržavao politiku mijenjanja granica.*

- Reći ću vam načelno što o tome mislim: među čelnicima opozicije u Srbiji ima i ličnosti koje ne mogu preživjeti ovo prelazno vrijeme. Ali, svaki od opozicionih vođa mora obaviti svoj deo posla, jer ga ne može niko obaviti umesto njega. Od te sudbine oni ne mogu pobjeći.

Spomenuli ste Vuka Draškovića, spomenuli ste Mićunovića, ja bih mogao spomenuti i neka druga imena; neću vam reći što mislim o kome pojedinačno, ali postoji linija razgraničenja, i o njoj zavisi tko će preživjeti, tko neće – odnos prema postojećoj vlasti. Svi oni koji su, bez obzira na ove ili one grijehe, imali beskompromisni odnos prema postojećoj vlasti, mogu preživjeti. Ostali neće preživjeti. A vi pogodite koji su jedni, koji su drugi.

● *A što, zapravo, drži Miloševića? Svi govore da je oslabljen, da je izgubio u Sloveniji, da u Hrvatskoj nije dobio ono što je htio, da je sve jači otpor njegovoj politici u samoj Srbiji, da nema saveznika u svijetu, da je Srbija na rubu gladi. Drži li ga mit, njegova ideologija, demagogija, vojska, državni aparat?*

● Sve to, i još ponešto. Spomenuli ste glad: Srbija je u bijedi, ali, srećom ili nažalost, Srbija ne poznaje glad tek sada, prvi put u historiji, javlja se saznanje da i Srbija može biti gladna. To stvara šok, ali još ne takav da bi prazni želudac mogao uzdrmati vlast, režim; trebat će nešto više od želuca, morat će ljude zaboljeti i glava. Da nije etničkih sukoba, glad bi uzdrmala najpre vlast u BiH. Kažete: ideologija a ja bih rekao: meni se čini da se u slučaju Miloševića radi o pukom populizmu, koji u svojim korijenima ima i bošljevizma. U Srbije se ponavlja jedna tipična situacija koja se javlja svaki put kad je vlast ugrožena – ucjena srpskih “socijalista” sudbinom Srba izvan Srbije. Nije čudo da je “centar” iz Beograda nagovorio svoje “filijale” u BiH da učine u Sarajevu ono što su učinili; to skreće pažnju od Beograda i od 9. ožujka i omogućuje Miloševiću da upotrebi sarajevski primjer kao opomenu šta se može dogoditi, ako opozicija ne bude “pametna”. Slično se dogodilo i prije godinu dana kada se kroz usta čelnika srpske “dijaspore” osuđivana srpska opozicija i njen napor da promijeni stanje u Srbiji. Jer, ugrožen je bio, navodno, nacionalni interes, a to traži homogenizaciju. Homogenizacija Srba izaziva homogenizaciju Hrvata kao i drugih; zato i kažem da ostanak stranke na vlasti u Beogradu odgovara stranki na vlasti u Zagrebu. Na prvi pogled, tvrdnja je presmjela, no, vjerujem da je točna i da je iskustvo potvrđuje. Zašto bi, inače, Tuđman išao prošle godine, poslije demonstracija u Beogradu dizati Miloševića s poda? Hrvatski politički prostor ne bi bio tako homogen bez Miloševića, i vice versa, naravno.

● *U Zagrebu su sa simpatijama primili Vaše isprike hrvatskome narodu zbog razaranja hrvatskih gradova, a u Beogradu su vas zbog toga proglasili izdajnikom. Žalite li zbog toga?*

● Nikada neću odustati od riječi koje sam izgovorio u prilog obrane Hrvatske, i osude rata. Ali, ja sam branio Hrvatsku, a nikad nisam branio

vlast u Hrvatskoj, ni Tuđmana ni njegovu stranku. Branio sam Hrvatsku jer je bila napadnuta, i opet bih to učinio. Što se tiče vlasti, i vladajuće stranke, nemam iluzija o njenoj velikoj demokratičnosti. Inače, sasvim je prirodno za jednu stranku na vlasti da će poistovijetiti nacionalne i stranačke interese s vlastitim interesima, iz krajnje pragmatičnih razloga. To čini g. Tuđman, i HDZ, danas. Što u tome za sada uspijevaju, mogu zahvaliti i g. Miloševiću.

- *Niste odgovorili: koliko je Miloševićeva vlast oslonjena na armiju, i na državni, policijski i represivni aparat?*

- Često se zaboravlja da je učešće Srba van Srbije u državnoj vlasti u Srbiji, i prije u Jugoslaviji, neproporcionalno njihovu broju u okviru srpskog naroda. Kad sam bio optuživan za izdaju tzv. srpske “dijasporu” na slučaju Knina, govorio sam da uz svo razumijevanje – ne opravdavanje, nego razumijevanje – strahova Srba iz Kninske Krajine, oni moraju znati da su samo u funkciji obrane režima koji je vrlo daleko od njih, i koji pomoću njih brani pozicije u Srbiji. Upozoravao sam ih da će ih g. Milošević ostaviti, prije ili kasnije, jer to je neminovno, budući da brani sebe u Srbiji, a napadali su me da pravim podjelu srpskog naroda? Meni je žao što se jedan narod dijeli, ali to nisam učinio ja nego partija na vlasti u Beogradu. Ona se poslužila Srbima u Hrvatskoj kao ulogom u jednoj igri koja nema veze ni sa Kninom, ni s Pakracom, ali ima veze sa Beogradom, i sa Šumadijom. Drugim riječima, Šumadijom se vladalo igranjem sa sudbinom Srba u Hrvatskoj. Postoji nesporazum između Srbije i onoga što je slika o njoj; Srbiji to teško pada, ne može još “svariti” tu činjenicu. Srbija, koja, uz ostalo, ima i latentni antikomunizam, baš antikomunizam – ne ubrajam sebe u antikomuniste, ali ga konstatiram – identificirana je, djelimično mimo volje, s onima koji su se prikazali kao pobjednici od 1945. godine. To se događa i danas. Neuobičajeno je, oduvijek, velik broj Srba u tzv. Jugoslovenskoj armiji: nema u njoj samo Šumadinaca, ali ima mnogo Srba iz Like, Dalmacije, Slavonije, Hercegovine...

- *Zašto?*

- Zato što su se oni iz posebnih historijskih razloga poistovjećivali s poslijeratnom vlašću, i to na drugim osnovama od onih na kojima su se, eventualno, s tom istom armijom poistovjećivali Srbijanci. Srbi izvan Srbije danas često doživljavaju armiju kao zaštitnika svoga opstanka, dok Srbi iz Srbije znaju da će Srbija postojati, šta god bilo sa armijom.

- *U kome će se smjeru razvijati prilike u Srbiji? Hoće li ići svojevrsnoj dezagregaciji, raspadu, jer u Vojvodini se ne bune samo Mađari ili Hrvati, nego i vojvođanski Srbi, Muslimani iz Sandžaka već*

imaju rezervne varijante, Albanci sa Kosova počinju se javljati sa svojim zahtevima.

- O toj opasnosti govorim već nekoliko godina. Ne mogu je predvidjeti, ali je ne mogu isključiti. Ako bi Milošević izašao bitno oslabljen iz predstojećih konfrontacija, njegov kraj bi mogao imati demokratski izlaz. Dogodi li se suprotno, Srbija bi mogla ući u vrijeme paralelnih sukoba, koji ne bi bili samo srpsko-hrvatski, srpsko-muslimanski, srpsko-madžarski i td. nego i srpsko-srpski. Zato bih volio da još neko vrijeme ostane Miloševićeva vlast, ali da bude slaba kako bi mogla prirodno odumrijeti. Plašim se nasilja jer iza nasilja može doći diktatura. Bude li sve išlo prirodno, demokratska bi se opozicija mogla pripremiti, uz pomoć međunarodnog mnijenja. Jer, najgore bi bilo da demokracija u Srbiji prokocka svoje šanse na duži rok.

- *Dakle, Vaš redosled je: prvo slaba, pa onda demokratska vlast.*

- *To je samo idealni redoslijed.*

- *Ne riskirate li da Vam prijatelji iz opozicije kažu da ste fatalist, da produžujete rok Miloševićeve vlasti? Opozicija je nestrpljiva da što pre dođe na vlast.*

- Nestrpljenje je ogromno. I ja bih, kad bih emocionalno reagirao, htio da što pre dođe do smjene na vlasti. Ali, ako želim dobro svome narodu, ako želim da se izbjegne krv, da se izbjegne opasnost diktature i građanskog rata, ako zaista želim da srpski narod izađe očišćen u demo* ... o načinu kako da se to najjeftinije postigne. Uzmite 9. ožujka: pred Slobodanom Miloševićem stoje dve mogućnosti – da se oslabljen (a on će sigurno biti oslabljen) i u želji da sačuva vlast, lišiti svih onih ljudi čije “glave” opozicija traži, i da ponudi sporazum dijelu opozicije koji je i do sada bio relativno spreman za dijalog s njim. Toj mogućnosti dajem male izgled. Vjerojatnije je da on u slučaju ozbiljnijeg uspjeha opozicije posegne za represijom, i s rizicima prilivanja krvi. Refleks sadašnje vlasti je, kao i prije godinu dana, tenkovi a ne dijalog.

- *Ne čini li Vam se da Evropa spašava g. Miloševića? Može li biti slučajno što Mirovna konferencija o Jugoslaviji, poslije stanke od dva mjeseca, nastavlja baš na dan demonstracija u Beogradu. Je li to poruka Srbima: ne rušite Miloševića, on je naš partner u pregovorima.*

- Može biti slučajno ali i ne mora, ne znam. Međutim, o jugoslovenskoj se krizi u ovom momentu se odlučuje i s druge strane

* Ne vidi se jedan red u tekstu.

Atlantika, barem toliko, koliko i u Evropi. Kada je riječ o odgovornosti Evrope za fenomen srpskih “socijalista”, ona postoji, nezavisno od te koincidencije. Čak je tu i jedna od ključnih grešaka koja je pravljena u pregovorima. S obzirom na odnose sa Srbijom, Francuska je, da je htjela, mogla prošlog ljeta izvršiti bolji i jači pritisak na Miloševića i mijenjati njegovo ponašanje u jugozbivanjima. Vjerovatno se radi i o nerazumevanju, i o pogrešnim procjenama, ali taj primjer također govori o tome koliko smo mi precijenili volju i mogućnosti Evropske zajednice. Evropa je suviše zaokupljena sobom i svojim problemima, a ponekad mi se čini da nije ni htjela da postupi dugačije od onoga što je činila. Prošloga je rujna, recimo, grupa opozicionih čelnika s jugoslavenskih prostora, od Slovenije do Makedonije, postigla konsenzus o uređenju odnosa, neusporedivo bolji od svih dogovora naših čelnika koji drže vlast. Mi smo se spotrazumijeli o priznavanju svih republika u postojećim granicama, o očuvanju jugoslavenskog ekonomskog, tehnološkog, komunikacijskog, o asocijaciji tipa Evropske zajednice i uputili tekst našeg sporazuma konferenciji u Haagu. Nikad o njemu tamo nije bilo spomena. Moglo se makar informativno reći da ima i takvih prijedloga. Prije mjesec dana, na jednom skupu u Parizu, Dragan Veselinovⁱⁱ i ja smo izašli s prijedlogom francuskoj javnosti u ime dijela opozicije – da se izvrši federalizacija Srbije, gdje bi na ravnoj nozi odlučivali Kosovo, uža Srbija i Vojvodina. Predložili smo također da i Hrvatska učini slično u okvirima Republike Hrvatske, ne samo kad je riječ o Srbima, nego o pojedinim hrvatskim cjelinama. Nema spremnosti ni da se razmotri takav prijedlog. Ne može Srbija riješiti svoju budućnost bez Albanaca, isto kao što Hrvatska ne može riješiti svoj problem mimo Srba koji u njoj žive. Politička budućnost Hrvatske mora uključivati i Srbe, isto kao što Srbi moraju svoju budućnost tražiti u okviru Hrvatske.

● *Neki govore da lord Carrington, koji vodi mirovnu konferenciju, ima nekritičko mišljenje o g. Miloševiću, bitno drugačije od onoga koje je Mirko Kovačⁱⁱⁱ izložio u “Liberationu”.*

● Ne znam. Lorda Carringtona ne poznajem, ali mislim da je, pored ostalog, produžavanje njegove misije i u funkciji odgađanja riješenja sve dok okolnosti ne budu zrele. Sasvim je sigurno da će boravak “plavih šljemova” biti duži nego što se sada misli, sasvim je sigurno da nema ništa

ⁱⁱ Dragan Veselinov, ministar u Vladi Zorana Đinđića.

ⁱⁱⁱ Mirko Kovač, pisac.

od kuse Jugoslavije, koju je u nizu svojih “inventivnosti” smislio g. Milošević, sasvim je sigurno da neće biti ništa od kantonizacije BiH, sasvim je sigurno da hrvatski krajevi, koje drži armija, neće nikad biti u sastavu Srbije, sasvim je sigurno da se ti krajevi neće vratiti pod hrvatsku vlast dok se u Zagrebu ne promijene prilike, sasvim je sigurno da će Srbija biti druga Srbija, i da će Hrvatska biti druga Hrvatska, svaka u svojim granicama. Sve su to procesi. Mislim da se rješenje traži na dugi rok, a posebno su strpljenju skloni oni s druge strane Atlantika. To nije za ovu, možda ni za sljedeću godinu.

Nedjeljni Vjesnik, 08. ožujka 1992. (Mirko Galić)

4.

SRBIJA JOŠ NIJE DODIRNULA DNO

Svoj pariški egzil, koji traje od listopada prošle godine, dr. Ivan Đurić popratit će mješavinom blage ironije i nostalgije: "Prisiljavanjem na privremeno povlačenje iz zemlje nehotično mi je napravljena usluga: ostao sam na neki način, politički (a duhovno svakako) 'sačuvan'". Nećak Bogdana Bogdanovića, na čijoj beogradskoj kući stoji grafit: "Ovde živi ustaša Bogdanović", dr. Đurić prvi je srpski intelektualac koji se javno i bez ograda distancirao od politike Slobodana Miloševića i njegovih ratnih pohoda po Hrvatskoj. "Jugoslovenska armija, poistovjećena sa srpskom politikom, nalazi se u Hrvatskoj. Ničim se ne može opravdati bombardiranje Dubrovnika, hrvatskih crkava, nesreća nanijeta svim stanovnicima Hrvatske", rekao je. I dodao: "Kao Srbin osjećam stid. Poslije rata zatražit ću oprostaj od hrvatskog naroda. "*

U jeku agresije na Hrvatsku ta Đurićeva izjava prihvaćena je s velikim simpatijama, kao glas razuma i izraz osobne hrabrosti. Francuska je, uz Beograd, profilirala njegove znanstvene i intelektualne spoznaje, pa njegova razmišljanja o demokraciji na ovim prostorima treba promatrati i kroz činjenicu da je vidokrug s Eiffelova tornja ipak širi nego onaj s vrha "Beograđanke" ili Zagrebačke katedrale.

- *Iako je knjiga "Godine raspleta" Slobodana Miloševića poodavno objavljena, konačni rasplet krize na područjima bivše Jugoslavije još se ne nazire. Kako ga vi vidite?*

- *Nedavno, u Ljubljani, prisustvujući kongresu Liberalno-demokratske stranke, podsjetio sam prisutne da smo moj prijatelj Jože*

* Bogdan Bogdanović, profesor, arhitekta, gradonačelnik Beograda. Sada živi u Beču.

Školjč i ja prije dve godine bivali usporedo optuživani i za “jugoslavenstvo” (čak i ono “nacionalno”) i za separatizam, a sve zato što smo – on kao predsjednik spomenute stranke i ja kao predsjednik Liberalnog saveza Srbije – uporno tvrdili da Jugoslavije, pogotovo ona koja je bila poznata pod imenom “SFRJ” više neće biti, ali da bez obzira na to što tko mislio, postoji i dalje “jugoslavenski prostor”. Iz osobnog iskustva znam koliko su mi se, pa i u krugu političkih bliskomišljenika, podsmijevali zbog upotrebe reči “prostor”, no vidim da su danas rijetki oni koji će – bar iz redova pretendenta na opoziciju srpskim nacionalsocijalistima – izostaviti taj termin u svojim javnim nastupanjima. Moram li dodati da je ista riječ vrlo draga našim prisilnim međunarodnim tutorima. Uostalom, taj je prostor branjiv geografskim, povijesnim, kulturnim i ekonomskim argumentima, postojao je i prije nego što je Jugoslavija nastala, te nema ni jednog valjanog dokaza da je, s njenim nestankom, nestao i on. Stoga, govorili smo tada Školc i ja, nužno je da navedeni prostor bude što prije valjano politički reartikuliran.

Napadač i napadnuti

• *Mislite li nakon svega što se na tom “prostoru” dogodilo da takva razmišljanja imaju više ikakva izgleda?*

• Nažalost, povijesno gledano (a ja sam, ipak, još uvijek najpre historičar), čak i strahote rata koji ne jenjava surovo pokazuju postojanje ovog prostora. Jer, kako ljubav, tako i mržnja (ili neka druga kolektivna strast) u mom zanatu potvrđuje su za međusobnu bliskost i komplementarnost, dok je jedino indiferentnost znak odsustva komunikacije. Ta je “reartikulacija”, da je bilo sreće, mogla biti izvedena i prije godinu dana, onog trenutka kada je Jugoslavija prestala postojati. Mogli su već tada naši evropski mentori da se slože s prijedlogom koji je imao i podršku SAD, a za koji sam se i sam zalagao gdje sam god mogao (u Parizu, EZ-u, Londonu, Budimpešti...). On se svodio na priznanje nezavisnosti svim nekadašnjim Yu-republikama, u postojećim međunarodno priznatim unutrašnjim i vanjskim granicama, s obavezom ohrabrivanja njihova međusobnog (bilateralnog, multilateralnog) udruživanja po uzoru na EZ, tamo gde je ono moguće. Taj je prijedlog također bio uvjetovan i obvezom svojevrstne “federalizacije” (ne federacije) Srbije i hrvatske kada je riječ o manjinskom stanovništvu u većinskom položaju na određenom dijelu teritorija republike, bez mogućnosti majorizacije i s cjelovitom političkom (a ne samo kulturnom) autonomijom,

odnosno, sa zaštićenim personalnim pravima za pripadnike manjine na teritoriju čitave nezavisne države. Sve to uz čvrsta međunarodna jemstva. Nemojmo se zavaravati: niti građanske niti nacionalne Srbije ne može biti bez pristanka ne-Srba (a naročito Albanaca) da žive u njoj, a da bi oni u njoj živjeli, mora im se dati mogućnost da, u političkom pogledu, stanovnik Kosova, Vojvodine i Šumadije ravnopravno odlučuje. Isto vrijedi i za hrvatsku: sigurno je da, recimo, Kninska krajina nikada neće biti Srbija, ali je isto tako sigurno da bez pristanka Srba iz Hrvatske da žive u njoj ne može biti ni demokratske Hrvatske. U prijedlogu je bilo govora i o prednostima regionalizacije koja bi, kako u Hrvatskoj tako i u Srbiji, čitav problem olakšala proširenjem teškoća sa striktno etničkog na pitanja kulturnih tradicija i ekonomskih afiniteta. To je bar vama u Dalmaciji itekako poznato. Očigledno je da će, na kraju krajeva, ovakav model biti nametnut, usprkos protivljenju sadašnjih vlastodržaca (poslije koliko žrtava?), među kojima, da ponovim po tko zna koji put, nevinih nema. Ali, postoji prvooptuženi, autor "Godina raspleta". Postoji i personifikacija drugooptuženoga, oličena u autoru "Bespuća povijesne zbiljnosti". Postoje zatim Hrvatska i Bosna koje su napadnute i Srbija kao napadač, ali ne postoji "demokracija" koja se branila pred "boljševizmom" kao agresorom. Vukovar, Osijek, Sarajevo ili Višegrad treba braniti, ali ne i HDZ, odnosno SDA. Tako o nama razmišljaju i naši mentori, lišeni u međuvremenu iluzija o determiniranim "good" i "bad guys". O zbivanjima iz Graza, fantazmu o podijeli Bosne na "bratski način", fantazmu – bojim se – fatalnom za g. Tuđmana, ne želim ni govoriti (sjetite se ožujka 1991. godine i Karadordeva). U takvim pregovorima hrvatski je predsjednik objektivno veći gubitnik nego g. Milošević. Ovaj drugi u svijetu i nema što izgubiti, dok je g. Tuđman doskora još ponešto i imao.

U susret katastrofi

- *Nijedna od ključnih točaka Miloševićeva programa – zaustavljanje iseljavanja s Kosova, zajam za privredni preporod Srbije, okupljanje svih Srba u jednu državu – nije se ostvarila. Kako tumačite da je i pored toga – pa i više od pola milijuna potpisa za njegovu smjenu – još na čelu Srbije?*

- Mislim da je konstatacija u vašem pitanju o posljedicama spomenute politike blaga u usporedbi s njenim znatno katastrofalnijim efektima. Da bude sve još gore, nije istina da se takav ishod nije mogao predvidjeti, pa vjerovatno i spriječiti. Što tako nije i bilo, krivaca ima više, a

veliki dio odgovornosti snosi i naše međunarodno okruženje, u prvom redu EZ. No, za lamentiranje je kasno.

S druge strane, od svega je bilo najpogrešnije olako povjerovati da je fenomen populizma, nacionalizma (neusporedivo više nego boljševizma) i totalitarizma svojstven isključivo brdovitom Balkanu, te da je demokratska Evropa na njega imuna. Niti je Italija barbarska, niti Njemačka balkanska zemlja, pa su, u jednom trenutku, voljom većine, upoznale fašizam i nacizam. Rumunji nisu gori narod od drugih pa su upoznali Causescua, Grci svoje pukovnike, Francuzi sramni režim u Vichiju, konačno, Hrvati zloglasnu NDH. Isto tako netočno je tvrditi da je Srbija navodno "genetski" odanija praksi komunističkog i postkomunističkog društva nego što su to druge bivše Yu-republike. Historijski bi se lako dokazalo suprotno, bar kada je riječ o Srbiji, a ne o Srbima "svugdje gdje ih ima". Sigurno je da je historijska frustracija i Srba i Srbije sudbinom koja ih je zadesila u 20. stoljeću olakšala nacionalistički fantazam, ponuđen od g. Miloševića. Sigurno je, također, da je podloga za taj fantazam, bar kada je riječ o Srbiji, mnogo solidnija na Gazimestanu nego u Vrginmostu, na primjer. Ne treba zaboraviti ni da je srpski narod vrlo složenih, često i različitih tradicija. Uzmite za primjer samo karakter Drugog svjetskog rata u Lici, gdje je alternativa ustaškom nožu bila šuma, u njoj baštinici trećeg Rima i pravoslavlja mnogo više nego komunizma (da nije slučajno ko od ličkih Srba čitao djela "klasika"?), odnosno Srbiju u kojoj nema ni Muslimana, ni Hrvata, ali postoji ustanak i ubrzo čisti građanski rat između Srba i Srba. Konačno, pobjeda partizana 1945. godine bila je iz aspekta dobrog dijela tzv. "duboke" Srbije najpre trijumf njihove braće iz "dijaspore", pa tek onda onda njoj u osnovi nepoznatih hrvatskih i slovenskih komunista. Srbija, moram i to reći, u povoljnijim okolnostima jedino je bogatija uz iskustvo i doprinos te "dijaspore". Zato je i bilo podlo služiti se "dijasporem" ne zbog obrane njenih prava, tamo gdje su ona ugrožena, već da bi se pomoću nje ucjenjivala Srbija i vladalo Beogradom. Pogibeljna posljedica može biti raskol u krilu jednog naroda. A kada smo kod Srbije, da dodam da i ona, s relativno velikom državnom i nešto manjom (za balkanske pojmove još uvijek znatnom) demokratskom tradicijom, iskustveno ne poznaje ni glad ni političku usamljenost. Iskustvo relativne ekonomske samodovoljnosti joj onemogućava i sagledavanje posljedica katastrofe u kojoj se našla. Zato često i kažem da "Srbija još nije dodirnula dno". Međutim, ne smije se zaboraviti i jedan drugi nauk. Na ovim prostorima nema trajnog mira bez jake Srbije, a pogotovo ne na štetu Srbije.

● *Ta mi rečenica odnekle zvuči poznato. Nije li upravo takav stav, politika zasnovana na toj tezi i uzrokovala ovo krvoproliće koje nas je snašlo?*

● Snaga Srbije treba počivati na njenoj časnoj prošlosti, na demokratskom i liberalnom Beogradu (trenutno gradu-izgnaniku s vlastitog tla), a ne na osvajačkim bakanalijama po tuđem vlasništvu... Da odgovorim i na konkretno pitanje: g. Milošević je danas, pouzdano, bez većine kojom je raspolagao prije godinu dana. Nažalost, postojeća opozicija se u međuvremenu “potrošila” još više od njega. Stvorio se tako svojevrsni “vakuum” većine koji tek čeka da bude “pokriven” novom, dubokom patriotskom i duboko antinacionalističkom alternativom. Za nju treba još dosta vremena i mnogo pomoći, kako od naših “mentora”, tako i od efekata daljnjeg sunovrata. Jer, većina koja je danas protiv g. Miloševića nije složna oko toga zašto je protiv. Ima još uvijek onih koji mu zamjeraju neostvarivanje obećanog nacionalističkog fantazma, a ne i samu inicijalnu ideju. Po sebi se razumije da bi takva demokratska Srbija bila efikasniji zaštitnik i srpske “dijaspore”, da bi ona neminovno izazvala demokratske promjene na čitavom jugoslavsnekom prostoru pa i u Hrvatskoj (usput, teško je biti u opoziciji u zemlji lišenoj trećine teritorije), kao i da bi, paradoksalno, iz kuta vladajuće stranke u Hrvatskoj manje zlo bilo s g. Miloševićem, nego s njegovim demokratskim nasljednicima. Otuda i žurba oba režima s izborima, usprkos upozorenjima navedenih mentora da za njih nema uvjeta. Protekli izbori su od njih u Hrvatskoj dobili prolaznu ocjenu, a ovi, ako ih bude, sigurno neće (bez obzira na izjave o okončanju rata praćene naprasnim “mirnodopskim” izgledom Zagreba kako će izbore obaviti u Vukovaru ili Kninu?). G. Miloševiću je ionako svejedno – on se na neprelazne ocjene odavno navikao.

● *EZ i SAD, kao i neke islamske zemlje, povukle su na “konzultacije” svoje ambasadore iz Beograda, imenujući Srbiju i “JNA” agresorima u ratu u BiH. Može li taj diplomatski potez i oštre mjere koje nakon njega slijede, po Vašem sudu, uzdrmati Miloševića?*

● Figurativno govoreći, g. Tuđman je loš đak, đak ponavljač, a g. Milošević je đak zauvijek izbačen iz škole kojoj se sveti, sve očajniji, razbijajući njene prozore. Pri tome on dobro procjenjuje nekoliko činilaca: prvo, čak i da želi, osim “bjekstva u napredovanju”, malo mu šta ostaje. Drugo, EZ nije postala “politička” Evropa, kao što ni Amerikanci još uvijek ne žele da na Balkanu tu “političku” Evropu zamjenjuju, vlastitim sredstvima i metodama. Treće, Srbija je čak i s takvim upravljačem kakav je on ipak potrebna i EZ i SAD. Četvrto, ksenofobija i izolacija su idealni

ambijent za populistički totalitarizam. Peto, “unutrašnje rezerve” za pothranjivanje vlasti još uvijek se kriju u nepotrošenim racijama na sve masovnije nacionalne izdajnike, odnosno u ponudi građanima da, ako baš hoće, mogu birati između njega i Šešelja. Ne bih ni jednu od ovih procjena osporio kao netočnu, ali bih, usprkos svemu, zaključio da je dobiven pogrešan rezultat u zbiru spomenutih činjenica.

- *Kakav je Vaš stav o novostvorenoj “Saveznoj republici Jugoslaviji”? Posebno s obzirom na činjenicu da se jedino u Srbiji građani nisu imali prilike izjasniti u kakvoj državi žele živjeti.*

- Isto kao što je, pretpostavljam, i vaš. Da nije tužno bilo bi smiješno. Jugoslavija, ako je igdje ima danas, može se najprije tražiti u BiH. Stoga je barbarstvo, koje na djelu dokazuju napadači, na jedno Sarajevo ili Mostar, u osnovi najprije bjes ili osveta prema Jugoslaviji. Otuda i toliko malo razumijevanja za patnje tamošnjih stanovnika kod svih ostalih koji se jugoslavenskog prostora boje. Sarajevo i Mostar nisu samo elementi za buduće “nirnerške procese” raznoraznim beogradskim mafijašima i njihovim gazdama, oni su samo najveća mrlja na savjesti Zapadnog svijeta od Drugog svjetskog rata naovamo, oni su također i fijasko snova o budućnosti u okviru nacionalno očišćenih i od susjeda dobro ograđenih nacionalnih feuda.

A kada je riječ o Srbiji i Crnoj Gori, njihova bliskost postoji nezavisno od spomenutog jugoslavenskog prostora, pa je i jugoslavensko ime neadekvatno koristiti u govoru o njima. Dakle, u pitanju je još jedna u nizu inovacija kratkoga daha, smišljena u glavi po definiciji lažljivih upravljača Beograda i njihovih privremeno vjernih čauša iz Podgorice. Međutim, tu treba istaknuti i sljedeće: svaki koncept budućnosti Srbije i Crne Gore koji se zasniva bilo na crnogorstvu, bilo na srpstvu koje crnogorstvu odriče posebnosti u odnosu na Srbiju – nema nikakvih izgleda na uspjeh.

Beograd – ključ krize

- *Kako objašnjavate činjenicu da su prošlogodišnji 9. ožujka u Beogradu i “plišana revolucija” koja je zatim uslijedila imali znatno veću snagu i naboj nego ovogodišnje demonstracije, bez obzira na to što lani u to vrijeme nije bilo ni rata, ni nasilne mobilizacije, ni mrtvih, ni obogaljenih?*

- Jednostavno, institucionalizirana opozicija vladajućoj stranci u međuvremenu se “potrošila”. Sigurno je da g. Milošević danas više ne raspolaže većinom glasova u Srbiji, ali je isto tako sigurno i da je

spomenuta opozicija u toku godine dana još više oslabila. Ono što dominira političkom pozornicom Srbije jest svojevrzni “vakuum” koji tek čeka da bude ponovo i drugačije pokriven. Primjera radi, odbijanje Srbije da ide u rat preko Drine, uz to i zbog vrlo maglovitih ciljeva, zaista, nažalost, nije bilo do spontano. Postojeća opozicija nije bila kadra, nije htjela ili nije mogla – svejedno – takvo raspoloženje politički uobličiti. Zato i inzistiram, nužno je demokratske opozicijske snage u Srbiji reartikulirati, u neku ruku poći iz početka, ovaj put oslanjajući se na podršku demokratskog svijeta. Ali za takav, svakako dugotrajan pothvat koji se mjeri i godinama, potrebno je i da naši mentori budu neposredno zainteresirani. Izgleda da se nešto slično već i događa. Jer, plave kacige, Haag, Bruxelles ili Lisabon jesu samo “kupovanje vremena”, budući da je ključ krize u Beogradu. Bez jake i demokratske Srbije, da i to ponovim, nema niti mira niti demokracije na jugoslavenskom prostoru, nema ni jake i demokratske Hrvatske, a konačno, nema ni zaštite Srba izvan Srbije. Zato, da još jednom parafraziram ono što, sam izrekao u listopadu prošle godine: Srbija treba svog de Gaulla. Treba reći: Srbija je izgubila jednu bitku, ali nije i rat. Izgubljena bitka bio je rat koji su srpski nacionalsocijalisti dosad vodili, a dobiven rat može biti samo mir i demokratski uzor koji će liberalni Beograd, nadam se, opet nuditi susjedima. Na takve promjene u Beogradu možda će se čekati i godinama, ali ako do njih dođe, na promjene kod susjeda čekalo bi se mnogo, mnogo manje. Pri navedenoj reartikulaciji opozicije u Srbiji, a time bih i zaključio razgovor, postoje samo dva kriterija: odanost demokraciji i patriotizam. Rodoljublje se danas najbolje mjeri nepristajanjem ni na kakvo koketiranje sa nacionalizmom. Vjerovatno da je u tom koketiranju i osnovni razlog neuspjeha dosadašnje opozicije. U nadmetanju oko dilema – tko je veći Srbin ili Hrvat – naši su vlastodršci bez premca, a g. Miloševiću jedino rival može biti g. Šešelj, njegov alter ego. Vama ostavljam da hrvatske paralele napravite sami.

Slobodna Dalmacija, 27. lipnja 1992. (Drago Hedl)

5. KLJUČ JE U BEOGRADU

O vlastitom i tuđim izgnanstvima, svom političkom delovanju u Parizu, “podjednakim krivicama” Beograda, Zagreba i Sarajeva, budućnosti južnoslovenskog prostora, vladi g. Panića, Vojvodini i o svom povratku...

- *Naglo ste nestali prošle jeseni, navodno sklanjajući se od mobilizacije. Jeste li izbeglica, politički emigrant ili... Šta radite?*

- U Parizu, tačnije – izvan Beograda – nalazim se od novembra prošle godine. Moj položaj ovde je, formalno gledano, sasvim legalan. Doduše, istina je da se u jednom trenutku naglo pokazala potreba za mojim proverenim vojničkim vrednostima (u tzv. JNA bio sam običan vojnik i služio ABHO), kao što je, recimo, istina i da se, posle četvrt veka provedenog na Filozofskom fakultetu u Beogradu, naprasno stalo sumnjati čak i u moju pedagošku “podobnost”. No, niti sam bio jedini, niti je to u neposrednoj vezi sa mojim odlaskom. Za okolnost što sam, jednog oktobarskog dana, bio prinuđen da se navrat nanos pripremim za put, nisu bila kriva ni svakodnevna maltretiranja mojih bližnjih, niti ucene i prinudna “druženja” sa nepoznatim a nametnutim čuvarima i “prijateljima”. Ne daj Bože da je tako bilo. A o ostalom, možda jednom, u staračkim sećanjima, amnezijama i preterivanjima. Ovde predajem na Institutu za evropske studije pri Univerzitetu Pariz VII, saradnik sam College de France, očekujem, uz ostalo, takođe izlazak u Parizu tri knjige: Prva je francusko izdanje “Sumraka Vizantije”, druga govori o istorijskim korenima jugoslovenske krize, a treća je sažeto viđenje povesti Srbije. Dakle, nisam ni dezerter ni izbeglica, a ni politički emigrant, što ne znači da se trenutno u Beograd, grad u kome sam svojevolejno želeo da živim (ne po zaslugi rođenja niti zato što nisam mogao na drugoj strani), ne nalazi u izgnanstvu.

Uostalom, to je slučaj kako sa Srbijom, tako i sa oboma nam dragom Vojvodinom. Govorim prvenstveno o duhovnom, pa tek onda i opipljivom, fizičkom izgonu. Pomenuto duhovno proterivanje oličava, na primer, izvesni gospodin Šešelj. No, ne zato što je on bio i ostao kolebljivac koji se nećka između nacional-socijalizma i Staljina, niti zato što ja, čak i kada bih hteo, ne bih sa precima mogao nikuda izvan “pašaluka”, već iznad svega zato što, iznad svega poštujući vlastitu i tuđu prošlost, uzgred – pomalo se razumevajući u zemljopis i istoriju, dobro znam zašto Srbija nije niti u Dubrovniku, niti u Osijeku, kao što dobro znam da ako Szabadka s pravom jeste Subotica, onda i Novi Sad mora biti uporedno i Ujvidek. Da ne ređam dalje, ako ovaj naš svet uopšte želi da preživi, najpre mora odustati od mitova, varvarske stvarnosti i truda da se što pre stigne u antievropsku (predevropsku) budućnost. Dodao bih na kraju još nešto: tačno je da je Francuska, uz Beograd, presudno oblikovala moja naučna i intelektualna znanja; slično je bilo i sa mojim precima: Stoga u njoj nisam tuđin u doslovnom smislu reči. Ali, takođe je tačno, bar sam tako bio učen i od oca i od majke, da mi je dužnost da svoje “usluge” uvek najpre nudim sopstvenoj zemlji. Ako, a slično sam nedavno govorio i u riječkom “Novom listu”, ona, ili oni koji u ime zemlje sude, u jednom trenutku procene da su te usluge izlišne, ne ostaje ništa do da ih ponudim tamo gde su, kao u Parizu, kriterijumi niži no u Beogradu. Naravno, ovo što sam rekao tiče se isključivo tzv. “intelektualnih ponuda”. U politici, međutim, u zemlji kakva je naša, takav “fair play” odbijam.

Znači, verujem da je i dalje da je patriotska obaveza svih da, bez obzira na osude za “izdajstvo” ili zamerke o “nedostojnosti” političkog zanata, pokušaju sve ne bi li se kataklizma sprečila. U suprotnom, odgovornost je i na onima koji su “isto mislili”, ali ništa nisu uradili, makar toliko da bi ljudi znali šta su mislili. Prozivam u prvom redu “intelektualce” i tzv. “građane” koji moraju znati, a to sam u bezbroj navrata ponavljao, da u društvima poput našeg, u kojima politika tek treba da bude posao profesionalaca, u kojima demokratskog iskustva nema, oni ako ne osmisle beg od totalitarizma – nema ko drugi. Alternativa je populizam, carstvo nebesko, korijenje, stid pred potomstvom – sve ono što vam je svakako poznato.

- *Bili ste predsednik Reformske stranke. Gde ste danas, politički?*

- Tamo gde sam oduvek bio. Bio sam među prvima, sa mojim prijateljima iz Liberalnog foruma Srbije (V. Stevanović,ⁱ M. Kovač, B.

ⁱ Vidosav Stevanović, književnik.

Bogdanović, F. David,ⁱⁱ V. Dimitrijević,ⁱⁱⁱ D. Veselinov, L. Perović,^{iv} S. Ćirković...), koji sam, još pre dve godine, govorio da Jugoslavije više nema, ali da ostaje, od Jugoslavije stariji i trajniji, jugoslovenski prostor čija politička i ekonomska reartikulacija tek predstoji. Slično su tvrdili i moji prijatelji iz Liberalno-demokratske stranke Slovenije. Tako smo Jože Školjč i ja uredno bivali optuživani i za “separatizam” i za “unitarizam”. Kako od koga. Naše se mišljenje nije promenilo a sve što se danas zbiva samo ga potvrđuje. I dalje ostajem pri sledećem a, koliko mi je poznato, takvom su rasuđivanju skloni i naši međunarodni mentori: jugoslovenski prostor zahteva celovito rešenje krize; to rešenje uključuje međusobno priznanje svih eks-jugoslovenskih republika kao nezavisnih država, u njihovim unutrašnjim i spoljnim granicama, onakvim kakve su bile i u Jugoslaviji; u okviru tih republika, tamo gde je neophodno, treba pristupiti bilo “federalizaciji” (ne federaciji) bilo kolektivnoj autonomiji za manjinsko stanovništvo koje je na lokalnom porostoru u većini; tamo gde to nije moguće, treba sprovesti načela tzv. “personalne autonomije” – sve to bez mogućnosti majorizacije, sa ustavnim garancijama i uz jemstvo međunarodne zajednice; takođe, tamo gde posebnosti nisu prvenstveno etničke već kulturne ili ekonomske, kao što je slučaj sa Vojvodinom ili Istrom, treba pribеći u što većoj meri istim kriterijumima; u Srbiji bi se mogla izvesti navedena “federalizacija” prema kojoj bi Albanac sa Kosova, Šumadinac i Bačvanin raspolagali istim pravima; usput, to je i jedina ozbiljna zamena pukoj represiji na Kosovu. Međunarodna zajednica bi, sa svoje strane, bila spremna da “nagrađuje” svaku vrstu ekonomskog, kulturnog pa i političkog, bilateralnog ili multilateralnog povezivanja među ovim nezavisnim državama. Prirodno, eventualna “federalizacija” Srbije podrazumeva i adekvatne promene u praksi Hrvatske. Nije u pitanju “tante za kukuriku” već “Realpolitik”

Kada je po sredi Bosna i Hercegovina, valja se u ponečem setiti komunističkih iskustava i oplemeniti ih demokratijom. Ova republika je, ne prestajući da bude država Muslimana, Srba i Hrvata, mora da bude država građana, što, u najmanju ruku, znači da joj je dvodomni parlamentarni sistem neophodan kao i ustavno onemogućavanje kako etničke majorizacije tako i zloupotrebe nacionalnog veta. Nemojmo se zavaravati: nikad Srbija

ⁱⁱ Filip David, književnik.

ⁱⁱⁱ Vojin Dimitrijević, profesor Pravnog fakulteta.

^{iv} Latinka Perović, istoričar.

dogovora sa ne-Srbima, građanima Srbije, neće biti demokratska; nikad neće biti suverene i demokratske Hrvatske, ukoliko Srbi koji žele da žive u njoj, tu državu ne osećaju tako. Uveren sam da će, na kraju krajeva, tako biti. Upravo je Bosna, na tragični način, nažalost, pokazala da modeli rešenja, najpre nuđeni iz Beograda, a zatim prihvatani u Zagrebu, od srpsko-hrvatske "bratske" podele te teritorije (setite se još onog dogovora u Karadorđevu, marta 1991) do "kantonizacije" jesu račun bez (muslimanskog) krčmara, da ne govorim o građanima jednog Sarajeva koji ne pristaju na poistovećivanje sa štabom na Palama, i stožerom u Ljubuškom. Za ovakvu vrstu razmišljanja ima mnogo razumevanja i u Ljubljani i u Skoplju, no, od njih danas malo šta zavisi. Ključ je u Beogradu, gde je sve počelo, potom u Zagrebu, u kome sadašnja vlast neposredno zavisi od političkog zdravlja beogradskih vlasti, pa tek onda u najmanje krivom zvaničnom Sarajevu. Bosna je posledica a ne uzrok krize. Sigurno da politički razum ovih dana nalaže okretanje budućnosti, građenju a ne rušenju, kompromisima a ne isključivostima. To prvenstveno važi za Srbiju. Ali, ovaj isti razum podrazumeva i jasnu svest o onome što se zbivalo u Vukovaru ili jednom Mostaru. Hoću reći da je Vukovar makar iz moralnih razloga, trebalo zaštititi, kao i napadnutu Hrvatsku, ali nikako ne i navodnu "demokraciju" u njoj napadnutu od "boljševika". Koliko je hrvatski ustav bio demokratski, izlišno je i govoriti, pogledajte samo primedbe Badenterove komisije, no, najgori način da se nezadovoljstvo izrazi bilo je u bacanju u naručje ludacima koji su bulaznili o Srbiji do Karlobaga i Virovitice, odnosno njihovim pritvornim zaštitnicima koji, jednom davno, nisu dali "da se ovaj narod bije". Da li Srba ima više ili manje u Hrvatskoj, da li im je bolje ili gore – to su pitanja koja sam sam postavljao pre rata, ali njih valja da sebi, a ne vodi, postavi sada svaki vatreni rodoljubac. Vođu ostavimo mirnijim vremenima i pobrinimo se da se sada međusobno ne dotučemo, odnosno da nas ne prevare kopije predašnjeg, ali pod drugim imenom. Ili, kako bi Vuk Karadžić rekao, "da ne bude isto to samo malo drukčije".

● *Povremeno se oglašavate preko novina. Nedostaje li vam političko delovanje? Jeste li u danima Vidovdanskog sabora poželeli da izađete pred sto hiljada ljudi?*

● Izgleda da se nismo savim razumeli. Ostao sam tamo gde sam bio, uz ostalo i u politici. Štaviše, čini mi se da njom bavim i više nego što mi ostale obaveze dopuštaju. Vidite, prisiljavanjem na privremeno povlačenje iz zemlje, nehotično mi je napravljen poklon: ostao sam, na određeni način, politički (a duhovno svakako) sačuvan. Naime, valjalo me

je “gurnuti”. Jer, iako svestan da demokratska opozicija, takva kakva je, nije u stanju da preokrene prilike, budući da sam i sam nepuna tri meseca vodio Reformiste Srbije, morao sam, hteo ne hteo da učestvujem u svakodnevici na načine čiji su se efekti uveliko “potrošili”. A od pisanja saopštenja, “nadgovaranja” sa mnogima u krilu te iste opozicije, stizanja kradom na televiziju ili u novine, zborovanju na trgovima i sindikalnim dvoranama već odavno nije bilo više vajde. Da nevolja bude još veća, znatan deo opozicije, a tome se mišljenju u međuvremenu pridruživala i većina javnog mnjenja Srbije, jeste bio suprotstavljen vladajućem režimu, ali prvenstveno zato što g. Milošević nije ostvario ono što je obećao (veliku Srbiju), a ne zato što je ta ideja bila samoubilačka, i to od početka. Takođe, sve sam ubeđeniji bio da je u Srbiji neophodno izaći iz uskih i “potrošenih” stranačkih okvira, bilo da bi se napravile nove i šire, prave političke asocijacije, bilo nadstranačka okupljanja. Bio sam, isto tako, svestan da, bez obzira koliko neopravdano, Reformisti Srbije teško mogu opstati sami i nepromenjeni, jer pritisak i neprestane optužbe su učinili svoje, a unekoliko su iluzije, rasprostranjene u delu reformističkog članstva objektivno pomagale slabljenju te stranke. O preprekama koje slede onu izreku “Bože, sačuvaj me od prijatelja, od neprijatelja se i sam čuvam” ne bih govorio. Sve to izlažem, nezavisno od okolnosti što su reformisti Srbije, i u septembru prošle godine, prema ispitivanjima javnog mnjenja, bili sigurno treća stranka po snazi u krilu opozicije. Međutim, najvažnije je bilo saznanje da, otkako je o nama počelo da se sve više odlučuje u svetu, a sve manje kod nas, možda i ja mogu biti od veće koristi ovde, u Parizu ili Vašingtonu, nego u Beogradu. Ova poslednja konstatacija je danas tačnija nego ikad ranije. A kada je reč o poslu, eto, upravo sam se vratio iz Bordoa gde sam razgovarao, pored ostalih, sa g. Mišelom Rokarom i g. Žerarom Fuksom (nacionalnim sekretarom Socijalističke partije Francuske za odnose sa inostranstvom), sutra se po drugi put u kratkom razmaku sastajem sa predsednikom Komisije za spoljnopolitičke odnose francuske Skupštine, g. Belonom, prekosutra – to Vam već ne mogu reći. Prirodno, u kontaktu sam i sa Evropskim parlamentom, administracijom u Vašingtonu. Šta još treba da dodam pa da se i Vi pridružite onima koji me optužuju da sam navodno “čovek Zapada”?

● *Kako Vam Srbija i sav ovdašnji jad izgleda iz Pariza? Vidite li izlaz? Kakav?*

● Kada je reč o onome što je do nas, a nije sve do nas, g. Panić je u svom obraćanju u Saveznoj skupštini uglavnom osnovno pomenuo. No, to je samo prvi korak. Ostaje da se vidi koji su sledeći. Problem

samoosvešćivanja je u njegovom govoru bio tek dotaknut, a Srbima je potrebno dugotrajno kolektivno mentalno čišćenje, bojim se da ih čeka i sadomazohističko rovanjenje po savesti (svojoj i tuđoj).

S druge strane, Srbija je svetu, a pogotovo Balkanskom prostoru, neophodna kao jaka država. Ali, snaga Srbije mora da počiva na demokratiji a ne na krađama tuđeg i klanju. Gresi drugih mene ne zanimaju dogod sam ja grešan, pogotovo ako je prvobitni greh bio moj. To važi i za narode. Naravno, najvažnije je da se prekine s klanicom u Bosni. Budite sigurni da bez toga nema ni spasa za Srbiju. A pitanje, pri sadašnjim prilikama u Bosni, da li će biti “pedagoške” intervencije, izlišno je. Odgovor je “da”. Kada? Ne zna se. Što kasnije to gore po Bosnu, ali gore i po Srbiju. Zato, polazeći od aksioma da je politika “pohvala nesavršenosti”, umesno je najpre očekivati rezultate, pa tek pošto ih eventualno nema, kritikovati onoga koji ih je obećao.

Mislim prvenstveno na iznenadnu pojavu g. Panića. Nemojte, kada vam ovako odgovaram, pomisliti da sam politički naivan i neobavešten. Naprotiv, sličan stav prema g. Paniću, recimo, zauzela je i američka administracija. U njegovoj vladi se našao jedan Tibor Varadi, ličnost kojoj su u svetu vrata sigurno otvorena, ali ima mnogo više onih kojima su, bez obzira na profesiju koja katance i brave po definiciji isključuje – kao što je slučaj sa diplomatijom, vrata u svetu nepovratno zapečaćena. Kako bilo, sačekajmo malo i budimo neprestano svesni da je po sredi prelazna vlada u *smutnoe vreme*. Ona je, s obzirom na nelegitimnost tzv. Savezne skupštine, ipak neumitno samo “činovnička”, što znači i da joj efekti moraju biti “činovnički”.

- *Zagovornik ste obnavljanja (vekovima stvaranih) spona među južnoslovenskim narodima. Kako, posle toliko kletvi i krvi?*

- Kao istoričar, moram da Vas podsetim da su mržnja i osveta potvrde za bliskost, pa i međusobnu uslovljenost naroda. Indiferentnost je dokaz za nepostojanje istorijske komunikacije. Kao istoričar, takođe moram da vas podsetim da ta mržnja nije preterano dugog veka, jedva da pokriva dvadeseto stoleće. U Drugom svetskom ratu, uz ustaški genocid nad Srbima (da ostala, “manje strašna klanja”, u kojima su se Srbi isticali ovom prilikom izostavljam) ipak je 1945. došlo do pomirenja. Zašto? Svidalo nam se to ili ne, bilo je to zato što je i jednima i drugima, Srbima i Hrvatima, tada bio ponuđen novi model, nova vera u drugačiju budućnost, nova politička i ideološka “igračka”. I uspelo je. Titu je to uspelo, a sasvim je nevažno što je “igračka” ispala “šarena laža” – to u kontekstu vašeg pitanja nije bitno. Konačno, da odgovorim i kao političar: u politici su simpatije

poželjne, a mržnja nepoželjna, no, one ne odlučuju. Ono što je presudno jeste realno rešenje konkretnog problema danas, da bi sutra taj isti problem mogao biti još bolje rešen. Počnimo od međusobnog priznanja, od bilateralnih carinskih prelevmana, pa ćemo stići i do ostalog. No, prethodno je nužno nametnuti mir. Ako to sami ne uspemo, biće nam nametnut silom od drugih. Ni u Americi predizborna kampanja ne traje večito – odgovaram onima koji se teše ovim, uostalom, pogrešno shvaćenim podatkom. Kada je reč o političkim kontaktima, uveravam Vas da ih ja sam nikada nisam ni prekidao: od Liberalno-demokratske stranke iz Slovenije, do Socijal-demokratskog saveza Makedonije, od Močnika do Čanka, od Ante Markovića do Janeza Drnovške, od Adila Zulfikarpašića do Rasima Kadića, od Kire Gligorova do Milana Kučana...

Ali, još jednom da podsetim: bez obzira na druge, Srbi sami najpre moraju sebi da kažu ko su bili i šta su činili proteklih godina. To i čitav svet od nas čeka, baš u ime, recimo, jedne avenije u Parizu koja nosi ime Petra I od Srbije.

• *Ovdašnja državna agencija javlja da su tamošnji Srbi listom za domovinu Srbiju i otadžbinu Jugoslaviju i da brojni francuski intelektualci podržavaju Slobu i njegove. Vaš komentar...*

• Što je babi milo, to joj se i snilo. Poznajem malobrojne francuske intelektualce koji govore o podeljenoj krivici, ali da i jedan među njima javno podržava g. Miloševića, to nisam čuo. Međutim, činjenica je da je Srbija u Francuskoj imala daleko većeg prijatelja nego bilo koja južnoslovenska zemlja. Mislim da će i sutra, jedna demokratska Srbija, ako ne simpatije (jer njih valja dugo zasluživati), a ono bar imati ovde izraze iskrene političke pažnje. Jer, niti svet niti Francuska nisu hteli da Srbiju stave na stub srama. Na taj je stub ona stala svojom voljom. A kada su posredi Srbi, koje navodite u Vašem pitanju, tačno je da ih ima. Moj odgovor njima je, kao i onima koji su u Beogradu ratovali protiv Albanaca na Kosovu, pri tome se dobro čuvajući da niti oni niti njihovi sinovi na to Kosovo zaista kroče, izvolite pa ratujte tamo, a ne po pariskim ateljeima i pred palatom Šajo. No, ima i nešto što mi se čini važnije. ... na “ustašama” iz redova srpskog i “četnicima” iz redova hrvatskog naroda. * Tih “četnika” i “ustaša”, ljudi koji jesu elita pameti bivše Jugoslavije i koji iz nje zaista nisu želeli da odu, prepun je svet: od Vidosava Stevanovića do Rade

* Nejasno u objavljenom intervjuu.

Iveković,^v od Bore Todorovića^{vi} do Mire Furlan,^{vii} od Dubravke Ugrešić^{viii} do Dušana Kovačevića.^{ix} Uz njih, London, Pariz, Njujork, da ne govorim o Južnoj Africi, prepuni su pametnih mladih ljudi koji se neće više nikad vratiti, ali koji hoće da pomognu, svi zajedno, bivšoj (“normalnoj”) Jugoslaviji i njenim sada rastočenim delovima. Treba im pridružiti i deo nekadašnjeg establišmenta koji se časno odlučio da ne učestvuje u krvavom balu kod kuće: od Faika Dizdarevića^x do Žarka Papića,^{xi} od Gorana Fejića^{xii} do Nenada Pejića^{xiii} i Besima Cerića.^{xiv} Pominjući ih, opominjem i sve nas da nas isključivost i zlopamćenje nikud ne vode. Konačno, sa imenima koje sam naveo, valja u vezu dovesti jednog Ljuba Popovića,^{xv} Jožeta Ciuha,^{xvi} Jagodu Buić,^{xvii} zatim retke starine iz prve posleratne političke emigracije, gospodina Vaneta Ivanovića^{xviii} ili gospodina Vlastu Stojanovića.^{xix} Hoću da kažem: uprkos izrazitoj heterogenosti, njih povezuje međusobno više spona no što ih po pravilu mogu uspostaviti sa samozvanim zastupnicima demokratije u zavičaju. I još nešto: njih nema ni pred palatom Šajo ni u izveštajima “Tanjuga”.

● *Bili ste kandidat za predsednika Srbije, jedini koji je u nekoliko izbornih jedinica tukao Vožda. U kakvom vremenu bi ponovo krenuli u izbornu trku i pod kakvom zastavom?*

● Onaj ko ozbiljno želi da bude demokratska alternativa sadašnjem predsedniku Republike Srbije, mora imati u vidu najpre da Srbija još nije udarila o dno. Mora, takođe, pretpostaviti da u tome strmoglavljivanju Srbiju čeka još nekoliko “prelaznih” faza: jedna od njih je upravo okončana i o njoj smo govorili analizirajući razloge neuspeha većeg dela opozicije.

^v Rada Iveković, živi u Francuskoj.

^{vi} Bora Todorović, glumac.

^{vii} Mira Furlan, glumica.

^{viii} Dubravka Ugrešić, književnica. Živi u Amsterdamu.

^{ix} Dušan Kovačević, književnik.

^x Faik Dizdarević, diplomata.

^{xi} Žarko Papić, publicista.

^{xii} Goran Fejić, publicista.

^{xiii} Nenad Pejić, publicista.

^{xiv} Besim Cerić, bivši direktor TV Sarajevo.

^{xv} Ljuba Popović, slikar.

^{xvi} Jože Ciuha, slovenački slikar.

^{xvii} Jagoda Buić, slikarka.

^{xviii} Vane Ivanović, politički aktivista projugoslovenske orijentacije, živeo u Londonu; osnivač Evropskog pokreta u Jugoslaviji.

^{xix} Vlasta Stojanović, advokat.

Ali, to još uvek svi, bojim se, u opoziciji nisu shvatili zašto o tome govorim? Zato što su u politici kompromisi jedno, a alternativa drugo. Trenutno, dajem prednost kompromisima, ako ni zbog čega drugog, ono bar zbog spasavanja Srbije od građanskog rata. (Usput, sećate li se kako sam na tu opasnost govorio baš kod vas, u Vojvodini, strepeći od srpsko-srpskog pokolja?) To može biti i najveći greh sadašnje vlasti, veći od svih dosadašnjih, ukoliko do sukoba dođe. Zato, ko god da se lati ozbiljnog, alternativnog političkog poduhvata, mora sačekati da prođe vreme iščekivanja “čuda”. To je i velika nevolja g. Panića, jer on svakako mora biti svestan da “čuda” niti u politici niti u ekonomiji ne postoje. Dakle, sa takvim se poduhvatom može pokušati jedino u trenutku “katarze”, što je učtiv izraz za očajanje. Tada, međutim, nužno je raspolagati sa još nekoliko prethodnih prednosti: biti prihvatljiv građanima Srbije koji nisu Srbi, biti prihvatljiv makar kao partner za pregovore sa Albancima, biti poželjan sagovornik južnoslovenskim susedima Srbije i, iznad svega, raspolagati političkim kredibilitetom kod naših mentora u EZ i bar toliko u SAD. Rečenom prethodi, izlišno je i podvlačiti, podrška koju bi predstavnik takve alternative morao imati najpre među samim Srbima.

Ja lično svakako da razmišljam o povratku, ne o “predsedničkoj kampanji” na koju Vi aludirate, već o povratku u času kada budem procenio da sam korisniji u zavičaju nego ovde. Iako mi ni na kraj pameti nije da mi politika bude posao doveka, smatram da je nemoralno ostaviti nezavršeno ono što je započeto, i što nije lični hobi već odgovornost svih zajedno. To je, ako hoćete, ... Vojvodini.* Mogu Vam reći i da sam nedavno vodio razgovore sa gospodinom Agoštonom,^{xx} vodio sam ih i sa gospodinom Čankom,^{xxi} Dragan Veselinov je moj lični prijatelj, da ne nabrajam ljude. Svi ti razgovori su bili laki, jer trenutno nije reč o pravim stranačkim razlikama nego o strateškim izborima: demokratija ili populizam, antinacionalizam ili nacional-socijalizam, tržište ili g. Božović,^{xxii} Evropa ili varvarstvo. I da zaključim: nemojte me pitati kada ću se vratiti, već kada će nabrojani elementi biti ispunjeni. Možda brže no što se pre nekoliko meseci računalo, možda i u novembru ove godine.

* Nedostaje tekst u objavljenom intervjuu.

^{xx} Andraš Agošton (András Ágoston), predsednik Demokratske stranke vojvođanskih Mađara.

^{xxi} Nenad Čanak, predsednik Lige socijaldemokrata Vojvodine.

^{xxii} Radoman Božović, predsednik Vlade Republike Srbije.

A kada ću iz politike otići? Odgovoriću vam i na to: onda kada mi moja zastava, moja slava, moj Beograd neće više izgledati ukaljani, onda kada se Srbija, ona kojom sam bio ponosan, vrati iz duhovnog izgnanstva, vrati u jožnoslovenski prostor. Za ostale “kvaritelje” balkanskog vazduha potom ne treba brinuti. Njihov odlazak pitanje je posle samo političke tehnologije. Ali, zar je zaista moralo da se prolije toliko krvi i zar je zaista moj narod morao da bude ovde gde je? Odgovor ne znam, zato i pozivam, u iščekivanju protoka vremena neophodnog istorijskom rasuđivanju, u budućnost, a ne u prošlost.

Nezavisni Index, 1992. godina (Mihal Ramač)

6. SRBIJA: DVA PRIZNANJA SAMOJ SEBI*

• *Molim vas da prokomentarišete izbor g. Panića za saveznog premijera SR Jugoslavije, kao i njegov program*

• Čini mi se da je g. Panić i sam svestan nekoliko otežavajućih okolnosti pod kojima se latio pomenute dužnosti. Pođimo redom: izabran je za predsednika vlade u državi koja, prema međunarodnim merilima, ne postoji; štaviše, delovi nekadašnje Jugoslavije, republike Srbija i Crna Gora, isključene su iz svetske zajednice a da se u međuvremenu čak nisu ni potrudile da steknu status država; izabrala ga je skupština, sastavljena na osnovu izbora koje ta ista zajednica nije priznala i, što je još gore, čiji poslanici, budući da je tzv. “savezne” izbore demokratska opozicija bojkotovala, ni u kome slučaju ne odslikavaju raspoloženje svih građana Srbije i Crne Gore; te iste izbore je, i to “en bloc”, bojkotovalo i skoro 90 odsto građana Kosova, t. j. svi njegovi stanovnici albanske nacionalnosti; mandat za sastav “savezne vlade” g. Panić je dobio od g. Ćosića,ⁱ *de facto* od stranke na vlasti u Srbiji i Crnoj Gori, dakle upravo od onih čije bi negativne efekte dosadašnje brige o Srbiji i Crnoj Gori on valjalo da popravlja. Uostalom, nije li se i g. Panić, pomalo se šaleći na vlastiti račun, pred stranim novinarima poslužio poređenjem zadatka koji ga očekuje sa poslom “kapetana piratskog broda”, znači šefa posade koja je izvan zakona, sa ciljem da je privede redu, pa i odgovornosti pred zakonom? Da ne dužim sa ostalim nevoljama g. Panića, mogu pomenuti još samo paradoks da on, uz najbolju volju, ako progovori o granicama “savezne države”, zapravo iznosi svoj lični sud, jer, kao što Vam je poznato, te su granice još uvek veoma “fluidne” i još uvek otvorene ka slobodnoj volji za ujedinjenjem,

* Naslov dao priređivač knjige.

ⁱ Dobrica Ćosić, književnik, predsednik SRJ.

izraženoj kod dičnih srpskih hajduka, na Palama ili u Krajini, svejedno. Što će od te hajdučije, u krajnjem zbiru, prava tragedija tek zadesiti srpski narod izvan Srbije – davaocima mandata g. Paniću bilo je malo važno. Ipak, bez obzira na predašnje veze sa srpskim “establišmentom” i bez obzira što, u trenutku primanja dužnosti nije raspolagao ničijom međunarodnom zvaničnom ili poluzvaničnom podrškom, g. Panić je u Skupštini hrabro izložio program iza koga stoji. To je program, iako samo početni – jer nedaće koje nas čekaju daleko prevazilaze njegov sadržaj, kome je teško staviti ozbiljnije primedbe. Ali, treba očekivati i dela, a njih za sada nema. Međutim, osnovni je demokratski red, ukoliko se slažete sa programom, da to i kažete javno, pa i da pomognete njegovom ostvarivanju. Tako sam i razumeo prisustvo u vladi g. Tibora Varady-ja,ⁱⁱ na primer, no teško – ne ja nego svet – da će moći da shvati prisustvo u toj istoj vladi, navodim ga opet jedino primera radi, izvesnog ministra spoljnih poslovaⁱⁱⁱ koji je nedavno, u Parizu, tvrdio da je Zapad nepravedno prikačio demokratski oreol jednom Gorbačovu, pored živog predsednika Srbije koji je “prvi i najveći demokratski reformator” postkomunističkog sveta. Reče čovek i ostade živ (za razliku od hiljada drugih koji su danas mrtvi).

Gospodina Panića, međutim, treba u najmanju ruku dočekati dobronamerno i zbog još nečega: nezavisno od mojih simpatija za ekonomske reforme nekadašnje vlade Ante Markovića,^{iv} na koje ekonomske ideje g. Panića neodoljivo podsećaju (što i nije čudo, jer reč je o jedinom mogućem jeziku koji Zapad razume), novoga mandatara treba podržati već i zato što je očigledno da su u Srbiji u toku evolucion procesi sazrevanja javnog i političkog mnjenja, sa nizom međuetapa – jedna od njih može biti i dolazak g. Panića, da bi se tek na kraju došlo i do prave alternative. Ukratko, danas nije trenutak za alternativu nego za kompromise koji će alternativu omogućiti. Osim, ukoliko se zaišta ne želi pomor nedužnog naroda, građanski rat i višedecenijsko izgnanstvo od normalnog sveta. A, ukoliko se pokaže da je ova dobra volja bila uzaludna, ipak ostaje jedno nesporno: Srbija se još za jedan korak približila suočavanju sa sobom samom. I to je već nešto.

● *Vaše mišljenje o izboru g. Dobrice Ćosića za predsednika SR Jugoslavije.*

ⁱⁱ Tibor Varadi, pravnik.

ⁱⁱⁱ Vladislav Jovanović.

^{iv} Ante Marković, predsednik Vlade SFRJ.

- Pokušaću najpre da odgovorim “ad rem”, pa tek onda “ad personam”. Položaj koji zauzima g. Ćosić pati od istih nedostataka od kojih pati i položaj g. Panića. Kada bi kod predsedničkih funkcija, kao i kod država samih, postojao vladajućoj stranci inače drag izum “v. d.-a” (pogledajte koliko ih ima u privredi, mas medijima, u ministarstvima), možda bi mesto “v. d. predsednika v. d. Jugoslavije” bilo i nama i, naročito, našim međunarodnim mentorima prihvatljivije. No, tako nešto u pravu još nije izmišljeno. Već sam kazao da je trenutak za kompromise, koji će dopustiti da se uopšte razmišlja o alternativama. Jer, Srbija još nije zrela za prave alternative. Ali i tu, rekao bih, g. Ćosić je u bitno nepovoljnijoj situaciji od g. Panića. Ovaj drugi jeste bio u poslovnim aranžmanima sa vladajućom strankom u Srbiji, ali nije služio i kao njeno ideološko nadahnuće, što je bio slučaj sa g. Ćosićem. No, čak i da nije tako, uslov za bilo kakav kompromis jeste pogled u budućnost ne u prošlost, svejedno na užu zavičaj, strah od nepoznatog i razumljivu potrebu da se zaštiti od boljih. Ukratko, ili će se g. Ćosić odreći svoga duhovnog kumovanja “strategiji” nacionalnog interesa, primenjivanoj tokom poslednjih godina sa zavidnim uspehom, ili će, pak, g. Panić prestati da bude čovek nagoveštenog, podvlačim *privremenog* kompromisa. Voleo bih kada bi naslovi iz Ćosićeve trilogije “Vernik – Grešnik – Otpadnik” bili, u stvari, oznake za neko drugo vreme, ovo naše. Voleo bih kada bi vera bila nacional-socijalizam, greh – zaludivanje populističkim “istoricizmom” a otpadništvo – pogled bez mržnje i straha prema spoljnom svetu, uz spremnost da se za sopstvenu veru i greh pruži makar moralna naknada. Koliko znam, to nije slučaj, a nema ni nagoveštenih naslova za eventualnu tetralogiju poput kakvog “Pokajanja” ili “Iskupljenja”.

- *Vaše viđenje događaja u Srbiji.*

- Da bi Srbija uopšte bila spremna za povratak u svet, kome je nekada časno pripadala, neophodno je da se suoči sa dva priznanja samoj sebi: prvo se tiče istine da, nezavisno od odgovornosti drugih, početna i najveća krivica za krv u bivšoj Jugoslaviji leži na njoj, a drugo je u vezi sa saznanjem da čuda u istoriji nema, pa da, u skladu sa time, nije moguće očekivati čudo ni od g. Panića niti od bilo koga drugog. Nemaština, i to još veća, potrajace, nezavisno od sankcija, još veoma dugo, ali će ipak biti kraća, kao i naša međunarodna kužnost, što pre budemo shvatili da “mentore” nije moguće beskonačno lagati. To, da li će kod nas biti demokratije ili ne, našim je “tutorima” u krajnjoj liniji svejedno. Da bih bio pravilno shvaćen, podsećam Vas na primer ojađenog, omraženog i izolovanog Iraka u kome je na vlasti i dalje Sadam Husein. Jedino, na šta

možemo da računamo, jeste geostrateška važnost kojom, mimo naše zasluge, raspoložemo. Ali, ni tu kod naših staratelja žurbe nema. Trebalo bi da je ima kod nas. Jer, navedena “geostrategija” je i naša šansa. Po nas je bolje ukoliko se za mir i globalno rešenje jugoslovenske krize zalažemo sami, nego da nam bude nametnuta nekakva “Pax Americana” ili “Pax Franco-Germanico-Britannica”. Ovo kažem po cenu da još jednom budem optužen kao “američki” ili ne znam čiji “čovjek”, ali i stoga što sam svestan da bez jake i demokratske Srbije, na Balkanu nema mira i demokratije za druge, pa ni Srbe koji izvan nje žive. Sadašnje stanje je upravo idealno za sve one koji bi da tih Srba iz “dijaspore” kao ni demokratije uopšte nema.

- *Vaše viđenje događaja u BiH.*

- Po ko zna koji put dužan sam da ponovim: Bosna nije bila uzrok krize, u njoj se, u još manjoj meri, može tragati za rešenjem krize – Bosna je, jednostavno, prvenstveno posledica zla, rođenog u Beogradu i potom prihvaćenog u Zagrebu, Bosna je posledica; među protagonistima krize niko nije nevin, nije to ni g. Alija Izetbegović,^v ali njegova krivica je manja od one koju nosi g. Franjo Tuđman^{vi} i, pogotovo, g. Slobodan Milošević; Bosna je, takođe, jasno pokazala, nažalost na tragičan način, da modeli rešenja, nuđeni na osnovu poverenja u separatne dogovore dvojice na račun trećeg – jednostavno ne drže vodu; Bosna je, svojim žrtvama – na sramotu svih nas, platila i danak patološkim strahovima od jugoslovenskog prostora (kada to kažem mislim u prvom redu na građane Sarajeva ili Tuzle, ali i na Muslimane, relativnu većinu u njoj, narod bez “rezervne” otadžbine u Beogradu ili Zagrebu; Bosna je, isto tako, pokazala da je “geografska” strast Karadžića,^{vii} a u poslednje vreme i njegovog omiljenog sagovornika Bobana,^{viii} nalazi pomirenje u 33% “rezervisanih” za Hrvate, 66% za Srbe i 1% za 44% bosansko-hercegovačkih Muslimana, pri čemu niko za mišljenje nije pitao građane ove republike. Dakle, ako ikako ima svrhe davati viši smisao žrtvama klanice u Bosni, onda bi to bilo u zaključku da su upravo ljudi pali u njoj najzad ubedili većinu naših “tutora” da “jugoslovenski prostor” postoji i da on, uza sve poštovanje nezavisnosti i granica nekadašnjih jugoslovenskih federalnih jedinica, zahteva “globalno” rešenje. Ako se nešto, u narednih nekoliko dana ne promeni, izvesno je da će do

^v Alija Izetbegović, predsednik Republike Bosne i Hercegovine.

^{vi} Franjo Tuđman, predsednik Republike Hrvatske.

^{vii} Radovan Karadžić, predsednik u to vreme samoproklamovane “Republike Srpske”.

^{viii} Mate Boban, predsednik samoproklamovane “Herceg-Bosne”.

vojne intervencije u Bosni doći, a Vi sami procenite šta zatim sledi junacima sa Pala, ali i onima iz Širokog Brijega. Ideja, koja se silno dopada i jednima i drugima, zamisao o tzv. “kantonizaciji”, prosto, nije ostvarljiva – to je, posle letimičnog uvida u činjenice leđeno saopštio u Zagrebu i Beogradu britanski ministar g. Herd.^{ix} To su njegovi sagovornici i sami znali, ali što domaćoj javnosti to nisu i rekli? Što u Beogradu ne znaju da u Sarajevu ginu i Srbi, da se u teritorijalnoj odbrani tuku i Srbi, što u Zagrebu ljudi ne znaju da je i Hrvatska, baš zbog Bosne – u prvom redu, na rubu isključenja iz Međunarodne zajednice. Da zaključim: po meni, “globalno rešenje” i “jugoslovenski prostor” su u Bosni već pobedili, krvavo – ali pobedili su. Sve ostalo, pa i nestanak tri partijsko-nacionalna “usrećitelja” u ovoj, nemojte zaboraviti, međunarodno priznatoj državi, pitanje je dana, čim u Beogradu, a zatim i u Zagrebu, dođe do demokratskih promena. Ostaje potom posao za sudove, a nadam se – još više za prezir prema neljudima.

- *Vaše prognoze o budućem toku događaja u SR Jugoslaviji.*

- Ako, u vašem pitanju, mislite na Srbiju i Crnu Goru, nadam se da sam na to pitanje delimično već odgovorio. A, ako mislite na nekadašnju Jugoslaviju, mogao bih jedino da ponovim ono što sam u bezbroj prilika isticao: rešenje je, a ono će pre ili kasnije, biti i sprovedeno (Sam sam imao priliku da ga, u mnogo navrata, izlažem u Parizu, Londonu, EZ ili pred Amerikancima) i svodi se na priznanje svih nekadašnjih jugoslovenskih republika, u njihovim zatečenim unutrašnjim i spoljašnjim granicama, za nezavisne države, uz ohrabrivanje njihove međusobne (bilateralne, multilateralne) asocijacije, od carina i energetskih sporazuma do političkih govora – kako gde i kako sa kim. U okviru tih nekadašnjih republika, tamo gde je to moguće, biće neminovna široka teritorijalna autonomija za manjinsko stanovništvo u većinskom položaju (uključujući i lokalne sudove i lokalnu policiju), tamo gde nije – biće poželjno rešenje u tzv. “personalnoj” autonomiji, sa taksativno nabrojanim pravima u Ustavu, bez mogućnosti majorizacije prilikom njihovog ispunjavanja – sve to uz jemstva međunarodne zajednice. Ono što bi važilo za Srbiju “iz tri dela”, moralo bi važiti i za Hrvatsku. Tome valja dodati i potrebu za regionalizacijom, tamo gde je ima. U Bosni i Hercegovini primenio bi se, u ponečem nalik komunističkim obrascima, princip prema kome bi, u dvodomnom parlamentu, opet bez mogućnosti majorizacije u pogledu

^{ix} Daglas Herd, britanski ministar spoljnih poslova.

etničkih prava, bio zastupljen i građanin i nacija. U ovom času ja Vam i ne govorim toliko ono što mi je lično najbliže, koliko ono čemu su bliski naši “mentori”. Bar je tako trenutno. Međutim, od takvog smo rešenja daleko iz više razloga. Red poteza ipak daje prednost zaustavljanju po svaku cenu krvoprolića u Bosni i prevenciju u pogledu mogućih ratišta u Sandžaku ili na Kosovu. Uz put, valja i to da istaknem, za izdvajanje Kosova mali su izgledi, sudeći prema raspoloženju naših “mentora” – trenutno nikakvi. Smatra se da bi narušavanjem načela nepovredivosti granica Republike Srbije (onih koje ona sama sebi ne želi da prizna, što je, blago rečeno, permanetni pokušaj političkog samoubistva, a to je, kako mi se čini, razumeo i g. Panić), izgubio bi se svaki valjani argument u prilog pridržavanja istog principa na drugoj strani (otuda i vidno slabljenje zanimanja za represiju nad Albancima u zvaničnoj Hrvatskoj); drugo, susedna Albanija za takav ishod (otcepljenje i eventualno pripajanje njoj) ne pokazuje preterano oduševljenje, bar je tako zasad; treće, rešenje koje je upravo inaugurisano u italijanskom Tirolu i za koje je u EZ zaključeno da predstavlja obrazac svih budućih solucija za “manjine u većinskom položaju” – daleko je od davanja državne suverenosti, ali i od eklatantnog ugrožavanja ljudskih prava na Kosovu. No, treba da kažem i ovo: nikada demokratske Srbije neće biti, ukoliko Albanci, koji u njoj žive, ne pristanu na nju; nikada demokratske Hrvatske neće biti, ukoliko u njoj ne žele da budu i Srbi koji u Hrvatskoj žive. Nazovite to, ako hoćete, “federalizacijom” Hrvatske i Srbije, ili rešenjem koje niko ne prihvata ali boljeg razvezivanja čvora nema. Osim, ukoliko Srbi hoće da potvrde strepnje o vlastitom svođenju na “beogradski pašaluk”, a Hrvati na zemlju – “kiflu” (možda i “perecu”?).

- *Čime se bavite u Parizu?*

- Predajem na Institutu za evropske studije, predajem takođe na Univerzitetu Pariz VIII, saradnik sam College de France. Pripremam francuska izdanja tri knjige, pišem. Sebično posmatrano, ne bih smeo da se žalim, budući da sam prihvaćen u sredini čiji su kriterijumi, kako se ponekad gorko našalim, verovatno niži no što su u mojoj rođenoj zemlji, bar sudeći po onome što su njeni zvaničnici učinili, ne bi li mi stavili do znanja da sam nepotreban. Moj izbor, a ne mesto rođenja ili prinuda, bili su i ostali Beograd i Srbija. Ali, i ovde završavam sa ličnim uglom odgovora, izgleda da su i Beograd i Srbija još uvek u duhovnom progonstvu. Politikom se, naravno, bavim i dalje, jedino nisam siguran da li ćete me dobro shvatiti ako Vam kažem da je to, makar po meni, prirodan dug svakog od nas, rođenog u nesrećnoj zemlji autoritarizma, lišenoj ikakvih neposrednih

demokratskih iskustava. Jer, ako takvoj zemlji ne pomognu njeni školovani izdanci, onda nema ko drugi. Pri tome, intelektualci moraju znati i da baviti se politikom ne može da bude svedeno na etički sud u četiri zida, saopšten u potaji blišnjima, porodici ili sagovornicima u kakvoj zavereničkoj Sali. Ali, i to je bolje u zemlji u kojoj je intelektualna nomenklatura izabrala nacional-socijalizam. Inače, nedavno sam razgovarao sa g. Mišelom Rokarom,^x uoči posete g. Panića bio sam na razgovoru sa g. Belonom (predsednikom komisije za spoljnopolitičke odnose francuske skupštine), sutra idem na razgovor sa g. Fuksom (treći u poslednjih petnaest dana), nacionalnim sekretarom francuske Socijalističke partije za odnose sa inostranstvom. Toliko o Francuzima. O drugima – narednom prilikom. Slično je i sa političkim prijateljima i sagovornicima iz bivše Jugoslavije: u kontaktu sam sa mnogima, od Liberalno-demokratske stranke Slovenije, gg. Drnovška^{xi} i Školjča,^{xii} do Socijal-demokratskog saveza Makedonije, da ne ređam dalje.

• *Kada se vraćate iz Pariza i šta nameravate dalje da radite?*

• Ako sam dobro razumeo, vaše pitanje je u kontekstu isčekivanja političke alternative i najavljenih novih izbora u Srbiji. Uostalom, ne čini mi se verovatnim da bi vas mogle zanimati detalji iz mojih ličnih, profesionalnih planova. Ali, već sam vam kazao da je danas doba kompromisa a ne alternativa, pa je verovatnije i da ono, što se narednih meseci bude zbivalo, bude samo neophodni put ka pravoj alternativni. Pri izuzetno povoljnim okolnostima, taj put može biti skraćen sa godina na mesece, može to biti i kraj ove godine. Dotle će biti okončani i izbori u SAD – što je itekako važno iz ugla naših “tutora”. Ali, kada dođe čas za alternativu, onaj ko bude pretendovao da bude njen uspešni nosilac, moraće da prethodno ispuni nekoliko uslova: da bude prihvatljiv ne-Srbima, građanima Srbije, da bude prihvatljiv susedima Srbije, da bude prihvatljiv našim “tutorima” i, iznad svega, da bude prihvatljiv samim Srbima. Pri tome, mora se u međuvremenu još što-šta izmeniti: od prestanka vere u “čuda”, do osuđivanja vladajuće stranke, još uvek rasprostranjenog u opoziciji, više zbog neispunjavanja obećanog nego zbog besmislenosti obećanja. Mislim na snove o “velikoj Srbiji”. Uveren sam da bi, po demokratskim promenama u Srbiji, komšijski autoritarizam morao da

^x Mišel Rikar, francuski premijer.

^{xi} Janez Drnovšek, član i predsednik Predsedništva SFRJ, predsednik Republike Slovenije.

^{xii} Jože Školjč, prvi predsednik slovenačke Liberalno-demokratske partije.

takođe brzo ustukne pred domaćim demokratskim snagama. A kada ću “politički” otići iz Srbije? Otići ću onda kada budu otišli oni koji su mi ukaljali Beograd, slavu, pretke, onda kada se evropska Srbija bude vratila iz duhovnog izgnanstva. Sve ostalo, pa i vlastiti udeo u tome bogougodnom poduhvatu, neuporedivo je manje važno od skidanja sramote sa jednog naroda koji u Parizu, baš zato što još uvek niko ne želi da trajno poveruje u njegovo navodno maligno biće, ima toliko lepih tragova svoga obola modernom svetu. No, od nas se, bojim se – sve nestrpljivije, najpre očekuje da sebe pogledamo u oči.

● *Molim vas da prokomentarišete studentske demonstracije i vidovdanski sabor.*

● Predlažem vam, da Vam, umesto domišljanja, pročitam ono što sam, samo kao profesor, napisao studentima Filozofskog fakulteta. Između ostalog, tada sam (25. juna) rekao i sledeće: “Ako ste ikako spremni da saslušate ono što mi se čini najvažnijim, poručujem vam da ostajem uveren – nacionalizam je vazda bio suprotstavljen rodoljublju, a pravi patriotizam je danas najpre borba sa nacionalizmom ili, da ne okolišim, sa nacional-socijalizmom. Mislim i sledeće: tek nas čeka teška borba sa onima koji g. Miloševiću ne zameraju 'ideju', čiji je bio zagovornik, već okolnost što je nije ostvario. To nije parola 'i posle Tita, Tito', to je nešto, na kraju dvadesetog veka sasvim nerazumljivo: 'i posle Miloševića, Milošević'. Čuvajte se duhovnih kumova najveće moralne sramote srpskog naroda. Jer, sve nas zajedno, hteli ili ne da budemo na okupu, tek čeka spiranje stida i zaštita sada zaista elementarno ugroženog nam naroda, Beograda, Srba, svih građana Srbije. Uteha nam nisu tuđi gresi, budući da, čak ako i bude strpljenja za stepenovanje krivice, niti će do njega doći sutra niti će u tome stepenovanju moći da bude izbegnut naš, makar i nevoljni, početni greh”. Potom se zbila poseta Beogradu Bernara Anrija-Levija,^{xiii} srpskim argumentima najsklonije javne ličnosti u Francuskoj, čoveka koji zaista pokušava da izbegne crno-belu sliku koja se najčešće nudi u svetskom mnjenju. Bio je dočekan kako je bio. Po povratku, jedini razumni zaključak do koga je mogao doći bio je da je, na njegovu veliku žalost, bolest zahvatila i deo studenata, ili makar onih koji su se među njima toga dana našli. Potom je došlo do antisemitskog ispada ideologa vladajuće stranke prema dekanu Filozofskog fakulteta, a studenti su, u međuvremenu,

^{xiii} Bernar Anri-Levi, francuski filozof.

privremeno otišli sa univerziteta. Nadam se, ne zauvek. Jer odlazak zauvek za njih znači samo jedno: otići što dalje od Beograda i nikada se ne vratiti.

• *Vaš intervju francuskom listu "La Kroa" izazvao je dosta ogorčenja u Srbiji. Možete li nešto o tome da kažete?*

• Hajde, prvo da sebe citiram onako kako nisam bio interpretiran u beogradskim medijima. Naime, rekao sam (uz ostalo) i sledeće: Jugoslovenska armija, poistovećena sa srpskom politikom, nalazi se u Hrvatskoj. Ničim se ne može opravdati bombardovanje Dubrovnika, hrvatskih crkava u njemu, nesreća naneta svim stanovnicima Hrvatske. Kao Srbin, osećam stid. Posle rata zatražicu od hrvatskog naroda oprostaj, iako bih voleo da sam u proteklim godinama naišao na izraze istih osećanja kod predstavnika hrvatske vlasti povodom ustaškog masakriranja Srba u toku rata". To sam kazao 19. oktobra 1991. godine. Pre Vukovara. Zbog svega što se narednih dana zbivalo, direktor ovog lista je bio prinuđen da se obrati zvanično listovima "Politika" i "Politika ekspres", zahtevajući da mu pruže profesionalnu satisfakciju. Pošto od toga, kako sam i očekivao i zbog toga sam nisam ništa preduzimao, nije bilo ništa, došlo je do posledica. Kao što Vam je, pretpostavljam, dobro poznato, taj se slučaj našao u raznoraznim izveštajima o "gebelsovskoj" propagandi koja caruje u Srbiji kao jedna od ključnih potvrda. I tada, ali i docnije, u bezbroj navrata sam ponavljao ono što i sada mislim: Hrvatsku koja je napadnuta, treba braniti, jer – šta će Srbi u Dubrovniku ili u Osijeku, ali ni po koju cenu ne treba dozvoliti vladajućoj stranci u Hrvatskoj da odbranu Hrvatske poistoveti sa "obranom demokracije", napadnute od "boljševizma". Jednostavno, a to mislim i danas, jedna zemlja je pretrpela agresiju druge, a u obe su na vlasti autoritarni režimi. U Hrvatskoj nema demokracije, baš kao što je nema ni u Srbiji. Razlika je u tome što Dubrovnik jeste još uvek povremeno bombardovan, a jedna Studenica nije, niti će ikada biti. Ako želite, mogu i da Vam poklonim kopiju pisma koje je direktora "La Kroa" poslao u Beograd. Videćete, čak i iz njega, koliko smo očajno udaljeni od sveta, koliko (u većini) ne razumemo ni šta je politički stav u Francuskoj ljudi kojima se "La Kroa" obraća. Da li oni, koji lupetaju o zaveri Vatikana, navodno očiglednoj u tekstovima ovoga lista, znaju da je to upravo ona katolička i antiklerikalna Francuska, koja je bila i ostala najzaslužnija za privilegovano mesto Srba u francuskom kolektivnom sećanju? A, da bih vas "umirio", mogao bih Vam, uporedo, ponuditi pregršt napada i "sa druge strane". Ali, takvo postizanje "ravnoteže", ne samo što bi bilo infantilno, nego bi bilo i nedostojno mog poimanja odgovornosti javne reči. Iz istih razloga, nikada nisam želeo ni da ispravljam nedostojne laži na moj račun,

uključujući i moja bavljenja na mestima na kojima nikad nisam bio. O svemu tome a, ako se budem još sećao, i o okolnostima pod kojima sam se obreo u Parizu, možda ću jednog dana zapisati ponešto u staračkim uspomenama. Čak i na ličnom primeru, trenutno odbijam “prošlost”. Srbiji je, pa i svima nama, preko potrebna “budućnost”. Bez kompromisa i za njim prihvaćene evropske alternative ionako nas čeka praistorija, korenje i izumiranje. Ne zaboravite da moj zanat, zanat istoričara, postoji baš zahvaljujući privremenosti naroda i civilizacija. Ali, isti zanat takođe uči i da narodi itekako mogu uticati na vlastitu sudbinu. Učinimo makar to.

B. N. A. Tiker, Pariz, 29. jul 1992. godine (Jasmina Burojević)

7. SRBIJA – POSLEDNJI ČIN BALKANSKE TRAGEDIJE

Vašingtonski dogovori su veliko ohrabrenje, ali nedostaju Srbi kao treći i pobornici građanske opcije kao četvrti faktor – Karadžićevi Srbi će prihvatiti vašingtonski sporazum, jer on jednostavnije dovodi do njihovog cilja – podjele Bosne – Povratak “istočnog pitanja” – Mržnja nije nešto što se ne može prevazići – Oslobođenje Tuzle od muka u istom je času udar i Vladi u Sarajevu i Srbima koji pretenduju da spajaju Srbiju od Gospića do Negotina – Osnovna zabluda Izetbegovića je bila u tome što je povjerovao da je moguće dijeliti vlast na tradicionalnoj osnovi

Istoričar dr. Ivan Đurić, koji već dvije godine živi u Francuskoj i predaje na univerzitetu Pariz VIII, predsjednik je srbijanske političke organizacije Pokret demokratske slobode i potpisnik inicijative za globalno rješenje balkanske krize, zajedno sa drugim socijaldemokratama zapadne Evrope i iz zemalja bivše Jugoslavije. U Zagrebu je boravio dva dana učestvujući na Međunarodnoj konferenciji socijaldemokrata “Kako do mira u BiH” a s ponosom ističe svoje počasno članstvo u Asocijaciji Sarajevo u Parizu.

- *Kako tumačite činjenicu da u Srbiji još nema relevantne političke oporbe koja je u stanju nešto promijeniti iznutra?*

- *Danas sasvim sigurno skoro čitava politički artikulisana opozicija u Srbiji takmiči se, negde taktički, a negde sasvim iskreno, sa Miloševićem tamo gde je on neranjiv, a to je nacionalizam. Jedan od razloga jeste frustracija Srbije, koja je postojala i koju mogu razumeti, ali ne i opravdati, i Milošević se veoma uspešno njome koristio kada je dolazio na vlast. Prvenstveno mislim na sindrom Kosova. Kada je Milošević shvatio, a on je vrlo brz politički taktičar, ne i strateg, da na Kosovu više nema poena, onda se okrenuo Srbima izvan Srbije, pa se koristio njihovim frustracijama, ne da*

bi ih ublažio ili zaštitio, nego da bi pomoću njih održao vlast. U prvom redu mislim na Srbe 1990. i 1991. godine u Hrvatskoj, a kasnije i u Bosni. Tako se dogodila tragedija koja je u BiH dobila nakrvavije moguće boje. Srpska krivica je najveća, ali nije jedina, jer među protagonistima ove krize nema nevinih, nevino je samo ono stanovništvo koje strada. Drugi razlog što u Srbiji nema opozicije je to što je svaki nacional-socijalizam uporedo i populizam. Zavodljiv je, jer nudi sreću preko noći obećanjima o švedskom standardu, kontrolom televizije, strahom, forsiranim teranjem iz zemlje svega što misli drugačije... Srbija, ironičan sam, koja zvanično nikada nije bila u ratu, iz zemlje je isterala oko 300 do 350 hiljada ljudi mladih, uglavnom, koji su svi antifašisti i svi protiv Miloševića. Srbija je intelektualno danas obezglavljena.

Podelu srpskog naroda je napravio upravo Slobodan Milošević. Jer, daj Bože da grešim, poslednji čin ove ružne priče kojoj smo nevoljni svedoci, a ponekad i žrtve, jeste srpsko-srpski sukob, koji nije napravio niko od nas, nego upravo ta vlast koja će pre ili kasnije da se posluži i time da bi sebe sačuvala.

- *Vaša razmišljanja o događajima u BiH?*

- Ja i dalje ne mislim da je u Bosni i Hercegovini sukob Srba protiv Muslimana. U pitanju je napad na ljude koji veruju u određene ideje, koji pripadaju određenoj kulturi, među kojima ima, naravno, Muslimana, jer su Muslimani, hteli ne hteli, bili u poziciji napadnutih, ali ima i onih koji su kao Srbi, pa i kao Hrvati, bili napadnuti zato što veruju u to da, budući da su dobri Srbi i dobri Hrvati, mogu biti u isto vreme i dobri Bosanci i Hercegovci.

Osnovna greška međunarodne zajednice jeste bila što je, htela ili ne, prihvatila pogrešnu tezu, i tu je deo krivice vladajuće stranke u Sarajevu, t. j. SDA, t. j. Alije Izetbegovića, a to je: jedan narod, jedna partija, jedan politički identitet. I prokušavanjem svođenja problema na tri političke partije, nikada se do rešenja neće doći.

- *U tom smislu, što donose novi tokovi u pregovorima o BiH?*

- Vašingtonski dogovori jesu ohrabrenje, ne zbog onog što se nudi u sporazumu Hrvata i Muslimana, nego zato što postoji nekoliko novih elemenata kojima će se doći do rešenja koje ja nazivam globalnim i trajnim.

Kao prvo, velika tekovina je, kakvo-takvo, smirenje krvoprolića. Drugo, na političku pozornicu ušli su Amerikanci i Rusi. Ali, što fali? Ne može se napraviti sporazum između Muslimana i Hrvata bez trećeg naroda, kao što se nije mogao ni između Beograda i Zagreba na račun Bosne i Hercegovine...

- *I Muslimana...*

- ... Hteli mi to ili ne, postoji i treći narod, a postoji i četvrti faktor. U BiH vidimo one kojima je dovoljna pripadnost i lojalnost partijama SDA, SDS, HDZ, kroz koje se identifikuje i nacionalnost, ali i one koji, kao Srbi, Hrvati i Muslimani, sebe identifikuju kroz građansku BiH. To znači, u ovom času nama fale dva faktora. Fale nam Srbi poistovećeni sa SDS-om Radovana Karadžića i fale nam Hrvati, Muslimani i Srbi poistovećeni sa građanskom BiH. Nemojmo to potcenjivati!

- *Da li će Srbi odani Karadžiću pristati na ostanak u BiH, ako ne, koje su konzekvence?*

- Mislim da nemaju mnogo razloga da ne pristanu, jer ono što zamišljaju domaći autori tog projekta (ne naši tutori, oni zamišljaju nešto drugo) jeste: a što da ne, onda zapravo dovodimo stvar na jednostavniji način do onoga što nam je cilj, a to je podela BiH. Drugim rečima, pravimo jednu muslimansko-hrvatsku federaciju koja ide u konfederaciju sa Hrvatskom, (to se mora uraditi zbog lobija HDZ u Hercegovini), a s druge strane ostaje 33 odsto Srba sa 70 odsto teritorija pod Karadžićevom, odnosno kontrolom Miloševića, u Bosni. Hajde, nagađajmo se i delimo Bosnu – tako oni misle, i ja mislim da će na tim osnovama uvek pristati na sporazum. Samo, ni taj sporazum ne uključuje četvrti faktor. Ali četvrti faktor je sada ohrabren, jer, sviđalo se to njima ili ne, otvaranje aerodroma u Tuzli i zaustavljanje krvoprolića nad Sarajevom ide u prilog ovom četvrtom faktoru koji i zbog toga ima danas mogućnosti da izađe iz defanzive u ofanzivu. Nemojmo se nadati da ćemo imati jednu građansku BiH, kojoj se ja nadam, sutra, ali sigurno je da smo joj danas bliži nego juče. Dakle, ne govorim ja o konkretnom sadržaju vašingtonskih sporazuma, već govorim o novim vetrovima koji duvaju i koji su drukčiji od prethodnih, a svi prethodni su, nažalost, zasnovani na makazama, na geografskim kartama i na pokušaju identifikacije jednog naroda sa jednom partijom i jednim vođom.

- *Što znači dolazak ruskih vojnika u BiH, pogotovo s obzorm na "saveznički" doček na Palama?*

- Kada je reč o prisustvu Rusa na samom prostoru bivše Jugoslavije, nemojmo zaboraviti sledeću činjenicu: ono što nije pošlo za rukom ni Petru Velikom, ni caru Nikoli, ni Lenjinu, ni Staljinu, ni Brežnjev, pošlo je za rukom Rusiji koja je slabija nego ikada. I to se može nazvati ogromnim političkim uspehom. Zašto? Jer je Rusija prvi puta u svojoj istoriji došla na obod toplog mora. To predstavlja dugoročni geostrateški interes Moskve. Veoma sam zabrinut zbog toga, jer to pitanje

daleko prevazilazi okvire jugoslovenskog prostora. To je povratak istočnom pitanju. Još pre godinu dana govorio sam i pisao o tome da je neophodno i veoma poželjno političko učešće Rusa u tutorstvu nad jugoslovenskom krizom, zbog prostog razloga što je EZ pokazala da nije kadra nametnuti politička rešenja. Bilo je prirodno očekivati da će se pojaviti Amerikanci. Ako EZ nije u stanju da nametne modele trajnog političkog rešenja na Balkanu, imaćemo američki mir, što nije dobro za Evropu, a nije dobro ni za one koji će biti objekt tog američkog mira. Ja nemam ništa protiv Amerikanaca, naprotiv, zahvalan sam im. Ali, to smo imali prilike da vidimo u Iraku, gde je Sadam Husein bio pobeđen i zadržan na vlasti. Jer, refleks velike sile je: bolje na vlasti zadržati onoga koga ste porazili jer taj zna kakvi ste, nego nekog neizvesnog demokratu koga tek treba učiti pameti.

● *Pobornik ste globalnog rešenja koje će se ostvarivati postepeno. Što bi moglo predstavljati prioritet?*

● Kada sam svojevremeno svoj plan globalnog rešenja nudio Francuskoj vladi, ja sam, uz podršku granicama nasleđenim iz bivše Jugoslavije, smatrao da pedagoška funkcija Zapada, za koju sam verovao da je moguća i nije opasna, treba da ima prioritete. Ti prioriteti treba da budu Sarajevo, Tuzla i Mostar. Jer, izuzimanjem Mostara od pošasti rata jeste ne samo korisno zbog stanonvištva koje trpi, nego je u isto vreme i težak udarac pristalicama Mostara kao prestonice Herceg-Bosne. Izvlačenje Sarajeva jeste težak udarac onima sa Pala i u isto vreme ohrabrenje onima koji mnogo više brane Sarajevo i svoju ideju o BiH nego što su lojalni vladi formalno nadređenoj njima. Tuzla je još značajnija, jer ona je strateški smeštena na severoistoku Bosne i teško je zamisliti bilo kakvu teritorijalnu mahinaciju sa spajanjem i prekrajanjem ovih zemalja o kojima je maštao Karadžić, ali i drugi, bez tog područja. Dalje, to je i bogato područje. Lokalna vlast u Tuzli nije dobro viđena od vlasti u Sarajevu. Znači, oslobođenje Tuzle od muka u kojima živi u istom času je udarac i Vladi u Sarajevu, koja pretenduje da može poistovetiti pitanje Bosne sa pitanjem Muslimana, i u isto vreme Srbima, koji pretenduju da spajaju Srbiju od Gospića do Negotina.

● *A zašto ne Banjaluku?*

● O i Banjaluka, ali govorim o prioritetima! Mislim da moramo ići "step by step". Dakle, prvo ova tri grada, onda se sutra može izvući Banjaluka, prekosutra Bihać i... i dalje, ali nikada ne odustajući od integriteta BiH i od dvojakosti tog integriteta. On je, s jedne strane, trinacionalan, trietnički, a s druge strane građanski. Samo u ravnoteži ta dva

principa BiH može opstati. Onog časa kada bude svedena samo na građanski princip, svešće se na utopiju; onog časa kada bude svedena na pripadnost jednoj od tri nacije, opet ćemo se naći tu gde smo danas.

- *Kako do trajnog rješenja?*

- Da bismo došli do trajnog rešenja, moramo se vratiti u Beograd, gde je ključ krize, a onda u Zagreb, i tek na trećem mestu u Sarajevo. Simbolički govorim o Srbiji, Hrvatskoj i BiH. To je redosled stvari. Jer, BiH nije uzrok rata, ona je posledica. Mislim da su građanske snage u BiH danas sigurno ohrabrene. Manje je važno kako će se one zvati. Ja sam danas pristalica samo podele na one koji su antinacionalisti i one koji to nisu. Ni jedno drugo pitanje danas nije važno. Zato mene zovu advokatom građanske Bosne i “optužuju” me da sam ambasador Alije Izetbegovića, jer ja to nisam. Ja smatram da i njegova krivica postoji, naravno, manja i nefer je optuživati napadnutog za krivca. Ali, ako ćemo govoriti o uzrocima stvari, osnovna zabluda A. Izetbegovića bila je u tome što je poverovao da je moguće deliti vlast na trinacionalnoj osnovi.

- *Može li se prevladati mržnja?*

- Uza sve razumevanje prema mržnji koju je provociralo užasno prolivanje krvi i zločini u kojima su, nažalost, ulogu glavnog krivca igrali oni koji se predstavljaju kao legitimni zastupnici naroda kome ja pripadam, ali i drugi, samo u manjoj meri, podsećam, kao istoričar, da mržnja nije relevantna ni kao istorijska ni kao politička kategorija. Ovo zvuči optimistički što ću vam reći: dajte vremena vremenu, dajte novi projekat i videćete da mržnja nije nešto što se ne može prevazići. Ali, važno je da se imenom i prezimenom označe krivci.

Oslobođenje (evropsko nedeljno izdanje)
25. III-1. IV 1994. (Lidija Kršlak)

8. MOJI PRIJATELJI LIBERALI

Ivan Đurić, historičar, trenutno predavač na jednom od pariskih univerziteta. U politički život ušao na početku jugoslovenskih previranja, učestvovao na izborima za predsjednika Srbije, bio na čelu reformskog i građanskog bloka, a potom iščezao iz političkog života i iz Srbije. Danas živi i radi u Parizu i veoma je prisutan u francuskim medijima. Kako sam kaže, pokušava svijetu objasniti da postoji jedna druga Srbija. U Francuskoj je osnovao Pokret demokratske slobode, koji namjerava preseliti u Srbiju. Budući da naš sagovornik skoro dvije godine iz Evrope promatra jugoslovensku krizu, u prvom redu nas je interesovalo njegovo mišljenje o krizi u bivšoj Jugoslaviji. Počeli smo razgovor u skupštini Srba u Sarajevu.

● Mislim da je i ta skupština iritirala vlastodršce na Palama. Nastojao sam da pomognem da ta skupština bude građanska. Još lebdi velika opasnost po mišljenju inače najmanjeg krivca među krivcima, gospodina Izetbegovića, koji i dan danas više voli da ima jednu naciju i jednu partiju. Pa, ako se može napraviti partija Srba u hotelu „Holidej in“ u Sarajevu, to bilo idealno za koncept koji njemu najviše odgovara. To se nije dogodilo i ja se nadam da se neće dogoditi.

● *Je li ovaj slijed događaja, ipak, poraz Miloševićeve politike i politike Pala, najpre na vojnom a onda na drugim planovima?*

Da, ta vaša konstatacija je i moja. Čak iz jednog jednostavnog historijskog ugla, prividni uspjesi na bojištima i osvajanja teritorija jesu, zapravo, najveći poraz srpskog naroda u njegovoj modernoj istoriji. Sa stanovišta istorije, kada je reč o Srbima u Hrvatskoj, postoje samo dva pitanja na koja treba dati odgovor da bi se proverio uspeh ili neuspeh. Prvo je: da li će Srba posle ovog rata u Hrvatskoj biti više ili manje? Drugo je: da

li će im biti gore ili bolje? Odgovor je: Srba će biti manje i biće im gore. Dalje, zaključak je da su Srbi izgubili sa ovim prividima vojnih uspeha.

- *Ali, ako imamo ovakav režim u Beogradu, stvarno neće biti pravednog rješenja ni za Bosnu ni za Jugoslaviju?*

- Osnovni ključ za trajno rešenje YU krize, ipak, još ležu u Beogradu. Bez pozitivnih promena u Beogradu nema trajnih promena ni na ostatku prostora. Onda treba tražiti promene u Zagrebu, pa tek na trećem mestu zahtevati u BiH. Zato što je Bosna posledica, a ne uzrok krize. Ali, s druge strane, ako se uspe zamrznuti situacija u BiH, ako se uspeju sprečiti ubijanja, onda se nanosi poraz svim faktorima rata i jača se građanska opcija kao što je ona u Tuzli, Sarajevu, kao što je najveći deo bosansko-hercegovačke armije, koja, iako pretežno muslimanska, neće da sledi liniju SDA-a i to je vrlo pozitivno.

- *A u Srbiji, nažalost, političke snage, u suštini su homogene i razliku se samo po načinu kojim bi se pravile veliku srpsku državu. Čak se i ne nazire nova varijanta koja bi popunila prazan prostor slabašne građanske opcije?*

- Ogroman deo opozicije u Srbiji je bio zaražen jednim opasnim nacionalističkim sindromom. Oni jesu protiv Miloševića, više zato što su smatrali da bi oni bolje izveli rešenje nacionalnog pitanja, ili što gospodin Milošević nije uradio ono što je obećao, a ne zato što su obećanja bila loša, negativna, i po srpski narod pogubna. Tako je od početka. U međuvremenu, ta opozicija se i trošila. Trošila se fizički, jer iz Srbije je, prema njihovim zvaničnim podacima, u poslednje tri godine pošlo oko 350 hiljada ljudi, a Srbija, kobajagi, nije u ratu. Dakle, 350 hiljada intelektualne elite, mladih antinacionalista i antimiloševićevaca. To bi bilo kao kad biste Francusku lišili milion i po ljudi. Još jedan argument je, da ta opozicija, takva kakva je, nikada nije dobila podršku međunarodne zajednice.

- *Zbog čega nije dobila?*

- Na žalost, zato što je Evropska zajednica bila nepripremljena za ulogu koja je njoj bila namenjena. Balkan je pokazao da homogene ideje u Evropskoj zajednici još nema. Drugi je razlog davanje prioriteta ili strateškog značaka ovom ili onom delu Balkana ili bivše Jugoslavije. U tom konetkstu se za mnoge analitičare nametnulo davanje prioriteta Srbiji, ne Srbima što su dobri i pametni, već stoga što je Srbija strateški najznačajniji prostor na području bivše Jugoslavije, a Srbi najmnogoljudniji. Ako je to tako, a ja se sa time slažem, jer priznajem realnosti, ne zato što sam Srbin, onda je trebalo pomoći da ta Srbija sama ima sposobnosti da sebe aktivira na politički zadovoljavajući način, da ne bude strašilo za druge, a da ujedno

bude snažna. Podržavajući gospodina Miloševića u EZ zaboravili su da on, ukoliko mora da bira, daće prednost jednoj drugoj Moskvi, a ako mora, odabraće Ameriku. S druge strane, izgubili su one koji su bili "simpatizeri" Evropske stvari i u Srbiji i na drugim stranama. Evropa je, nažalost, suočena sa krizom vlastitog identiteta. Sarajevo je danas evropskiji grad nego što je Brisel. U inat Evropi.

- *Ipak, jugoslovenska kriza može sutra dotaći širi prostor Evrope?*

- Desilo se da se Evropa potrošila, pre svega Francuska, a onda su došli Amerikanci i Rusi i nametnuli druga pravila igre. Uprkos dvoličnosti i cinizmu ponašanja velikih sila, neki rezultati se naziru. To nije mir, ali je približavanje primirju. Da bi se došlo do mira, mora se tragati za rješenjima globalne prirode za čitav prostor bivše Jugoslavije. Ali, pre toga zaustaviti klanja. Novi faktor, Rusi i Amerikanci to rade konvergentno i sve razlike koje se u javnosti prikazuju između njih to su razlike namenjene javnosti. Očigledno je da se u paketu tretiraju problemi i Krajine, Bosne i Kosova. Aksiom je ne dirati nasleđene granice republika bivše Jugoslavije pod uslovom da te granice budu što manje značajne. To znači napraviti od Kninske Krajine, tamo gde Srbi imaju većinu, neku vrstu političkih teritorija, autonomnih enklava u okviru spoljno priznatih granica države Hrvatske. Verovatno će taj isti princip biti primenjen na primeru Srbije, gde bi Kosovo kao jedna politička jedinica dobilo nešto nalik onome što je imalo po ustavu iz '74, možda i više od toga, ali sigurno manje nego što traži albanska alternativa, ali mnogo više nego što su vlast i tzv. opozicije u Srbiji spremni da im daju

- *Kada stvari dođu u tu fazu da se o njima govori riječnikom građana, biće, u najmanju ruku, zanimljiv odnos bosanskih Srba sa dvije strane barikade?*

- Treba imati na umu da mi još ne znamo šta misle građani na teritoriji Republike Srpske jer nisu imali mogućnost da kažu. Razlika između Srba u Sarajevu, koji su svoje nacionalno veće odbili da pretvore u politiku nacionalnih partija i četnika sa Pala, ako ni u čem drugom, a ono u tome što niko od ovih prvih nije osuđivan za zločine, dok na drugoj strani ima dosta ljudi koji su bili u zatvorima bivše Jugoslavije. Ne zato što su bili disidenti, već zato što su bili lopovi.

- *Hoće li srpski režim pristati na kooperativniji odnos sa pregovaračima, recimo, kada je Kosovo u pitanju?*

- Srbija i jeste ključ problema. Srbija sa granicama na Drini je jaka Srbija. Gospodin Milošević, koji je zloupotrebio nacionalne frustracije Srba u Hrvatskoj i ružno se poigrao sa njima pa nekadašnje žrtve danas pretvorio

u prve odgovorne za sukobe na tlu bivše Jugoslavije, da bi ih se na kraju odrekao. U stanju je da, na kraju, to isto učini i sa Srbima iz Bosne.

Druga mogućnost je interna represija koja počinje sa represijama prema interesima, a završava se sa “izdajicama” vlastitog narod. Ako u samoj Srbiji bude pojačanja terora, za šta ima nagoveštaja, onda će to biti okrenuto, ne prema BiH, već prema Crnoj Gori, Sandžaku, Kosovu i td.

- *Kada u Srbiji na red dođu unutarjni problemi, dolaze na red i odnosi dve članice tzv. federacije?*

- Ta, tzv. Jugoslavija je sakata država jer način na koji je ta država stvorena ne odgovara ni pravnim ni demokratskim ni istorijskim normama koje su poznate na tom području. Nepotrebno je dokazivati da su Crna Gora i Srbija istorijski bliske ali, isto tako nepotrebno je dokazivati da se takve asocijacije država –zasnivaju na principu ravnopravnosti, znači, potpuno iste izravne moći na obje strane. Ne može se praviti asimetrična. Ili federacija ili ne. Drugi važan element je da je postojanje crnogorskog identiteta u interesu same Srbije. To je moje mišljenje, a i uverenje srpske liberalne misli u XIX i XX stoleću. Ali, kao što znate, srpska liberalna misao je prognana iz Srbije. Danas su na vlasti ljudi koji razmišljaju u kategorijama apsolutno neprimerenim ovom vremenu, po kojima se snaga jednog naroda meri samo osvajanjima. Na neki način i Crna Gora u sastavu tzv. SRJ, u očima ljudi koji vladaju Beogradom, tretira se kao osvojena teritorija.

- *Upravo stoga što građanska opozicija u Crnoj Gori smatra da nikakva zajednička država sa Srbijom nije rješenje, nema ni sa jednom opozicionom političkom strujom u Srbiji zajednički jezik. Stav srpske opozicije prema Crnoj Gori je gotovo gori od vladajuće partije?*

- Ja se apsolutno slažem sa tim mišljenjem i smatram da građanska opozicija u Crnoj Gori s punim pravom insistira na zaštiti državnih i nacionalnih interesa Crne Gore. Ti interesi se mogu posmatrati u kontekstu susedstva, isplativosti i trenutnih okolnosti u tom susedstvu. Potpuno je tačna ocena da u ovom času na političkoj sceni Srbije, u redovima vlasti i tzv. opozicije, praktično nema onih koji bi imali sluha za Crnu Goru kao nezavisnog i ravnopravnog partnera Srbije. Ako takvih nema, onda se treba kloniti saradnje sa onima koji vam žele zlo. Da se u Srbiji nalaze oni koji žele dobro Crnoj Gori, sigurno da bi stav građanske opozicije bio drugačiji. Mojim prijateljima iz Crne Gore govorio sam kao istoričar, da se crnogorstvo može uspešno braniti ako nije pravdano antisprstvom. Meni je drago da su moji prijatelji iz Liberalnog saveza na tom dosledno insistirali. I rezultati pokazuju – imaju sve više pristalica.

• *Je li moguće djelovanje odavde, konkretno, iz Pariza, gdje ste Vi sada?*

• Pokret demokratskih sloboda i tamo u Srbiji, moji prijatelji i ja imitiramo komuniste (iako ja nikada nisam bio komunista) po principu tajnih ćelija, to je jedina mogućnost koja nam ostaje. Ostaje takođe i mogućnost saradnje naših prijatelja iz drugih demokratskih stranaka bivše Jugoslavije. Mi smo se upravo ovih dana nešto dogovarali. Veoma bih se radovao da u toj vrsti sadejstva vidim moje prijatelje iz Crne Gore. Prvenstveno liberale.

• *Da li bi Evropa sada mogla imati više sluha za jedan takav pokret i pomoći mu na izvjestan način?*

• Da budem iskren, nisam siguran. Na stranu lični kontakti i dosta dobro poznavanje Evrope. Ja mislim da ako tamo Evrope ne bude bilo, onda ćemo morati da sarađujemo sa onima koji već jesu tamo. To su Amerikanci i Rusi.

• *Sve upućuje na to da djelovanje spolja nije isto što i iznutra?*

• Mislim da se mora tako raditi. Mora se imati fajde od odlaska u Evropu. Približilo se vreme da pokažemo da ta Evropska Srbija ne postoji samo u Parizu, nego i u samoj Srbiji. Naravno, nedostaje delovanje iznutra. Mislim da gospodin Milošević to vrlo dobro zna. Moji prijatelji iz Makedonije, koji su mi pomogli da spasem živu glavu prilikom bekstva, među njima za to je bio veoma, veoma zaslužan gospodin Gligorov, više puta su mi rekli nešto što je bilo i drago i tužno. A to je da se gospodin Milošević boji svakoga onoga ko mu predstavlja pravu alternativu i sve će učiniti da prava alternativa ne bude u zemlji. Pošto se polako stiču okolnosti da ta vrsta zabrane ne bude večita, da i na mom primeru to neće biti večno. Tom cilju služi Pokret demokratskih sloboda. Ja se nadam da ćemo ga uskoro i u jednoj javnoj formi moći pod drugačijim imenom preseliti u zemlju i to baš u srce "izdajničke Srbije", u Šumadiju.

Monitor, 13. maj 1994 (Saša Ivančević)

9. RAT JE ZAPOČET U BEOGRADU

Odgovornost Slobodana Miloševića, kao personifikacije beogradskog režima, najveća je hronološki, i kvantitativno, i istorijski. Hronološki, jer je prvi počeo opasnu igru sa demonima nacionalnih frustracija i populizma; kvantitativno, njegova odgovornost je najveća imajući u vidu veličinu Srbije... a istorijski što je Srbija imala posebne odgovornosti prema stvaranju i sudbini bivše Jugoslavije...

Ovih je dana Sarajevo bilo pravom intelektualnom metropolom, mjestom gdje su se sučeljavale ideje i politički koncepti, raspravljali gorući problemi današnjice – imaju li smisla, te osobito imaju li perspektive one političke i duhovne zajednice u kojima saobrazno i u harmoniji, a ne odjelito, obitavaju raznoliki etniciteti i raznorodni kulturni i religijski modeli. O tim i brojnim drugim pitanjima hoćemo čuti mišljenje beogradskog vizantologa dr Ivana Đurića, koji se zbog svog neslaganja s režimom u Beogradu već na samom početku krize na ovim prostorima našao kao duhovni politički izgnanik u Parizu, gdje je nastavio širiti ideje međuetničke tolerancije i kulturnog uvažavanja, što mu je učvrstilo ugled nezavisnog intelektualca i demokrate evropskog formata.

- *Da li su, nakon tri godine rata, jasniji njegovi uzroci i da li su određeni obrisi razjašnjenja ove krize?*

- *Među uzrocima jasno je da treba razdvojiti nekoliko stvari. Najpre, jedna je činjenica neosporna – krvavost rata i njegovo trajanje dokazuju koliko je bila tačna jedna pretpostavka da je jugoslovenski prostor ne samo stariji nego i jači od istoimene države, i da sporove, katkada i konflikte na tom prostoru, ako želimo naći trajno rešenje, valja tražiti na globalnom planu.*

Druga pretpostavka pokazala se takođe tačnom. Granice država naslednica jugoslovenske federacije nisu bile savršene, kao što nisu ni jedne

granice, ali svako njihovo menjanje, pogotovo nasilno, pokazalo se da na jugoslovenskom prostoru jeste još neuporedivo veće zlo. Tokom ovog rata potvrdilo se još nešto. U krizi, a potom i u krvoproliću, među političkim protagonistima na bivšem jugoslovenskom prostoru praktično niko nije nevin, ali bi bilo veoma opasno, istorijski nepravedno ili politički glupo tvrditi da su svi podjednako krivi. Rat, a pre njega kriza, nisu bili započeti u Sarajevu, već najpre u Beogradu, potom sve više verno sleđen u zvaničnom Zagrebu, da bi se Vlada u Sarajevu pojavila tek na trećem mestu. Drugim rečima, Sarajevo nije uzrok, već posledica.

Odgovornost Slobodana Miloševića, kao personifikacije beogradskog režima, najveća je i hronološki, i kvantitativno i istorijski. Hronološki, jer je prvi započeo opasnu igru sa demonima nacionalnih frustracija i populizma. Kvantitativno, njegova odgovornost je najveća, jer, imajući u vidu veličinu Srbije i broj Srba, kao i zla koja su kriza i rat doneli, izvan spora je da je on Srbima obezbedio neslavno počasno mesto.

Istorijski najveća odgovornost Slobodana Miloševića je u tome što je Srbija, objektivno govoreći, imala posebne odgovornosti prema Jugoslaviji, kako u njenom stvaranju, tako i u njenoj sudbini, da ne govorim o tome da je rastakanjem bivše Jugoslavije, i načinom na koji je do njega došlo, Slobodan Milošević najpre učinio greh prema vlastitom narodu. Kad to kažem, mislim kako na sudbinu Srba izvan Srbije, tako i na sramoćenje svetske slike koju je Srbija u prošlosti zasluživala.

Dodao bih još nešto – nema sreće i mira na Balkanu ukoliko Srbija jeste slaba, ali snaga Srbije mora počivati, ne na otimanju tuđeg, već na zračenju demokratijom, onako kako je to bilo u prošlosti. Posledice su sledeće: prividi privremenih vojnih uspeha neće moći zadugo sakriti jednu drugu istinu – Srba, nažalost, u krajevima gde su stolicima bili, može biti samo manje nego što ih je bilo i samo im može biti gore nego što im je bilo.

Geostrateška važnost Srbije, koja objašnjava dobrim delom ponašanje međunarodne zajednice prema režimu Slobodana Miloševića, ne može prikriti jednu drugu istinu – neosporno veliki ugled, koji su u toj međunarodnoj javnosti Srbija, pa onda i Srbi sa njom, uživali, danas su zadugo ukaljani.

I odgovornost Franje Tuđmana, kao personifikacije zvanične Hrvatske, višestruka je. On snosi odgovornost što je Srbima, građanima Hrvatske, probudio sećanje na strahote NDH i time ih direktno gurnuo u ruke Slobodana Miloševića. On snosi, takođe, odgovornost pred hrvatskim narodom što je vrlo brzo kompromitovao jednu tek stečenu sliku o Hrvatskoj kao nezavisnoj državi lišenoj negativnih konotacija iz njene

bliske prošlosti. Konačno, njegova odgovornost je takođe i to što je svojom politikom objektivno učvrstio režim u Beogradu, i što je, bar koliko i Slobodan Milošević, doprineo tezi da je suživot na jugoslovenskom prostoru nemoguć. Na primeru Bosne i Hercegovine, razlika između vlasti u Beogradu i vlasti u Zagrebu bila je u snazi a ne u namerama...

● *Kakvo je Vaše mišljenje o uspostavi federacije između Bošnjaka i Hrvata i je li to put koji vodi očuvanju Republike u njenim međunarodno priznatim granicama?*

● Pojava SAD i Rusije, čija su posledica i Vašingtonski sporazumi, u načelu je pozitivna. Dva su se nova elementa prvi put obrela u predlozima međunarodne zajednice. Realna snaga kojom raspolažu ovi “tutori”, čak i mimo uticaja Evropske unije, dovela je do stidljive najave dva nova načela, neposredno suprotstavljena diplomatskim pokušajima evropskih emisara.

Prvo je da rat u BiH jeste najstrašniji vid šire krize i da rešenje mora biti globalno. Drugo načelo, otvorena negacija aksioma sa kojima su baratali kako evropski emisari, tako i lokalni protagonisti, a ono je da, navodno, suživot između ili više nacija na ovome prostoru nije moguć. U tom smislu, prosto na planu principa, vašingtonski sporazumi predstavljaju pozitivnu novinu, poraz svih koji su tvrdili da je suživot nemoguć, ali predstavljaju samo prvi korak. Nije slučajno da se nakon ovog potpisivanja, krenulo sa mrtve tačke u razgovorima između Vlade republike Hrvatske i Srba u Kninskoj krajini. Dobro bi bilo s ovim u vezi podsetiti da vašingtonski sporazumi nisu dogovor između Hrvata i Muslimana, jer kad bi tako bilo, to bi značilo da su potpisnici, zapravo, potpisali smrtovnicu Bosni i Hercegovini, već sporazum između dve države – Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske.

● *Srpska agresorska strana u BiH zaokružujući svoj političko-teritorijalni profil, smatra da tzv. republika Srpska može egzistirati jedino pod uslovom da osigura kontinuitet svojih silom osvojenih teritorija. Što u tom kontekstu predstavlja posavski koridor?*

● Ne treba biti vojnik pa zaključiti da, ako sudbina jedne ideologije zavisi od četiri kilometra, onda nešto sa tom ideologijom nije u redu. Po mom mišljenju je pravo pitanje sledeće – koliko je “sponzor” iz Beograda, t. j. Slobodan Milošević, iskreno zainteresovan za ta četiri kilometra, odnosno, koliko su čelnici sa Pala iskreno zainteresovani za pripojenje Srbiji? Mislim da održavanje tog koridora, kao i vojnih tenzija na njemu, služi kao izgovor za odlaganje određenih odgovora.

Kada su posredi međunarodni tutori, ta četiri kilometra uvek mogu biti izvrstan izgovor za nepotpisivanje sporazuma o “procentima”. Kada je

posredi, što je moguće pretpostaviti, želja zvaničnog Beograda za postepeno izvlačenje iz nevolja u koje je zapao srpski naord apsurdnost ta četiri kilometra može uvek dobro doći. Nevoljnost Hrvatske vojske da se upusti u borbu oko ista četiri kilometra može takođe biti odličan izgovor za odriacnje od Vašingtonskog sporazuma.

Konačno, ukoliko “sponzor“ iz Beograda ne pokaže volju za odbranu ta četiri kilometra, čelnici sa Pala takođe mogu, glasnije nego su do sada činili, da iskažu želju za svojom autonomnošću odlučivanja u odnosu na Slobodana Miloševića, pa pokušati i sa stvaranjem nekakve bolje Srbije izvan Srbije.

- *Kakav je značaj Vašeg agažmana u Bosni u kontekstu postojećih odnosa snaga na političkoj ssceni u nas i u svijetu?*

- Jednostavno – ako jedinstvena građanska Bosna i Hercegovina, sa poštovanjem prava njenih kolektivnih konstituenata preživi, to je ujedno prvi poraz autoritativnih sila na bivšem jugoslovenskom prostoru i prvo pravo ohrabrenje demokratizmu. Do sada demokratija nije imala ohrabrenja ni u državama naslednicama YU federacije, a nije ga imala ni u međunarodnoj zajednici. Zato kada stvaramo građanske stranke u BiH i kada to isto čine naši prijatelji u Hrvatskoj, mi se zapravo zalažemo za pobedu demokratije u Srbiji i Hrvatskoj. Bez poraza, makar stidljivog, sadašnje vlasti u Beogradu, nije moguće dobiti obnovu alternative u Srbiji. Iz Srbije je otišlo trista pedeset hiljada ljudi, pretežno mladih i svi su protivnici sadašnje vlasti, a u nju se uselilo oko šesto hiljada zavedenih, sludenih i od vlasti u Beogradu egzistencijom ucenjenih Srba izvan Srbije.

Opozicija u Srbiji, nažalost, od početka dobrim delom zadojena istim virusom kojim i vlast, razbijena je, u čemu je pomoglo i ministarstvo policije, ali i slepilo zapada. Rečju, u Srbiji treba krenuti od početka, a za to nam je potrebna građanska Bosna i Hercegovina. Ne zaboravite, najviše što se može danas učiniti, fudbalskim žargonom rečeno, jeste smiriti loptu u Bosni i Hercegovini, potom je izneti izvan nje i tek potom je vratiti u nju.

Jer, redom, glavni među ključevima za rešenje krize je u Beogradu, od promena u Beogradu zavise i promene u Zagrebu, a promene u Sarajevu biće, u slučaju pozitivnih promena u Beogradu i Zagrebu veoma lako izvesti. Svaki dan opstanka Sarajeva, Tuzle i naročito građanske ideje u BiH, jeste korak bliže ostvarenju ovakvog scenarija. Otuda nervozne želje da se navrat-nanos okončaju krize kod svih kojima pomenuti scenario ne odgovara.

HAS, 1. jul 1994 (Nihad Agić)

10. MILOŠEVIĆ NIJE NACIONALIST

Bilo bi lakše kada bi posrijedi bio iskreni i fanatizirani nacionalist. Ali, Milošević to nije, njega zanima vlast. I to ne vlast na Kordunu ili Romaniji, već u Srbiji i u Beogradu. Miloševićev cilj nije "Velika Srbija", nego dugotrajna i neometana vlast u Srbiji. Ako "velika Srbija" tome koristi, onda će njegov program biti "Velika Srbija"

- *Predsjednik ste Pokreta demokratske slobode, organizacije sa sjedištem u Parizu. Jednom ste rekli da to nije klasična politička stranka, već neka vrsta demokratskog "kišobrana" pod kojim bi se našli svi oni koji su pripralni pokoriti se osnovnim demokratskim načelima Zapada. Od čega štiti taj "demokratski kišobran" i kakav politički program pokriva?*

- *Naravno, pokret ne može biti politička stranka, već i stoga što mu je sjedište van zemlje. Ali to ne znači i da se van zemlje ne može osnivati političko udruženje. Kad smo u jesen 1992. godine osnivali Pokret, polazili smo od konstatacije da je raspad Jugoslavije primorao na odlazak veliki dio mladih i pripadnika tzv. nacionalnih elita. U slučaju Srbije, koja čak i "nije u ratu" (kako njezini vlastodršci bezočno tvrde) otjerano je više od 300. 000 građana (po rođenju ali ne i po zanimanju, Srba). Oni su danas rasuti po svijetu: u odnosu na broj stanovnika, to je kao kada bi Francuska ostala preko noći bez 1,5 milijuna ljudi istoga profila. Jasno je da tada Francuske kakvu znamo više ne bi bilo. Svaki novi odlazak ujedno je i novi poen autoritarnog režima u Beogradu. Ta emigracija, nova i drugačija od prethodnih, obilježila je i druge dijelove jugoslovenskog prostora. Bila je najpre posljedica rata, ali i znak nemirenja nacionalnih elita s novim provincijalnim i autoritarnim rajevima.*

- *U svojim istupima i tekstovima koje objavljujete u niovinama i časopisima i dalje rabite sintagmu "jugoslovenski prostor".*

- Mi vjerujemo da je jugoslovenski prostor stariji i trajniji od istoimene države. Krv koja se po njemu proljeva pokazuje na tragičan način njegovo postojanje i danas, kao što upućuje na cjelovit pristup u razrješavanju krize. Nije posrijedi zazivanje nekakve “nove” Jugoslavije, već svijest da naprimjer načelo (za koje se zalažemo) nepromjenjivosti granica između država nasljednica bivše federacije mora vrijediti za sve, “u paketu”. Ne može se, recimo, odobravati secesija Kninske krajine i usporedo sprečavati secesija Kosova (i obrnuto), odnosno, ne može se, na primjer, tražiti ulazak u Evropsku uniju, a pritom odbijati isti stupanj odnosa kakvi postoje među članicama EZ, s prvim susjedima. Ipak je jednoj Hrvatskoj ili Makedoniji – svejedno – ekonomski, geografski i kulturno, bliža jedna Bosna i Hercegovina ili Srbija, negoli Irska ili Finska.

- *Koji su bili vaši politički motivi za osnivanje Pokreta demokratske slobode?*

- Pri osnivanju Pokreta pošli smo i od pretpostavke da na jugoslovenskom prostoru još uvijek nije vrijeme za klasične političke razlike, svojstvene demokratskim društvima. Mi smo jedino u predvorju demokracije i još uvijek se razlikujemo kao anacionalisti i nacionalisti, demokrati i autokrati, kao oni što znaju ili neće da znaju da stranka s nacionalnim predznakom ne postoji (šta je hrvatski ili srpski nacionalni interes ako ne demokracija?), odnosno koja je posljedica straha od ulaska građanina u politiku. Još smo daleko od autentičnih razlika između liberala, socijaldemokrata i demohrišćanina. Kad je rat započet suicidalnim i bezobzirnim trudom službene i poluslužbene Srbije (SPS-a, ali i SPC i SANU), da bi ubrzo stekao čak i u žrtvama vjerne imitatore ponuđenoga modela, odnosno, kada smo stekli prisilne međunarodne “tutore” i od subjekata se pretvorili u objekte njihovih međusobnih nadmudrivanja, postalo je jasno da je nužno ujediniti sve građane, demokrate i anacionaliste, prve žrtve novog stanja, odnosno da treba pokazati “tutorima” tko su im pravi sugovornici. Sam se, da vam odgovorim i na to, osjećam liberalom, ili preciznije, lijevim liberalom. Klasičnu desnicu smatram glupom, a klasična ljevica me neopisivo nervira.

- *Svojedobno ste napisali da Srbi izvan Srbije nisu razumijeli dvije stvari: da samo demokratska Srbija može štititi njihova nacionalna prava ako su ona u Hrvatskoj ili Bosni i Hercegovini ugrožena i, drugo, da su njihovi strahovi u dobroj mjeri razumljivi pa često i opravdani – isključivo u funkciji održavanja na vlasti beogradskog režima. Jesu li te dvije zablude glavni uzrok rata na području bivše Jugoslavije?*

● Ne. Te dvije zablude su uzrok stanja u kojemu se danas nalazi srpski narod izvan Srbije, ali nisu i uzrok rata. Na nesreću, ovi Srbi nisu razumijeli da Krajine nikada ne mogu zamijeniti Šumadiju i da Pale nikada neće biti Beograd. Danas ih je na spomenutim teritorijama manje nego ikad i gore im je nego što im je bilo prije početka rata. Njihova funkcionalizacija, a njoj je prethodila funkcionalizacija Kosova (područje mnogo bliže nacionalnoj mitologiji Srbije nego što bi to mogao biti Pakrac ili Drvar) dovela ih je u tragičan položaj. Pomoću njih se vladalo Beogradom, pomoću njih se opravdavala fašizacija Hrvatske, pomoću njih se pokušava u Bosni s principom “jedna regija – jedna nacija – jedna partija” (koji je još uvijek drag gospodinu Izetbegoviću), da bi na kraju, u Miloševićевой Srbiji, bili optuženi za nesreću u kojoj se ova našla.

● *Kakav je danas odnos u Srbiji prema Srbima izvan Srbije?*

● Danas se u Srbiji sustavno podgrijava neraspoloženje prema Srbima izvan Srbije kao “uljezima”; kao krivcima što je Srbija lišena pameti, struje, kruha, kao “ratnim bogatašima”. Kao da su četnici s Pala dali “jugoslavenski” pasoš stanovnom Giuseppeu di Stefanu, bjelosvetskom hohštapleru, sa stanom službeno prijavljenim na adresi gdje stanuje predsjednik Srbije. Ti su Srbi bili prve žrtve ustaškog genocida, bili su i među najviše nagrađenim poslije Drugog svjetskog rata. Dobili su “kolonističku” zemlju u Vojvodini, prevladavali su u vojsci, policiji i vlasti uopće. Srbija 1945. godine jest oslobođena, ali nije bila i pobjednik. Pred kraj Jugoslavije na njihovim strahovima (od reminiscencija prošlosti, ali i neizvjesne budućnosti bez JNA i s denacionaliziranom zemljom, recimo, u Vojvodini) gradi se spomenuta funkcionalizacija. Na mržnji prema njima stvara se i novi obrazac hrvatskog nacionalizma, na uvjerenju da oni žele pripajanje matici gradi se i ideja o podjeli Bosne i rađaju nekakve ekskluzivno muslimanske države u srcu Evrope – što je zamisao isto toliko antimuslimanska koliko je antisrpska bila i manipulacija službenog Beograda s bojaznima i frustracijama Srba izvan Srbije.

● *Često ponavljate stav kako je ključ rješenja krize u bivšoj Jugoslaviji u Beogradu. Znači li to da rješenja krize nema sve dok je na vlasti u Srbiji režim Slobodana Miloševića.*

● Ako se pod globalnim rješenjem krize podrazumijeva stabilnost mira i pobjeda građana i demokracije na jugoslovenskom prostoru, onda takvog mira ne može biti s postojećim režimom u Srbiji. A ako ne, onda je i s Miloševićem moguće traganje za rješenjem, čak i nalaženje rješenja. U ovome drugom slučaju bi bile sljedeće: “cementiranje” postojećih autoritarnih modela vlasti u više bivših jugoslovenskih republika,

suspenzija ljudskih prava, trajna politička nestabilnost i trajna onemogućenost približavanja Evropi.

- *Kakv je uopće rasplet u Srbiji moguć, kada – kako i sami znate reći – ondje nema prave opozicije, odnosno kada je opozicija dobrim svojim djelom nacionalistička koliko i vlast?*

- O tome zašto da u Srbiji danas gotovo da i nema opozicije govorio sam u mnogo navrata. Ukratko, da podsjetim: od početka je, nažalost, istorijska frustracija Srbije, kao i populistička zloupotreba te frustracije, zavela veći dio opozicije s kraja osamdesetih godina na tvrde nacionalističke staze. Čak i da je tako bilo iz pragmatičnih razloga, bilo je nerazumno, jer je na polju pansrbizma Milošević bio nepobjediv. Drugi element je, budimo pravedni, bila i totalna odsutnost podrške toj opoziciji od strane međunarodne zajednice. Mislim na političku, ali i na materijalnu podršku. Borba je, jednostavno bila nepristojno neravnomjerna. Treći element je bilo ponašanje vlasti u zemljama koje su bile prve žrtve bahatosti službenog Beograda. Milošević danas izgleda manje kriv nego što je izgledao prije godinu-dvije dana. Četvrti element je egzodus nacionalne elite.

- *Kako promijeniti takve prilike?*

- Ne znam za drugi odgovor osim ovoga: onaj tko se u Srbiji bude pojavio kao alternativa, ne smije ni u čemu sličiti na aktualnu korupciju, mora miriti a ne svađati, mora raspolagati, kako svežim zdravim novcem, tako i ovjerenom ponudom o neposrednom primanju Srbije u Evropsku uniju. Da je hiljaditi dio truda i sredstava Evrope ulagan u takav projekat, umjesto u pregovore s jalovim ishodima, plave kacige ili jedan “radio brod”, mi bismo, ne samo u Srbiji, sada bili u drukčijem položaju.

- *Je li pokušaj Slobodana Miloševića da se iz jastreba naglo pretvori u goluba samo manevar, samo epizoda u igri čiji je konačni cilj – Velika Srbija – i dalje ostaje aktuelan. Vjerujete li u Miloševića mirotvorca?*

- Miloševićev cilj nije “velika Srbija”, nego dugotrajna i neometana vlast u Srbiji. Ako “Velika Srbija” tome koristi, onda će njegov program biti “velika Srbija”. Ako ne, onda će biti ono što danas imamo prilike gledati. U neku ruku čak bi bilo lakše kad bi po srijedi bio iskreni i fanatizirani nacionalist. Ali, Milošević nije nacionalist, njega zanima vlast. I to ne vlast na Kordunu ili Romaniji, već u Srbiji i u Beogradu. Zato se mnogi njegovi bojovnici danas osjećaju danas prevarenima, kao što će možda sutra tvrditi da ih Milošević nije nikada prevario. Osim vlasti u Srbiji, Miloševića zanima i međunarodna rehabilitacija. U međuvremenu,

oslobodio se, možda i više nego što je htio, prave opozicije. Jer, da je danas ima, on bi upravo zato što je jači nego jučer, mogao vlastitoj političkoj antitezi ponuditi podjelu odgovornosti za učinjeno i ova bi bila na mukama da takvu ponudu odbije. Taj “povratak u Srbiju”, kako je glasio naslov jednog članka koji sam pisao u proljeće prošle godine, bio je neminovao, i za njega ima podosta razloga u prošlosti Srbije. Ako ste građanin Srbije, vi danas možete birati između dva Miloševića, jučerašnjega i sadašnjega. Njegova dilema nije ni priznanje naslijeđenih granica bivše Jugoslavije, ni stvaranje Velike Srbije. Kao dobar anticipator, on razmišlja o posljedicama. Ako se danas odluči za promjenu granica, sutra će verovatno biti prinuđen da se liši Kosova. Službena Tirana, kao i Washington uostalom, za razliku od većega dijela albanske alternative u Prištini, sklonija je federalizaciji Srbije nego secesiji Kosova. Ali, ako se usvoji kao važeće načelo “etničke” većine u promjenama granica, onda uz “dobitke” (u BiH i Hrvatskoj) idu i gubici. Dalje, ako se odluči za stvarno priznanje granica, Milošević strahuje da podrška dijela “duboke” Srbije ne bi bila dovoljna da ga zaštiti pred gnjevom “prevarenih” Srba (od kojih je dobar dio – oko jedne trećine – makar porijeklom otuda, danas u Srbiji).

- *Znači li to da mu je prijedlog dvostruke federacije – konfederacije u BiH najzanimljiviji?*

- Prijedlog o dvostrukoj federaciji – konfederaciji Bosne i Hercegovine vjerovatno mu je trenutno najprihvatljiviji. Jer, stvarno, nije moguće, uz nastojanje na Bosni i Hercegovini svedenoj na tri bespogovorna etnička kolektiviteta, paralelno se zalagati za njezine međunarodno priznate granice u kojima nema mjesta za građane Bosne srpskoga porijekla s tim mogućnostima udruživanja. Dakle, *de facto* pri takvoj hipotezi. g. Milošević bi *de jure* ostao na Drini, a *de facto* bi bio na Grbavici. No, čak i tu on danas više voli čekati na greške lokalnih protagonista – “pobošnjačenje” i “dinarizacija” trenutno nisu u modi u Srbiji, a “dvostruke federacije” se mogu pokazati kao obrazac i na drugoj strani, u samoj državi Srbiji. Srećom po njega, prijedlog o “dvostrukoj” federaciji nije njegov, kao što ni eventualni novi prijedlog g. Izetbegovića o razmjenama livade za šume i obratno, s odustajanjem od međunarodno priznatih granica BiH, neće biti njegov. Neće biti njegov (kao što ni prije nije bio) ni eventualno obnovljen prijedlog o “bilateralnoj” podjeli Bosne, drag jednog zaljubljenika u život i djelo Vladka Mačeka.

- *Nije li najnovija eskalacija sukoba u Bosni i srpska ofanziva oko Bihaća, koja se opasno približila granicama Hrvatske, i uvod u konačan obračun globalnih (balkanskih) razmjera, ili je na djelu fingiranje, kojemu*

je cilj da bosanski Srbi, uz stanovite izmjene, ipak prihvate plan kontaktne skupine.

- Mislim da pravi cilj Karadžićevih trupa oko Bihaća nije njegovo osvajanje, iako ne sporim stratešku važost komunikacije na kojoj se ovaj grad nalazi. Rekao bih da je pravi cilj, s čijim se ostvarenjem započelo u času vrlo povoljnom, budući da je nesloga među “tutorima” na vrhuncu, na drugoj strani: ako Hrvatska ne uđe u ovaj sukob, ona time prešutno napušta obveze iz ugovora s Bosnom i Hercegovinom. A ako pak uđe, onda ni Milošević, htio ili ne, nema izbora nego da i sam Srbiju prvi put direktno uvede u rat. Ako se takvo što dogodi, onda, računaju na Palama, neizbježan je ili veliki rat s učešćem ne samo susjeda s Balkana, nego i vjerovatnim i divergentnim upletanjem naših “tutora”, ili priznanje, poslije pretpostavljenih vojnih rezultata, pravnog međunarodnog kredibiliteta “Republici Srpskoj”. Riječ je o “bjegu unaprijed”, jer u svakoj varijanti glavari s Pala nemaju nikakvu političku (a poneki ni fizičku) budućnost.

Pax Russo – Americana

- *Autor ste teze da u ratu na području bivše Jugoslavije nema nevinih. Kako bi izgledala rang lista krivaca, odnosno, smatrate li da Milošević sam ne bi bio dovoljan za početak i rasplamsavanje ovog krvavog rata?*

- Nema nevinih, ali nema ni podjednake krivnje za sve. Ne znam da li bi Milošević bio dovoljan za početak rata, ali znam da je, katkada i nesvjesno, pomagača imao napretek: od međunarodne zajednice preko nerazumijevanja kod budućih žrtava rata u bivšoj Jugoslaviji za ono što se nagovještavalo već od “VIII sjednice”, do otvorenih koketiranja s avetima prošlosti, čega se vi u Hrvatskoj svakako dobro sjećate. Međutim, nesporno je da osnovnu odgovornost snosi Milošević i nesporno je da je danas “zahvaljujući” najviše njemu, demonizirana slika u narodu čiji sam pripadnik, a ponekad prikrivenija objektivnija anamneza kod drugih. Zato je, da bi se pravda ostvarila i da bi veo kolektivne krivnje bio prebačen na pojedince s imenom i prezimenom, konačno i zato da bi se razumu omogućilo da savlada sasvim shvatljivu mržnju prema čitavom narodu iz kojega potiču krivci ove ili one žrtve, izuzetno važno sve učiniti da Sud za međunarodne zločine protiv čovječanstva započne s radom. Evropska unija bi, ako uopće želi preživjeti kao politički entitet, morala biti, prije nego UN, pravi pokrovitelj ovog suda. Posrijedi je savjest svih nas.

● *Smatrate li da će okončanje rata, do kojega mora doći kad – tad, značiti i odlazak aktuelnih političkih garnitura. Jesu li opravdane nade onih koji u okončanju rata vide i vrijeme procvata demokratije, ili će Zapad, sretan i zadovoljan što je sukob napokon zaustavljen, biti spreman tolerirati i autoritarne režime?*

● Obje su pretpostavke moguće. Ako Evropa ne shvati da, ako drži do vlastite budućnosti ne smije tolerirati ono što je inkompatibilno s njom samom, imat ćemo *Pax Russo-Americana*. U tom slučaju, a zbog toga se ne treba ljutiti ni na Ruse ni na Amerikance, političke Evrope neće biti, ali će biti mira, dosta siromaštva, mnogo netolerancije prema drukčijima i nešto malo dozirane demokracije. Ne želim reći da će to biti Irak ili Kuba, ali, duboka provincija, da. Po mjeri Ličkog sijela, ne u Lici, nego u Beogradu, po mjeri ganga, ne u Imotskome, nego u Zagrebu, s obiljem kič znamenja, s mnogo vanjske i unutrašnje emigracije.

Evropa u Sarajevu

● *Od vašeg odlaska iz Srbije (Jugoslavije) više se niste vraćali u Beograd. Bili ste, međutim, u Zagrebu. Kako Vas se dojmio taj posjet?*

● Ne, bio sam u Beogradu. U prosincu prošle godine proveo sam u Vojvodini četiri dana i pet noći u Beogradu, tri sata vodeći razgovore na TV Srbije. Bio sam u društvu mojih političkih prijatelja N. Čanka i D. Petrovića¹ iz Novog sada. Rođenoj kući nisam svratio niti je to, u konkretnim okolnostima, bilo uputno. Beograd i Srbiju, koji su “negde u Kaliforniji”, odnosno na “službenom putu”, niakada nisam napuštao. Valjda zato i nemam neposrednu nostalgiju. U Zagrebu sam bio u tri navrata prošlog proljeća, a u Sarajevu sam boravio dva puta, u ožujku i u lipnju ove godine. Najbolje sam se osjećao u Sarajevu i tamo sam susreo najviše Evropljana. Danas ih je i tamo manje nego jučer, ali će ostati za pokoljenja koja dolaze kao svjedočanstvo da se tamo, više nego u Zagrebu i svakako više nego u Beogradu, branila Evropa usprkos njoj samoj. Tamo i danas ima manje mržnje nego igdje u bivšoj Jugoslaviji, tamo i danas, iako sve malobrojniji, prevladavaju civili koji su se latili oružja i uniforme da bi se obranili. Izvan Sarajeva nije tako.

Feral Tribune, 13. XI 1994 (Drago Hedl)

¹ Dragoslav Petrović.

11. NACIONALNE „NEPRAVDE“, UMESTO IDEOLOŠKE ALTERNATIVE*

• *Smisao jugoslovenskog prostora i Jugoslavije je veoma prisutan u Vojvodini. Žitelji veruju u suživot, da nas različitost dopunjuje, čini i uči toleranciji. Zato bih u našem intervjuu, glavni akcenat stavila na osnovna opredeljenja Pokreta za demokratske slobode?*

• Istina je, mislim da sam bio među prvima (ako ne i prvi) koji je upotrebio sintagmu “jugoslovenski prostor”. Sećam se dobro, još koliko pre dve godine, njena upotreba izazivala je podsmeh, ali i otpore. Recimo, kada sam, tada kao predsednik Liberalnog foruma Srbije, u proleće 1990. godine bio u Ljubljani i kada smo moj prijatelj Jože Školjč (tadašnji predsednik tamošnje Liberalno-demokratske stranke) i ja zajednički izjavljivali kako Jugoslavije više nema, no da ostaje jugoslovenski prostor koji traži celovitu političku reartikulaciju, bili smo uporedo optuživani za dva protivrečna “greha”: za separatizam (jer, navodno, razbijamo jugoslovensku federaciju) i za unitarizam (jer se, navodno, zalažemo za očuvanje nepostojećeg ekonomskog, kulturnog i političkog prostora). Budućnost je, nažalost, dala za pravo Školjču i meni. Jugoslovenske federacije već poodavno više nema ni formalno, ali, s druge strane, krv, diktature i beda, koji se šire po državama–naslednicama bivše Jugoslavije, uporno pokazuju da rešenje jugoslovenske krize mora biti celovito. Nije moguće zalagati se za poštovanje prava Srba, građana Hrvatske, a da se, pri tome, ne poštuju u istoj meri prava ne-Srba, građana Srbije. Kažem “u istoj meri”, jer, sa nestankom jugoslovenske federacije, nestala je i ustavna razlika između tzv. “konstitutivnih” naroda i nacionalnih manjina. Danas su Srbi u Hrvatskoj, pravno posmatrano, u položaju istovetnom onome u kome su, na primer,

* Naslov dao priređivač knjige.

Albanci u Srbiji, s jednom malom razlikom: Albanaca ima daleko više. Ili, ako se vratimo Sloveniji i njenoj razumljivoj želji da što pre postane članica Evropske zajednice: takva želja nije ostvarljiva ukoliko Slovenija nije spremna da prethodno razvije svoje političke, kulturne i ekonomske odnose sa južnoslovenskim susedima bar do stepena veza kakve se neguju između zemalja–članica pomenute zajednice. Sve što Vam govorim danas, govorio sam i pre dve godine, no, bilo je malo spremnih da saslušaju rečeno. Upozoravao sam, takođe, da će raspad jugoslovenske federacije bitno promeniti položaj Srba izvan Srbije, po meni – na njihovu štetu, upozoravao sam i da osobine nekadašnjeg jugoslovenskog tržišta ne dozvoljavaju uspešnu ekonomsku autonomiju nikome (pa ni Srbiji), ukoliko se odrekne partnerstva sa susedima... Upozorenja su bila bezuspešna, jer racionalni argumenti ni tada ni sada nisu imali snagu kakvu pružaju verovanja u čuda, populističke fantazije i, kao najopasnije među sredstvima za sticanje ili očuvanje vlasti, zloupotreba naroda, to jest nacionalizam. U međuvremenu smo stigli do fašizma u Hrvatskoj i nacional-socijalizma u Srbiji, stigli smo (ili tek što nismo) i do “palestinskog” pitanja u Bosni i Hercegovini, u kojoj već uveliko imamo “Liban”, gori nego što je Liban ikada bio. U poređenju sa ovim, rastuća provincijalizacija Slovenije jeste dečija igra. Razume se, pretpostavka o jugoslovenskom prostoru koji je stariji i dugovečniji od istoimene nastale države nije nikako i poziv na obnavljanje Jugoslavije. O tome imam često prilike da govorim dobronamernima: ako vam je uopšte stalo do jugoslovenske ideje, za nju ćete najbolje učiniti ukoliko Jugoslaviju u doglednoj budućnosti ne pominjete. Zlonamernima pak uzvraćam: ono što se danas događa na tlu bivše Jugoslavije jeste ne samo “osveta pokojnika” (da parafraziram Latinku Perović), to je i krvavi dokaz postojanja jednog prostora. Krvi će na Balkanu biti i dalje, sve dok se ne shvati da taj prostor traži globalna rešenja.

Na navedenim osnovama počiva i pomen “jugoslovenskog prostora” u programu pokreta demokratske slobode. U tom programu je jasno zapisano da se njegovi članovi zalažu za poštovanje nasleđenih granica među bivšim jugoslovenskim federalnim jedinicama, zapisano je i da bez političke autonomije za Srbe, građane Hrvatske, tamo gde raspolažu većinom, nema demokratije ni za Hrvate, kao i da bez političke autonomije za Albance na Kosovu, nema ni demokratske Srbije; zapisano je, takođe, da za Srbe, na prostorima hrvatske na kojima žive kao manjina među Hrvatima, moraju postojati tzv. “personalna” autonomna prava, a isto važi i za manjine u Srbiji u takvome položaju; zapisano je i da bi, na primer, izdvajanje jedne Kninske krajine iz političkog okvira složene države

Hrvatske lišilo snage i nastojanje Srbije o očuvanju Kosova u okvirima složene države Srbije; u programu Pokreta dosta se govori i o nužnosti federalizacije pomenutih država, a govori se i o federalizaciji Bosne i Hercegovine (prema načelu da ona mora biti federalizovana u sferi ustanova a ne teritorija: dakle, ravnoteža između dva parlamentarna doma, građana i nacija, pri čemu, u domu nacija, sa istim brojem glasova i pravom veta raspolaže svaki od tri konstitutivna naroda...). Naravno, Pokret smatra da njegova delatnost danas prvenstveno treba da bude okrenuta Srbiji, ne zato što su njegovi članovi poreklom iz nje (jer, to nije tačno, budući da ih ima iz svih delova bivše Jugoslavije), već zato što je, hteli ili ne, uloga Srbije bila presudna i u stvaranju i u razaranju Jugoslavije, što je Srbija geostrateški važnija od bilo kog drugog jugoslovenskog dela prostora, što su Srbi najveći južnoslovenski narod i što bi eventualne demokratske promene u Beogradu dovele do pozitivnih promena i na ostalim stranama. Mi tražimo kontinuitet, ako ga je danas još uopšte moguće naći, u tradicijama liberalne misli u Srbiji, znači – u tradicijama evropske Srbije, a ne ove tužne, obezglavljene i osramoćene zemlje kakvu imamo pred očima. Smatramo da u našoj klanici nevinih nema, smatramo takođe da demokratija ne priznaje kolektivne krivice i trudimo se da objasnimo kako je otkrivanje krivaca za zločine zadatak najpre njihovih demokratskih sunarodnika. Ne verujemo da postojeća vlast u Srbiji ikada može zaštititi ugrožene sunarodnike izvan nje, a isto važi i za Hrvatsku. Primera radi, ima samo dva pitanja na koja bi valjalo pružiti odgovor u vezi sa pominjanim Srbima u Hrvatskoj: da li danas u Hrvatskoj Srba ima više no što ih je bilo pre dve godine i da li im je danas bolje nego što im je bilo pre dve godine? Odgovori su negativni, dakle – politika kojom su zavodeni i žrtvovani, često se pretvarajući od žrtve u krivce, bila je antisrpska politika beogradskih vlastodržaca. Kada smo osuđivali napad na Hrvatsku, mi smo bili na strani napadnutog, a ne na strani “demokratske” Hrvatske napadnute od nedemokratske Srbije. Isto važi i za naš stav prema srpskim i hrvatskim napadačima na Bosnu i Hercegovinu. A to što je HDZ pokušao da napad na Hrvatsku poistoveti sa navodnim napadom na “demokratiju”, odnosno što fantomska vlada u Sarajevu pokušava sebe poistovetiti sa čitavom ojađenom Bosnom i Hercegovinom – jeste razumljivo, ali i netačno.

- *Ovakvo gledanje smeta aktuelnom režimu, ali i najvećem delu opozicije u Srbiji. Tamo “jugonostalgicarima” nazivaju one koji još veruju u Jugoslaviju. Šta mislite o tome?*

- Pođimo od kraja Vašeg pitanja: ja u Jugoslaviju mogu verovati koliko god hoću, ali ona danas ne postoji i, kao što rekoh, u doglednoj

budućnosti neće postojati. Hibrid koji se lažno danas kiti tuđim imenom, Jugoslavija nije niti će ikada biti. Inače, ništa prirodnije od bliskosti Srbije i Crne Gore, ništa nije neprirodno ni u pokušajima za stvaranjem nekakve federacije ili konfederacije između njih. Ono što je, međutim, neprirodno jeste pokušaj da se od Crne Gore pravi Srbija, da se od Vojvodine pravi nekakva Krajina, da Beograd bude preobraćen u Pale ili Gacko. S druge strane, opet, ja mogu mrzeti koliko god hoću sve što počinje sa “jugo”, ali time neću zabašuriti prostor, pretežno nastanjen Južnim Slovenima (ne samo njima, razume se) i istorijski “osuđen” na duži suživot od država Jugoslavije. Kada sam već kod ovih pojmova, da dodam i sledeće: jedno je država Srbija, a drugo je Srbija kao savremena etnička, geografska i kulturna teritorija; Kosovo jeste u sastavu države Srbije, ali tamošnji Srbi za odlazak prema Kraljevu ili Raškoj kazaće “idem u Srbiju”; Vojvodina jeste u sastavu države Srbije, ali će vam svaki Beograđanin (ukoliko ih još ima) kazati da je Zemun (a kamoli Subotica) “preko; uz put, Vojvodina ima snažne autonomističke reflekske i oni su opravdani pod pretpostavkom da počivaju na savremenoj situaciji, a ne na preslikavanju priče sa tzv. “srpskom Vojvodinom” iz prošlog veka, odnosno iz vremena kada su žitelji današnje Vojvodine bili pod različitim pravnim statusima, Srbi pod jednim, Mađari pod drugim. U suprotnom, ukoliko se prenebregne etnička šarolikost i kulturno jedinstvo današnje Vojvodine, nemojmo se čuditi ako jednog dana osvane i termin “mađarska Vojvodina”; ukoliko vladajuća stranka u Hrvatskoj bude i dalje insistirala na Dalmaciji kao “južnoj Hrvatskoj”, ne treba se čuditi ukoliko, pogotovo kada i ako rat prestane, dobijemo i Dalmatince kao posebnu etničku grupu; šta je neprirodno u činjenici da je neko Hrvat u državi Hrvatskoj sa adresom u Dalmaciji; šta je neprirodno što je neko Srbin, građanin države Srbije, ali ne i “srbijanac”, pošto ne živi u Šumadiji nego u Bačkoj?

Pomenuli ste “opoziciju” u Srbiji O njoj bih kratko: prvo, danas u Srbiji politički oblikovane demokratske opozicije više nema; u međuvremenu se istrošila, delimično vlastitom krivicom a delimično odsustvom bilo kakve podrške iz demokratskog sveta u vreme dok je od nje još bilo moguće praviti pravu alternativu režimu Slobodana Miloševića; naravno, znam da je bila po sledi “Realpolitik” naših međunarodnih mentora, znam i da je po sredi bilo i rivalstvo Evropske zajednice i SAD, međusobice u zajednici nespremnoj da postane politički činilac, ali sam takođe uveren da je ova “realpolitik” bila pogrešna i po same “mentore”. Ipak, čini mi se da je važnije podsetiti na grehe te opozicije koji su unekoliko i navodili tu međunarodnu zajednicu na takvu “Realpolitik”:

teško je, naime, sporiti činjenicu da je najveći deo opozicije u Srbiji, Miloševiću više zamerao okolnost što ovaj nije ostvario sve što je iz programa populističkih i nacionalističkih maštanja obećao nego što je bio protiv samih obećanja; teško je osporiti da je gro intelektualne elite u Srbiji, ako ne učestvovalo ono bar bilo nevoljno da se lati ikakvog konkretnog i “vulgarnog” političkog angažmana; čak i danas, većina onoga što je od te elite ostalo u Srbiji radije će biti aktivna na kakvoj pacifističkoj tribini, u paljenju sveća ili pisanju članaka za malobrojne čitaoce, nego što će se pojaviti u pravoj političkoj stranci; imajte na umu da se u međuvremenu iz Srbije iselilo više stotina hiljada ljudi, takoreći svih pripadnika elite suprotstavljene beogradskim nacional-socijalistima; svaki novi odlazak jeste još jedan poen u korist Miloševića, a bilo koja grupa ljudi, pa i narod, ukoliko je lišena pojedinaca, ličnosti, pretvara se po definiciji u rulju; ne zaboravite ni na mas-medije, na rastući strah od posledica političkog angažmana, na kolektivnu grižu savesti ljudi suočenih sa vlastitim činjenjem ili nečinjenjem, na glad i otupljenost naroda pod teškoćama pukog preživljavanja. Izolacija od spoljnog sveta obično jača zatečeni režim: Sadam Husein je izgubio rat, a voljom Amerikanaca je ostao na vlasti (bolje diktator koji se “opekao” nego neki neizvesni demokrata) i danas je izolovan ali i moćniji no ikada (ukoliko se takav scenario ponovi i kod nas, bila bi to još jedna “pax americana” što bi značilo ne samo rastanak sa demokratijom u Beogradu nego i rastanak sa snovima o “političkoj Evropi”). Konačno, naša elita i nije bila baš tako mnogobrojna, a pogotovo nije bila masovno disidentska. Mi nismo imali ni Vaclava Havela, ni Solidarnost, nismo imali ni sovjetsku okupaciju. Titova Jugoslavija je mudro, različitim prednostima u poređenju sa susedima, sistematski, često i uz njihovo saučesništvo, “potkupljivala” potencijalne disidente. Na šta se svodilo “disidentstvo” Jugoslaviji 70-80-ih godina? Na traganje za nacionalnim “nepravdama” a ne na ideološku alternativu. Koliko znam, ovo drugo zbilo se pod Titom samo dva puta, sa Đilasom i “anarholiberalima”, da bi oba puta bilo tretirano kao neuporedivo veće zlo od “simpatičnih” koketiranja sa nacionalizmom: Tuđman nije doveo u pitanje ispravnost dogme već “pravedan” položaj hrvatskog naroda, Čosić isto, da o raznoraznim Đuretićima¹ i ne govorim. Uzgred, takvo “disidentstvo” bilo je materijalno itekako isplativo. Srodan instikt odbrane postoji i kod sadašnjih vlasti u Beogradu, on postoji i kod “opozicije” (treba je razlikovati od

¹ Veselin Đuretić, istoričar.

opozicije), on postoji i izvan Srbije no, mi se bavimo najpre Srbijom: šta bi u miru, pod pretpostavkom da ne bude osuđen za zločine protiv čovečanstva, radio u nekoj drukčijoj zemlji jedan Karadžić (da li bi opet bio lekar optužen i osuđen za banalni kriminal?), šta bi radio Milošević (da li bi ponovo, kao mladi crnogorski komunista Pravnog fakulteta u Beogradu, postao direktor izvesnog Tehnogasa?), šta bi radili vrsni akademici za “domaću upotrebu”?...

- *Koliko je masovan Pokret? Da li ima sledbenike u svim bivšim republikama Jugoslavije? Da li ga podržavaju napredni krugovi Zapada?*

- Osnivajući Pokret pošli smo od činjenice da je egzodus elite i mladih, da ne pominjem žrtve etničkog čišćenja, izbrisao inače postojeću razliku između ljudi u emigraciji i onih koji u zemlji nastoje da političke prilike izmene. U prošlosti Evrope ima dva slučaja koji navode na poređenje sa nama: poljska kultura se puna dva veka održavala zahvaljujući poljskoj dijaspori, od Mickijeviča i Šopena do Miloša i Gombroviča, ali čekanje od dva veka je bilo suviše dugo da bi ta dijaspora presduno uticala na demokratske promene u Poljskoj; mađarska emigracija čekala je mnogo manje i zato je danas mađarska nekadašnja dijaspora najzaslužnija za relativno bezbolan ulazak mađarske u red demokratskih zemalja. Prvi primer je obeshrabrujući a drugi ohrabrujući, no, čak ako bude nalik prvom primeru – i to će biti veoma važno jer, recimo Srbiji, sada zaista preti opasnost od prekida bilo kakvog kontinuiteta sa vlastitom prošlošću. Da smo u pravu, uveravalo nas je obeshrabrujuće stanje sa demokratskom alternativom u zemlji, odsustvo minimalnog razumevanja demokratskog sveta oko bivše Jugoslavije, represija, glad i bezakonje koji cvetaju u njoj. Zamisao nam nije bila, pogotovo ne u trenutku osnivanja (oktobra 1992), da pravimo klasičnu političku stranku već neku vrstu demokratskog “kišobrana” pod kojim bi se našli svi oni što izražavaju spremnost povinovanja osnovnim demokratskim načelima zapada. Tako i danas delujemo, u poslednje vreme ohrabreni i simpatijama demokratskih vlada u inostranstvu, pa i u Francuskoj. Da li ćemo uspeti da zamisao o “kišobranu”, pa u budućnosti i privremenoj i konesnzualnoj alternativni, alternativni suprotstavljenoj trenutnim gospodarima jugoslovenskog prostora, zaista i ostvarimo – zavisi od (ne)moći ostatka demokratske opozicije u zemlji. Uporedo, cilj nam je bio okupljanje i naših članova, bez ikakve diskriminacije, bilo da se nalaze u Francuskoj, Italiji, Engleskoj, bilo u Beogradu, Arilju ili Novom Sadu. Gradove u Srbiji pominjem zato što smo mi svi, bez obzira da li smo po nacionalnosti Srbi, Muslimani, Hrvati, Mađari, Albanci..., ubeđeni da Beograd jeste “ključ” i za sve ostale. Otuda

je u interesu svakog hrvatskog demokrate da pomogne demokratske promene u Srbiji, bolja budućnost čeka i Makedonce ukoliko im je u susedstvu demokratska Srbija... Ako zamisao o "kišobranu" ne uspe, ostaje nam još uvek "u se i u svoje kljuse". Sudeći po sistematski širenim bljuvotinama na moj račun, do kojih dolazi posle višemesečnog prećutkivanja kako u "zvaničnoj" tako i u "opozicionoj" javnosti, reklo bi se da je vlast, opet brže od opozicije, shvatila da joj se prava alternativa u ovome času nalazi pre izvan zemlje, nego u njoj. U svakom slučaju, hvala joj na besplatnom publicitetu. Naravno, u organizovanju na tlu Srbije, svesni smo opasnosti koje članstvo u pokretu donosi pa u neku ruku podržavamo starinske komunističke metode "tajnih ćelija" ili, ako Vam je draže, tradicije masona. Ponešto smo i uradili. Tako smo, pod okriljem francuske vlade, već imali prve razgovore oko ispunjenja pomenutog "kišobrana", u kontaktu smo sa onima koji bi trebalo da budu sadržaj tog "kišobrana", (nazovite to 'vladom u senci', nemam ništa protiv), imali smo i određene sastanke "iza zatvorenih vrata" ali ne zavaravajmo se: očekuje nas duga, duga borba, sa krajnje neizvesnim ishodom. Jer, ma koliko smatrali da su procene zapada bile pogrešne, ma koliko mu prebacivali pogrešno tumačenje "Realpolitik", ostaju ipak neosporne dve stvari: taj zapad nema nameru da se založi za ono što se u Srbiji naziva "opozicijom" i, ako uopšte nešto bude činio, biće to samo u prilog alternative nalik onome za šta se zalaže Pokret. Naše organizacije sutra ne mora biti, ali, siguran sam, ideje za koje se zalažemo jedine su koje možda mogu zanimati međunarodne "tutore" jugoslovenskog kupleraja. A, ako ste pod "podrškom naprednih krugova zapada" mislili na javnost, dozvoljavam sebi da Vas podsetim da je, recimo, pariski "Le Monde" u maju mesecu posvetio čitavu stranu iskazima članova pokreta u vezi sa vašingtonskim sastankom i da je to ujedno bio i stav redakcije, da sam ja redovno čitan u "El paisu" ili švedskom "Svenska Dagbladet", da su danas u Francuskoj najugledniji pisci Srbin Vidosav Stevanović i Hrvat Predrag Matvejević, da su... Bolje je da zastanem sa imenima, koliko mi je poznato, beogradski nacional-socijalisti se nisu lišili Udbinih dosijea, a njenu praksu su izvanredno "unapredili".

- *Vojvođani, vojvođanski Mađari i danas smatraju Jugoslaviju (u celosti) svojom domovinom i žele da se ovaj prostor priključi savremenoj Evropi. U tom smislu sve više se govori o regionalizaciji Evrope pa i Jugoslavije. Vaše mišljenje u vezi sa tim?*

- Treba razlikovati regionalizaciju od kantonizacije. Kninska krajina, na primer, lako može biti kanton, ali ne i regija; Vojvodina, ili njeni sastavni delovi čak, (Srem, Banat i Bačka), jeste predodređena za regiju, ali

ne i za kanton(e). Razlika je u kriterijumima: za kantononi jesu prvenstveno etnički, dok su za regiju u prvom redu presudna ekonomska i kulturna zajednička merila. Stoga, bivša Jugoslavija, ako se posmatra kao celina, bliža je bila ideji regionalizacije nego kantonizacije. Do čega može da dovede nakaradno i nasilno pretvaranje u kantone, pokazuje današnja Bosna i Hercegovina. Do čega može da dovede uporno prenebregavanje etničkih realnosti, ilustruje sudbina Srba u pomenutoj Kninskoj krajini i, u meri čije krajnje obime još samo slutimo, sudbina Albanaca na Kosovu. Pokušaj prenebregavanja etničkih realnosti na prostoru jedne moguće regije dovodi do položaja u kome se danas nalaze Mađari u okvirima Vojvodine. Prenebregavanje regionalnih različitosti u krugu iste etničke grupe dovodi do stvarnosti u kojoj se danas nalaze tzv. Srbi “starosedeooci” u istoj Vojvodini. I tako dalje. Šumadija, recimo, može biti jedna regija, ali ne i kanton, budući da u njoj nema potrebe za zaštitom posebnih nacionalnih interesa već ekonomskih, kulturnih i istorijskih osobenosti. Sve je to odavno poznato u Evropskoj zajednici, ali nisam siguran da je poznato i svima kod nas. Dakle, o regijama imam izuzetno povoljno mišljenje, no, mislim i da je put do njih veoma dalek. Prethodno bi moralo svim sredstvima da se zaustavi klanje u Bosni i Hercegovini, morale bi potom da se pod međunarodnom kontrolom tamo prilike “zamrznu”a onda polako da se otvori prostor za građanske ustanove na čitavoj njenoj teritoriji, prethodno bi morala da budu zaštićena osnovna ljudska prava i u Srbiji i u Hrvatskoj, morala bi da budu zaštićena kolektivna manjinska prava svuda gde su ugrožena, rečju – regionalizaciji prethodi demokratija.

● *Zapad je ubeđen da* ... nacionalizam ne može da razara savremeni svet; prepušta ljude u Bosni i Hercegovini milosti i nemilosti nacionalističkih, šovinističkih i fašističkih vođa. Da li je mržnja deo balkanske svesti ili se pak može izazvati manipulisanjem burnom istorijom na širim prostorima?*

● Nacionalizam može da razori savremeni svet i ne verujem da takvu opasnost ijedna demokratija potcenjuje. Ono što je demokratski svet potcenio svodi se na razmere mogućeg nacionalizma u bivšoj Jugoslaviji i na zarazne posledice navedene infekcije po druge, najpre na Balkanu, a zatim i na tlu nekadašnje sovjetske imperije. Mislim da se dogodilo sledeće: u početku je bio jedan veliki krivac, zove se Slobodan Milošević (odnosno sve što njegova vlast personifikuje), premda niko u bivšoj Jugoslaviji ni

* Nedostaje reč u objavljenom intervjuu.

tada nije bio nevin; Miloševićev fenomen je najpre bio potcenjen a zatim svesno precenjen; kažem “svesno”, jer bi priznanje počinjenih grešaka koštalo političke glave i mnoge druge u svetu; uporedo, kriza u Jugoslaviji je pokazala da je Evropska zajednica još uvek samo “zajedničko tržište”, da Amerikanci imaju zasebne interese na Balkanu, da je Jugoslavija sa rušenjem berlinskog zida izgubila nekadašnju geopolitičku važnost, da je u bivšoj Jugoslaviji geostrateški zanimljiva neposredno samo Srbija, a posredno sve što dotiče američke interese (Makedonija, u prvom redu), da je klanica u Bosni i Hercegovini moralno nepodnošljiva ali (bar tako se činilo mnogima) i nedovoljno značajna po geostrategiju Evropske zajednice i SAD. Sa tokom rata polako su i drugi njihovi protagonisti dobro učili lekciju i time umanjivali početnu Miloševićevu “slavu”: isplati se jedino nasilje i jedino nasilje ostaje nekažnjeno. Otuda, danas Milošević izgleda “manje” kriv no što je bio pre dve godine, ali ovakav zaključak unosi i zakasnelu paniku u redove svetskih “geostratega”. Od Muslimana su sistematski pravljeni evropski “Palestinci”, od svih “Evropljana” pravljeni su sumnjivi rodoljubi, Mađarima se “velikodušno” nudi isključivo “nacionalni” politički odbor, t. j. manjinski geto, od Srba se traži u Hrvatskoj da budu *de facto* “pravoslavni Hrvati”... Uzori sa Balkana uveliko nadahnjuju i ostale. To isto se zbiva u ponekoj od baltičkih država ili u Mečijarovojⁱⁱ populističkoj Slovačkoj manje je opasno od “recepta” koji je uspešno oprobano u Beogradu, a nudi se Moskvi: simbioza tvrdih komunista, fašista i anahronih pravoslavnih protivnika Petra Velikog budi “nadu” da će se i u Rusiji nešto slično zbiti. Guranje Muslimana u okrilje ekskluzivnog islama, što je poslednje čemu su oni bili skloni, dovodi u pitanje i laičku Tursku, osnovnog saveznika SAD u ovome delu sveta... Zato, kada, tu i tamo, pročitamo da je razlog paisvnosti Zapada strah od suočavanja sa novim Hitlerom sa Balkana kome su partneri novi Čemberleni, nemojmo se zavaravati: Niti su Srbi Nemci, niti je diktator sa Balkana ravan po snazi pomenutom kaplaru, niti mu je zemlja monstrozno, ali pedantno, uređena (Srbija je zemlja koja je monstrozno neuređena), niti su zapadni partneri novi Čemberleni. Reč je o političkoj igri koja je izvan nas i koja, bez obzira da li sa Evropom ili mimo nje, pre ili kasnije nama dovodi tutorstvo. Ovo tutorstvo ne mora biti i okupacija, ukoliko prihvatimo standarde demokratskog sveta. Na ovakvim razmišljanjima je, uostalom, nastajao pokret demokratske slobode.

ⁱⁱ Vladimir Mečijar, predsednik Republike Slovačke.

A, na pitanje o mržnji, odgovorio bih sledeće: mržnja jeste ljudske pa i balkanske svesti; mržnja postoji i na Bliskom istoku pa je, pri nizu srećnih okolnosti, moguće prevazići je (da podsetim, u politici “mržnja” i ne postoji kao kategorija, ali u istoriji ona je krajnje promenljiva i privremena veličina); mržnja je postojala i 1945. godine između Srba, žrtava ustaškog genocida, i Hrvata, pa je bilo dovoljno ponuditi im, jednima i drugima, novi društveni projekt i malo im potkupiti istorijsko sećanje popriličnim privilegijama, i Ličani i Krajišnici postaju revnosni “Titoisti” ili “Jugosloveni”; mržnja je dobrim delom obeležavala i Mađare i Srbe u Vojvodini na završetku II svetskog rata, u kome su, olako ali i razumljivo, jedni svrstavani u “okupatore” a drugi u “okupirane” ali ih je ujedinila kulturna i klasna (marksisti bi rekli) solidarnost pred pobednicima, kolonizacijom i kolektivizacijama, koja je bila još više ojačana “jogurt-revolucijama” i podsmehom neukih prema svemu što im civilizacijski izmiče.

- *Čini nam se da je Evropa pomalo zaboravila na Balkan. Savremeni demokratski tokovi sa znatnim zakašnjenjem stižu na ove prostore. Pored režima, čak i univerzitetski profesori su skloni da kažu da su ljudi na ovim prostorima drugačiji. Rado se koristi i reč “Nova Vizantija”. Da li može takav pogled izazvati još veću tragediju za ove narode?*

- Ako nesto slično kaže neko, neuk ali častan, odgovorio bih: “Bože, oprosti mu, ne zna šta govori”. Međutim, bojim se da uglavnom tako govore neuki i nečasni. Kakva Vizantija, kakvi bakrači! Kad bih bio nameran da zloupotrebljavam ono malo znanja kojima o Vizantiji i istoriji raspolazem, mogao bih da zabavljam ljude pitalicama i klopama za ove “stručnjake”: da li, recimo, znaju da je mađarska kraljevska kruna sv. Stefana bila zaista vizantijskog porekla, a da je srpska kraljevska kruna bila iz Rima? Da li znaju da je Vukova ćirilica bila kod konzervativne pravoslavne jerarhije dočekana na nož kao “pozapadnjačenje” Srba? Šalim se, naravno. Srbija jeste u Srednjem veku bila izuzetno obeležena vizantijskim superiornim obeležjima, ali nikad nije bila Vizantija. Pogotovo je teško naći Vizantiju u srpskoj prošlosti osmanskog doba, u narodu koji je naoružan jakom nacionalnom svešću i okružen patrijarhalnim kodovima, uspeo da se, prvi na Balkanu, oslobodi tuđe vlasti. Srbija, tačnije, nekadašnji Beogradski pašaluk, tako je stala da gradi, premda nerazvijena i zaostala, pravo evropsko društvo sa zavidnim stepenom demokratije, sa laičkom državom i prijateljima svuda gde je u Evropi demokrata bilo. Danas je obrnuto, osim ukoliko nećemo da u ružnom Svetosavskom hramu

vidimo lepote carigradske Svete Sofije, u Palama novi Carigrad, a u Momčilu Krajišnikuⁱⁱⁱ nekoga od Paleologa. Srbija danas još uvek nije Beogradski pašaluk (što ne znači da neće biti), ali je ponovo zaostala i zapuštena, odbačena od Evrope, bez laičke države i demokratskih prava, bez zaštite privatne svojine, osramoćena iznad svega. Srbija se danas boji spoljnog sveta, boji se sopstvene savesti (mala je uteha što za njom kaskaju, premda na povećoj razdaljini, i drugi grešnici), nisam uveren ni da je danas u stanju uopšte da misli. Glad, progon pismenosti, neznanje o prošlosti, strah, amoralnost (danas se, recimo, događa ono što se nikada nije zbivalo: na selu susedi krađu susedima letinu), imigracija–emigracija – sve je to pravi zločin prema sopstvenom narodu. Taj narod, koji danas zaludeno ponavlja idiotarije o sopstvenoj superiornosti, ne može biti kolektivno stavljen na optuženičku klupu jer na njoj su mesta samo za pojedince. Ali, moralnu odgovornost neka svako ponaosob preispita u sebi. Da ne bude, kao što će, bojim se, sutra biti mnogih koji će vam reći da nisu čuli za klanja, ni videli da im jedan po jedan sugrađanin nestaje. Prirodno je, stoga, što Evropa, osim u meri u kojoj mora, ne želi da komunicira sa “Novom Vizantijom”. Ali, prirodno je i što vlastima u Srbiji ovakav “autizam” savršeno odgovara. Ne bi bilo, međutim, prirodno da svi koji Srbiji žele život, a ne smrt, makar pokušaju da je vrate u Evropu. Pred takvima je dug i nimalo izvestan poduhvat. No, ukoliko im to ipak pođe za rukom, eto i budućnosti za čitav jugoslovenski prostor.

Magyar Szo, 11. septembar 1993. (Gizela Toth-Stanyo)

ⁱⁱⁱ Momčilo Krajišnik, potpredsednik SDS u Republici Srpskoj.

12. BOSNA SE NE MOŽE PODIJELITI

Na drugoj skupštini građana BiH srpske nacionalnosti u Sarajevu, sudjelovao je ovih dana i Beograđanin dr. Ivan Đurić, žestoki Miloševićev protivnik koji već nekoliko godina živi u Parizu. Svoje dojmove iz Sarajeva, političke stavove i planove o novom političkom angažmanu u Srbiji Đurić nam je iznio po povratku iz BiH tokom kratkog predaha u Zagrebu.

- *Zašto ste išli u Sarajevo?*

- Ja sam u Sarajevu službeno bio gost “Krug 99” i “Studija 99”. To je grupa sarajevskih intelektualaca šarolikog nacionalnog sastava i etničkog porijekla. Oni nisu grupa političkih istomišljenika, ali djeluju kao neka vrsta lobija za građansku Bosnu i Hercegovinu.

- *No, taj posjet Sarajevu realizirali ste u trenutku kad se održavala Skupština srpskog građanskog vijeća. Je li to bio taj najjači povod? Lanjskog proljeća bili ste u Sarajevu jedan od četiri gosta izvan BiH i na prvom sastanku SGV.*

- Na osnivačkom skupu SGV prošle godine, Žarko Papić i ja bili smo gosti u ime Pokreta demokratskih sloboda, a gosti s američke i ruske strane bili su Charles Redman i ambasador Keresteđijanc. Ja nisam član SGV, ali im želim pomagati jer mislim da svojim postojanjem oni pomažu svima nama. Lani, kao i ove godine, bilo je na skupu SGV jako puno ljudi, ali je taj događaj tada nažalost neusporedivo više zanimao američke, nego europske i ovdašnje medije. To je po mom sudu bio veliki politički propust.

- *Koliko znam, ispočetka je ideja bila da SGV bude srpski pandan muslimanskom SDA-u i hrvatskom HDZ-u. Zašto SGV napokon ipak nije postalo stranka?*

- Ideja srpske stranke je donekle razumljiva kao refleks ovde već etabliranog skrivanja u nacionalne okvire. No, mislim da taj put nije ispravan. Srbi lojalni Vladi i Ustavu BiH i ideji jedinstvene države u

njezinim međunarodno priznatim granicama potrebni su kao političko tijelo koje će brinuti o pravima građana BiH srpskog porijekla., ali nikako ne smiju postati politička stranka. Nacionalni predznak inkompatibilan je s demokratskim stranačkim udruživanjem, a građanske političke stranke bolje štite civilizacijske vrednote i principe. Sličnu funkciju kao SGV imalo je i osnivanje Hrvatskog nacionalnog vijeća. Zato mislim da je uspjeh to što je SGV odbacio transformaciju u stranku premda je na ovom posljednjem skupu bilo takvih tendencija.

- *Srpsko građansko vijeće formirano je nakon nekoliko krvavih ratnih godina u BiH, dakle, s velikim zakašnjenjem. Kako oni sada vide svoje zadatke?*

- S jedne strane oni žele pridobiti povjerenje svih građana BiH pod kontrolom legalnih vlasti BiH. S druge strane, njihov najozbiljniji dugoročni cilj jest djelovanje među Srbima pod kontrolom tzv. Republike Srpske. Prvo su ostvarili tek djelomično, drugo je mnogo kompliciranije i pretpostavljam da tu još nema nekih velikih uspjeha. SGV je u prvi plan istaknulo princip jednakosti individualnih i kolektivnih prava tri konstituenta države BiH. Kontekst njihovog djelovanja su i bilateralni kontakti između Sarajeva i Beograda.

- *Vi takav koncept podržavate?*

- Da. Mislim jedino, a to sam im i rekao, da za SGV ne bi bilo dobro da bude sasvim blizu vlasti u Sarajevu, niti da ih se poistovjećuje sa službenom politikom Sarajeva.

- *Jeste li na skupu Srpskog građanskog vijeća čuli kakav je danas odnos snaga među Srbima unutar granica BiH? Koliko ih je lojalno vladi, koliko Karadžiću. Imaju li oni uopće takvog uvida?*

- Imaju sigurno više nego Vi i ja. Ali sigurno je da su njihova saznanja nedostatna. Bosna je područje nevjerovatnih migracijskih procesa. Samo Srba, jer sada o njima govorimo, iz BiH je otišlo oko 600. 000, što u Srbiju, što u zapadne zemlje. Ogromni su prostori ostali prazni i na njima je, naravno, lakše provoditi svaku diktaturu. Pod kontrolom legalne vlasti u BiH, samo u Sarajevu, ostalo je između 30 i 50 tisuća Srba. Oni su ravnopravni građani Sarajeva, jer u okupiranom Sarajevu ima više demokracije nego u Beogradu i Zagrebu zajedno. I dirljivo je to što u Sarajevu, gradu koji tako dugo živi pod tako stravičnim okolnostima, mržnje ima mnogo manje nego u nekim dijelovima bivše Jugoslavije gdje se nije ni ginulo ni patilo.

- *Ima li SGV kontakta sa Srbima na području koje kontrolira Karadžić?*

- Koliko znam, oni nekih kontakata imaju, ali je sigurno da to nije i ne može biti sa čelnicima sa Pala, nego s onima koji su nezadovoljni i koji žele promjene. Više od toga vam ne bih mogao reći, jer se ljudi boje, ne žele da se njihova imena znaju.

- *Kako objašnjavate fenomen sarajevske tolerancije. Kada sam nedavno bila u Sarajevu, pitala sam grupu od tridesetak bosanskih novinara okupljenih u zgradi Predsjedništva BiH mogu li zamisliti dan kad će se riješiti “ovih Srba po okolnim brdima”. Nekoliko kolega me smjesti ispravilo: “To nisu Srbi, Srbi su naši sugrađani i susjedi. To gore su četnici”.*

- Oni ne podnose terminološke lapsuse jer oni su u ovom jezivom ratu iskusili sve što se može iskusiti i u tom paklu su postali mudri. Onaj tko kaže “muslimanska vojska”, a to se može pročitati i u srpskoj štampi kao i u hrvatskom tisku, taj govori jezikom Karadžića i Bobana, a to nije jezik suvremene Bosne za koju je palo toliko nevinih ljudi. Muslimansko stanovištvo je u ovome ratu neusporedivo najviše propatilo, pa ipak je upravo njima najviše stalo da se uvijek govori o građanima BiH.

Oni znaju da Bosna može opstati samo kao europska građanska država. I u BiH svatko danas ulazi bez ikakvih formalnosti. Vojska vas najprijeteljskije dočekuje čak i kad se radi o posjetiocima koji vrijeđaju Bosnu i Hercegovinu. To treba učiti od Bosanaca i to će vam rjeći svatko tko je dobronamjeran. Kroz tunel do Sarajeva išao sam preko položaja koje drži Armija BiH i nitko me nije ružno pogledao. A kad ulazite u Herceg-Bosnu, imate dojam da kročite kroz željeznu zavjesu, u mračnu diktaturu.

- *Bili ste u Herceg-Bosni*

- Grupa u kojoj sam bio prošla je tuda. Zanimljivo je da gost iz Srbije poput mene, prolazi relativno lakše nego lokalni zastupnici u Skupštini BiH i u federaciji koji po tri sata moraju čekati da im se smiluju i da ih propuste preko teritorija te paradržave.

- *Ali malo se ljudi u BiH opredjelio za građanske stranke, pa se Vaša teorija nema na što osloniti.*

- I Srba i Muslimana i Hrvata ima u građanskim strankama u Sarajevu, u Tuzli i drugdje, ali na tome treba još puno raditi. Aktualna vlast u Sarajevu svakako ne može izbjeći odgovornost za to što – u vlastitim teškim dilemama i uz saznanja o dogovorima dvojice na račun trećega – učinila što šta što je o BiH stvaralo sliku muslimanske države. Ali mnogo veću krivicu za model nacionalne homogenizacije i cijelu ovu tragediju snose srpska i hrvatska strana.

● *No, vijesti koje do nas dolaze kazuju da SDA sve više forsira muslimanizaciju BiH.*

● Susreo sam se i ovoga puta s predsjednikom Izetbegovićem i mislim da je on sada svjestan opasnosti te zamke. Rekao sam mu svoje mišljenje da je nerazumno svesti princip političkog djelovanja na tezu jedna partija – jedna nacija – jedna vlast. Stekao sam dojam da i on sada tako misli.

● *Mogu li vojne snage Vlade BiH osloboditi zemlju?*

● Nisam vojnik i znam premalo, ali bojim se da ta armija ne može pobijediti. Ali, s druge strane, ona uspostavljanjem ravnoteže pokazuje da nije moguće drugo rješenje osim BiH u njezinim međunarodnim granicama, s ravnotežom individualnog i kolektivnog demokratskog prava i priznanjem sva tri njezina kolektivna entiteta.

● *U jednom trenutku činilo se da je međunarodna zajednica spremna podržati podjelu Bosne. Imate li dojam da se pristup ponovo promijenio?*

● Može se teoretski braniti teza da je bolje podijeliti BiH nego da ljudi ginu. Ali Bosna se ne može podijeliti. Zato se tolika krv tamo lije. To u međunarodnoj zajednici, čini se, postaje jasno. Najviše podrške sada ima stav da se granice BiH ne smiju mjenjati. Mislim da je to minimum minimuma. Ako se taj princip prekrši, to je fatalni poraz za sve nas na prostoru bivše Jugoslavije.

● *Vjerujete li da će se Srbi u BiH ipak priključiti ideji samostalne i suverene zajedničke Države triju naroda?*

● SGV je jedan od dokaza da u BiH ima Srba koji na tome rade. Što se tiče Karadžića, on mora ići do vlastitog kraja, s njim razgovora nema. No, među njegovim “podanicima” ima mnogo onih koji bi drukčije razmišljali. Da mogu! Uostalom, djevojčica koju su četnici ubili granatom neposredno nakon što sam ja izašao iz Sarajeva, bila je – Srпкиnja. Srpska granata ubila je srpsko dijete, građanku Sarajeva.

● *Kako se možete iz Pariza baviti politikom?*

● Ja sam došao u Pariz pod prilično naglim i dramatičnim okolnostima i nisam znao hoću li ostati pet minuta ili 50 godina. Svjestan sam da, sjedeći u drugoj zemlji, doista nitko ne može mnogo učiniti za promjene u vlastitoj. Ali, prednost političkog djelovanja u inozemstvu je to što se vani može čuvati vlastiti politički stav bez obaveze da činite ponekad ružne kompromise, a uz to ste, što se može činiti paradoksalnim, i neusporedivo bolje obavješteni o svemu. Tako se iz Pariza mnogo bolje vidi što se događa na prostoru bivše Jugoslavije nego iz Beograda ili Zagreba, a

kontakti s međunarodnim tutorima su češći i tešniji. Naravno, nedostaju vam “mirisi” – ne znate kako je živjeti pod granatama, kako izgleda kad nema šećera ni lijekova.

- *Vaš Pokret demokratskih sloboda osnovan je početkom 1993. u Parizu kao emigrantska politička organizacija, a u njemu se ljudi iz svih krajeva bivše Jugoslavije. Vi lobirate za “krpanje” bivše države?*

- Ne. To više nije moguće ni potrebno. No, tokom ovog rata, stotine tisuća ljudi iz bivše Jugoslavije, vrlo često pripadnika elita, našli su se, kao i ja, izvan svoje domovine. Mi kojima na srcu leži demokracija i antinacionalizam željeli smo se politički okupiti. Pomažemo nama srodne pokrete i stranke u novim državama na prostoru bivše Jugoslavije. Svjesni smo, naime, da je ovaj prostor stariji od Jugoslavije i da je kriza toliko teška da traži globalna rješenja.

- *Kakav je vaš utjecaj u Srbiji?*

- Naš je stav da tamo nema više artikulirane opozicije, a stranke koje sebe tamo nazivaju opozicijom su sasvim istrošene. Zato se upravo pripremamo osnovati svoju političku stranku u Srbiji. Odlučili smo da njezino središte bude Kragujevac. Idemo u užu Srbiju prvo zato što je tamo autentično srce Srbije, a potom da bismo se izmaknuli presiji SPS-a koji nije partija na vlasti nego sistem na vlasti. Mislimo da se odatle možemo uspješno suprotstaviti srpskom nacionalizmu.

- *Zdrava i stabilna promjena je samo promjena iznutra. Pa na koga u ovom času u Srbiji uopće računate?*

- Nezadovoljstvo je danas u Srbiji doista veliko, ali ona je još uvek duboko zaražena virusom nacionalizma. Ne mislim da će cijela Srbija odjednom progledati, niti da će demokratizacija ići brzo. Za rokove me, prema tome, nemojte pitati.

Srbi su izgubili ovaj rat

- *Sami ste upravo kazali da u Srbiji čak više nema ni opozicije. Kako kao Srbin, ali i kao povijesničar, tumačite činjenicu da je srpski narod u bivšoj Jugoslaviji, uz sve časne iznimke, ipak generalno zaglibio u ideologiju imperijalizma, šovinizma i nasilja?*

- Poznato je da nijedan narod, pod određenim okolnostima, nije imun ni na populizam, nacionalizam, barbarstvo. Srbi su, nažalost, neke vlastite frustracije poklonili Slobodanu Miloševiću. Da bi pridobio emocije, Milošević se poslužio mitom Kosova, ali kako je i njemu jasno da se Kosovo ne može srbizirati, on nacionalno frustrirana maštanja usmjerava

prema srpskoj populaciji koja se nalazi izvan Srbije, u BiH i Hrvatskoj. Ti Srbi nisu nikada živjeli u Srbiji i njihov se nacionalni identitet iskazivao kroz pripadnost pravoslavlju i kroz borbu za nacionalna prava u multietničkim državama – Otomanskom carstvu, Austrougarskoj i Jugoslaviji. Prečanski Srbi su u drugom svjetskom ratu bili žrtve genocida i u ogromnom broju su postali Titovi sljedbenici ne toliko iz ideoloških razloga, koliko zato što su tada mogli birati jedino između – kame i šume. Titu ih je približilo i saznanje da iza Tita stoji Moskva, ne komunistička Moskva, nego pravoslavna Moskva i oni su se 1945. identificirali s novom vlašću.

Kad je počeo raspad Jugoslavije, raspalili su se jedva zaboravljeni strahovi iz Drugog svjetskog rata. S druge strane, prečanski Srbi su shvatili da je u Jugoslaviji počeo proces deideologizacije i demokratizacije, a ako je tako – više neće biti jedne ideološke vojske i ideološkog režima i najprije će time biti pogođeni oni koji od njih primaju plaće, koji sjede na nacionaliziranoj zemlji i uživaju druge blagodeti ideološke podobnosti. Milošević je zajahao na ta dva straha. Katastrofalni efekti njegove politike po same Srbe su da je zavadio vlastiti narod, onemogućio mu da živi normalno kao dotad u državama izvan Srbije i doveo ga u poziciju da danas bude čak omražen i u samoj Srbiji. Pritom objektivne analize pokazuju da na cijelom prostoru država BiH i Hrvatske Srba ima oko 40 posto u odnosu na njihov prijeratni broj. Dakle, oni su rat izgubili čak i demografski. Bez obzira na sadašnje privide teritorijalnih osvajanja, ovaj su rat izgubili Srbi.

Nažalost. Agresivna i suicidalna politika službenog Beograda imala je na prostoru bivše Jugoslavije nekoliko izvrsnih saveznika, no, to je druga priča.

Novosti, 22. travnja 1995 (Sanja Modrić)

13. IZMEĐU DVA ZLA

Cilj je da Srbi žive tamo gde su njihovi preci živeli. Ko ih može zaštititi? Samo Srbija. Ova Srbija, pokazalo se kako ih je zaštitila. I zato sam bio pristalica druge opcije. Napraviti vlast koja će uživati poverenje međunarodne političke javnosti. Izvršimo pritisak na vlasti u Sarajevu i Zagrebu, napravimo pritisak, onda smo moćni i stvaramo uslove da i naši sinovi odnosno sinovi tih Srba žive tamo gde su živeli njihovi preci.

● *Pokret demokratske slobode osnovan je u Parizu 1992. godin. Pretpostavljam da mnogi ovde o Pokretu ništa nisu čuli, pa nam kažite zašto je osnovan i koji je cilj Pokreta?*

● Cilj Pokreta je da pomaže razvoj demokratskih snaga. Da li će se one izražavati kroz politiku, u užem smislu reči, ili kroz medije, ili kroz određene asocijacije, kroz određene pokrete, što je manje važno. Imali smo jedan načelni stav, od koga ja nisam odustao, a ovo što se sada događa na tragičan način pokazuje ispravnost jednog takvog stava, da Jugoslavija kao država, ona Jugoslavija, jeste mrtva, ali da jugoslovenski prostor nije mrtav i da na jedan ciničan način pokazuje svoje postojanje upravo kroz ovo što se zbiva i da je jugoslovenska kriza globalna kriza, te da se ne može rešiti parcijalno. Ne može se rešiti problem u Hrvatskoj, bez imanja na umu onoga što se zbiva u Bosni, ono u Bosni bez Srbije, i t d

Tako smo, recimo, a ovo javnost ne zna, jer ono što znaju o meni to je verovatno ono najgore, tako da se i ja iznenadim kad pročitam sve što nisam znao o sebi. Mi smo, recimo u Bosni svesrdno pomagali Studio 99 i Adila Kulenovića, jednog hrabrog čoveka, i on je uspeo ne samo da napravi jednu radio stanicu već i televizijsku stanicu. Mi smo pomogli u političkom pogledu i ohrabivali sve one u Bosni i Hercegovini koji drukčije razmišljaju od vladajuće stranke SDA i u prvom redu mislim na Uniju bosansko-hercegovačkih socijaldemorata iz Tuzle. Mi smo bili među

koordinatorima tog jednog malog izleta koji je prilično iznenadio sve, možda ste čuli, za desetoricu poslanika Skupštine sa Pala koji su se desolidarisali od Karadžića i koji su otišli u Italiju, a posle dalje, na zapad, da objasne da ne misle baš svi u RS kao Radovan Karadžić. Pomogli smo i koliko smo mogli ujedinjenje demokratske opozicije u Hrvatskoj. Upravo po mom poslednjem izlasku iz Sarajeva, nažalost, ti rezultati su dovedeni u pitanje onog časa kada je počela okupacija zapadne Slavonije. Pitanje je sada, zašto smo mi to radili? Ne zato što smo unitaristi, ja ne verujem u Jugoslaviju kao državu, u neko njeno vaskrsnuće, ali verujem u jugoslovenski prostor. Ali, među ljudima koji su oko mene ima mnogo onih koji iz raznih razloga jesu nostalgичni prema toj ideji. Njima savetujem da ako žele dobro toj plemenitoj ideji, najbolje da je ne pominju. Najviše će joj dobra učiniti ako je danas ne pominju. Dokaz koliko je nekada perfidno služenje jugonostalgijom jeste JUL. Parola za lokalnu upotrebu koja je dobro tempirana kao što je je u svoje vreme vrlo dobro bilo tempirano Kosovo, pa problem Srba kojima je obećano da će živeti u istoj državi.

- *Šta Pokret planira u Srbiji?*

- Srbija je ključ problema. Prvo zato što je Srbija najstarija moderna država na Balkanu. Drugo, zato što je ona na prostoru bivše Jugoslavije najzaslužnija za stvaranje te Jugoslavije, a imala je najveću odgovornost, mada ne i isključivo, u nestanku te države. Ja bih rekao da to trajno rešenje krize zavisi od onoga što će biti u Srbiji. Nažalost, zaključili smo da iz čitavog niza okolnosti, od koji su neke objektivno bile smetnja razvitku demokratske alternative sadašnjoj vlasti, a neke su bile i greška samih protagonista te alternative, Srbija, u ovom trenutku nam se čini, prividno je u bezizlaznoj situaciji. I za razliku od takve opozicije za koju se čovek može uhvatiti, nismo videli dovoljno snage u samim demokratskim političkim strankama, jer nisu sve stranke koje pripadaju opoziciji, demokratske. Mislim da im je trebalo pomoći.

Naravno, mi nismo nikakva fondacija Soros, mi nemamo para, mi možemo samo posredovati da se pare nađu i da se pomoć pronade i to dosta uspešno možemo da radimo, jer, ako smo siromašni imamo jedan relativno čist moralni autoritet tamo gde se pare mogu naći. Smatrali smo da se može pomoći u Srbiji upravo toj demokratskoj alternativni, kroz pomoć medijima. Kao što smo pomogli "Studio 99" u Sarajevu, to što smo učinili sa riječkim "Novim Listom" u svoje vreme, pa kragujevačkom listu "Svetlost" i taj list smo pomogli. Ja ću u septembru ovde doći sa grupom ljudi koji su spremni da ovde investiraju. Danas vam na zapadu niko neće dati pare kao što je davao pre tri godine. Niko više na zapadu neće dobiti novac kao što je

dobio Studio B. Ta priča je završena. A završena je i za neke druge čuvene medije koji su sloveli kao nezavisni, a koji baš i nisu bili nezavisni, a danas sasvim sigurno nisu. Neću ih pominjati, da ne vređam novinare koji su časni ljudi, ali vlasnici su bitni u većini slučajeva.

Evo kako mi vidimo stvari u Srbiji, uz sve rizike da grešimo. Vidimo s jedne strane partiju koja je promenila ime, zapravo zadržala refleks poistovećivanja partije i države. To je SPS. To isto se pojavilo i u Hrvatskoj sa HDZ-om i u Bosni sa partijom SDA. Personifikacija te vlasti je Slobodan Milošević. Vi znate da je tu u pitanju puki pragmatizam i borba za očuvanje i čak nikad tu nije bilo reči o nekom iskrenom nacionalizmu. I to vam posao čini težim u suprotstavljanju autoritarizmu. Ta politika jastreba, koja se od pre izvesnog vremena pretvorila u politiku golubova se naslućivala. Ja sam pre skoro dve godine, ako se sećate, posle one posete Micotakisⁱ i Miloševića Palama, napisao jedan tekst, naručen od jednog francuskog nedeljnika, dakle, napisao sam tekst pod naslovom "Povratak u Srbiju" i objasnio sam zašto. Zato što će svako normalan, ako treba da bira između vlasti u Kninu i Beogradu, izabrati Beograd i da će Srbi, nažalost, biti zavedeni i žrtve velikog preokreta koji se već tada zbivao u politici Slobodana Miloševića. Glavni urednik tog nedeljnika mi je odbio tekst, platio ga je, ali ga je odbio i rekao mi je "gospodine Đuriću, vi ste naš prijatelj, ali ovo je nadrealizam, ovo što Vi pišete". Taj isti tekst je taj nedeljnik objavio pre petnaest dana sa izvinjenjem i obrazloženjem da je zapad bio naivan! Vi o tome, naravno, niste bili obavešteni.

Znači, s jedne strane imate tu vlast personifikovanu kroz Slobodana Miloševića i imate uz njega ovo što možemo nazvati normalnom opozicijom koja sedi u parlamentu i koja je zastrašena onim što se nalazi sa druge strane tog istog parlamenta. To je sada čudna snaga, ja ih nazivam, duhovne dece Slobodana Miloševića koje je on proizvodio i koji su danas solidarni u razočaranosti. Ko su oni? To je razbijena vojska svega i svačega. Tu je, naravno, i Vojislav Šešelj, tu je i dobar deo Srpske pravoslavne crkve, tu je, naravno, i dobar deo akademika u poodmaklim godinama, tu je, naravno, mafija prosto pragmatiski traži sebi prostor. Tu su sigurno i vrlo upotrebljivi i mogući za zloupotrebu svi oni nesrećnici koji su se sticajem različitih okolnosti našli u Srbiji i kojih ima za sada 800 hiljada, dva puta više nego u Hrvatskoj, a to su izbeglice. Srbija pri tom pokušava ponekad i nesvesno da se ratosilja vlastite griže savesti kroz prebacivanje krivice na

ⁱ Konstantin Micotakis, predsednik grčke vlade.

žrtvene jarce, a to su Srbi preko Drine. Nažalost, ja se bojim poslednje rečenice, iz poslednje knjige koju sam objavio u Jugoslaviji 1990. godine, a rekao sam tada da strahujem da će poslednji čin fenomena Milošević biti srpsko-srpski rat!

Svi oni donekle, čine jedan prilično heterogen blok. Tu se, naravno, nalazi i Demokratska stranka Srbije, ako ne njeno članstvo, onda njen čelnikⁱⁱ sigurno, a ja mislim da pravi vođa tog bloka koji se sve više artikuliše, uopšte nisu u Srbiji, nego su među onima na Palama, koji kroz taj blok traže vlastito političko, a verovatno i elementarno fizičko preživljavanje. Ako je to tako i ako imate s jedne strane vlast, a s druge taj blok duhovne dece, normalna opozicija ako sedi u parlamentu ne može ništa drugo da uradi nego da glasa za manje zlo. Objektivno, sad govori istoričar a ne nekakav čovek koji se bavi politikom, tim činom ona sebe svrstava u red onoga što se zove kolaboracija. I to je vrlo delikatna pozicija u kojoj se nalazi normalna opozicija. To je jedan aspekt stvari. U nepromenjenim okolnostima, bojim se da nisam jedini koji tako misli, sukob između ta dva bloka je neminovan, a tu normalni građani nemaju pravi izbor. Mogu da biraju samo između većeg i manjeg zla.

- *Kako vi vidite onda dalji razvoj situacije ovde?*

- Zapad nikada nije igrao na kartu demokratije u Srbiji niti će ikada igrati, nemojmo se zavaravati. To možemo mi igrati na kartu demokratije, pa onda zainteresovati zapad. Stvorila se jedna velika praznina koja ne pripada nikome. I to je ta ćutljiva Srbija koja bi da pomiri nostalgiju, koja bi da pomiri patriotizam, koja bi da pomiri sve to sa onim sa čime se sada suočava. To je jedan prostor koji, nama se čini, nije moguće, ma koliko bile dobre ili loše stranke normalne opozicije, da objedine i pakupe. Ne mogu pokupiti jer su se potrošile. Potrošile su se u ovoj agoniji koja traje suviše dugo, koja po meni traje 8 godina, ali 4 poslednje godine su sigurno agonija i koje objektivno, ma koliko ta opozicija bila dobra, a nije dobra i ujedinjena, nema snage da iskoristi. Zato smo mislili da, poštujući pogotovo članstvo demokratskih stranaka, ima ih više od jedne, pomognemo stvaranju jednog kišobrana, koji ne bi bio politička stranka nego bi bio pokret. To ne bi bio DEPOS jer DEPOS je bio skoncentrisan na političke stranke. To bi bio jedan pokret koji bi se obraćao pojedincima, koji bi bili, ili ne bi bili članovi političkih stranaka, koji bi pod jedan kišobran stavio sve ono što u ovoj zemlji postoji i što u ovom trenutku pripada toj Srbiji

ⁱⁱ Dr Vojislav Koštunica.

koja ne vidi u ova dva bloka mogućnost da izađe na kraj sa onim što nam se sprema, a sprema nam se sve najgore. Sprema nam se sve najgore bez obzira na ishod ovog rata.

Imajući u vidu mafiju, siromaštvo, prisustvo uniformi, izbeglice i čitav niz drugih faktora, a nužnu borbu sa populizmom i nacionalizmom, čovek mora imati široka leđa. Ne može se napadati srpsko ludilo iz Subotice, ne može se napadati ni iz Sandžaka, čak ni iz Vranja, kao što se može napadati iz Šumadije. Jer, ako tu u ime pravog rodoljublja napadnete ono što je štetno za rodoljube, vi imate dovoljno široka leđa. Kad kažem Šumadija, ja tu mislim i na Stig i na Beograd, a Šumadija je istorijski gledano frustrirana i nezadovoljna, za šta ne možemo optuživati samo Slobodana Miloševića. To je jedna tradicija koja vuče korene bar iz 1945. godine kada Srbija jeste slobodna, pobednici jesu Srbi, ali ne i Srbija. Jedan od elemenata ovoga što sam rekao se danas uočava i na primeru onoga što se sada dešava u Bosni, u Kninu, pa u Lici i Kordunu.

Drugi element jeste da je ona bila sistematski žrtvovana u korist prestonice, Beograda. Treći element jeste da jedan, recimo, Jagodinac, Kragujevčanin ili Smederevac, uz svo poštovanje koje ima prema svom sunarodniku iz drugih krajeva neće dozvoliti da onaj tamo zna bolje šta je interes Srbije. I ako se želi dobro Srbiji, Srbija mora da bude demokratska, jaka, da bi pomogla drugima. Znači, to su bitni elementi koji su nas opredelili da sedište našeg pokreta bude izvan Beograda, i to upravo u Kragujevcu. To bi trebalo da bude i pravi put demetropolizacije i decentralizacije Srbije. Kad to kažem, ne mislim da je Beograd nevažan. Naprotiv, mislim da je Beograd najvažniji, ali do Beograda je danas teže stići. Jer, u Beogradu, u krugu dvojke tiska se mnogo uniformi, mnogo izbeglica, mnogo prljavih para, mnogo tzv. intelektualnih slobodara, mnogo stranaka koje ne mogu izaći iz tog kruga dvojke. S druge strane čini nam se da je lakše, slobodnije i da više prostora za jedno istinski alternativno delovanje ima izvan Beograda.

Kada to kažem, nemojte me pogrešno shvatiti, da je to na štetu demokratskih stranaka koje postoje u zemlji. Naprotiv. Smatramo da se prvo treba obratiti pojedincima, pa tek onda organizacijama. Ovih nedelja, posle ove druge posete Srbiji u toku ovih nekoliko meseci, mi ćemo obaviti razgovore sa rukovodstvima stranaka. Ali znate kako, i ja sam neke stranke vodio u životu, jedan od velikih faktora koji je doveo do nemoći opozicije jeste upravo mnogo vođa, a malo pristalica. Mnogo želje za vlašću i mnogo, mnogo neukosti, a naročito mnogo igranja sa nekim opasnim stvarima kakvi su istinski nacionalni interesi, rodoljublje, antinacionalizam.

Razgovori koje smo imali u Kragujevcu, Kosjeriću, Užicu, meni su mnogo važniji. Kada razgovaram sa demokratima u Kragujevcu ili Užicu, oni savršeno brzo nalaze zajednički jezik i vidite autonomnost u njihovom delovanju koja ne odgovara baš sasvim što je uradio vođa DSⁱⁱⁱ kada je otišao na Pale. Taj kišobran, ili treća opcija, nije ništa novo. O tome sam već govorio više puta i pre pet godina, kao i danas! Te ideje su postojale i kada su ljudi verovali u DEPOS. To su ideje koje se periodično ponavljaju, verovatno bolje ne možemo smisliti da bismo izašli iz ovog užasa u kome se sada nalazimo.

- *Koliko su mediji u svemu tome bitni?*

- To je najvažniji segment. I nemojmo imati iluzija da će neko sada nekim dekretom da oslobodi medijski prostor u ovoj zemlji Srbiji. To ne postoji. Moje uverenje je da je situacija nejednaka u Srbiji, nejednako je osveščivanje naroda, ali mi se čini da je u onom što se nekada zvalo Beogradski pašaluk situacija bolja nego što je, recimo, negde na jugu.

- *Kako objašnjavate ovu tragičnu situaciju danas?*

- Zašto sam ja ogorčeni protivnik tzv nacionalne politike koja se vodila u ime zaštite Srba? Optuživali su me za izdaju, a nažalost, bio sam u pravu. Šta sam ja govorio? Ustaška vlast se najavljivala u Hrvatskoj. To je ustašoidna vlast koja otvoreno koketira sa najmračnijim avetima prošlosti. Drugi element je, raspada se država za koju su Srbi tamo vezani na specifičan način. Jer su bili prve žrtve ustaškog genocida. I bilo je to, posle 1945. godine, politička mudrost ili lukavost komunističke vlasti da je te ljude nekim određenim privilegijama stavila u poziciju nekoga ko je u izlogu te vlasti. Ljudi su bili 1990. godine uplašeni ustašoidnom vlašću. Ja sam im tada govorio da dobro vode računa da se vlast iz Beograda služi njima ne da bi ih branila u Kninu ili Plitvicama, već da bi sebe branila u Beogradu. I govorio sam im tada da će ih ta vlast pre ili kasnije prodati. To sam ja govorio i nije mi se verovalo. Nažalost znate šta se dešavalo i šta se sada dešava.

Trebalo je biti realan. Govorim sada o Srbima u Hrvatskoj. Srbi u Hrvatskoj na 50 kilometara od Zagreba ne mogu imati svoju državu. To je nemoguće. Ali ono što mogu imati, to je uostalom bio i moj predlog, mogu imati ono što se zove unutrašnja nezavisnost, mogu imati najširu političku autonomiju, policiju, sudstvo, ali teško da mogu imati državu, a pogotovo

ⁱⁱⁱ Dr Zoran Đinđić.

teško mogu imati Srbiju koja će ići dotle. Hrvatska će sačuvati svoje spoljne granice makar u formalnom pogledu.

Ono drugo što sam mislio i što ovde niko ne sme da kaže, to je da je potpuno svejedno ako imate 70, 80 ili 25 odsto teritorije. Ali, mene nešto drugo boli. Danas, prema podacima iz zapadne Slavonije, Srba ima 50 odsto manje na svim teritorijama i u Tuđmanovoj Hrvatskoj i u srpskim republikama, nego što ih je bilo pre 4 godine, sa tendencijom potpunog nestanka. Ako je to tako, pitam se ja, da li je u interesu srpskog naroda da živi na tim teritorijama ili da ima livade bez naroda? Iz tog razloga sam hrabrio Srpsko nacionalno veće u Sarajevu. Zašto? Ako ih ne artikulišemo, oni u Sarajevu nikada neće živeti jer odlaze, mada ih ima tamo još 40 hiljada. Kako im je, to je drugo pitanje. Moj cilj je da oni žive u Sarajevu, tamo gde su živeli njihovi preci pre 200, 300 ili 400 godina. Srbija ima sada, bez ovih izbeglica, 800 hiljada prognanih i Srbija to ne može da izdrži. To je danas najnaseljeniji prostor na Balkanu.

Znači, cilj je da Srbi žive tamo gde su njihovi preci živeli. Ko ih može zaštititi? Samo Srbija. Ova Srbija, pokazalo se kako ih je zaštitila. I zato sam bio pristalica druge opcije. Napraviti vlast koja će uživati poverenje međunarodne političke javnosti. Izvršimo pritisak na vlasti u Sarajevu i Zagrebu, napravimo pritisak, onda smo moćni i stvorimo uslove da i naši sinovi odnosno sinovi tih Srba žive tamo gde su živeli njihovi preci.

Napisao sam marta 1993. godine, jedan tekst gde sam objasnio fenomen Sadama Huseina i Iraka. Zašto Amerikanci nisu skinuli tog diktatora i pomogli u Iraku jednu demokratsku vlast? Zato što refleksi velike sile, ne zato što je ona nedemokratska nego zato što je ona velika sila, nalaže da je mnogo bolje imati u zemlji koju želite da kontrolišete diktatora koji se opekao, nego neizvesnog demokratu.

Smederevac, 11. avgust 1995, (Ljiljana Guslov)

14. ZABLUDE VELIKE SRBIJE

Ivan Đurić je predsednik Pokreta demokratske slobode – političke organizacije koja pomaže i služi kao “kišobran” demokratama sa prostora bivše Jugoslavije, tamo gde su oni kadri da se uhvate u koštac sa novonastalim vlastima koje su, skoro bez izuzetaka, sve autoritarne. U tom kontekstu, kako nam u razgovoru ovih dana u Kragujevcu reče poznati istoričar koji već duže vreme živi u Parizu, pomagali su stvaranje Srpskog građanskog vijeća, potpisali privilegovane sporazume sa Unijom bosansko-hercegovačkih socijaldemokrata, koja ima većinu u Tuzli; potpisali ugovor o privilegovanoj saradnji sa koalicijom jednog broja demokratskih stranaka u Hrvatskoj... U samoj Srbiji, koja je ključ krize i u kojoj opozicija ne može dati ništa novo, u toku je, veli Đurić, stvaranje njihove organizacije, koja će biti središte okupljanja jedne nove političke snage.

Članovi ovog Pokreta nisu nikakvi jugounitaristi, ali s ponosom ističu da su iz svih delova bivše Jugoslavije – svi svesni da je jugoslovenski prostor nadživio Jugoslaviju. Poriču optužbe da je reč o uvođenju nekakve nove Jugoslavije na mala vrata i podsećaju da ona danas nije perspektiva nijedne od država naslednica. Cilj ovog Pokreta, po rečima predsednika Đurića, su dobrosusedski odnosi između BiH, Hrvatske, Srbije, Crne Gore, Makedonije pa i Slovenije.

● *U intervjuu “Svetlosti” pre pet godina rekli ste da nam je potrebna drugačija opozicija, tačnije, treći put ili alternativa. Mislite li i danas tako?*

● *Mislim – i to je dokaz da nisam originalan. Jednostavno, mislio sam i onda i sada da je Srbiji potrebno rodoljublje i demokratija. Rodoljublje nije nacionalizam – demokratija nije totalitarizam. I vlast i ogroman deo njene takozvane opozicije nisu prihvatili ova dva elementarna načela. Zbog toga je danas u Srbiji, više nego ikada, potreban treći put. Jer,*

činjenice su sledeće. Srbija je danas ojađena, osakaćena, pravedno i nepravedno osuđena za sva zla ovog sveta. Uprkos prividima teritorijalnih dobiti, ratovanje u BiH i Hrvatskoj osakatilo je srpski narod. Upola je manje Srba u BiH i Hrvatskoj nego pre četiri godine. Srbija živi šest puta gore nego pre četiri godine – gledano kroz nacionalni dohodak. U nju se slio ogroman talas izbeglica, koje su gurnute u rat u ime navodnih srpskih interesa. Interes Srbije jeste da Srbi žive tamo gde su živeli i njihovi preci, a ne da se iseljavaju i žive sa svim Srbima u jednoj državi – u granicama Beogradskog pašaluka. Interes Srbije jeste da konačno postane ne samo geografski nego i politički i ekonomski deo Evrope. Treći put je, zapravo, put patriotizma i ostvarenja ovih premisa na kojima, čini mi se, treba da počiva treća Srbija.

● *Pomenuli ste da Srbiju iz mraka ne mogu da izvuku ni postojeći režim ni opozicija.*

● Onaj koji je sve ovo napravio mentalno nije kadar da ponudi dijametralno suprotan model. Šta može uraditi postojeća vlast? Priznati vlastiti poraz?! Ili ga kamuflirati – budući da je svemoćna u pogledu iskidanosti društvenog tkiva Srbije, u pogledu monopola nad Srbijom i njenim medijima... Šta može uraditi ogromni deo opozicije koji je, objektivno, marginalizovan. Da podrži tu vlast, jer se u ovom trenutku čini razumnijom nego suprotstavljena nacionalistička, ekstremna opozicija – ili da bude protiv? Ako je protiv, a nalazi se u parlamentu, stavlja se uz one koji su još gori od postojeće vlasti. Stoga ta opozicija, čak i mimo vlastite volje, nema izbora – sem da bude kolaboracionista ili radikalni šovinista. Ista opozicija, budimo objektivni, nikada nije bila ohrabrena od demokrata u svetu, te je to jedan od važnih razloga njene nemoći. Ona se objektivno potrošila iz različitih razloga. Potrošila se i zbog toga što su reperi na kojima je počela svoju aktivnost bili reperi na kojima je neprikosnoveni lider SPS-a bio bez premca – a to je ko je najveći Srbin. Pre pet godina bilo je besmisleno takmičiti se sa Slobodanom Miloševićem, na temu lažnog rodoljublja. Jer, on je uvek bio veći “patriota” nego vi. Takmičiti se danas s njim na temu ko je veći mirotvorac, suočavanje je sa stvarnošću za ogroman deo te opozicije. Zapravo, oni su opet na repu događaja.

Šta je naša perspektiva? Prisustvovaćemo obračunu te dve tendencije – sa neizvesnim ishodom. Bilo ko da pobedi ne može biti dobro za Srbe i Srbiju. Ni jedna ni druga strana nije u stanju da zaštiti Srbe u BiH i Hrvatskoj, da nas pomiri sa svetom, da pokaže demokratsko lice Srbije, da nas pomiri sa susedima, s kojima možemo živeti... Činjenica je da je imamo 35 odsto građana Srbije koji nisu Srbi. Šta da radimo s njima? Da ih

proteramo? Saznanje da smo posvađani sa većinom suseda, onih neposrednih, primorava nas da razmišljamo samo o trećoj opciji. Ko to bude bio u stanju da učini, nije nikakav populist koji neodgovorno obećava čudo. Obećava ono što je razumno: dobrosusedske odnose, povratak i zaštitu Srba na prostorima na kojima su živeli njihovi preci, ulazak u Evropu... Možete li zamisliti da se može ući u Evropu sa državom u kojoj je na vlasti partija koja se zove SPS? Da li se može ući u Evropu sa partijom koja će, recimo, biti na vlasti i koja se zove radikalna stranka gospodina Šešelja? Pa, nikada!

- *Pošto su u Srbiji jake nacionalističke snage, građanska opcija koju Vi zastupate, ostaje i dalje, rekli bismo, na političkim marginama?*

- Sasvim sigurno. Tako će biti do sukoba današnje “mirotvoračke” političke partije na vlasti i stranaka koje je, mimo vlastite volje, podržavaju (SPO, Građanski savez), i opozicije koja se slila s različitih strana pod jedan predznak – ja ga nazivam šovinizam. U ta dva tabora, objektivno, ima vrlo malo mesta za građansku opciju. Razlog je jasan: SPS po definiciji nije demokratska stranka, šovinisti ne mogu biti građani i demokrati. Drugim rečima, u tom sukobu nema mesta za građanske stranke, sa građanske ideje – niti u okruženju u kome se nalazi Srbija. Moramo biti strpljivi i pripremati, ako tako smem da kažem, teren za ono što će biti posledica tog duela – krvavog i bespoštednog s obe strane.

- *Nije mali broj naših ljudi u inostranstvu koji razmišljaju u stilu: pravi Srbi su u Bosni, dok su Srbijanci slabi, mlaki, popustljivi...*

- Niko u inostranstvu tako ne razmišlja, ali to govori propaganda Radovana Karadžića. Izvan naših granica zna se, izgleda, više nego što smo mi ponekad spremni da se pohvalimo: da je moderna Srbija rođena u Srbiji, da je srpska nacionalna svest doživela svoje ostvarenje u modernoj Srbiji, da je moderna Srbija, ako hoćete – pobunjeni beogradski pašaluk s početka XIX veka – bio svetionik, ne samo za Srbe nego i za sve Južne Slovene... To je prva slobodna država na Balkanu. Uza sve poštovanje prema rodoljublju i nacionalnom osećanju svakog Srbina tamo gde živi, ne dam da neko ko živi u Kninu zna više šta je srpski nacionalni interes nego Srbin iz Šumadije.

- *Kad se danas pomene Ivan Đurić, svim “revnosnim” gledaocima moćnog prvog kanala režimske televizije kao da odjednom poraste temperatura. Većina njih, zahvaljujući strogo dirigovanom informisanju, doživljava Vas kao anemičnog Srbina, sumnjivog patriotu...*

- Velika je nevolja kod svih oni koji kukuriču pre vremena. Kada sam pre pet godina upozoravao na neke stvari, malo ko je hteo da me čuje.

Bio sam optuživan za izdaju jer sam govorio da je u interesu Srba Srbija kakva jeste – koja ih može braniti i tamo gde oni žive, u Bosni i Hrvatskoj. Smatrao sam da nije moguće napraviti veliku Srbiju, ekskluzivnu, etničku državu Srba, jer sam znao statistiku, znao istoriju i znao realnosti. Nije slučajno da je Nikola Pašić, koji je bio protivnik Jugoslavije, u poslednjem času optirao za nju, shvatajući da se srpsko nacionalno pitanje rešava kroz Jugoslaviju. Danas Jugoslavije nema. Najzaslužniji za njeno rušenje, ali ne i jedini, bili su, nažalost, oni koji su govorili u ime srpskog naroda i Srbije. I pokazalo se da je Jugoslavija bila bar toliko, ako ne i više, potrebija Srbima nego svim drugima. Vidite, 42 odsto Srba bi živelo na teritoriji takozvane velike Srbije. Znači, imali bismo samo relativnu većinu. Prema tome, moramo štititi i obnoviti demokratsku Srbiju, jer ona može efikasno štititi prava Srba tamo gde žive. To je ono što sam govorio pre pet godina – što govorim i danas. Vidim da su mnogi počeli prećutno slično da razmišljaju, prinuđeni, nažalost, teškim porazima srpskog naroda. Najteži je, svakako, bežanija i gubitak njegovog, rekao bih, identiteta na prostorima na kojima je vekovima živio, odnosno, pravljenje jedne države za Srbe – koja će imati raspon od 200 kilometara.

- *Sve su učestaliji glasovi o Miloševićevoj spremnosti da prizna Bosnu i Hercegovinu. Kakve bi bile posledice takvog eventualnog poteza?*

- Posledice tog očekivanog poteza, o kome se dugo govori u diplomatskim kancelarijama, svode se na sukob novopečenog mirotvorca i onih koji su mu do juče verovali kao najvećem Srbinu svih vremena. Sukob, daj Bože, da ne bude krvav. Ukoliko se pre ovog razračunavanja ne ponudi treće rešenje, neminovna je kosovska bitka, srpsko-srpska. Bojim se da će to biti poslednji čin nerazumno vođene SPS-ovske politike.

- *U ovoj klimavoj federaciji Srbije i Crne Gore, kao da “mlađi brat” postaje sve nervozniji, da se brže trezni, pokušava da zakorači svojim putem, misli svojom glavom...*

- Crna Gora mora sačuvati svoj identitet. Nemojmo od nje praviti Šumadiju – i obrnuto. Oba procesa bi bila sa katastrofalnim posledicama. Crna Gora je potrebna Srbiji kao najbliža federalna jedinica doskorašnje Jugoslavije. Crnogorcima je vrlo važno da sačuvaju taj identitet. A sačuvaće ga samo tako što će na njemu insistirati – ali ne gradeći ga na antisrpsstvu. Ne može biti od koristi Srbiji Crna Gora kao parohija – poput Stiga, Mačve ili Brankovine... U interesu Srbije je Crna Gora sa svim njenim tradicijama.

- *Često se govori i razmišlja o nekoj novoj – trećoj Srbiji. Kako je Vi, profesore Đuriću, vidite?*

● Vidim Srbiju tamo gde je mogla biti i pre deset godina – a nije. Vidim je kao državu koja može biti, a ne mora – evropska. Kao državu u kojoj su nacionalna prava – prava ustava, a politička prava – prava građanina. Očekujem Srbiju, kojoj je u interesu njenih većinskih stanovnika, odnosno Srba, da razmišljaju o regionima, o autonomiji, o zaštiti svih mogućih kulturnih prava onih koji su manjina u toj zemlji.

Nazirem, takođe, Srbiju kao zemlju koja živi u miru sa svim svojim susedima, a posebno kao zemlju koja je u stanju da efikasno brine i brani kada treba svakog Srbina tamo gde živi. To je u stanju da uradi samo demokratska Srbija. To je naš cilj. Ako toga ne bude, imaćemo Srbiju zatvorenu poput Kube i Albanije – što odgovara svakoj autoritarnoj vlasti. Da li Socijalističkoj partiji odgovara ulazak u Evropu? Da li je moguće sa šovinstima ući u Evropu. Ne! I jednima i drugima ne odgovara Evropa. Odgovara im upravo ovo što se danas ovde događa.

Svetlost, 25. maj 1995. (Slobodan Cuparić)

15. CRNA GORA SE MORA JAVNO ODREĆI KUMSTVA SA BEOGRADOM

Susret sa profesorom Ivanom Đurićem bio je povod da u ovom trenutku, prelomnom za događanja na prostorima bivše Jugoslavije, čujemo sud jedne ličnosti koja je neposredni sudionik i svjedok nastanka jugo-krize. U intervjuu "Monitoru" prije pet godina, prof. Đurić je upozorio na katastrofalne posljedice događaja koji mogu uslijediti. Svedoci smo da se dogodilo i mnogo gore i mnogo teže nego što je iko od ljudi koji su ozbiljno i pošteno sudili o svemu mogao i da zamisli.

- *Američki plan je potpisan, komentari su različiti, ali, svakako, nakon Dejtona stvari se mijenjaju. Kako Vi komentarišete mogućnost sprovođenja ovog sporazuma?*

- *Po cenu da budem neskroman, dužan sam najpre da kažem (i to činim prvi put) da sam se sa pojedinostima tzv "američkog plana" upoznao relativno rano – u avgustu ove godine. Boravio sam tada u Makedoniji kao lični gost prednika Gligorova i imao prilike da dam nenadanog oduška vlastitim strastima istoričara. Naime, malena Makedonija, latentno ugrožena "apetitima" jačih suseda (Grčke, Bugarske, Srbije, Albanije), dosetila se, tačnije njen predsednik – uzgred, najmudriji državnik Balkana na kraju dvadesetog veka – dosetio se da je njegova zemlja vazda bila srž "istočnog pitanja" i za zaštitu se pre nekoliko godina obratio Turskoj, odnosno Amerikancima, budući da je Ankara ključni saveznik Vašingtona u ovome delu sveta.*

- *Zašto Amerikanci odmah nijesu bili ambiciozniji?*

- *Pa, zato što se, posle pada Berlinskog zida, na Balkanu pojavila je jedna druga, po pretenzijama neskriveno partnerska, ali i rivalska sila: Evropska unija. Dakle, bilo je neminovno da SAD, pošto je u međuvremenu nastupila klinička smrt "političke" Evrope, stignu u čitavu bivšu*

Jugoslaviju. Prethodno su “ugurali” na Balkan i u blizinu Sredozemlja objektivno slabu Rusiju, dali joj autoritet velike sile, ravne Evropskoj uniji, čime su dozvolili ostvarenje sna o kome su mogli samo da maštaju i Petar Veliki i Staljin. Kada je po sredi Evropa – bilo je to “za svaki slučaj”, kada je po sredi sama Rusija – bila je to posledica realnih američkih prioriteta u spoljnoj politici, među kojima jedan Kazahstan ima bar toliko važno mesto koliko i Srednja Evropa. Neposredni cilj je, inače, banalniji: valjalo je udovoljiti zajedničkoj želji demokrata i republikanaca da američko javno mnjenje, makar u prvome delu predizborne kampanje, bude pošteđeno strahota iz Sarajeva na CNN-u, da se birači uvere kako se tu čak pije i coca-cola, ukratko, da međunarodna politika ne bude njen osnovni predmet.

Američki pristup čak nije ni “etnički” (kakvi su bili bez izuzetka predlozi Evropske unije), on je “geografski”: sve ono što je geografski bliže Zagrebu – ide Zagrebu, sve ono što je bliže Beogradu – ide Beogradu. Nema veze ko je tamo dosad živeo. Nema veze što, na primer, u Drvaru nije bilo Hrvata, odnosno što u Žepi nije bilo Srba. U takav pristup ne verujem (kao što nisam verovao ni u “etnička” merila). Ukoliko bi se “američki plan” sveo na to, siguran sam da bismo u skoroj budućnosti imali “palestinski sindrom”, umnogostručen i u srcu Evrope. Jer, ko može zabraniti proteranima iz istočne Bosne ili iz Krajine da, dokle god ima njihovih potomaka, zahtevaju zemlju predaka za sebe i kaznu za dželate i krivce? Naravno, čak i da ova “pax americana” (kako se zvao jedan moj tekst, sadržaja sličnog ovoj današnjici, objavljen marta 1993. godine) nema “drugi čin” – a ima ga, morao bih da se složim da je dobro što u narednih nekoliko meseci (koji se podudaraju i sa prvom polovinom kampanje u Americi i sa balkanskim snegovima) neće biti novih silovanja i ubijanja. No, “pax americana”, sve da i njeni tvorci to hoće, ne mora uvek biti mir, pogotovo ne evropski mir. A evropski mir se isključivo stvara preko demokratije. Nje nema niti u Beogradu niti u Zagrebu. Znači, Evropi je, nje radi, neophodna demokratija u Beogradu, najpre u Srbiji, ne samo zato što je njena odgovornost najveća za zlo u kome smo se našli, nego prvenstveno zato što je u Beogradu ključ krize, zato što bez demokratske Srbije nema demokratije ni za druge oko nje.

- *Evropa je trenutno marginalizovana u odnosu na probleme ex-Jugoslavije. Mislite li da će Evropska unija i dalje prepuštati Americi vodeću ulogu ili bi predstojeća pariska konferencija o bivšoj Jugoslaviji mogla značiti da se interesi starog kontinenta vraćaju na Balkan?*

- Evropa na Balkanu nije marginalizovana, ali Evropska unija jeste. Zato, niti pariska niti londonska konferencija nisu ništa drugo do

diplomatska kurtoazija i američko podsećanje Evropljana da bivša Jugoslavija nije Meksiko, niti Kuba. Zašto kažem da te konferencije nisu znak povratka Evropske unije na Balkan i zašto tvrdim da su evropske zemlje pojedinačno sve vreme kod nas? Zato što ne verujem da će Evropska unija biti u stanju da za nekoliko dana uradi ono što nije mogla tokom nekoliko godina da stvori i, poput Amerikanaca, silom ako treba, svoje jednoglasno usvojene predloge rešenja. S druge strane, niko ne može da ospori da je nemačka marka složno prihvaćena kao nacionalna moneta svih u bivšoj Jugoslaviji, od Beograda do Ljubljane, niko ne može da ospori da su Rusi danas više u Beogradu nego što su to ikada bili u doba komunista, niko ne može da ospori ni da Italija, koja uzgred ima prilično važno mesto u “američkom planu” i koja je danas veoma daleko od epohe Osimskih sporazuma, danas jeste politički i ekonomski vidljivija nego ikada posle Drugog svetskog rata na istočnoj obali Jadrana, ne samo u Crnoj Gori ili u Istri, nego i u Tirani (stoga i skorašnje italijanske priče o “Evroslaviji”, da sam na mestu Tuđmana i Miloševića, ne bih olako uzimao).

Trenutno, u Evropi zapravo postoji samo jedan politički gubitnik: Francuska.

Ona se kod nas više od drugih vojnički založila, više nego drugi je nastojala da artikuliše zajedničku politiku Evropske unije, jedina je predugo branila ono što je od početka bilo neodbranljivo u Beogradu – od poziva sovjetskom maršalu Jazovu za restauraciju boljševizma, preko krađa saveznih rezervi, sve do ćutanju o bolu Srba u klanici koja je nastala. Tek sa početkom mandata Žaka Širaka, Francuska je konačno odustala od zatvaranja očiju pred pogromima “inovernih” u ime tradicionalnog srpsko-francuskog prijateljstva. Na nevolju, Pariz nije danas okružen evropskom solidarnošću u spoljnoj politici (da ne ulazim u razloge među kojima je osnovno sve ono što se zbiva oko francuskih nuklearnih proba), iako, uporedo, sudbina Evropske unije i budućnost francuske nacionalne politike jesu poput spojenih sudova. Pomenute konferencije dolaze prerano za obnovu evropskog duha, prerano za obnovu političke Evrope.

- *Svjetskoj zajednici, možda, delimično će poći za rukom da metodom prinude riješi odnose između Srba i drugih naroda bivše Jugoslavije. Međutim, otvara se i pitanje unutrašnjih odnosa, Kosova prije svega. Pošto ste upućeni u probleme srpsko-albanskih odnosa, može li se pretpostaviti koliko je blizu ili daleko rješenje tog pitanja?*

- Srbi moraju shvatiti sledeće: svaki put kada se zalažu za promene granica između nekadašnjih jugoslovenskih federalnih jedinica, oni, objektivno, daju najsnažniji mogući argument secesiji Kosova. Stoga je u

interesu Srbije bilo da, od početka jugoslovenske krize, makar formalno, insistira na nepromenljivosti granica sa Hrvatskom ili Bosnom i Hercegovinom. Ovo što sada kažem, govorio sam i pre pet godina: recimo, ukoliko se prikloni “etničkom” kriterijumu, onda je neosporno da su Srbi, sve donedavno, raspolagali apsolutnom i relativnom većinom u različitim krajevima izvan Srbije, ali je takođe neosporno da su, u okvirima države Srbije, imali jednu trećinu građana nesrpskog porekla, među kojima je i Kosovo sa 90 odsto albanskih žitelja. Ne mogu se dobiti i jare i pare: ne može se tražiti prisajedinjenje Srbiji u kojima Srbi misle da raspolažu većinom stanovnika, a da se pri tome zaboravi na jedno Kosovo u samoj Srbiji. Druga činjenica od koje valja poći pri analizi problema Kosova jeste da Albanci, ne samo brojem nego i pravno (imajući u vidu status Kosova kao autonomne pokrajine u prošlosti), ne mogu biti tretirani ni kao vojvodanski Mađari. ni kao sandžački Muslimani. Dakle, beogradske vlasti od ozbiljnog bilateralnog dijaloga sa demokratski izabranim predstavnicima Albanaca sa Kosova ne mogu pobeći. Što pre dođe do takvog dijaloga, to bolje po Srbiju. Treći element na kome zasnivam lično viđenje mogućih rešenja na Kosovu jeste saznanje da zvanična Tirana, u skladu sa višedecenijskom doktrinom Amerikanaca (ali i Rusa) nije sklona secesiji Kosova, no, sve će učiniti, uz podršku Vašingtona, (čija je postkomunistička Albanija autentični izdanak), da represija na Kosovu prestane i da se pravni položaj Albanaca u okviru (složene) države Srbije, iz osnova promeni.

Da zaključim: kako zbog pomenute doktrine (čija je dosledna primena došla do izraza čak i u Čečeniji, gde, osim kritika na račun svireposti ruskih vlasti, iz Vašingtona nije upućena niti jedna reč podrške secesiji), tako i zbog ekonomskog, političkog i istorijskog interesa Beograda da očuva granice države Srbije (uz Vojvodinu i “užu” Srbiju). Zapravo, bila bi to neka vrsta “unutrašnje nezavisnosti” (sa lokalnim parlamentom), omeđena spoljnim granicama složene države Srbije i uslovljena poštovanjem prava srpske manjine na Kosovu od koga bi neposredno zavisilo i poštovanje prava Kosova u složenoj državi Srbiji. Niko više ne bi mogao reći da u tako složenoj državi Albanci imaju manje prava nego, recimo, Srbi iz “uže” Srbije.

● *Neminovno se nameće pitanje odnosa dvije članice federacije, Srbije i Crne Gore. Sve komplikovaniji odnosi Beograda i Podgorice moraju svakako doći na dnevni red, a ima naznaka da bi se možda i to pitanje moglo internacionalizovati?*

• U istorijskom interesu Srbije jeste suverena Crna Gora. Međutim, važno je, po ko zna koji put, istaći i sledeće: prošlost uči da je svaki pokušaj pretvaranja Crne Gore u Srbiju bio pogibeljan baš po tu Srbiju, kao što je i svaki pokušaj, prošlost opet opominje, afirmacije crnogorstva na anti-srpstvu bio poguban upravo po crnogorski identitet. Jedino na ovakvim osnovama se mogu graditi ravnopravni i privilegovani odnosi između Crne Gore i Srbije. A to danas nije slučaj. Ilustracija za izrečeno jeste čak i, pre nekoliko godina nezamisliv, svojevrsni minimalni konsenzus koji bez obzira na to sa kojim pobudama, objektivno jeste stvoren između vlasti u Crnoj Gori i demokratske opozicije oko neodgovarajućeg položaja Crne Gore u federaciji sa Srbijom. No, da bi taj konsenzus bio zaista na korist Crne Gore, neophodno je da se aktuelne vlasti u Crnoj Gori i javno odreknu “kumstva” sa zvaničnim Beogradom, koje im je i omogućilo držanje fotelja u Crnoj Gori, kao što je potrebno i da demokratska crnogorska alternativa zameni prvobitni crnogorski ekstremizam prema Srbiji, od koga vajde niko nije imao i koji je u dubokoj suprotnosti sa tradicijama Crne Gore. Rekao bih da su oba procesa danas u toku.

Kada se razgovara o odnosima Crne Gore i Srbije, važno je imati na umu još dve činjenice: 1) Srbija je u čitavoj modernoj istoriji bila zemlja imigracije; dobar deo njenih doseljenika stizao je iz Crne Gore i teško je osporiti da su, u kolektivnoj svesti Srbije, Crnogorci u Srbiji (kao uostalom, i Krajišnici ili Ličani) tokom poslednjih decenija poistovećeni sa komunističkom vlašću (uostalom, g. Milošević je, takođe, za tu istu Srbiju, najpre Crnogorac) prema kojoj je jedna Šumadija bila i ostala ambivalentna (kako sam ističem u različitim prilikama: “Srbi jesu pobedili 1945. godine, ali ne i Srbija; ona je bila oslobođena ali nije bila pobednik”); dakle, po samu Crnu Goru je dobro da pomogne Srbiji da bude svoj gospodar; 2) u Srbiji, u klasičnoj ekonomiji, zemlji koja je samodovoljna u hrani i energiji, uvreženo je shvatanje, anahrono, naravno, da se na njenom bogatstvu hrane i greju svi drugi više nego ona; to je tačno, ili bar je doskora bilo tačno (zar nije osnovni razlog relativno dugog odolevanja Srbije u međunarodnoj ekonomskoj blokadi bila pre svega okolnost što Srbija istorijski nikada nije poznavala glad?).

Međutim, danas je važno istaći da više nismo u epohi klasičnih ekonomskih repera: Srbija mora znati da njene ekonomske prednosti nisu više onolike kolike su bile u prvoj polovini dvadesetog veka, kao što je dobro za Srbiju i za Crnu Goru da se zna da imajući, recimo, u vidu dužinu crnogorske obale i broj stanovnika, Crna Gora ima apsolutno sve kvalitete Azurne obale, to jest, može s lakoćom, bez žita i uglja, da ima standard

ravan Francuskoj rivijeri. To ne kažem ja, to ističu američke analize o kojima se vodi računa otkako je počela priprema “američkog plana” za bivšu Jugoslaviju. Sigurno je da bilo kakav ozbiljan pogled “spolja” na stvarnost jugoslovenskog prostora ne može mimoći Crnu Goru. Sigurno je i da se, među spoljnim “tutorima”, u slučaju Crne Gore pažnja najpre zaustavlja na Italiji. Rim u Crnoj Gori može biti bitan činilac zastupajući Evropsku uniju, može nastupati samostalno, a može biti i u funkciji američkih projekata na Balkanu. Ne bi me iznenadilo da slična uloga nije namenjena Italiji i u “kontroli” trenutno dozvoljenih nacionalističkih preterivanja zvaničnog Zagreba, s obzirom na slabosti g. Tuđmana u jednoj Istri ili “južnoj Hrvatskoj”. Pa, nije li, čak i pre nego što je “američki plan” obelodanjen, Vašington insistirao na ulasku Italije u sastav Kontakt grupe i nije li to, verovatno iz bojazni od “amerikanizacije” ove, bio predlog odbijen prvenstveno zalaganjem zvaničnog Pariza?

- *Srbija će konačno morati da se pripremi na prekomponovanje unutrašnje političke scene. U igri su razne pretpostavke, ali svaka ide na ruku Slobodanu Miloševiću, bar za sada?*

- Pođimo najpre od rezimea onoga što je g. Milošević učinio: “najzaslužniji” je, iako nije i jedini krivac za raspad jugoslovenske države; poslužio se “Kosovom” da bi se domogao vlasti, a danas Srba na Kosovu ima manje nego ikad; ružno se igrao sa strahom, razumljivim i opravdanim strahom Srba izvan Srbije od povampirenog hrvatskog nacionalizma, zloupotrebio ga i od njih danas napravio vinovnike rata i tužne beskućnike (kako kažem često: “Srbi nisu shvatili da je nemoguće graditi Srbiju na pedesetak kilometara od Zagreba, kao što nisu razumeli ni da se pomoću Knina nije branila Krajina već vlast u fatalno dalekom Beogradu, kao što konačno nisu razumeli ni da bi demokratska Srbija sa lakoćom mogla uvek da ih efikasno zaštititi svuda gde su ugroženi”); dao je alibi ne samo ustašoidnom mraku nego i svim srbofobima da se izživljavaju na čestitoj istoriji Srbije; oterao je iz Srbije opreko 300 hiljada nacionalne elite, odreda demokrata i antinacionalista i većinom mladih (to je kao kada bi se Francuska preko noći lišila 1,5 miliona najkvalitetnijih sugrađana: tvrdim da Francuske tada više ne bi bilo); napravio demografsku kataklizmu Srba koji su pre nego što su teritorije raznoraznih “republika” i “krajina” bile vojnički izgubljene, bili svedeni na jedva 50 odsto u poređenju sa situacijom iz 1991. godine (najviše zato uporno tvrdim već dve godine da su, na dugu stazu, Srbi, istorijski posmatrano, najveći gubitnici u ovom ratu); koliko ih je danas u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, na teritorijama na kojima su vekovima živeli – ne usuđujem se javno da izgovorim.

Konačno, pošto se zbio njegov politički “povratak u Srbiju” (o tome je umesno govoriti već od maja 1993. godine) i pošto su reke ljudi stale da se slivaju ka najbogatijim krajevima Srbije (Beogradu, Vojvodini i Šumadiji, ali ne i Kosovu), uradio je sve ne bi li bogatstvo razlika među Srbima pretvorio u srpsko-srpski sukob. Ovo je samo jedan od mogućih rezimea.

Inače, Vaša procena položaja u kome se g. Milošević nalazi počiva na tri konstatacije: prvo, on je dobro osetio da Srbija želi da izađe iz ratnog pakla i, uporedo, da se oslobodi vlastite griže savesti za učinjeno, tražeći dežurnog krivca među Srbima izvan Srbije; drugo, efikasnost uništavanja jedne rodoljubive demokratske alternative, dok je za nju još bilo mesta u Srbiji, bila je bez premca i verujem da čak i g. Milošević danas žali što nema sa kim da podeli, kao na kakvom fakirskom ćilimu, odgovornost u trenutku svođenja računa (neosporno je da, u apsolutnim brojkama, njegov rejting danas jedva doseže polovinu rejtinga koji je imao pre dve-tri godine, ali je, isto tako, sigurno i da rejting ostatka demokratske opozicije ne doseže ni trećinu rejtinga kojim je ona raspolagala pre nekoliko godina); treće, on je danas privilegovani sagovornik u jednom Dejtonu ili Parizu zato što je predsednik Srbije, to jest, zato što je najodgovorniji za sazivanje pomenutih konferencija, ali je on tamo i zato što, bez obzira na rejting, u Srbiji, u relativnim brojkama, on daleko nadmašuje svakog potencijalnog rivala (drugim rečima, u Srbiji se otvorila jedna ogromna “politička rupa”, koju niko iz ostatka demokratske opozicije više nije u stanju da pokrije).

Za zabrinutost, ipak g. Milošević ima razloga. Najpre zato što skidanje ekonomskih sankcija Srbiji ima za posledicu izlaženje na videlo konstatacije da je “car bio go”, to jest saznanje da osnovni razlog privrednom rasulu Srbije (pa, onda i socijalnoj bedi) nije bio u sankcijama nego u domaćem lopovluku i nesposobnosti. To, opet da budem skroman, ne kažem ja nego analize OECD-a. Ali, g. Milošević mora još više biti zabrinut zbog neizvesnosti oko dileme ima li ili nema “američki plan” takozvani “drugi čin”. Jer, ako “drugog čina” nema, ona, kao što sam Vam rekao na početku razgovora, sporazum u Dejtonu ne samo da neće biti mir, nego neće biti ni “američki mir”. A, da li se može graditi drukčija budućnost sa protagonistima sadašnjosti i nedavne prošlosti?

● *Vi ste u Parizu formirali Pokret demokratskih sloboda. Vaš odlazak iz Beograda se različito komentarisao u krugovima opozicije. Ali, činjenica je da poslednjih nekoliko godina srpska opozicija nije ništa učinila u svoju korist. Naprotiv. Građanska opcija, takođe, nije pronašla sebe u Srbiji, prenapučenoj negativnom nacionalnom energijom. Da li mislite da su stvari u ovom trenutku povoljnije, može li se računati na neki*

novi početak i u tome smislu premještanje vašeg Pokreta u Srbiju. Čini se da je upravo sada tamo upražnjen prostor koji bi trebalo da popuni jedna demokratska opcija u pravom smislu te riječi i okupi ljude koji su uspjeli da prođu kroz neku vrstu katarze. Iako moramo priznati da ta kritična masa još nije narasla.

• Pokret demokratskih sloboda je osnovan pre tri godine u Parizu, ne kao politička stranka, jer se, u načelu, političke stranke ne prave u emigraciji, nego kao političko udruženje. Pošli smo od načela o postojanju jugoslovenskog prostora koji je stariji od nestale države i o nužnosti demokratije u državama nasljednicama umrle Jugoslavije. Nije nam bio cilj negovanje “jugo-nostalgije” već konkretna pomoć svima onima koji se u bivšoj Jugoslaviji bore za demokratiju. Meni lično najbliže su tradicije liberalne političke misli u Srbiji, ali moji prijatelji i ja bili smo od početka svesni da naš pristup mora biti širi, jer i jugoslovenski prostor je još uvek u predsojblju demokratije. Pomagali smo, na primer, u osnivanju Srpskog nacionalnog vijeća u Sarajevu (marta prošle godine), pomagali smo i demokratama u Zagrebu ili medijima u Rijeci, no, u slučaju Srbije, morali smo da zaključimo sledeće: Srbija je ključ jugoslovenske krize, ali u Srbiji, među postojećim političkim strankama, nijedna nam ne izgleda kadra da bude “kišobran”, dovoljno širok i nepohaban da bi se pod njim našlo sve ono što sadrži “politička rupa” o kojoj sam govorio. Zato smo i odlučili da u Srbiji, a Srbija je moja otadžbina, pokušamo sa neposrednim delovanjem.

Beograd sam nazvao “najvažnijim ali i najtežim zalogajem” zato što je u njemu danas doslovce gužva od raznoraznih uniformi, lažnih opozicionara, premnogog mafijaša i takozvanih “intelektualnih” smetala, u Beograd se slila i reka ojađenih srpskih beskućnika iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, u Beogradu ima premnogog vlasti, Beograd je, nažalost, danas odsečen od ostatka Srbije. Beograd jeste Srbija, ali Srbija nije samo Beograd: uzgred, taj prezir prema unutrašnjosti bolelo je Srbiju i mnogo pre dolaska Slobodana Miloševića na vlast. Ovo Vam govorim kao rođeni Beograđanin koji voli svoj grad najviše na svetu. S druge strane, naša je procena da je Srbija zrela za promene. Ona danas traži prave rodoljube i više ne dozvoljava da, uza sva uvažavanja patriotizma drugih, jedan Kordunaš ili Hercegovac, zna bolje šta je nacionalni interes Srbije, od jednog Šumadinca. Nacionalisti su pokazali šta umeju, danas je red na rodoljubima da spasavaju ono što se spasti može.

Naš program je jednostavan, ukoliko bilo ko drugi može da ga ostvari, rado ćemo mu se pridružiti: 1) pomiriti Srbiju sa jednom trećinom njenih građana nesrpskog porekla; 2) pomiriti Srbiju sa njenim susedima, a

pogotovo sa njenim bivšim jugoslovenskim susedima; 3) učiniti sve da se Srbi, prognani sa ognjišta, vrata domovima predaka u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini i da tamo ne budu građani drugog reda; 4) učiniti sve da se Srbija nađe u Evropi u kojoj je bila i iz koje je svojevolumno istupila; 5) započeti preko potrebnog razgovora sa Albancima; 6) stvoriti uslove da se srpska rasuta pamet vrati u zemlju, što će reći početi sa izgradnjom Srbije koja bi ličila na prinudna utočišta ove elite.

Da li, recimo, iko može da zamisli g. Miloševića koji bi uživao poverenje kosovskih Albanaca ili ne bi izazivao strah u susedstvu, na primer, kod bosansko-hercegovačkih Muslimana? Da li iko može da zamisli vlast, koja je sve učinila da Srbi iz Knina ili pakraca postanu parije, odjednom uspe, na primer u dogovoru sa g. Tuđmanom, vrati kao časne ljude njihovim kućama? Konačno, da li iko može da zamisli sadašnje vlastodršce kako slušaju i razgovaraju u Strazburu ili Briselu? Da ne pominjem Šešelja u nekakvoj Evropskoj komisiji. Mi, opet, znamo da se sa Albancima mora razgovarati, mi znamo i da umemo da razgovaramo sa sandžačkim Muslimanima, tako i vojvođanskim Mađarima. Mi poštujemo autonomiju Vojvodine, iznad svega, držimo do volje Srbije da bude ono što zasluži. Mi takođe znamo i da, ako ne u tamošnjim vlastima, ono makar među demokratama u Tuzli ili Zagrebu imamo prijatelja koji će nam pomoći da bismo mi pomogli Srbima u Bosni i Hrvatskoj (time oni pomažu sebi). Mi jamčimo da bi Srbija, ukoliko bi uspela da se okupi ispod pomenutog "kišobrana", ušla u Evropu mukotrpno, ali sigurno mnogo brže nego sa bilo kakvim SPS-om (ukoliko je ovima uopšte Evropa cilj?). Ponavljam, ko ume bolje – široko mu polje, no sve bih rekao da takvih danas u Srbiji nema napretek.

- *Zašto ste otišli iz Beograda?*

- Molim vas, da ne bih bio pogrešno shvaćen, pri svemu što govorim ne mislim na sebe lično, mislim isključivo na "treći put" Srbije. A kada je o meni reč, zadovoljiću se sledećim odgovorom na Vaše pitanje: iz Beograda sam otišao posle "brižljivih priprema", toliko dugotrajnih da na put nisam poneo čak ni četkicu za zube (ostatak priče je za nečije nove memoare, ne moje); bio sam tada svestan da je ogroman deo opozicije onda uporno nastojao da se takmiči sa g. Miloševićem oko toga ko je "bolji Srbin", pokušavajući da ga potuče na nacionalističkom terenu na kome je ovaj nepobediv (govoriti tada o nacionalizmu kao izdaji rodoljublja bilo je uzaludno). Ali, tada sam takođe bio svestan i da Evropa nije prstom mrdnula u korist demokrata u Srbiji, znao sam i da će ishod ludila biti fatalan po Srbe, to sam i govorio, kao što sam govorio i da bez jake i

demokratske Srbije nema mira na Balkanu, a ni sreće po Srbe; optuživali su me da sam “izdajnik”, danas bi, po njihovim merilima, valjalo da budem nepodobni “nacionalista”. Lično, više sam trpeo od “opozicije” nego od vlasti: sa vlastima ste bar načisto i znate sa kim imate posla, no, pakosti “demokrata” dugo su bolele jer su dolazile od onih koji bi trebalo da su “vaši”. Zašto je to tako bilo, dugačka je priča u kojoj je osnovno što Titova Jugoslavija, nažalost po sve nas danas, nikada nije imala prave disidente koji bi bili statistički bitni i koji bi polako pripremali demokratsku alternativu.

Zato je i danas refleks intelektualaca, čak i u jednom Sarajevu, pre “okrugli sto” nego banalni politički angažman. A, u odsustvu demokratskih profesionalaca, taj posao prelaska od autoritarnog ka demokratskom društvu nema ko drugi da obavi izuzev intelektualaca. Pa, molim vas, kakvi su to naši disidenti bili ako su se, u jeku disidentstva, zabavljali tenisom na Tuškancu (Tuđman), ili kupovali vile na Dedinju, na dva metra od njihovog “zlotvora” (Dobrica Ćosić)? Objektivno, jugoslovenski intelektualci su “potkupljivani” karakterom “nečega između” Titove Jugoslavije. Svi, tu ni sebe ne izuzimam, bili su “potpkupljivani”, jedino su komunisti to bili više, a ne-komunisti manje. Nisam bio nikada komunista i zato danas nisam ni antikomunista. Ja sam ne-komunista i smatram da je sumanuto insistirati na antikomunističkom puritanstvu u prošlosti kod ljudi u zemlji gde je svaki deseti građanin bio član SKJ. Treba miriti ljude, treba miriti Srbiju sa njom samom.

Monitor, 8. decembar 1995 (Dara Pejović)

16. SRBIJA NIJE NI KROČILA U DEMOKRATSKE PROCESSE

Srbija se polako budi iz nacionalističkog ludila iz koga se izrodio: rat, hegemonizam, totalitarizam i fašizam proteklih nekoliko godina. Buđenje je bolno a ulazak u evropsku javu neprijatan, jer nas čeka sve ono što je civilizovani svet davno usvojio kao pravila ponašanja modernog doba. Neodložna je potreba Srbije, da se iz svoje autistične pozicije, izvuče i otvori prema svetlu. Srbiji su potrebni Evropa i Svet. Jedan od prvih koraka ka tim neophodnim stremljenjima je povratak izbeglih, pametnih i obrazovanih građana Srbije. Ohrabruje povratak dr. Ivana Đurića, i najava njegovog ponovnog angažovanja na političkoj sceni Srbije kao predsednika Pokreta za demokratske slobode sa sedištem u Parizu. Ideja ovog pokreta je, da se posle perioda nacionalne egzaltacije Srbije, okupe svi demokratski orijentisani pojedinci i partije, pod jedan "kišobran", u nameri da zajednički izgrade građanski model društva u Srbiji. Za politički angažman dr. Ivana Đurića značajno je napomenuti, da se na predsedničkim izborima 1990. godine plasirao na treće mesto, iza Miloševića i Vuka Draškovića, a da je u Vojvodini, profesor Ivan Đurić dobio više glasova i od Miloševića. Posle toga, novembra 1991. godine pod okolnostima koje su bile veoma uzbuđljive, profesor Đurić, kako to već biva u takvim okolnostima, sa jednim koferom u ruci, morao je diskretno da napusti Beograd i Srbiju. Tako se preko Skoplja i Carigrada obreo u Parizu gde je i ranije živio.

● Da nije mog rodoljubivog mazohizma, i da nije nekakve moralne obaveze koju osećam prema zemlji iz koje potičem, verovatno bih i danas mirno sedeo u Parizu i ne bih dolazio ovamo. Samo u početku, kada sam bio jedak i negde ozlojeđen optužbama od kojih se ne možete braniti, rekao sam ironično, da su verovatno kriterijumi niži u Parizu nego u Beogradu, pa sam eto tako, morao da odem sa Beogradskog univerziteta. U tom trenutku

ja sam bio profesor i predsednik Saveta Filozofskog fakulteta u Beogradu. Otišao sam prinudno–dobrovoljno. Tada nisam možda dovoljno pažljivo čitao novine, pa nisam primetio da je ijednome od mojih kolega iz Beograda bilo stalo da javno odbrane čast svoje profesije, a ne političko uverenje, kao što sam ja uvek branio čast profesije, a ne političko uverenje onih koje sam branio, smatrajući da je to važno.

● *Istoričar ste, predajete na Univerzitetu u Parizu. Čime ste još bili preokupirani tamo?*

● U Parizu sam se, možda će vas to iznenaditi, više bavio politikom nego ovde, i što je još važnije, mnogo toga o svome “zanatu” naučio, to ne bih mogao ovde. A što se tiče politike, potvrdila su se moja uverenja, da baviti se politikom inače, naročito na Balkanu, podrazumeva najpre, poznavanje: želja, namera, programa, strategije drugih, većih i važnijih od vas. Postoji jedan državnik na Balkanu od koga bi mnogi mogli štošta da nauče; zove se Kiro Gligorov, koji jedini za sada ima pravu viziju nacionalne politike svoje zemlje u odnosu na “ostatak” sveta. Vodeći računa o sudbini svoje zemlje, ali i o računicama drugih, većih, pronašao je prostor za svoju zemlju koji je konvergentan sa namerama drugih. Ići mimo sveta, ili verovati da ste jedini koji o sebi odlučujete, jeste politički diletantizam, danas u to ne veruje ni Helmut Kol, ni g. Širak, niko. Većina ljudi koji se bave politikom, ne samo u Srbiji, veruju da su sami sebi dovoljni i da u nekom autizmu koji je svojstven samo vlasti, jeste upravo recept za budućnost. Kakav recept, tako nam i jeste.

● *A vaš povratak? Da li ste Vi bili u poziciji disidenta?*

● Ja odavde nikuda nisam odlazio. Disident nikada nisam bio, jer da bi to bio, morao bih najpre biti član komunističke partije. Ja to nikada nisam bio pa otuda i nisam nikakav disident, ja sam tamo gde sam bio. Moj konkretan politički angažman koincidira i izazvan je dolaskom Slobodana Miloševića na vlast. Ne zato što sam osetio potrebu da se bavim politikom, nego sam osetio potrebu da odužujem dug prema zemlji jer sam smatrao da je on opasnost za Srbiju, a da će njegov učinak u politici imati nesagledive posledice, što se danas, nažalost, i vidi. U trenutku dolaska na tu vlast, po onome što se tada izgovaralo i čime se služilo, i posledicama koje će doći, za malobrojne i trezvene bilo je jasno da ulazimo u jedan period iz koga se nećemo lako izvući, a koji je upravo počeo 8. sednicom i traje do danas.

● *U međuvremenu, ovde se mnogo toga desilo. Od 9. marta do rata. Pokušaj da se promeni ova politička garnitura zajedno sa Miloševićem, nije uspeo, potrošena je ogromna energija, samo je postalo još gore. Da li ste Vi sa te prostorne i vremenske distance uspeli da*

sagledate Srbiju bolje od drugih? Da li ste se susretali sa važnim ličnostima u Evropi?

• Značajne državnike tek sam u Parizu i drugim zemljama Evrope sretao. Ovde sam imao susrete samo sa diplomatskim predstavnicima, uostalom, kao i drugim, osim vlasti, koja je prinuđena po prirodi stvari i mimo svoje volje, da se sreće sa raznim mentorima jugoslovenske krize. Ja sam bio u prilici lično, i u svojstvu predsednika Pokreta za demokratske slobode, da se susrećem sa onima koji po prirodi svog političkog posla razmišljaju o nama. Druga opaska koja mi se čini važnom, uz opreznost da ne povredim bilo koga, odnosi se na sledeće: kada se bavite politikom, a sticajem okolnosti ste udaljeni od predmeta vašeg zanimanja, vi ste lišeni onoga što istoričari nazivaju “istorija odozdo”. Vi ne znate šta znači tiskati se u autobusu od Čačka do Beograda, ali vi mnogo štošta vidite bolje nego drugi putnici u tom autobusu. Drugim rečima, onaj ko se bavi politikom i ko dobro poznaje ovu zemlju, procenjujem da sam jedan od takvih, može više videti izdaleka nego izbliza, i to nije pitanje samo pameti nego i uslova i stečenih informacija. Ima još jedan momenat koji je veoma važan: ja sam istoričar i pomaže mi da isključim svaku emociju pri rasuđivanju, jer kada ste iznervirani onim što svakodnevno susrećete to vam zamagluje vidike i nije saveznik u ozbiljnim političkim razmišljanjima.

• *Čime ste se još rukovali prilikom osnivanja Pokreta za demokratske slobode?*

• Kada razgovarate sa stranim državicima, lakše je kada imate “firmu” – (političko udurženje) – nego kada to radite lično. To je bio moj sebični motiv. Drugi motiv je plemenitiji, usuđujem se da izgovorim, bilo je potrebno pružiti artikulaciju, nekakvo ohrabrenje stotinama pametnih, obrazovanih ljudi iz bivše Jugoslavije, koji su verovatno tražili jednu vrstu terapije kroz jednu političku organizaciju. Pokret je napravljen u Parizu kao politička organizacija sa ciljem da pomaže sve one koji to zaslužuju baveći se politikom na prostoru bivše Jugoslavije. Pokret nije formiran kao politička stranka, jer, iako ima izuzetaka u istoriji, od onih sam koji veruju da se stranka može formirati samo tamo gde čovek živi, ali ja ne bežim od kvalifikacije da smo od početka bili politička organizacija. Pomagali smo, i jedan sam od koosnivača Srpskog građanskog vijeća u Sarajevu marta '94. godine zapravo, jedini sa prostora bivše Jugoslavije, zajedno sa g. Redmanomⁱ i g. Čurkinom.ⁱⁱ To ovde u Srbiji niste imali prilike da čujete.

ⁱ Čarls Redman, izaslanik američkog *State Departmenta*.

Prošlog proleća boraveći u Zagrebu ohrabrio sam, u ponečemu i obavestio Hrvatsku koalicionu oporbu, koja je barem u Zagrebu uspela da skine s vlasti do tada nedodirljivu fašistoidnu HDZ-ovu vlast. Drugo je pitanje trajnosti te opozicije. Oni su nas dočekali vrlo svečano, a sutradan hrvatski tisak (štampa) osvanuo je sa zajedljivim naslovima o koaliciji srpskih zetova. Jer, supruge: Mesića,ⁱⁱⁱ Tripala,^{iv} Degen^v su Srpkinje, a mene su nazvali Dorijanom Grejom i najsofisticiranijim srpskim nacionalistom. To je dobro kad vas napadaju sa svih strana. To vam daje sigurnost.

- *Pa i u Srbiji je bilo isto?*

- Pa, sada više ne. Od jednog određenog trenutka vladajuća stranka i nema računa da me napada, glavni protivnik i nije bila ona i njena represija, s njima ste načisto, ili se sklanjate ili razgovarate, kako to inače radite sa protivnicima. Pravi protivnik idejama za koje se zalažemo jesu vaši objektivni saveznici, koji ne mogu izaći iz narcisoidne obuzetosti vlastitim rejtingom, iluzije da su jaki, a zapravo nisu, jer su skoncentrisani na beogradski krug dvojke i ni sami ne znaju koliko ih nigde nema po zemlji. Pravi protivnici su ne samo senilni akademici koji su nam zakuvali kašu, nego i oni koju su protiveći se tim akademikima, poistovetili politiku sa okruglim stolom, ili sa nadmetanjem u onome što bi se moglo nazvati pseudointelektualna retorika, sa prezirom prema onima koji misle da se politika ipak na kraju krajeva svodi na to da samo privolite nekog da stavi svoj glasački listić u kutiju i glasa za bolju budućnost. E, to su moji pravi protivnici.

- *Opozicija nikako da definiše oko čega treba da se ujedini. Pošto im to ujedinjenje loše ide, možda je jednostavnije da se dogovore oko jednog zajedničkog posla?*

- Načelno, svako ujedinjenje alternative je pozitivan čin, bilo bi besmisleno reći da je to loše. Ali moram reći da je tih ujedinjenja bilo i više u prošlosti, u vreme kada je to imalo više odjeka u javnosti Srbije, pa nije bilo dovoljno da se stvari promene na bolje. Sasvim je sigurno da ovo ujedinjenje, paralelni parlament, pojedine koalicije stranaka kao Reformske demokratske stranke Vojvodine i Demokratskog centra g. Mićunovića.^{vi} Sa

ⁱⁱ Vitalij Čurkin, zamenik ruskog ministra inostranih poslova.

ⁱⁱⁱ Stipe Mesić, predsednik Republike Hrvatske.

^{iv} Miko Tripalo, hrvatski političar, jedan od vođa "hrvatskog proleća".

^v Silvio Degen, akademik.

^{vi} Dr Dragoljub Mićunović, jedan od osnivača Demokratske stranke i njen prvi predsednik.

neke treće strane vam stoji Vojvoda Voja,^{vii} stručnjak za narodnu odbranu, koji govori o tehničkoj koaliciji, sa neke strane stoje, pak, oni koji kažu da im se niko ne dopada. Sve to potvrđuje ocenu koja nije samo moja, ali ja na njoj insistiram, da se u Srbiji dogodila sledeća evolucija. Vladajuća stranka, bez obzira da li pod imenom supruga ili supruge, pod istim bračnim krovom, lako će se fuzionisati ako zatreba, a ako bi danas bili izbori, sigurno bi dobila osetno manji broj glasova nego što je dobila poslednji put. Ali problem je u tome što bi njena alternativa, artikulisana kroz svekoliku opoziciju dobila još manje glasova. Zapravo, u relativnim ciframa, vladajuća stranka bi izašla ojačana sa tih izbora u odnosu na opoziciju, iako je dobila manje glasova nego prošli put. Tu postoji jedna “crna rupa” koju treba popuniti. Potrebno je obratiti se građanima koji ne vole aktuelnu vlast, ali su bar isto toliko razočarani i u ono što bi trebalo da bude njena opozicija.

- *Šta je uzrok tome, unutar i spolja?*

- Prvi uzrok je taj što je cela opozicija kaskala za Miloševićem, imitirajući ga tamo gde je on bio jači i radikalniji. A to je objektivno slabilo opoziciju. Izostala je i podrška demokratskog sveta zato što je opozicija bila nekoherentna, zbog nacionalizma i zbog kodova na kojima počiva, a koje niko ne razume, jer pripadaju anahronom svetu.

Na jugoslovenskoj krizi se pokazalo i da Evropa ne postoji kao jedan činilac koji bi mogao samostalno da deluje u spoljnoj politici prema zemljama koje nisu članice Evropske unije. Posle pada berlinskog zida Amerikanci nisu više zaštitnici Evrope nego partneri a ponekad i rivali. U taj neki realan međunarodni okvir smestila se Makedonija. Tako su Amerikanci u leto '92. godine, nezavisno od jugoslovenske krize, podvukli crtu koju nazivaju “dontač zona, koja ide Ankara – Skoplje – Tirana, i to je bio neposredni američki interes koji nema veze sa Balkanom, koji tu nije bitan, već ima veze sa islamskim republikama u bivšem Sovjetskom savezu, u odnosima Turske i Irana. E, to je razumeo g. Kiro Gligorov. Shvatio je poziciju Makedonije i sačuvao je i ja za takvo razmišljanje plediram. Nadimo naš prostor, našu sferu interesa u interesima koji su veći od naših. Makedonija se našla pod američkim kišobranom i to nije nikakva mana nego prednost. Boraveći prošle godine u avgustu, u Makedoniji, kao gost prdsednika Gligorova, tada sam prilično precizno saznao sve o onome što će se kasnije nazvati Dejtonski sporazum. Pokazalo se vremenom da su sve

^{vii} Dr Vojislav Šešelj, predsednik Srpske radikalne stranke.

informacije koje sam tada saznao potpuno tačne. (Dejtonski sporazum verovatno nije tačka u rešavanju balkanske krize, nego zapeta). Nije slučajno što g. Clinton^{viii} nije išao u Sarajevo nego u Tuzlu. Tako sticajem okolnosti, Vašington u velikoj meri odlučuje o nama. Prema američkoj ideji viđenja naše krize, posebno mesto je namenjeno Italiji i Nemačkoj. Amerikanci više vole bilateralnu spoljnu politiku tako da je Italija dobila zanimljivo mesto u američkom rešavanju krize na Balkanu. Ona bi bila neka vrsta kočnice u preterivanjima kojima je sklon režim u Hrvatskoj. Osim toga, Italija nije potpisnica Osimskih sporazuma sa dvema državama bivše Jugoslavije (Hrvatska i Slovenija), a još jedna važna uloga Italije vezana je za Crnu Goru. Primetili ste nove uniforme policajaca u Crnoj Gori, kao i da se novi feribot-trajekt zove "Ređina Elena". I ono što je važnije od ovih simbola, to je da između vlasti i opozicije u Crnoj Gori postoji minimalni konsensus oko onoga što crnogorski interes, a što bi se moglo nazvati osamostaljivanje Crne Gore. U obrazloženju, jedan Crnogorac mi je stavio do znanja da Crna Gora ima obalu čija dužina je skoro jednaka upotrebljivoj dužini Azurne obale, a ima tri puta manje stanovnika. Oni ne vide ni jedan razlog zašto ona ne bi mogla biti samostalna, ne u secesiji u odnosu na Beograd, ali može biti samostalna.

- *Zna li Beograd za to?*

- Pretpostavljam da je Slobodan Milošević o ovome veoma dobro obavешten, tako da on u ovom trenutku najmanje razmišlja o kongresu SPS u martu. Srbija je nezadovoljnija nego ikada. Na jednoj strani imate i tu koncentraciju u Beogradu, pored alternative i mnogo vlasti, mnogo je uniformi, mnogo mafije, mnogo izbeglica radikalizovanih, jer su prethodno bili zloupotrebljeni. U ovakvoj situaciji vladajuća stranka je mnogo slabija nego što je bila, ali i opozicija, pa se tako stanje u Srbiji neće na izborima odraziti u vidu povoljnog rezultata za opoziciju. Zato je potrebno to zajedničko okupljanje, na kome insistira Pokret za demokratske slobode, jer, ako to lideri stranaka ne shvate, onda će sasvim sigurno u slučaju narednih izbora doživeti kliničku smrt. Zato je potrebno obratiti se onoj Srbiji koja je izvan Beograda, gde je i rođena moderna Srbija. Mi se danas borimo oko uslova za demokratiju. Mi smo na početku. Ja danas mislim da je Miloševiću žao što nema jaču opoziciju i što je bio preterano efikasan u njenom uništavanju, jer bi je vrlo rado upotrebio u podeli odgovornosti. Srbija danas traži nova lica. Cilj Pokreta za demokratske slobode je

^{viii} Bil Clinton, predsednik SAD.

prevashodno, da okupi sve zajedno, i pojedince i stranke ali ne po svaku cenu, da se obratimo Srbiji izvan Beograda, gde je situacija neujednačena u svemu, pa nam je bio prvi zadatak da pomognemo nezavisne i demokratske medije. Mada je dug put do toga. Tako smo ohrabрили kragujevačku "Svetlost" i moralno i finansijski, jer je vlast nemilosrdna u gušenju medija. Pomoći ćemo i druge medije i vas, jer treba vratiti Srbiji mesto koje zaslužuje. Moja ideja jeste da se nastanim u Kragujevcu, jer je to red. Biću tamo gde mislim da treba Srbija ponovo da se rodi. Srbija nije ni kročila putem ozbiljnih ekonomskih reformi, i nalazi se tamo gde je bila sredinom pedesetih godina XX veka.

- *Sudeći po svemu ovome o čemu smo razgovarali, ja Vas očekujem uskoro u Kragujevcu. Hoćete da kažete nešto za kraj ovog razgovora?*

- Hoću. Da ne pravim razliku između PLEMIĆA i GREBIĆA, za mene su svi oni podjednako dragi.

Zapisi, Čačak, 7. februar 1996 (Svetlana Zarić)

17. SRBIJI POTREBNA AUTONOMNA VOJVODINA

Dr Ivan Đurić, profesor Univerziteta u Parizu, predsednik Pokreta za demokratske slobode (sa sedištem u glavnom gradu Francuske i ogrankom u Kragujevcu) koji trenutno boravi u Srbiji, minulih dana susreo se sa nekadašnjim jugoslovenskim premijerom Milanom Panićem, liderom SPO Vukom Draškovićem, posetio Helsinški odbor za ljudska prava u Beogradu, doneo novčanu pomoć za kragujevačku "Nezavisnu Svetlost"... U Subotici razgovarao sa saveznim poslanikom Boškom Kopilovićem, predstavnicima Nove demokratije, Saveza vojvođanskih Mađara, Boškom Kovačevićem... U Novom Sadu sa čelnikom Reformske demokratske stranke Vojvodine dr. Dragoslavom Petrovićem.

Dr. Đurića smo zamolili za razgovor, između ostalog, i zbog činjenice da je baš u Vojvodini, kao predsednički kandidat Saveza reformskih snaga Srbije, na izborima 1990. godine osvojio najviše glasova.

● *Očigledno je da imate nameru da se ponovo politički angažujete. Vraćate se na političku scenu u trenutku kada opozicija u Srbiji pred nastupajuće izbore, namerava da se ujedinjuje, govori se čak o saglasnosti o nekakvoj zajedničkoj listi...*

Naravno, svako ujedinjenje demokratskih snaga je više nego poželjno, pogotovo sada kada se Srbija nalazi u preddemokratskoj fazi. U ovom momentu je važno shvatiti da je pogrešno deliti se na demokrate i nedemokrate, jer smo zapravo podeljeni na patriote i nepatriote. Nepatrioti su nacionalisti koji su pokazali da šta umeju i sada patrioti treba da spasu šta se spasti može.

● *Svojevremeno ste najveći politički uspeh imali u Vojvodini. Kakav je stav Pokreta za demokratske slobode čiji ste predsednik, prema Vojvodini, njenom položaju u Srbiji kao i svim njenim specifičnostima?*

- Za političku budućnost Srbije su verovatno, danas, podjednako važni Beograd, Vojvodina, uža Srbija. Stav Pokreta prema Vojvodini je sledeći: Mislim da je Srbiji kao državi potrebna autonomna Vojvodina. Ne može biti države Srbije bez istinski autonomne Vojvodine. Uz sve razumevanje za strahote određenih etničkih zajednica, koje kada se nalaze ugrožene kao kolektivi, imaju refleks svijanja u nacionalno jezgro, izražavam razumevanje za okupljanje u okvirima nacionalnih stranaka, ali to ne odobravam. Jer, krajnja instanca takvog okupljanja svodi se na dve posledice: u najgoroj varijanti svodi se na ono što smo imali prilike da vidimo u BiH – tri nacije, tri partije pa delimo vlast. Videli smo kako se to završilo; u najboljoj varijanti svodi se na izostavljanje demokratskog predznaka u političkom životu. Demokratija nema nacionalni predznak.

- *Stranke koje okupljaju pripadnike mađarske nacionalne manjine imaju drugačiji pristup ovome.*

- Uz sve razumevanje za položaj jedne etničke zajednice kakav je mađarski u Vojvodini, mislim da je u njihovom interesu da izbegnu upravo te zamke. Ako krenete u hipotezu o teritorijalnoj autonomiji ona neminovno upravo kažnjava, po definiciji, one Mađare koji se neće naći u okviru te teritorije. Šta sa njima? Stavljati ih u položaj građana drugog reda? Najzad, stavlja ih u geto. Drugo je pitanje što ta ideja uopšte ne postoji u američkom pristupu jugoslovenskoj krizi i evoluciji prilika u samoj Srbiji. Znači, te ideje su osuđene od strane naših međunarodnih mentora. To treba reći ljudima, da se ne zavaravaju. Personalna autonomija o kojoj je bilo reči u različitim predlozima može da bude jako zanimljiva kada je reč o svim onim pravima koja se tiču građanina, i koja mogu da budu zapisana u pravnim aktima. Personalna autonomija nije ono što se zove politički život.

- *A to je...*

- Politički život Vojvodine treba da bude zasnovan na identitetu Vojvodine kao celine i građanskim strankama. Srećna Vojvodina je korist države Srbije. Ali, Vojvodina protiv Srbije nikad neće imati budućnost. Autonomija Vojvodine u složenoj državi Srbiji, koja će biti pespektiva onoga što danas imamo kao nekakav hibrid, koji ne znamo čak ni kako se zove – niti je Srbija, niti je Jugoslavija – ali će se to već artikulisati, koliko sam upoznat sa američkim idejama, dakle, u jednoj složenoj državi Srbiji čije granice ostaju takve kakve jesu, jer ih ne možemo pomerati – u okviru tih granica moramo voditi računa da Vojvodina nije uža Srbija, a pogotovo da Vojvodina nije Kosovo.

- *Kako vidite rešavanje problema Kosova?*

● Problem Kosova se mora rešavati na drugi način, jer na Kosovu imamo bitno drugačiju situaciju. Sviđalo se to nama ili ne, mi na Kosovu imamo eklatantnu većinu življa koji su Albanci. Tamo je potpuno drugačija situacija. Tamo ćemo verovatno imati neku vrstu ponavljanja Ustava iz 1974. godine gde bi Albanci bili garanti prava srpske manjine. U srazmeri sa poštovanjem prava srpske manjine na Kosovu, Albanci bi u toj meri raspolagali svojim pravima u složenoj državi Srbiji. To je kompromis između represije koja je danas na Kosovu, i secesije za koju se zalaže veliki deo albanske alternative na Kosovu. Ali, imajući u vidu da je doktrina o nepovredivosti granica potvrđena upravo u strategiji SAD, a bogami i Rusije, budimo realni. Budimo realni, jer tu doktrinu podržava i zvanična Tirana. Budimo realni i objasnimo Albancima da se mora naći kompromis između onoga što je radikalizam, koji se zove secesija, bilo celine ili dela Kosova, i onoga što se zove represija – a koja je neodrživa, što treba objasniti vrućim srpskim glavama. Jer, na duže staze, represija neminovno vodi ka secesiji Kosova. Da li će Kosovo imati naziv pokrajine, regiona, republike – u okviru države Srbije – manje je važno. Važno je da Albanci znaju da su oni odgovorni za svoju sudbinu, kao i za sudbinu nealbanaca na Kosovu.

● *U Srbiji je formiran paralelni parlament. Hoće li njegov rad vratiti poljuljani ugled opozicije kod građana? Hoće li biti više vere u sposobnost opozicije da nešto promeni?*

● Nevolja sa paralelnim parlamentom je to što je ista ideja već postojala od vremena takozvane ujedinjene opozicije. Međutim, sigurno je da su građani Srbije danas manje voljni da glasaju za vladajuću stranku, a sigurno je i da su danas još više nepoverljivi prema strankama alternative. Ali, mi bi danas imali treću situaciju: vladajuća stranka bi u apsolutnim iznosima imala manji broj glasova, ali u relativnom iznosu bi imala veći nego što je imala na prethodnim izborima, što ne znači da to odražava raspoloženje članstva. Ideja Pokreta za demokratske slobode, na kojima insistiramo bez obzira u kojoj formi ćemo biti ubuduće prisutni u političkom životu Srbije, je da pokrijemo crnu rupu koju nisu u stanju da pokriju čak ni “jače” stranke, članice parlamenta. Samo tako možemo pokrenuti Srbiju iz letargije. To znači: crna rupa bi danas iznosila između 30 i 40 posto, što pokazuju krajnje objektivni parametri. U tom kontekstu moramo prikupiti glasove onih koji su možda u jedinom trenutku dali glas RDSV ili DS, u drugom SPO ili DZVM, nije važno, ali koji, iz ovih ili onih razloga, sebe nisu pronašli u tim strankama, koji su u nekom trenutku bili i zastrašeni, ili su se, iz ne znam kog razloga, priključili toj ćutljivoj

relativnoj većini građana Srbije što pripada crnoj rupi. Nju niko ne može pokriti, ako se zadovolji ujedinjenjem političkih stranaka, niti će se ona moći pokriti osnivanjem novih. Jedino može da se pokrije onim što ja nazivam pokret ili postoji jedan starinski izraz – narodni front.

● *Iz ovoga što ste rekli proizilazi da Vi ne verujete u čuda, već u puno rada?*

● Apsolutno, kao što ne verujem da danas, što sam uvek govorio i u najtežim ličnim trenucima kada sam bio proskribovan, treba da dođe do obračuna kod OK Korala sa onima koji su dali glas vladajućoj stranci. To znači uvod u građanski rat. Bio sam i jesm pristalica da se, kao u svakoj normalnoj zemlji, pridobiju argumentima i oni koji su dali glas SPS, ali oni koji su to učinili nisu moji neprijatelji. Mi različito mislimo. To je smisao politike. Upravo u tom kontekstu je bila i ideja Pokreta za demokratske slobode da ponudimo ono što umemo i znamo da bismo pod tim demokratskim kišobranom okupili ne samo političke stranke Srbije koje to žele, nego ravnopravno sa njima i nekakve druge organizacije ili pojedinci bez ikakve diskriminacije. Mislim da je ogromna većina članstva demokratskih stranaka sklona tome – problem jesu narcisoidne ideje pojedinih vođa tih stranaka. Ali u interesu Srbije je da ne brinu o rang listi pre nego što obavimo posao.

● *Kako mislite da sa ovim idejama upoznate javnost, kada u Srbiji vlada informativna blokada?*

● Ja se nikad nisam žalio, pošto nisam imao ni iluzija, na tretman koji sam doživljavao u medijima bliskim vlasti, ali najveće udarce sam dobijao od onih koje sam smatrao svojim prirodnim saveznicima. Smatram da je to jedan od elemenata na kome se može graditi objašnjenje situacije u kojoj se nalazi Srbija. U Šumadiji bi rekli da komšiji crkne krava. Bez obzira što ja od toga ništa nemam, on ima štete. Ja ne mislim da je to normalno i pametno. Ali vidim ozbiljne promene u Srbiji. Vidim ih najpre izvan Beograda, u unutrašnjosti, istina, nejednako kreću, ali vrlo je zanimljivo, istorijski bi se to lako moglo dokazati – najvidljivije su upravo tamo gde se moderna Srbija i radala.

● *Mislite ovde... ?*

● U Kragujevcu. U Šumadiji. Zašto to govorim? Mi, u političkom pogledu i jesmo tamo negde gde se nalazila moderna Srbija posle Drugog srpskog ustanka. Ekonomski se nalazimo u pedesetim godinama. Mi moramo znati šta je istinski nacionalni interes, istinski državni interes, koja je realnost Srbije. Jedna od realnosti jeste u tome da Srbija ima trećinu građana koji nisu Srbi, kao i to da je Srbija, dok su svi drugi napredovali,

nazadovala u političkoj emancipaciji. U toj Šumadiji, lišenoj, sticajem oklnosti, nekoliko velikih hendikepa – ima manje mafije nego što ima u prestonici, manje vlasti, manje uniformi, ima nešto manje izmanipulisanih, a danas sasvim prirodno izradikalizovanih izbeglica. Sve to daje osnove da kada kažete da je politika vođena u ime velike Srbije, bila nacionalni izazov, i to kažete iz Kragujevca, ima mnogo veću težinu nego kada to isto kažete, a živite u Subotici ili u Novom Pazaru ili čak ako hoćete i u Pirotu. Moderna Srbija je rođena u toj Šumadiji. Kad kažem Šumadiji, to figurativno treba shvatiti, ja mislim na nešto što se nekada zvalo Beogradski pašaluk. Lepo je ako se ovome pridruže građani Srbije, recimo, muslimanskog ili slovačkog porekla, ali ne možete graditi Srbiju a da za njenu sudbinu njenu sudbinu ne budu zainteresovani najpre sami Srbi. I zato smo se obratili Kragujevcu kao budućem sedištu Pokreta za demokratske slobode. Obratili smo se medijima. Omogućili smo našim prijateljima iz “Nezavisne Svetlosti” ne samo da prežive, već da budu neka vrsta svetionika za lokalnu štampu u čitavoj Srbiji. Sledeći koraci slede u Vranju, Bajinoj Bašti, Boru, Čačku, jer smatramo da se treba približiti Beogradu, imajući iza sebe Srbiju. Svi se tamo vrte, u krugu beogradske dvojke – i vlast, i opozicija, i mafija, i organi reda, i sudije, i tuženi. Ja sam rođeni Beogradanin, ali Beograd je danas najveći i najteži zalogaj za demokratiju.

- *Koja je ciljna grupa kojoj se Pokret obraća u Vojvodini?*

- Pokret nije politička stranka. Da li će to postati ili ne zavisi od mnogo čega.

- *Da li nalikuje Mićunovićevom Demokratskom centru?*

- Mislim da je sve to konvergentno. To sam rekao i Dragoslavu Petroviću, koji me je pitao šta mislim o skorom fuzionisanju RDSV i DC. Ta ideja me raduje. Ali, silno se varamo ako verujemo da RDSV i Demokratski centar mogu da reše sve probleme Vojvodine, ili Novog Sada. Rekao sam već da se moramo ujediniti oko dva pojma: demokratija i patriotizam. To se, naravno, odnosi i na Vojvodinu. Ne vidim razloga zašto se ovde ne bi našli zajedno i DS i RDSV i Socijaldemokrati i “Golubovi”...

- *Vraćate se iz Pariza u trenutku kada je u Srbiji pažnja javnosti usmerena na donošenje zakona o amnestiji, čime bi se realno moglo pospešiti vraćanje mladih ljudi u zemlju. Mnogo ih je u zemljama zapadne Evrope, pa i u Francuskoj. Imate li kontakata sa njima, znate li kakvo je raspoloženje među njima, nameravaju li da se vrate i pod kojim uslovima?*

- Moram Vas ispraviti, najveći broj mladih ljudi nije se zaustavio u Evropi, već su otišli u mnogo dalje zemlje iz kojih se teže vraća. To su Novi Zeland, Australija, Južna Afrika. Već iz tog razloga će se teže vraćati. Ratne

izbeglice, koji nisu samo mladi, nalaze se pretežno u evropskim zemljama. Ali, mladi ljudi koji su iz Srbije otišli u svet, naročito elita, dobrim delom se nikad više neće vratiti. To su nepovratne štete. Pred istorijom je to posebna odgovornost, veća nego za fizičke gubitke, ili zaostajanje tehnologije. Sve su to stvari koje se mogu nadoknaditi. Pamet, znanje, sposobnost, obrazovanje, energija, ambicije tih mladih ljudi se ne mogu nadomestiti. Po nekakvim mojim proračunima, ako je tačan podatak ženevskog Komesarijata za izbeglice, do pre godinu i po oko 330. 000 građana je napustilo Srbiju. Imajući u vidu broj stanovnika Srbije i Francuske, to odgovara cifri od milion i po Francuza. Svaki francuski sociolog bi vam u toj situaciji rekao: Francuska je oslabljena zemlja, mi smo obezglavljeni!

- *Ideja države je da se amnestiraju samo oni protiv kojih je pokrenut krivični postupak, odnosno ljudi neće znati ishod svoje sudbine sve dok se ne vrate...*

- Tako se niko nikada neće vratiti. Biću strog, iako sam u prethodnim odgovorima pledirao na tolerantnost, upravo da bih mogao biti sposoban za kontakt i sporazumevanje. Mora se reći, da je tokom niza godina, pre početka ovog rata postojeća vlast jedva prikrivala radost prilikom svakog odlaska, s logikom "jedan manje". I teško mi je zamisliti da će oni koji su se radovali odlascima onih koji su bili bolji, pametniji, kvalitetniji, pošteniji, moći makar i pod prisilom da se pomire sa njihovim normalnim, legitimnim i časnim povratkom, onih koji su više nego potrebni ovoj zemlji.

- *Koje su Vaše dalje političke ambicije?*

- Jednom sam se upustio grlom u jagode u političku avanturu. Mislim da je vreme političkog romantizma prošlo. Da bi se danas čovek bavio politikom na Balkanu mora da raspolaže sa dva elementa: jedan je novac, a drugi je konvergentnost na širim planovima, koji daleko prevazilaze naše male horizonte.

Vojvodina, jedna stranka

- Moje mišljenje o Manifestu za autonomnu Vojvodinu je da problem nisu tekstovi, već oni koji su potpisani ispod njih. To je veći problem, jer ne vidim neke bitne razlike između nekih drugih tekstova ranije pravljenih u drugim okolnostima i ovoga. Dobro bi bilo da se to sve prevaziđe. Interes svih građana Vojvodine treba da bude ipak jedna, a ne pet političkih stranaka. Ne vidim nikakvu korist od paralelnih sličnih političkih tekstova potpisanih u ime povređenih sujeta ili omaški.

Mislim da jedan programski tekst, kakav je po definiciji svaki manifest, bolje da bude potpisan od celine političkih snaga, ili onih koji ne predstavljaju političku stranku. Nije dobro da bude jedna stranka ispod teksta koji se tiče čitave sredine.

Primer Makedonije

- Gospodin Kiro Gligorov je jednu minijaturnu državu uspeo da smesti tačno tamo gde je ona mogla izvući za sebe korist u spletu razmišljanja koja daleko prevazilaze prostor Makedonije, pa čak i Balkana. Treba da učimo od Gligorova. Šteta je što nemamo više Gligorova na Balkanu, najpre u smislu političkog profesionalizma, a onda i u shvatanju sveta koji nas okružuje.

Gligorov je imao izuzetno tešku poziciju u trenutku raspada SFRJ. Najpre, sa četiri strane granice Makedonije zinula su velika usta nacionalnih apetita: Sofije, Atine, Tirane i Beograda. Drugi nepovoljni element je što je on na čelu države koja je u istorijskom smislu nedovoljno afirmisana, jer je mlada. Mora da se bori sa vlastitim nacionalizmom i nezrelostima. Treći element – Makedonija je u trenutku raspada bila najsiromašnija jugoslovenska republika.

Gligorov je, očigledno, bio dobar čitalac istorije, koji se setio Istočnog pitanja, krajem 19. veka i obraća se Ankari ne zbog Turske, nego turskoj zbog SAD i svega toga što je taj deo Balkana značio i znači od vjkada za bilo koju svetsku silu: od Rimskog carstva, Vizantije, Osmanlijskog carstva, Hitlerove Nemačke do SAD.

Makedonija je bila u podjednako teškoj situaciji kao i BiH. Ali, Gligorov nije imao ideju o političkom životu svedenom na formulu jedna nacija – jedna partija.

Nezavisni, 26. januar 1996. (Branislava Opranović)

18. VREME JE ZA RODOLJUBE

Danas u Srbiji ljudi liče na pokretne čiviluke. Lica su im prečesto bezizrazna a pogledi prazni, upravo kao da im je cilj da prošetaju odeću. Ta praznina i ta bezizražajnost jesu simptomi "bolesti" i one neuporedivo više bole nepristrasnog posmatrača sa strane, nego bilo kakvo materijalno siromaštvo kojim je sadašnja Srbija svakodnevno okružena.

● *Otišli ste iz Srbije u trenutku kada se od zaglušujuće buke ratnih doboša i dobošara nisu mogli čuti glasovi razuma. Borbene trube su danas utihnule, a ondašnje "patriote" izgovaraju rečenice zbog kojih su, ne tako davno, ljudi bivali ekskomunicirani i proglašavani za "izdajnike". Gde je sada Srbija posle ovog tragičnog rata?*

● U ekonomskom pogledu, tako bar najodmereniji među stručnjacima tvrde, Srbija se za ciglo nekoliko godina vratila u stanje od pre četvrt veka. U istorijskom pogledu, a o tome bi kao istoričar valjalo nešto da znam, Srbija je, međutim, po mnogo čemu nalik Beogradskom pašaluku s početka vladavine Miloša Obrenovića. Ova druga regresija je opasnija i neuporedivo teža za "lečenje". Naravno, pomenuta "dijagnoza" nikako ne znači i da je "lečenje" besmisleno. Jednostavno, hoću da podsetim da svaka "terapija" ne donosi "izlečenje". Da bismo odabrali prave "lekove" moramo se najpre suočiti sa simptomima i, što je još važnije, sa tragovima koje je ta "bolest" na kolektivnom biću Srbije. Moj prijatelj Vidosav Stevanović, uzgred, predsednik Izvršnog odbora Pokreta za demokratske slobode, kome i sam pripadam, budući pisac obdaren za slike koje su kadre da sažmu simptome, tvrdi, recimo, da danas u Srbiji ljudi koje sreće liče na čiviluke. Lica su im prečesto bezizrazna a pogledi prazni, upravo kao da im je jedini cilj da prošetaju odeću. Ta praznina i ta bezizražajnost jesu simptomi "bolesti" i one neuporedivo više bole nepristrasnog posmatrača sa strane, nego bilo kakvo materijalno siromaštvo kojim je sadašnja Srbija

svakodnevno okružena. Isti Vidosav Stevanović ima običaj da kaže i ovo: “nacionalisti su pokazali šta umeju, danas je red na rodoljubima da spasavaju šta se spasiti može”. A, evo šta su “umeli” pomenuti nacionalisti: uspeali su da Srbiju, po prvi put njenoj modernoj istoriji, ostave bez prijatelja i simpatija u međunarodnom javnom mnjenju. Još gore, uspeali su, nagnavši više stotina hiljada na emigraciju (kao po pravilu mladih, školovanih i odreda protivnika nacionalističkog ludila) da, opet, po prvi put u njenoj istoriji, Srbiju pretvore u zemlju emigracije a ne imigracije. Konačno i najgore, čak im je pošlo za rukom da, sve bulazneći o “velikoj Srbiji”, Srbe efikasno proteraju sa prostora na kojima su, u Hrvatskoj ili u Bosni i Hercegovini, stolicima živeli. Zato po ko zna koji put, a prvi put sam tako govorio i krajem osamdesetih godina, ponavljam da su svi oni koji su ispovedali pravljenje Srbije na pedesetak kilometara od Zagreba ili oni koji su tvrdili da “Bosna nije Bosna već nova Srbija, budući da (valjda) stara degenerisala, bili neprijatelji vlastitog naroda. Ako bi se, ne daj Bože, tu i tamo našao neko da primeti “kako je jedan Knin fatalno daleko od Beograda”, ili da posavetuje “kako jedino demokratska Srbija može braniti ugrožena prava Srba izvan Srbije, onda kada su ova ugrožena, odnosno da nedemokratska Srbija ne može ni sebe da odbrani”, bivao bi odmah optuživan za “nacionalnu izdaju”. U najboljem slučaju za “odrođenost” i “kosmopolitizam”. Mora se shvatiti da je, još pre godinu dana, demokratska Srbija mogla izboriti za Srbe, građane Hrvatske, sva politička prava jedne nacionalne manjine, no, nije mogla tražiti Vranje u Pakracu, to jest Kragujevac u Kninu. Danas ni to više nije moguće, već i stoga što Srba u Pakracu i Kninu praktično nema. O Bosni da i ne govorim, jer tamo Srbi nisu imali ni jedan razlog da se osećaju manjinom sve do trenutka dok, zarad privremene iluzije o “srpskom” delu Bosne, nisu ostavljeni na cedilu svi kojima je, kao Srbima u Bosni ležala na srcu, odnosno svi koji “geografski” ne ulaze u sastav “proširene” Srbije. Kada to kažem valjalo bi da podvučem da su se mnogi kojima na srcu ne leže ni demokratija ni Srbi mogli jedino radovati pameti srpskih nacionalista, kako u Zagrebu, tako i u Sarajevu.

- *No, šta je moguće sada činiti?*
- Isto što i ranije, samo pod mnogo nepovoljnijim okolnostima, zalagati se za jačanje alternative totalitarnom režimu u Hrvatskoj, uporedo se boriti za povratak izbeglica u Hrvatsku i za njihova građanska i manjinska prava u njoj (tu su nam jedini saveznici hrvatske demokrate), ubeđivati Srbe u Bosni i Hercegovini da se njihova politička prava isključivo mogu štititi kroz građanske političke snage, a ne kroz tzv.

“nacionalne” partije, dok bi za sigurnost njihovih ustavnih prava morali sami pomoći afirmaciju recimo jednog Srpskog građanskog vijeća u Sarajevu. I još nešto: da bi se razumelo “zašto su Srbi izgubili ovaj rat” (to je naslov jednog teksta koji sam objavio pre osam meseci), moramo se pomiriti da je vlast u Srbiji, za politiku koju je vodila, imala mnogo “pomagača” čak i među onima koji su je osporavali i koji su danas kivni na Slobodana Miloševića, ne zbog lažnih obećanja koja je davao, već zato što nacionalističku ludoriju nije ostvario.

• *Srbija će, verovatno, dugo osećati traume nacionalističkog ludila koje je tutnjalo ovim prostorima. Demokratizaciju društva mnogi vide kao jedino “pročišćenje” na drugoj strani, opet, Srbiji se nudi totalna amnezija, kombinovana sa “povratkom u budućnost”, kao najbezbolniji način lečenja sopstvenih nečistih savesti. U toj konfuziji presudan će, čini se, biti uticaj međunarodne zajednice. Kakav je danas položaj Srbije u svetskim političkim centrima. Da li su Dejton i Pariz početak kraja bavljenja namaili međunarodni politički faktori imaju ozbiljniju i dugoročniju strategiju za Balkan?*

• Najpre nešto oko amnezije: za Srbiju će se pokazati pogibeljno ukoliko ne bude bila kadra da se suoči sama sa sobom. Srbija, takođe, mora da shvati da danas, zaglušena izbeglicama iz Bosne i Hrvatske (po čemu je postala i najgušće naseljena država u ovom delu sveta), poslednje što sme da čini jeste traganje za “žrtvenim jarcem”, to jest, za izbegavanjem suočavanja sa vlastitom kolektivnom nečistom savešću, pri čemu ispada da su naši sunarodnici, koji su se zbog nesreće obreli u Srbiji, krivi za sva zla ovog sveta, kadkada čak tretirani i kao bića “drugog reda” (uzgred: prilikom posete Helsinškom odboru za ljudska prava koji stoički brine o ovim izbeglicama i njihovom povratku u Hrvatsku, naravno – ukoliko to oni sami žele, pod ljudskim uslovima, nedavno sam u Beogradu čuo i da, osim nas, nekadašnjih “izdajnika”, o Baniji, Kordunu ili zapadnoj Slavoniji, doslovce niko od dojučerašnjih nacionalističkih harambaša nije došao da ih obiđe, posavetuje ili pomogne: bravo, Crnčevićiⁱ i Kapor,ⁱⁱ bravo i za sve pokradene pare “na oltaru srpstva”). E, sada nešto i oko Dejtona. Nama se danas bave Amerikanci, a ne međunarodna zajednica, premda bi bilo poželjno da se nama sutra prvenstveno bavi Evropa. Nikome, pa ni Amerikancima, nije posebno stalo do demokratije u jednoj Srbiji, jer ono

ⁱ Brana Crnčević, književnik.

ⁱⁱ Momo Kapor, književnik.

što ih prvenstveno zanima kod nas jeste da Srbija bude zemlja bez spoljnopolitičkih rizika. Potpisnici sporazuma u Parizu su jedini koji su takav akt bili pozvani da potpišu (to nismo mogli učiniti ni Vi ni ja, budući da rat nismo hteli, da u njemu nismo učestvovali i, konačno, najpre zato što naši potpisi ne bi imali nikakav legitimitet).

Ukoliko bi procene naših spoljnih “tutora” pokazivale da režimi koje predstavljaju trojica potpisnika jesu “režimi bez rizika” u budućnosti, onda bi, sasvim sigurno Vašingtonu “bilo ravno do Kosova” da li na Balkanu ima ili nema demokratije. Njihove analize, međutim, to jest analize naših “prinudnih upravnika”, pokazuju da nijedan od navedena tri potpisnika, na srednji rok barem, nije i dovoljno dobar garant stabilnosti u ovom području. Zato i kažem: ključno pitanje je da li je Dejtonski sporazum bio, što se Amerikanaca tiče, “tačka” ili “zapeta”. Sva trojica potpisnika bi sve dali da je po sredi “tačka”, jer u svakoj varijanti pretpostavke o novim američkim koracima na Balkanu, oni moraju biti samo gubitnici. U neku ruku, ova trojica su danas, makar i nevoljno, prirodni saveznici. No, ne zavaravajmo se: niko, pa ni Amrikanci, ne može i ne treba da sili jednu zemlju na promene ukoliko to ona ne želi. Isto tako niko, pa ni Srbija, ne može danas da se bavi sobom kao da je sama na svetu; Srbija se mora prilagoditi planovima drugih i jačih od nje i tu, u geostrategiji drugih, pronalaziti vlastiti državni interes. Baš onako kako je to učinila, pod neuporedivo težim okolnostima, malena Makedonija. Srbija nije imala svog Gligorova, nije htela ni da shvati da je Jugoslavija bila, prvenstveno iz ugla srpskog nacionalnog pitanja, daleko najbolje rešenje, a nije želela ni da čuje da je za Moskvu pravoslavlje na Balkanu zanimljivo samo u kontekstu “istočnog pitanja” Kada sam već kod Rusa, da dodam i da je Moskva, neuporedivo više od opozicije, prava briga za predsednika Srbije. U “istočnom pitanju” nikada nije bilo dobro viđeno menjanje “klupskih dresova”.

- *Vladajuća stranka u Srbiji, ako je suditi po onome što se zbiva na unutrašnje-političkom planu, opet sprema jednu od svojih “lakovki”. Oslanjajući se na tezu “eto, sve smo poptisali što su od nas tražili”, demokratizaciju društva shvata kao Potemkinova sela kraj kojih međunarodna zajednica ćutke proći. Srbiji takvo regresivno shvatanje može naškoditi na njenom povratku u svetsku zajednicu?*

- Kada je posredi bračni par na vlasti, scenario je više nego predvidljiv: završetak “čistki” i oslobađanje od “neprijatnih svedoka” koji će preostati do martovskog kongresa SPS, potom bračno-partijsko ujedinjenje (SPS-JUL), sa novim “mladalačkim imidžom” – takođe bez većih teškoća,

konačno, obraćanje Srbiji u ime “Evrope” i “antinacionalizma”, a naročito udvaranje većini građana Srbije nesrpskog porekla, “jugonostalgijom za lokalnu upotrebu”. Dakle, pri neizmenjenim okolnostima, neprijatnosti predsednika Srbije u samoj zemlji skoro i da nema pred izbore. Ima ih, međutim, izvan nje. Na stranu Moskva i oni koji su je, i u Titovoj Jugoslaviji, voleli često više nego, recimo, jednu JNA (u Titovoj policiji bilo je obrnuto, a mislim da se ni u Miloševićevoj Srbiji ništa nije promenilo: tako je bilo 1948, a tako je, bar na osnovu sredstava iz budžeta države za 1996. godinu, ostalo i do danas). Problemi se mogu javiti i u okviru “jugoslovenske federacije: ciljamo na Crnu Goru, mlađeg brata u pomenutoj federaciji. Jer, da bi bio izabran za predsednika navedene “federacije”, g. Milošević (koji više ne može da bude predsednik Srbije) trebalo bi da menja Ustav. Crnogorci, od kojih zavisi ta promena, pod pretpostavkom da su u međuvremenu ostvarili unutrašnji konsenzus između vlasti i opozicije oko državnog osamostaljivanja i pod pretpostavkom da su ohrabreni “zapetom” iz američkih razmišljanja o Balkanu, mogu ili da politički “trguju” (on nama više samostalnosti, mi njemu dvotrećinsku većinu) ili da se prikloni kandidatu alternative u Srbiji.

- *Srbija je pomalo umorna i od opozicije: razjedinjene, rastrzane sitnosopstveničkim liderskimi antiliderskim ambicijama. Imamo li mi opoziciju kakvu zaslužujemo?*

- Opoziciji u Srbiji, ova alternativa, ako se svede isključivo na političke stranke i njihov često junački posao na očuvanju demokratske nade kod građana Srbije, neće biti dovoljna za promenu stanja u Srbiji. U razloge njene istrošenosti ne bih ovom prilikom, o tome sam i pisao i govorio dovoljno u prošlosti. O nečem bih drugom i, čini mi se, veoma jednostavnom: kada bi se izbori održavali danas, g. Milošević bi, u apsolutnim ciframa, dobio manje glasova nego što ih je dobio na prethodnim izborima, ali bi opozicione stranke, pod pretpostavkom da su ujedinjene (razume se, mislim isključivo na demokratske stranke), bojim se, imale još veći gubitak glasova u poređenju sa prethodnim izborima. Znači, u apsolutnim ciframa gubitnik, u relativnim ciframa g. Milošević bi bio pobednik.

- *Može li se i kako promeniti ovakav ishod?*

- Moji prijatelji iz Pokreta za demokratske slobode veruju da je to moguće ukoliko se prihvate sledeće činjenice: Srbija se nalazi još uvek u preddemokratskoj fazi u kojoj je prerano za uživanje u razlikama između socijal. demokrata, radikala ili liberala; u Srbiji, podele se svede na demokrate (patriote) i ne-demokrate (nacionaliste), dakle, moramo se danas

ujediniti da bismo sutra mogli da se razlikujemo; većina građana Srbije nije zadovoljna sadašnjom vlašću, ali nije niti spremna da svoj glas nezadovoljstva da samo demokratskim strankama opozicije; Srbija traži jedinstvo demokrata i traži više od stranačke koalicije, ona zapravo traži neku vrstu “narodnog fronta” koji bi bio kadar da pokrije “crnu rupu” potencijalnih apstinencija; u državi Srbiji živi jedna trećina građana ne-srpskog porekla koje, recimo, u sandžačkom slučaju (Kosovo je tema za sebe i sigurno će zahtevati u najpovoljnijoj hipotezi po Srbe, “obogaćenu” reprizu ustava iz '74), teško da će moći da privuče ijedna od demokratskih stranaka opozicije; a bez glasova pomenute trećine, nema pobeде demokratije (iskustvo uči: apstinencija ne-Srba jeste *de facto* jačanje vladajuće stranke u parlamentu); Srbija se mora miriti sa susedima, mora biti razumljiva svetu i, naročito, mora brinuti o sunarodnicima u susednim državama; nisam uveren da bi susedi, svet i sunarodnici baš bili ohrabreni ukoliko bi pogled usredsredili samo na stranke – članice opozicione koalicije; najzad, u Srbiji je, ne samo vlast nego i alternativa toj vlasti tradicionalno bila koncentrisana u Beogradu i koncentrisana na Beograd; moji prijatelji iz Pokreta smatraju da Srbiju valja obnavljati, da je valja decentralizovati, da se treba zato obratiti izvorima moderne Srbije – a oni su bar toliko u Kragujevcu i u “unutrašnjosti” koliko i u prestonici.

• *Na prvim višestranačkim izborima bili ste predsednički kandidat. Da li je Pokret za demokratske slobode Vaš put povratka u politiku? Ako jeste, gde vidite sebe na ovdašnjoj političkoj sceni?*

• Sve ovo govorim da bih objasnio i deo mojih vlastitih političkih razmišljanja. Bez demokratske Srbije nema pravoga mira na Balkanu, baš kao što ni bez jake Srbije nema mira na ovom poluostrvu. A samo demokratska Srbija je jaka Srbija. “Narodni front” za koji se Pokret zalaže, nema za cilj da bude substitucija strankama, ali i da pomognemo autentičnom glasu naroda koji, očigledno, za sada ne nalazi dovoljno prostora u onome što nude te političke stranke. I da zaključim: Pokret za demokratske slobode jeste politička organizacija ali ne i stranka; naše su mogućnosti možda skromne (dosada smo bili, na primer, među osnivačima Srpskog građanskog vijeća u Sarajevu, pomogli smo i ujedinjenje više političkih stranaka u Hrvatskoj, pomažemo nezavisne medije u Srbiji, od Kragujevca do Bajine Bašte pa i dalje, mnogo dalje), no, htenja su nam iskrena. Ako u Srbiji bude bilo sluha za ovo što govorim, ako među “tutorima” bude bilo razumevanja za demokratiju kod nas, mi bismo, možda i u skoroj budućnosti, naše sedište preneli iz Pariza u zemlju. Ne kao konkurenciju političkim strankama, već kao pomoć u punjenju sadržajem

nečega što nazivamo “demokratski kišobran” ili demokratski “narodni front”. Ne ni da bismo ratovali sa onima koji svoj glas jesu davali, recimo, SPS-u, nego da bismo i njih pridobijali za budućnost Srbije.

Vranjske, 08 02. 1996. (Vukašin Obradović)

19. GLAVA BEZ TELA

Za profesora dr. Ivana Đurića, kao predsednika Pokreta demokratske slobode u Srbiji, je malo ko čuo. On je ovde poznatiji kao jedan od ozbiljnijih protivkandidata predsedniku Slobodanu Miloševiću na izborima 1990. godine. Đurić se tada kao favorit na listi Saveza reformskih snaga, bivšeg saveznog premijera Ante Markovića, veoma dobro plasirao iza Miloševića i lidera Srpskog pokreta obnove Vuka Draškovića. U Vojvodini je on dobio više glasova čak i od samog Miloševića. U jesen 1991. godine napustio je zemlju i nastanio se u Francuskoj, gde, kao istoričar, predaje na univerzitetu u Parizu. On, međutim, tvrdi da to nikako ne znači da je prestao da se politički angažuje.

Ovih dana Đurić se na kratko i gotovo inkognito obreo u Srbiji – bez skoro i jedne jedine vesti o tome u medijima – i za to vreme se u Beogradu, Kragujevcu, Novom sadu, Senti i Subotici sreo i razgovarao sa prvacima vodećih opozicionih stranaka demokratske orijentacije i predstavnicima nekih nestranačkih humanitarnih organizacija. U Beogradu se sastao i sa bivšim saveznim premijerom Milanom Panićem.

Na pitanje AIM-a da li ima nameru da se vrati u zemlju i ponovo se aktivira na političkoj sceni Srbije, Đurić je odgovorio da misli da mu je to dužnost, naročito ako se ispune njegova očekivanja da je Dejtonski sporazum, kako kaže, “zapeta, a ne tačka” jednog procesa koji će, po svojoj prilici, imati više faza.

● *Kakve su, po Vašem mišljenju, perspektive nedavno oformljenog “paralelnog parlamenta” udružene opozicije u Srbiji i da li tu vidite svoje mesto?*

● *Ujedinjenje demokratskih snaga je, naravno, poželjno s obzirom da se Srbija danas nalazi u preddemokratskoj fazi i da se svi mi ovde zapravo delimo na demokrate i nedemokrate, patriote i nacionaliste.*

Nacionalisti su, pokazali šta umeju i sada patriote treba da spasavaju šta se spasti može. Plašim se, međutim, da ni ovo okupljanje opozicije neće dati očekivane rezultate, kao što nije dalo ni ranije. Verujem da su građani Srbije danas manje voljni da glasaju za vladajuću stranku nego što je to bilo juče, ali je nevolja u tome što su danas još više nepoverljivi prema strankama opozicije nego što su bili juče. Ideja Pokreta demokratske slobode je da inicira pokrivanje “crne rupe” u biračkom telu koju nisu u stanju da pokriju stranke “paralelnog parlamenta”. U njoj se danas nalazi, po nekim objektivnim procenama, između 30 i 40 odsto građana Srbije s pravom glasa. To su oni koji su, iz ovih ili onih razloga, zaključili da sebe nisu pronašli ni u jednoj stranci kojoj su na ranijim izborima ukazivali svoje poverenje.

- *I vi verujete da ih možete privući?*

- Da. To uverenje mi učvršćuju i neke pozitivne promene u Srbiji. Vidim ih uglavnom izvan Beograda, u unutrašnjosti. Tamo, sticajem okolnosti, ima manje mafije, uniformi i izmanipulisanih izbeglica nego u prestonici. Zato imamo nameru da sedište pokreta koji vodim, ili političke stranke, ako se transformiše u stranku, smestim u Šumadiji, u Kragujevcu. Tamo se radala moderna Srbija i tamo bi trebalo početi sa preporodom ovog društva i države. Sada smo u političkom pogledu tamo gde smo bili na početku prošlog stoleća, a u ekonomskom smislu smo se vratili u pedesete godine ovog veka. Mi ponovo moramo da artikulišemo šta je naš istinski nacionalni interes.

Beogradu se treba približavati iz unutrašnjosti, imajući iza sebe Srbiju. Jer, ona je najveći i svakako najteži zalogaj za demokratiju. Sada, pod režimom gotovo totalne centralizacije vlasti, svi se u Beogradu vrzmaju u “krugu dvojke” (tramvajske linije koja opasuje centar grada): i vlast i opozicija i mafija i policija i sudije i suđeni. I sve je u tom krugu zatvoreno. Beograd je danas glava odsečena od tela Srbije.

- *Vi ste, svojevremeno, najveći politički uspeh postigli u Vojvodini. Šta mislite o sve brojnijim i sve glasnijim zahtevima za njenom autonomijom?*

- Srbiji je potrebna autonomna Vojvodina. Mislim da je personalna autonomija, o kojoj je bilo dosta reči u različitim predlozima, veoma zanimljiva ideja, kada je reč o svim onim pravima koja se tiču građana i koja mogu da budu obuhvaćena pravnim aktima. S druge strane, opet, uz svo razumevanje za strahove određenih manjinskih etničkih zajednica, kod kojih se strah verovatno javio kao refleks na bujanje populizma i nacionalizma u Srbiji, ja nikako ne odobravam okupljanje u okvirima

njihovih nacionalnih stranaka. Jer, u krajnjoj liniji, takvo okupljanje se svodi na sledeće: u goroj varijanti se događa ono što se dogodilo u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, u manje rđavoj varijanti krvoproliće se može izbeći, ali stvari bi se ipak svele na izostavljanje demokratskog predznaka u političkom životu.

Kada je reč o Vojvodini, mislim da je u najvećem interesu upravo nacionalnih manjina da izbegnu zamke političkog okupljanja na etničkoj osnovi. Teritorijalna autonomija bi neminovno kaznila upravo Mađare. I one u njenim okvirima i one van njih. Prvi bi sami sebe stavili u neku vrstu geta, a drugi bi se osećali kao “stranci” i “građani drugog reda”. Najzad, ideje o teritorijalnim autonomijama uopšte ne postoje u dejtonskom pristupu rešavanja jugoslovenske krize. To treba reći ljudima, da se ne zavaravaju.

- *A kako vidite rasplet kosovske krize?*

- Problem Kosova se mora rešavati na drugačiji način, jer tamo imamo situaciju koja se bitno razlikuje od one u Vojvodini. Svidalo se to nama ili ne, na Kosovu imamo eklatantnu većinu albanskog življa. Rešenje će se pronaći, verovatno, u nekoj modifikovanoj vrsti Ustava Srbije iz 1974. godine. To bi mogao da bude kompromis između represije države koja je danas na delu na Kosovu i secesionističkih ambicija koje ima veliki deo tamošnje albanske alternative. Uz sve to treba imati na umu da je doktrina o nepovredivosti ovdašnjih granica potvrđena i u strategiji SAD, i u strategiji Rusije, a podržava je i zvanična Tirana.

Treba biti realan. Da bi se čovek danas ozbiljno bavio politikom na Balkanu, potrebno je da raspolaže bar sa jednim od dva neophodna elementa za taj posao. Jedan je novac, a drugi je sposobnost da svoje političke interese učini konvergentnim sa širim planovima koji daleko prevazilaze balkanske horizonte.

HAS, br. 14. februar/mart 1996, AIM (Jan Briza)

20. MOJE RODOLJUBLJE JE BESPLATNO

„U slučaju izbora, sasvim je sigurno da bi SPS ili, eventualno, dve partije iz bračnog kreveta zajedno, dobile manji broj glasova u apsolutnom iznosu nego prošli put. Ali, to ne znači da bi u relativnom iznosu njihova pobjeda bila osporena, pošto se u međuvremenu stvorila jedna “crna rupa” koja se širi. To su, upravo, oni koji više neće dati glas vladajućoj stranci, ali ni opozicionim strankama, kojima su nezadovoljni. Naime, razočarani su zbog povremenih pojava liderstva, koje su se u praksi svodile na identifikaciju stranke sa pojedincem. Nije normalno da ta dečija bolest demokratije toliko traje u Srbiji. Drugim rečima, ponekad nam se čini, gledano iz inostranstva, da se u pogledu sazrevanja boljih demokratskih stranaka u Srbiji malo šta promenilo od '90. godine.“

Ovo je u intervjuu “Nezavisnoj Svetlosti”, rekao Ivan Đurić, predsednik Pokreta za demokratske slobode.

„Da bih bio pravilno shvaćen“, veli Đurić, koji je minule sedmice bio gost na tribini Udružene opozicije Kragujevca, „sve što sam rekao kažem sa željom da demokratske stranke pobjede“. I nastavlja:

- Da bi pobedile, moraju izaći iz klišea koalicije i zaludne nade da će se ona pojaviti kao ozbiljan protivnik vladajućoj stranci i okrenuti onome što ja nazivam narodni front. Kada to kažem, ne mislim na narodni front u smislu u kome je taj pojam bio zloupotrebljavan posle Drugog svetskog rata, već na jednu vrstu “kišobrana” u kome bi se našli svi: i pojedinci, i različita demokratska udruženja, i grupe ljudi koji se identifikuju sa željom za promenama – ali ne sa ovim ili onim liderom, ovom ili onom strankom. To je jedini recept po kome se može nešto učiniti.

Prema podacima kojima raspolazem, iz marta ove godine, koji su zastrašujući po demokrate u Srbiji: više od polovine odraslih građana, bez Kosova, izjasnilo se da bi radije da ne glasa na izborima – bez obzira na

nezadovoljstvo postojećim stanjem. Pred tim okolnostima ne može dobijati jedna koalicija ma kako bila solidno sastavljena od dve ili tri stranke. Tom podatku se može radovati samo vladajuća partija.

Rekao bih još nešto. Biti protiv Slobodana Miloševića ne znači automatski biti demokrata i voleti Srbiju na pravi način. Po meni je mnogo mudrije ne postaviti sebi pitanje Slobodana Miloševića, već pitanje demokratije. Ako sam za demokratsku Srbiju, onda ću se boriti pridobijajući i glasove onih koji su, možda, juče verovali Slobodanu Miloševiću. To je način da se izbegne građanski rat u Srbiji, da se u Srbiji dobije većina, jer, nemojmo zaboraviti da je veliki postotak građana Srbije davao glasove SPS-u. Treba li od njih praviti neprijatelje?! Mislim da ih treba pridobijati. Lakše ih je, čini mi se, pridobijati za jednu širu formu od stranačke koalicije. Vrlo je teško nekoga, ko je juče glasao za SPS, danas naterati da glasa za jednu stranku, koja je od početka bila protiv SPS-a. Mnogo ga je lakše ubediti da treba da glasa za promene u formi jednog narodnog fronta.

- *Lideri se, kako vidimo, sada bave predizbornim kalkulacijama i hrane sujetu ogromnim brojem glasača, koji će im ukazati poverenje. Koliko u svemu tome ima realnosti i dobrog procenjivanja volje naroda?*

- Moramo biti svesni i okolnosti da je nekakva navika da se Srbija svodi na Beograd, da se pamet svodi na Beograd, da se demokratija svodi na Beograd, dovela do zamagljenja vidika i do iluzije da je ono što se nalazi u krugu beogradske “dvojke” automatska slika Srbije. Prilike u Srbiji nigde ne valjaju. Pogledajmo mitinge koji bi trebalo da okupe sve demokratske snage i koji su organizovani isključivo u funkciji stranačke koalicije! Da budem precizniji. U Kragujevcu se na mitingu okupilo oko 10.000 ljudi, a grad ima 200.000 stanovnika; u Beogradu je bilo 20.000, budimo iskreni u ciframa, a prestonica ima dva miliona stanovnika. Inače, od tih 20.000 polovina je stigla iz unutrašnjosti, tačnije – 5.000 iz Kragujevca. Znači, problem je u Beogradu.

- *Nije mali broj onih, gospodine Đuriću, koji uvažavaju Vašu ličnost kada je u pitanju Vaš politički angažman sa strane na ovim prostorima. Vaše želje s narodnim frontom su, nema sumnje, dobre, ali je pitanje koliko su realne.*

- Moje rodoljublje je, možda, patetično, možda ne koristi ničemu, ali je, sasvim sigurno – besplatno. Otišao sam iz Beograda u Pariz, a da nisam ni četkicu za zube poneo. Sada sam ovde, u Kragujevcu – ne prvi put. Ako Bog da, možda ću i živeti u ovom gradu. Sve što sam činio, radio sam iz uverenja da i ja imam šta da doprinesem i demokratskim strankama i tom

narodnom frontu, i u krajnjoj liniji, vlastitoj savesti – time što ću nešto reći, objasniti ili čuti od onih koji znaju više.

Kad je reč o drugom delu vašeg pitanja, kazao bih sledeće. Nije istina da su u ovom trenutku, drukčije je bilo pre šest meseci, Vašington i Francuska nezainteresovani za demokratsku alternativu u Srbiji. Ne zato što su naprasno zavoleli demokratiju u Srbiji, već zbog toga što su oni, kao i mnogi drugi, veoma skeptični kad je reč o pouzdanosti sadašnje vlasti kao međunarodnog partnera. To je motiv koji ih rukovodi da se Vašington, a nedavno i Francuska, jasno distanciraju od politike sadašnje vlasti.

Ali, da bi Francuska ili međunarodna zajednica u celini pomogla demokratsku alternativu, moraju se na umu imati dve stvari. Prva je: moramo napraviti početni korak, a druga, on nije dovoljan ako je sveden na stranačku koaliciju. To su preduslovi koji nam se postavljaju. Prema tome, u tom kontekstu sam nosilac poruke – ako nekakva poruka danas vredi. U interesu je demokratskih stranaka da izađu iz okvira razmišljanja svedenog na kalkulacije, prirodne u kalkulacijama političkih stranaka, i da se okrenu jednom mnogo širem konceptu. Kad napravimo prvi korak te vrste, makar bio verbalan, makar bio apel javnosti, tog časa ćemo dobiti podršku – i političku, a uveren sam i materijalnu – da izađemo na kraj s autoritarnom vlašću.

- *Koliko je istine u tvrdnjama da su postojeći opozicioni lideri “potrošeni” posle višegodišnje neuspešne borbe s čvrstim režimom?*

- Svi građani Srbije su “potrošeni” živeći i boreći se s nedaćama koje su ih sustizale. Manjak mogućnosti za iskazivanje autentičnog političkog mišljenja, kontrola medija, nedostatak međunarodne podrške, delimična intoksikacija pojedinih lidera određenim nacionalističkim zabudama, katkad i kratkovida kalkulacija da se u borbi sa gospodinom Miloševićem može pobeđivati na temu nacionalnog i socijalnog raja – sve je to objektivno dovodilo do “potrošenosti” svih, pa onda i onih koji su personifikacija političke alternative Slobodanu Miloševiću. Bilo bi sasvim pogrešno danas optuživati ili verovati da bi zamena lidera popravila stanje. Ne bi! Rešenje je na drugoj strani. Takvi kakvi smo, “potrošeni”, latimo se svi u jedno kolo, pomozimo političkim strankama da one izađu kao pobednici tako što će napraviti narodni front.

- *Mnogi procenjuju da nismo daleko od socijalnog bunta koji će “izbaciti” nekog srpskog Leh Valensu i okončati ovu dramu.*

- Ne verujem u to iz više razloga. Najpre, tradicije su sasvim različite bile u Poljskoj od onih koje su u Srbiji. Zatim, ma koliko paradoksalno zvučalo, u Poljskoj pod Jaruzelskim postojala je diktatura, ali

se u Krakovu znalo šta se zbiva u Gdanjsku. A danas u Srbiji, gde zvanično nema diktature, ne zna se u Kragujevcu šta se zbiva u Nišu.

U tu vrstu analogije ne verujem i zbog toga što su štrajkači u Gdanjsku, za vreme socijalnih nemira, nešto proizvodili i imali čime da ucenjuju vlast. U državnom socijalizmu, kao i u kapitalizmu, štrajk i socijalni bunt imaju efekta na gazdu samo ukoliko nešto proizvodite. U suprotnom, idete niz vodu vlasti. I to je velika zabluda mnogih zapadnih posmatrača koji veruju da će nekakvi nezavisni sindikati, ne mislim na ove državne, biti kadri da izvuku na poršinu jedan takav fenomen socijalnog bunta sa nekakvim Leh Valensom u Srbiji. Ono što je, po meni, u svemu tome pogibeljno je što socijalnih nemira može biti i verovatno će ih biti, ali ako ne bude narodnog fronta, bojim se da će se završiti još dugotrajnijim stanjem depresije u kome se nalazi Srbija.

Uzmimo primer kragujevačke “Zastave” u kojoj je jedan veliki deo radnika koji danas gladuju, glasao za Socijalističku partiju. Stranke udružene opozicije, koje podržavam, moraju znati da ukoliko preterano insistiraju na nepomirljivosti sukoba sa onima koji su juče glasali za SPS – rizikuju dve stvari. U manje negativnoj varijanti, odbijanje mogućih novih glasova, jer se jedan veliki deo građana Srbije opredeljivao za Socijalističku partiju, a u onoj gorjoj – još jedan srpsko-srpski sukob. Promenimo slogane! Naša borba nije protiv Slobodana Miloševića, naša borba je za demokratiju. A podrazumeva se da demokratija isključuje Slobodana Miloševića.

Nezavisna svetlost, 30. maj 1996. godine

21. AKO SE VRATIM, BIĆE TO ZBOG POLITIKE

Nedavno se u Sarajevu, gde je tokom poslednjih godina bio čest gost, ponovo obreo profesor dr. Ivan Đurić, nekadašnji predsednik Reformskih snaga Srbije koji je već duže vremena u Parizu.

- *U Bosni je, kaže, da podrži opoziciju.*
- Ubeđen sam da je cilj mojih prijatelja iz bosanske organizacije, da Sarajevo i Tuzla budu i srpski, koliko i muslimanski i hrvatski gradovi. S druge strane, srpski nacionalisti, koji u tom pogledu imaju podršku muslimanskih i hrvatskih istomišljenika, više vole da Srbi iz Sarajeva žive u Kragujevcu, oni iz Tuzle u Kraljevu, a Srbi iz Bihaća, recimo, u Smederevu. Mislim da će se Združena lista održati do sledećih, pravih izbora u Bosni, a onda će to već biti prava politička snaga koja se zalaže za istinski zajedničku BiH i to je dobro.
- *Za vreme rata često ste bili u Bosni. Imate li sada, u miru, nešto drukčiji stav o bosanskom sukobu?*
- Bila je teza da je to građanski, verski, međuetnički sukob, rat za teritorije. Moja je teza da je ovo bio – rat za vlast. Tri vlasti – u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu – su se učvršćivale i rat je bio ono što im je nedostajalo. Recept je bio isti – odbrana državnih interesa u sprezi sa nacionalizmom, a odbrana nacionalnih interesa – s partijom na vlasti. Tako su Hrvati napad na Vukovar doživeli kao napad na HDZ i odbranu Vukovara kao podršku HDZ. Junaštvo građana Sarajeva, pogotovo prvih meseci, partiji na vlasti bila je dobra prilika da to prikaže kao volju građana Sarajeva i posebno privrženost – partiji na vlasti. Otuda se predsednik BiH ponaša kao predsednik partije, a ne države.
- *Kada gledate na sve veće gazdovanje međunarodne zajednice u BiH i na bivšim jugoslovenskim prostorima?*

● Moramo se lišiti zabluda. Prvo, ono što je međunarodnoj zajednici stalo jeste da ovde ne bude problema. Da li će se to postići poslušnošću postojećih režima ili rađanjem demokratije – nije bitno, iako je Evropa trebala više da se zainteresuje za Bosnu, jer je Bosna deo Evrope. Ipak, demokratija zavisi najviše od nas samih, ili demokratiju – kako ironično kaže Nenad Čanak – “treba zavesti”. Hiljadu puta sam rekao da jugoslovenska kriza nije neuspeh politike Evrope – jer ona ne postoji. U jugoslovenskoj krizi svako od međunarodnih tutora je dobio. Na stranu Amerika, Italija je u početku igrala najpre na Crnu Goru, pa u perspektivi na Dalmaciju i Istru, Nemačka je uticala na Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu, a Rusija na Srbiju. Jedino je izgubila Francuska iako se najviše trudila. Francuska je pošla od pretpostavke da je Srbija ključni faktor na Balkanu. To je tačno, ali je greška što se išlo na tradicionalno prijateljstvo Francuske i Srbije, čemu u politici – gde se gleda drugim očima – nema mesta. A problem je što se francuska vlast oslonila na nosioce vlasti u Srbiji. Upozoravao sam da Slobodan Milošević, kada mora da bira, više voli Moskvu, Vašington pa i Bon, od Pariza. S druge strane, Francuska je razočarala mnoge srpske demokrate na prostoru bivše Jugoslavije. Srećom, menjala se i mislim da nije kasno da Pariz bude “kum” obnove demokratije u Srbiji, jer bi time Francuska uspela veoma brzo da vrati sebi prijatelje i u ostalim bivšim jugoslovenskim republikama. Ključ za trajno rešenje je promena režima u Beogradu, plus zamena fašisoidnog režima u Hrvatskoj i još veće ohrabrenje demokrata u BiH. Jer, Sarajevo nije uzrok, već posledica. Ako to Evropa ne uradi, mi demokrati osuđeni smo da postane amerikanofilima.

● *Šta mislite o izborima u BiH?*

● Na izborima 1990. godine tri nacionalne stranke dobile su 87 odsto glasova bosanskih birača. U međuvremenu se desio rat, etničko čišćenje, mitovi, emigracije, mržnja i nesporno je da je u medijskom pogledu (u odnosu na 1990. godinu) bilo mnogo gore. U takvim uslovima ponoviti 13 odsto znači da građanska opcija u Bosni nije mrtva, a valja reći da je, zajedno sa drugim entitetom, građanska opcija uzela značajan procenat nacionalistima. To je prvi razlog mog umerenog optimizma, a s druge strane – bez obzira na program Ivanića – došlo je do diversifikacije monolita SDS i kada je otvorena breša na nasipu, ona se može samo širiti.

● *Čemu se mogu nadati građani u BiH?*

● Sigurno ne slozi onih koji su im doneli rat pre šest godina. Te tri strane nemaju šanse da vode ovu zemlju (BiH) i već lokalni izbori će pokazati još snažniji uticaj građanske Bosne. Ne bih, međutim, bio

iznenađen da sledeći izbori budu ne 1998. godine, nego godinu dana ranije. Dakle, sledeće godine, možda i na proleće. Do tada u Bosni ostaje glavni problem kako razbiti onaj drugi monolit – HDZ. Za Hrvatsku je velika šteta što nije na velika vrata ušla u red demokratskih država i što se u ovoj godini našla u situaciji ništa boljoj od Miloševićeve Srbije. Bojim se da ćemo se narednih meseci više susretati sa američkim emisarima u Zagrebu nego u Beogradu. SDS je produžio sa svojim bekstvom unapred, što ga vodi pred sud za ratne zločine, HDZ je sledio ambicije izvesnog povijesnika iz Zagreba, a SDA u ovom trenutku ne uživa podršku zapada i stoga je njihov predizborni slogan (“nas podržava i istok i zapad”) netačan.

• *Govori se da se Vi, i pored apstinencije na ovim izborima, vraćate na političku scenu Srbije?*

• Godina mog političkog angažmana i Pokreta za demokratske slobode počinje 4. novembra ove godine. Živim u Parizu i bavim se mojim poslom, a ako se vratim biće to sigurno zbog politike, a ne profesure. I nastaniću se u Kragujevcu jer je lakše, izgleda, iz Pariza doći u Kragujevac nego u Beograd.

• *Vi ste ipak Beograđanin. Nije li to bežanje od glavnog grada gde ste pre nekoliko godina doživeli politički neuspeh?*

• Ove sam godine obišao Srbiju, bio u desetak gradova i sela Šumadije, od Kragujevca preko Bajine Bašte, Arilja, Čačka, pa do Sente i Subotice... Beograd sam zaobišao ne zato što je nevažan, nego zato što je najteži i najveći zalogaj u obnovi demokratije u Srbiji. Ostavio sam ga za kasnije zato što u njemu ima mnogo vlasti, uniformi, mafije, mnogo radikalizovanih izbeglica i štetočina intelektualaca. Toga svega ima manje u Srbiji. Budući da treba da prođemo isti put obnove identiteta, podimo sa onog mesta sa koga se krenulo u prošlom veku, iz Šumadije. Prvi cilj je pomirenje Srbije sa njom samom, sa susedima i da napravimo Srbiju kadru da brine o sunarodnicima u okruženju. Valja napasti srpske izdajnike a to su nacionalisti. Trećina građana Srbije nisu Srbi i stoga ideja o pravljenju nacionalne države šire od teritorije Srbije paradoks je nad paradoksima.

• *Dakle, Vi se vraćate posle izbora. Ne čini li Vam se to pomalo iluzornim s obzirom na dugo odsustvovanje. Izuzev ako vas neko jak ne podržava?*

• Ostavimo to za nekoliko meseci. Zasad jedino mogu reći da podrška neće izostati.

Ratni poraz Srbije

- Pedeset godina posle NDH, još uvek aktuelna vlast u Hrvatskoj, bez ikakvog okolišavanja, obznanila je da joj je cilj da se oslobodi Srba.

S druge strane Srbi su preživeli i NDH i sve nedaće u Bosni da bi se posle pedeset godina pojavili ludaci koji su hteli praviti Srbiju osamdeset kilometara od Zagreba. Mislim da su tvorci velike Srbije bili daleko efikasniji od Ante Pavelića. Kako drukčije objasniti da je 1991. godine tamo bilo 12 odsto Srba, a danas ih ima – uključujući i istočnu Slavoniju – samo tri odsto.

Važno je reći istinu, stvari nazvati pravim imenom: Srbija je ušla u rat bez jasnog cilja i rat je izgubila iz striktno ratnog ugla.

Ali, zbog izgubljenog rata u Srbiji ni jedan kaplar nije dao ostavku, a nama se poraz pripisuje kao pobeda.

Nacionalistička amnezija

- Srbija je danas u neminovnom procesu otrežnjenja od nacionalizma, ali je on zamenjen nekom vrstom amnezije. Jer, nečista savest nije spremna da se suoči sa istinom. Narod (I još neko, dakako) mora da se suoči sa Srebrenicom, Sarajevom i drugim stvarima o kojima se ne zna ili zna ono što nije tačno.

O tome se u Srbiji još uvek može sresti iskreni znak čuđenja. Ljudi, zapravo, ne znaju šta im vi to pričate, a takvih je, nažalost, veoma mnogo. Onda su im krivci izbeglice, posebno one u Beogradu, koje su izmanipulisane i od režima optuživane za sva zla ovog sveta. Međutim, sazrevanje kod izbeglica je zanimljiv fenomen. Kod ovih iz Hrvatske je brži, o čemu govori i spisak (u Helsinškom odboru za ljudska prava u beogradu) od 34.000 građana koji bi se – bez ikakvih uslovljavanja – vratili svojim kućama u Hrvatsku

Naša Borba, nedeljna, oktobar 1996. godine (Dragan Banjac)

22. CRNA RUPA U DŽEPU SOCIJALISTA

Dva zla su Srbiji najviše naudila. Prvo zlo su navodni branioci srpstva, kojih je mnogo bilo u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti. Oni su, sećam se, otvoreno govorili da preziru blatnjavu Srbiju, a istovremeno su obožavali nekakvo srpstvo koje zapravo ta Srbija nikada nije ni poznavala. Drugo zlo, bila su takozvana oličenja beogradskog humora, sarkazma, ironije, površnosti, koji su se ovih ratnih godina prepustili poltronstvu i licemerstvu bez presedana

Ivan Đurić, naš poznati vizantolog koji sada živi u Parizu, nedavno je boravio u Beogradu. Ivan Đurić je aktivno učestvovao u političkom životu Srbije krajem 80-ih i početkom 90-ih. Bio je kandidat Reformske stranke na predsedničkim izborima. Danas je predsednik "Pokreta za demokratske slobode Srbije".

- *Razgovor počinjemo pitanjem zašto je otišao i da li namerava da se vrati.*

- *Ja sad živim u Parizu i ako ne bude bilo razloga koji nazivam rodoljubivo-političkim, tu ću živeti i dalje. Otišao sam iz političkih razloga koji su dovoljno uzbudljivi da mogu poslužiti za pisanje memoara. Morao sam da odem jer mi je egzistencija bila ugrožena. Želim da kažem da na Fakultetu, gde sam predavao, nisam nikad imao nikakvih problema. U trenutku kada sam napustio Filozofski fakultet u Beogradu, ja sam bio profesor i predsednik Saveta Fakulteta.*

- *Često dolazite u Beograd. Da li vam se čini da se ovde nešto menja?*

- *Mislim da ne. Dva zla su Srbiji najviše naudila. Prvo zlo su navodni branioci srpstva, kojih je mnogo bilo u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti. Oni su, sećam se, otvoreno govorili da preziru blatnjavu Srbiju, a istovremeno su obožavali nekakvo srpstvo koje zapravo ta Srbija nikada*

nije ni poznavala. Drugo zlo, bila su takozvana oličenja brogradskog humora, sarkazma, ironije, površnosti, koji su se ovih ratnih godina prepustili poltronstvu i licemerstvu bez presedana. Novinarski svet ih je prepun. Nažalost, ni danas nije mnogo bolje. Politički posmatrano, Srbija je bolesna zemlja. Srbija je danas u užasnom stanju. Ekonomski, ona je na nivou pedesetih godina, istorijski je negde u tridesetim godinama devetnaestog veka. Znači, taj čitav put mi moramo ponovo preći.

- *Šta treba činiti?*

- Srbiji danas treba opozicija, treba joj alternativa. Jer, nije dovoljno da opozicija postoji, potrebno je da ponudi nešto novo, nešto drugačije. Primetio sam boraveći ovde da je alternativa danas više moguća izvan Beograda. Mislim prvenstveno na prostor gde je Srbija i rođena kao moderna država posle Drugog srpskog ustanka.

- *Zašto mislite da je stanje u unutrašnjosti bolje nego u Beogradu?*

- Nisam jedini koji misli da je danas zdravije razgovarati sa ljudima u unutrašnjosti. Nije dobro ni tamo, ali je manje loše. Najpre ova dva zla o kojima sam govorio bila su koncentrisana na Beograd, više nego na unutrašnjost. Zatim, primećuje se da u Beogradu ima mnogo vlasti, uniformi, mafije a i mnogo lažnih opozicionara. Tu je i više izbeglica koje su prirodno radikalizovane. Njima, naravno, ne treba zameriti na tom radikalizmu, već onima koji su ih doveli do toga gde su sad, a i ti isti su u Beogradu.

- *Šta mislite o krivici srpskog naroda o kojoj se danas toliko govori?*

- Svi znamo da je prirodno, pa i razumljivo, da kao deca kada vas grdi učitelj vi kažete – drugi su krivi. Ali vaš zadatak je da najpre sebe pogledate u oči. Što Srbija sebe pre pogleda u oči, to će joj biti lakše da izađe iz stanja u kome je. A to je stanje amnezije. Srbija traži žrtvenog jarca za zla koja je sama sebi napravila. Istinu očigledno još nije spremna da prihvati, a od toga mnogo šta zavisi. Ovom narodu potrebna je katarza. Srbija mora sebi da kaže da je izgubila rat u koji je ušla, a da nije tačno znala ni šta hoće, da je izgubila prijatelje među susedima i da danas mora da snosi konsekvence. Kad to kažem uopšte ne amnestiram bilo koga drugog. Ali, ja sam Srbin i mislim da je ovoj zemlji korisno da se suoči sa istinom. Istovremeno, treba graditi mostove. Mržnja se može vrlo brzo premestiti, ukoliko imate novi projekt.

- *Kako ocenjujete prilike na prostoru nekadašnje Jugoslavije?*

- Mislim da je jugoslovenski prostor, koji je stariji od Jugoslavije, nadživio tu, sad već pokojnu, državu. Jedan od elemenata kojima je taj

prostor pokazivao svoj život jeste i rat. Ovo je surovo što kažem, ali je rat zapravo dokaz postojanja na ovom prostoru. Ovo govorim kao istoričar. A istoričar kaže isto što bi vam rekao i psihoterapeut, da je mržnja obrnuta strana ogledala. Ono što je u istoriji opasno za ljude koji žive jedni sa drugima, jednu uz druge, jeste ravnodušnost, a kao što vrlo dobro znate, na Balkanu, a pogotovo u bivšoj Jugoslaviji niko nije ravnodušan ni prema kome. Kada je o bivšoj Jugoslaviji reč, to je bila jedna privilegovana zemlja u kojoj su se, moram da kažem, sve njene prednosti pokazale kao mane u trenutku suočavanja sa istinom.

- *Kako videti ulogu intelektualca u Srbiji danas?*

- Naši intelektualci su se, nažalost, poneli na način na koji su bili naučeni da se ponašaju. U trenutku kada su morali preuzeti ulogu baj-pasa između dva modela razmišljanja, pokazalo se da oni mogu u najboljem slučaju da organizuju okrugli sto. Tako su jedini profesionalci i dalje ostali oni koji su i pre bili na vlasti. U Srbiji su u ogromnom broju slučajeva intelektualci sebe rado svrstavali u opoziciju. Budući da nisu razumeli u čemu je razlika između opozicije i alternative, dogodilo se da učestvuju u treći koja je unapred osuđena na propast. Oni su se takmičili ko je veći Srbin sa gospodinom Miloševićem, koji je u tom domenu bio nepobediv. Bili su u zaostatku za gospodinom Miloševićem i kada je on postao mirotvorac. Paradoksalno zvuči, ali on je prvi izgovorio mirotvoračke formule a tek za njim ona opozicija koja je trebalo da mu se suprotstavi. Tako je, naime, bilo sa najvećim delom opozicije. Naravno, postojali su časni ali malobrojni izuzeci. I tako su se, manje ili više, ljudi kovali u istom loncu. Uz to, mislim da je ozbiljna greška, rekao bih skoro svih opozicionih stranaka, bila u tome što se toliko insistiralo na antikomunizmu, što je zapravo služilo kao neka vrsta plastelina kojim je trebalo zapušiti sve ostale rupe, umesto da se traže drugi odgovori. Tačno je da je Srbija 1945. sačekala kao uglavnom antikomunistička zemlja, ali Srbija je bila zgađena i nad kolaboracijom rojalista.

- *Kako vidite najneposredniju budućnost? Ljudi žele da čuju neko ohrabrenje, svi se nadaju boljem...*

- Mislim da dno još nismo dotakli. Promena će se desiti tek onda kad se, kao što sam već rekao, stvori alternativa. Ona bi trebalo da bude zasnovana na načelu, ja bih rekao, jednog kišobrana, ili narodnog fronta. Tu bi našli mesto svi oni koji su željni promena, kojima je svega dosta, a koji ne mogu da se identifikuju sa nekom od postojećih političkih stranaka. Toj alternativni bi, naravno, mogle da se priključe i demokratske stranke. One bi, zapravo, i bile korisnici mogućeg uspeha tog narodnog fronta. Jer, živimo u

situaciji gde rejting vladajuće stranke u Srbiji sistematski pada od 90. godine. Očekivalo bi se, dakle, da rejting opozicionih stranaka raste, ali on pada još brže. Stvorila se ogromna crna rupa. Ta crna rupa je dokaz nezadovoljstva ljudi postojećim stanjem, ali je takođe i dokaz i nedovoljnog poverenja velikog broja ljudi u promenu koja se izražava isključivo kroz stvaranje stranačkih koalicija. Taj prostor, ta crna rupa, po nekima iznosi između 50 i 60 odsto odraslih građana Srbije. Ako ne želimo da ta apstinencija opet ne ode u džep vladajuće stranke, jer ne glasati znači glasati za njih, moramo shvatiti da model jedne, dve, tri, četiri koalicione sprege nije dovoljan. Kad to kažem nisam ni protiv koga. Jednostavno nastojim da objasnim da ako se želi promena, ona mora da izađe iz novog modela razmišljanja. Od te promene koristi bi imale i stranke i njihove vođe. Ali ovo, kako se danas radi, ne vodi promeni uma. Ipak, bojim se da Srbija još toga nije svesna i bojim se da će se na tu katarzu čekati dugo.

Nezavisnost, septembar 1996. (Alma Midžić Šoštarić)

S JEDNE STRANE DEMOKRATIJA I PATRIOTIZAM, S DRUGE – AUTORITARIZAM I NACIONALIZAM

Od saveznih izbora jasno je da ogromna većina građana Srbije nije zadovoljna postojećim režimom. Dobre tri četvrtine građana Srbije iz raznih razloga ne vole sadašnji režim. Na saveznim izborima to se iskazalo, nažalost, uglavnom kroz apstinenciju i kroz disperziju glasova. To apstiniranje je i dokaz da dobar deo građana nema dovoljno poverenja ni u demokratsku opoziciju. Na lokalnim izborima, međutim, apstinencije nije bilo ili je bilo mnogo manje, i van svakog spora je da je većina građana Srbije na lokalnim izborima dala glas koaliciji "Zajedno", kaže u razgovoru za "Našu Borbu" Ivan Đurić, istoričar i predsednik Pokreta za demokratske slobode.

- Nezadovoljstvo koje se potom javilo i nateralo građane da izađu na ulicu prouzrokovano je elementarnim moralnim osećanjem za pravdu, jer je reč o krađi. Pošto se u ovoj zemlji krade i pošto je svako od građana u svakodnevnom životu direktno potkradan godinama, ovo je bila kap koja je prelila čašu. Međutim, iznad svega toga se javila i potreba ljudi za promenom nabolje. To je, rekao bih, pomalo i naivna potreba jer ljudi veruju da je moguće preko noći promeniti stvari nekim čarobnim štapićem. To nezadovoljstvo je kristalisalo na ulicama i ono je samo delimično bilo rezultat političke, a mnogo više moralne podrške koaliciji "Zajedno". Moja želja je bila od početka da vođe koalicije "Zajedno" prihvate ovu činjenicu i stave se na čelo jednog sveopšteg narodnog bloka željnog demokratskih promena bez segregacije prema bilo kome. Do sada oni to nisu učinili i mislim da je to jedna od grešaka koje su oni napravili u ova dva i po meseca demonstracija. Ako oni to ne učine danas, to će se, van svakog spora,

dogoditi sutra, pod nekim drugim okolnostima. Ja bih voleo da se to dogodi što pre i da to bude pre prolivanja krvi. Jer, opet, s druge strane, sadašnja vlast je, takođe, propustila svoju priliku za kompromisom i ona se nalazi u ćorsokaku. Ova vlast nije naučila da pregovara, ona nije napravljena da bi pregovarala.

● *Da li postoje neke razlike u protestu među pojedinim gradovima u Srbiji?*

● U unutrašnjosti Srbije nezadovoljstvo ima višestruke oblike. U Nišu je došlo do pobede koalicije “Zajedno” zbog razočaranja dojučerašnjih Miloševićevih birača. U Kragujevcu – gradu koji je od početka Miloševićeve vlade više bio protiv njega, u jednom trenutku je uspostavljen čak nacionalni konsenzus, otišlo se korak dalje. Pa je došlo čak i do samih okvira koalicije “Zajedno”. Tamo je na putu da se stvori upravo ono što ja nazivam demokratskim blokom, a koji bih voleo da vidim na teritoriji čitave Srbije. Međutim, da bi taj blok bio stvoren i i da bi koalicija “Zajedno” bila nosilac alternative (jer, biti protiv Miloševića ne znači biti alternativa) treba podneti pozitivan program. Vođe koalicije “Zajedno” uz to što, pretpostavljam, imaju ekonomski i socijalni program, moraju da izađu i sa političkim programom. Oni u ovom trenutku najpre treba da ponude građanima Srbije, a onda i međunarodnoj javnosti, odgovore na nekoliko jednostavnih pitanja koja se zovu: odnos prema Vojvodini, Sandžaku, Kosovu, Bosni i Hercegovini. Treba da kažu šta sa građanima Srbije koji nisu glasali za koaliciju “Zajedno”. Bili oni Srbi ili nesrbi. Ukoliko oni to ne učine, uradiće neko drugi. Ja bih voleo, pravda bi to bila, da oni koji su dva i po meseca na ulicama Beograda, budu nosioci, ali nisam siguran da će oni to i biti.

● *Na koga bi Slobodan Milošević još mogao da računa kao na moguće saveznike?*

● Na unutrašnjem planu njegovi objektivni saveznici su oni koje koalicija “Zajedno” nije uspela da privuče. Na primer, u Vojvodini je ogromno većinsko raspoloženje protiv postojeće vlasti, ali to ne znači bezuslovno i da prihvataju koaliciju “Zajedno”. Politička apstinencija građana Vojvodine objektivno može ići na ruku Slobodanu Miloševiću. Politička apstinencija Albanaca takođe. Strah dojučerašnjih glasača SPS od revanšizma koalicije “Zajedno” može, takođe, ići na ruku Slobodanu Miloševiću.

U međunarodnom kontekstu – ko su njegovi saveznici? Pa nema ih mnogo. Ima ih svuda tamo gde se nalaze duhovna sabraća i duhovni blizanci ovog režima. Najopasniji potencijalni saveznik Slobodana

Miloševića može biti nekakva malo drugačija Moskva. Mislim na nestabilnu situaciju u Rusiji i na mnoge u Rusiji koji bi mogli da se posluže, ne zbog toga što je Srbija prirasla za srce ruskim dušama, nego što je ona deo istočnog pitanja. A Rusija koja, iako nikad nije bila slabija politički, ekonomski i vojno, ostaje velika sila i pretenduje da to i ostane. Autoritet velike sile je tražila, traži i tražiće takozvano obnovljeno istočno pitanje. U tom kontekstu svako onaj ko hoće da ospori, makar na unutrašnjem političkom planu, recimo, dosadašnju politiku gospodina Borisa Jeljcina, može se poslužiti Balkanom, a u tom kontekstu i Srbijom.

- *Šta zapravo Srbija može da uradi sa dve griže savesti, prema susedima i prema sunarodnicima?*

- Malo pre u nabranjanju, šta bi sve moralo da se odgovori ukoliko se nudi alternativa, izostavio sam jedan element koji se čini veoma važnim. A to je – za razliku od postojeće vlasti koja je, nažalost, surovo pokazala koliko joj je stalo do sunarodnika, bivših i sadašnjih građana, susednih država Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, govorim o problemu izbeglica – oni koji pretenduju da budu alternativa, morali bi se razlikovati od te vlasti i u tome. To znači morali bi jasno staviti do znanja da li je njima cilj da izbeglice nastave da se potucaju po Srbiji i nekim trećim zemljama, ili kao uslov postavljaju pitanja normalizovanja odnosa i povratak izbeglica njihovim kućama, po međunarodnim standardima. Kao što znate, do sada u koaliciji “Zajedno” oko tog pitanja nema konsenzusa. Ima onih koji bi više voleli da izbeglice skinu sa dnevnog reda time što će ih ostaviti da žive u Srbiji, ako je reč živeti uljudan termin za ono kako oni žive. I time se, zapravo, objektivno približavaju onome istome što je izjavljivao nedavno ministar spoljnih poslova gospodin Milutinović.¹ t. j. skinuti s dnevnog reda probleme izbeglica. Ima, verovatno, i onih koji misle da je jedini način za Srbe izvan Srbije da žive dostojanstveno, znači da se demokrate Srbije izbore za to da oni budu tamo gde su živeli njihovi očevi, njihovi dedovi, bez obzira na nedemokratske prerogative trenutnih vlasti u, recimo, jednoj Hrvatskoj.

- *Koga bi sve demokratski blok mogao da okupi?*

- Srbija, kao uostalom i veći deo bivše Jugoslavije, još uvek se ne snalazi u nečemu što ja nazivam ne pretpolitička nego preddemokratska faza. Naši su izborni kriterijumi veoma jednostavni. Mi nismo još u prilici da se delimo na socijaldemokrate, na leve ili desne liberalne. Trebalo bi

¹ Milan Milutinović.

okupiti sve one koji su za demokratiju i patriotizam, koji su suprotstavljeni autoritarizmu i nacionalizmu. Ja patriotizam suprotstavljam nacionalizmu. Pod tim kriterijumima, pod tim kišobranom na kojem su napisane te dve reči – demokratija i rodoljublje – mislim da se može napraviti jedan veliki narodni blok. To je prvi element.

Drugi element – bez obzira na rešenje i na priče nekih senilnih posetilaca zgrade u Knez Mihajlovoj 35 (ja ih čak i ne zovem akademikima), koji su snevali o etnički homogenoj Srbiji ispalo je da je ona danas etnički najviše šarolika zemlja na Balkanu. U njoj imate dobru trećinu njenih građana koji nisu Srbi. Razmišljati o promena u Srbiji, a ne ponuditi budućnost toj trećini građana, znači zapravo samo razmišljati o produženju sadašnje agonije. To su dva kriterijuma koji mi se čine bitnim.

Znači, rekao sam, demokratija i patriotizam suprotstavljeni autoritarizmu, odnosno nacionalizmu s jedne strane, i s druge strane želja za alternativom koja uključuje sve njene građane a ne samo one koji se nalaze, recimo, u krilu srpske nacije ili u krilu onih koji glasaju za stranke demokratske opozicije. Jer, ja moram podsetiti, iako bih lično imao sve razloge da budem najveći revanšista prema ovom režimu, da je smisao politike pridobiti onog ko ne misli kao vi, ako danas nije glasao za vas, da sutra to i uradi. To je i moj odgovor onima koji pitaju zašto sam tolerantan prema biračkoj armiji SPS. Pa zato što, ako nisam tolerantan prema njima, ja ih samo više pričvršćujem strahom od represalija, u slučaju promene, uz sadašnji profašistički režim Slobodana Miloševića.

- *Među onima koji sada podržavaju ili učestvuju u protestima je mnogo onih koji imaju veliku odgovornost za sadašnje stanje. Srpska pravoslavna crkva, udruženje književnika, akademici...*

- Poslednji na listi odgovorni jesu egzekutori. Nisu prvi ni političari. Prvi su bili upravo pripadnici tzv. nacionalne elite, koji su najvećim delo bili u suštini privilegovana deca predašnjeg sistema, smišljali su model koji se kao olupina sada nama vraća posle demografskog, vojnog, istorijskog i javnog političkog poraza. To su, zapravo, ljudi kojih je bilo mnogo u udruženju književnika, u Srpskoj akademiji nauka i kojih je, nažalost, bilo u Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Nije dovoljno samo osuditi pripadnike te elite – da li je ona intelektualna ili crkvena – reč je prvenstveno bila o arhijerejima. Reč je o nečem ozbiljnijem. To je predsedan u istoriji Srbije u kojoj Srpska pravoslavna crkva, otkako su nepismeni ustanici iz Karađorđevog pašaluka krenuli u oslobađanje Srbije i pravljenje jedne moderne države, nikada nije imala ulogu koju je u jednom trenutku

uobrazila da će imati zahvaljujući jednome postkomunističkom režimu, populističke provenijencije kakav je Slobodana Miloševića.

Kod tih ljudi koji su davali podršku ovoj politici a pripadali eliti. Recimo, vi ste pomenuli udruženje književnika, ja sam pomenio Srpsku akademiju nauka, ili određene krugove vrha Srpske pravoslavne crkve – imajte na umu da kod njih postoji realno nezadovoljstvo Slobodanom Miloševićem. Ali, ono je drukčije, ja se nadam, od nezadovoljstva većine onih koji su na ulicama. Jer, oni prebacuju Slobodanu Miloševiću što nije ostvario ono što je obećao. Umesto da mu prebace – ono što je obećavao. Jer stav demokrata danas treba da bude, ako već nije bio od početka – poraz Slobodana Miloševića i osuda onoga što je obećavao. Treba ga osuđivati zbog toga što je uopšte obećavao Srbiju nadomak Zagreba. Jer, rezultati su, recimo, uz ostalo, 600.000 prognanika u Srbiji, da ne govorim o nekoliko stotina hiljada izvan bivše Jugoslavije i da ne govorim kako je onim malobrojnima koji su ostali tamo.

U tom kontekstu još jednom plediram da se shvati da to što su uradili srpski nacionalisti, a među njima su protagonisti bili oni koji su smišljali te ideje, to nije učinio Slobodan Milošević, nego su ga drugi “nadahnuli”. Oni su jednostavno učinili nešto što je veći zločin sa istorijske tačke gledišta, nego zločin koji su činili otvoreni smrtni neprijatelji srpskog naroda.

Godine 1941. stvorena je NDH kojoj je jedan od prvih ciljeva bilo fizičko istrebljenje Srba, ali u tome nisu uspjeli. Ali tome što nisu uspjeli oni pošlo je za rukom ludim senilnim srpskim glavama. Posledica toga je danas da Srbi koji su preživeli genocid ustaša, nisu preživeli stvaranje velike Srbije. Da je živ danas Ante Pavelić, mogao bi da čestita raznim Branama Crnčevićima, raznim piscima Memoranduma i na kraju Slobodanu Miloševiću.

- *Kolike su njihove šanse da ugroze demokratizaciju Srbije?*

- Teško je reći. Sudeći po njihovom učestalom pojavljivanju na mitinzima nezadovoljstva širom Srbije, reklo bi se da je njihova moć, ako ne u porastu, ono bar dosta jaka. Ali, mislim da stvari stoje drugačije. Mislim da je problem više u koketiranju ostatka elite Srbije prema njenim izdancima koji su po nacionalističkim zamislima otišli najdalje, nego što je to odraz stvarnog raspoloženja Srbije. Ali, znate kako, kao i u životu pojedinaca, ima ljudi koji nisu spremni, koji nisu kadri da učine nešto dobro, kadri su u stvari da pokvare da drugi naprave to dobro. Bojim se da je svaki ustupak te vrste mnogo ozbiljniji, recimo, u očima međunarodnog javnog i političkog mnjenja, nego što ljudi slute. Pojava Dobrice Ćosića u

Nišu je medveđa usluga i džabe je sve ono što se događa na ulicama Niša. Dovoljno je da se pojavi tako nekakav Dobrica Ćosić i nekakav Matija Bećković pa da svi oni koji nisu dobronamerni prema Srbiji i koji jedva čekaju takvu priliku, iskoriste to kao potvrdu da kažu da u Srbiji još uvek nema alternative.

- *Tu je verovatno u pitanju i borba za birače.*

- Svakim udvaranjem prema nacionalističkom populizmu nećete pridobiti glasače te provenijencije. Oni već imaju svoje vođe. Ali ćete izgubiti one koji od vas zaista očekuju demokratske promene. Prema tome, iskustvo svih demokratija na svetu uči – jedini recept za borbu protiv nacionalizma i protiv socijal-populizma jeste oštra kritika nacionalizma i oštra kritika demokratskog populizma. Svako koketiranje se obije o glavu demokratama, to smo u istoriji naučili stotine hiljada puta. Mora se reći odlučno NE nacionalizmu u ime rodoljublja.

Opasnost populizma

- *Postoji li opasnost da ponižena i unesrećena Srbija krene ne putem demokratizacije već jačanja nekog autoritarnog sistema vlasti?*

- Ta opasnost postoji. Pitanje verifikacije sposobnosti demokrata u Srbiji da budu alternativa vlasti je njihov odnos prema izbeglicama, Vojvodini, Sandžaku, prema spremnosti za ozbiljan dijalog bez preduslova, sa albanskom većinom na Kosovu, odnos prema susednim državama bivše Jugoslavije. Eventualnom nespremnošću da daju demokratske odgovore na ta pitanja, a do sada koalicija “Zajedno” nema nikakav predlog o tome, oni objektivno otvaraju put ka populizmu. Kada kažem populizam u Srbiji, u prvom redu mislim na jednoga Šešelja i one koji liče na njega.

Populizam, kao i svuda u svetu, ima dva lika. Uostalom, prošlost nas uči da je i Musolini počeo kao urednik lista “Avanti” da bi posle postao fašista. Prošlost nas uči da je i Hitler napravio jednu socijalističku nacionalističku stranku, koja se zvala nacional-socijalistička stranka. Prošlost nas uči da je čak i Ante Pavelić počeo sa socijalnom demagogijom da bi završio sa ustašijom. Mislim da bi to trebalo reći da toga ima u Srbiji, i da će populizam imati, uz ekstremno nacionalističko obeležje i ekstremno populistička obećanja socijalnog raja. Ja mislim da gospodin Šešelj to već čini. On će najpre u redovima socijalnih nezadovoljnika, ne kod svih, ali kod onih koji su najviše nezadovoljni, moći da stekne pristalice – ukoliko demokrate ne ponude pravu alternativu. Interesantno je, pokazuje to statistika, da među pobudama onih koji se nalaze na ulicama – na prvom

mestu je socijalno nezadovoljstvo. Dakle, iza moralnog stava da se krađa ne sme dozvoliti, krije se zapravo jedno ogromno socijalno nezadovoljstvo. Svako odgovoran u politici mora reći građanima Srbije koji gladuju da čuda nema. A to znači da sa novom vlašću, pa makar ona bila i najbolja, stomaci neće odmah biti puni. Ali, da bi bio kredibilan, on to mora reći na vreme i mora reći odgovore na ostala pitanja. Inače, uz revanšizam poraženih šovinista doći će i obećanja o jednakim stomacima. Ona su tu, samo će biti mnogo primamljivija za gladne stomake nego što su to danas

Kolektivna amnezija neprijatne prošlosti

• *Da li je Srbija spremna da se suoči sa sopstvenom odgovornošću iz najskorije prošlosti?*

• Srbija je nespremna da se suoči sa odgovornošću i kod velikog broja onih koji su podržavali ovu vlast, u različitim njenim prethodnim fazama, očigledno postoji nešto što se u istoriji naziva – kolektivna amnezija. To je stanje kada ne želite da se sećate neprijatne prošlosti u kojoj vaša uloga nije bila baš najpozitivnija. To nije dobro i bez obzira što to nije popularno, kao što i mnogo štošta od ovoga što sam rekao neće biti milo ušima onih koji su danas na ulicama, zadatak je demokratske opozicije koja želi da bude alternativa, da to otvoreno kaže. Samo tako će moći da ima zdrave osnove na kojima zaista može raspolagati podrškom šireg sloja ljudi, mnogo širom nego što je to bilo prilikom poslednjih novembarskih izbora.

U isto vreme samo na taj način ona će steći stvarno poverenje naših zapadnih tutora, koji nas testiraju ne iz moralnih, nego iz pragmatških razloga upravo na tim pitanjima. Zapadne diplomatske kancelarije sa mnogo pažnje osluškuju šta je govorio na mitinzima koalicije “Zajedno” i procenjuje da li su tu bili i oni koji peru vlastite biografije, da li je bilo simbola koji su zloupotrebljavani u prošlosti zarad ludih nacionalističkih ratnih ciljeva, a koji su završili najpre vojnim, a zatim i demografskim porazom srpskog naroda u BiH i Hrvatskoj. Demografski poraz im se čini mnogo važniji nego vojni. Oni ne žele da se istorija ponavlja na takav način, alergično reaguju na te pojave. Drugim rečima, uz jednodušnu osudu krađe na lokalnim izborima, zapad još uvek nije siguran, bez obzira na sve razlike među zapadnim kancelarijama, još uvek nije siguran da li je za ovo sadašnje nezadovoljstvo koje se prvenstveno artikuliše kroz vođe koalicije “Zajedno”, kroz ono što govore i čine, da li se iza toga krije stvarna volja za stvaranjem jednog socijalnog konsenzusa za alternativne promene.

Zato plediram, još jedanput odgovaram na postavljeno pitanje, da se to uradi. Ako to ne urade vođe koalicije “Zajedno”, to će se dogoditi kad-tad. Bolje je da se dogodi danas. Jer, sasvim sigurno, kad bi se danas dogodilo, time bismo čak i najmračnije namere bračnog para na vlasti u Srbiji mogli da sprečimo u začetku.

Nečista savest Srbije

- Srbija ima nečistu savest, baš zato što je najpre ogromnom većinom, iako latentno antikomunistička, bila spremna da oprosti Slobodanu Miloševiću sve onog časa kada je on pre desetak godina obećao Srbiji razrešenje njenog nacionalnog pitanja, na ludi nacionalistički način. Srbija je postidjena, verovatno, nad samom sobom, i kao svaki čovek tako i kolektiv ne želi da se seća vlastitog udela u stvaranju jednog zla koje se zove sadašnja vlast u Srbiji.

Druga, konkretnija, nečista savest Srbije tiče se upravo uloge zvaničnog Beograda, podržavanog (setimo se mitinga) od velikog broja građana Srbije srpskog porekla u trenutku kada se jurišalo preko tuđih leđa na zamišljene granice velike Srbije. I mnogi od tih koji su aplauzima na Novom Beogradu pre koju godinu pozdravljali tenkove na putu prema Zagrebu danas su među onima koji učestvuju u protestima na beogradskim ulicama, a sa druge strane verovatno i sa mržnjom gledaju svedoke njihove nečiste savesti. A to su Srbi–izbeglice iz Hrvatske, a sada u Srbiji. Te izbeglice su neka vrsta žrtvenog jarca srpskog ludila. Zavedeni srpskim, nacionalističkim fantazijama, oni su ispali i prve i osnovne žrtve srpskoga nacionalizma. Moj prijatelj Vidosav Stevanović kaže, i mislim da je u pravu, da su nacionalisti pravi izdajnici svakoga naroda, pa i srpskog. Jer, oni su do sada pokazali šta umeju, sada je red na rodoljubima da spasavaju ono što se spasti može.

Naša Borba, 8-9 februar 1997. (Milanka Šaponja-Hadžić)

24. SRBIJA NIJE U DEMOKRATSKOM SVETU

● *Srpska štampa najavila je ovih dana, doduše, poluzvanično, kao novog predsedničkog kandidata Ivana Đurića. Za razliku od prvih višestranačkih izbora 1990. godine, kada su uglednog vizantologa, profesora beogradskog univerziteta, kandidovali reformisti, ovoga puta Đurića, profesora pariskog univerziteta predlažu iz “srca Srbije”, iz Šumadije. U međuvremenu je iz idejno bliske koalicije “Vojvodina” najavljena predsednička kandidatura Mileta Isakova,ⁱ pa je malo verovatno da će tzv. “treći talas” na izbore izaći sa dva kandidata za predsedničko mesto. Ipak, mogućnost promena u poslednji čas ne bi trebalo isključiti jer, podseća Ivan Đurić, “u ovakvoj Srbiji ništa nije sigurno”.*

● Najpre moram da Vas dopunim, pa i ispravim: jeste, tačno je, ovih dana je i u javnosti bilo pomena o mojoj kandidaturi za predsednika Srbije, ali, zapravo, po sredi je jedna prilično stara zamisao koja je stara koliko i artikulisani “treći talas” u Srbiji. Tome talasu, uz ostale, pripadaju koalicija “Vojvodina”, koalicija Sandžak Rasima Ljajića,ⁱⁱ Pokret za demokratske slobode, koji, opet, čini okosnicu koalicije “Šumadija” i još neke druge demokratske snage u Srbiji. Uostalom, nisu li krajem juna meseca u Kranj Montani bili na sva zvona predstavljeni g. Čanak, Ljajić, Cole Kovačevićⁱⁱⁱ i moja malenkost kao predvodnici pomenutog “trećeg talasa”. Tako nas je tretirala i gospođa Olbrajt,^{iv} tako nas naziva i g. Majls,^v konačno, tako nas je među prvima “krstio” i g. Demači^{vi} u ime dela

ⁱ Mile Isakov, predsednik Reformista Vojvodine.

ⁱⁱ Rasim Ljajić, predsednik Sandžačke demokratske partije.

ⁱⁱⁱ Branislav Cole Kovačević, predsednik Lige za Šumadiju - Koalicija Šumadija.

^{iv} Medlin Olbrajt, državni sekretar u administraciji Bila Klinton.

^v Ričard Majls, ambasador SAD u SRJ.

^{vi} Adem Demači, albanski političar na Kosovu.

albanske alternative sa Kosova. Isto tako, istina je i da se poslednjih meseci dosta govorilo o izlasku Albanaca, građana Kosova i Srbije, makar na predsedničke izbore (to je ideja koja je posebno zanimljiva našim međunarodnim “tutorima” – tačnije, Vašingtonu) – pod pretpostavkom da se među kandidatima nađe i moje ime. Meditim, nije tačno da sam se “ja odlučio za kandidaturu”, već mi je takva mogućnost bila predložena, kako od mojih prijatelja iz Vojvodine i Sandžaka, tako i od meni bliskih albanskih demokrata sa Kosova. A kada je posredi Šumadija, ja nemam potrebe da se Beograda domognem “preko” Šumadije, i to bar iz tri razloga: moj otac je rođen u Kragujevcu, a oba njegova roditelja su u tom gradu i sahranjena (deda mi je bio puškar u Vojnotehničkom zavodu); stoga ja pripadam Šumadiji, baš kao što pripadam Beogradu (u kome sam rođen i iz koga potiče moja porodica, tačnije, u kome traje porodica moje majke skromnih sto osamdeset godina); najzad, i treći razlog – pa, budući počasni predsednik sa članskom kartom br. 1 koalicije “Šumadija”, verovatno je da sam Šumadincima izgledao pouzdaniji kao kandidat nego oni koje su, pre godinu dana, upravo Kragujevčani naterali da se ujedine u koaliciju “Zajedno” i koji su se, po ko zna koji put, poigrali narodnom mukom zarad mrvica vlasti podarene od g. Miloševića. Po prvi put sam se, inače, kandidovao pre sedam godina (i pobedio u Vojvodini). U međuvremenu, čekao sam (kao i čitava demokratska Srbija), da čelnici “velikih” opozicionih stranaka učine makar ono što je bilo moguće: razlikovati se od “socijalista”. Nisam sačekao, a vremena više nema za gubljenje. Otuda i ideja o mojoj kandidaturi.

- *Na ranije održanim izborima bili ste bliži političkim partijama Vojvodine. Čime vas je privukla nova koalicija i koje su zapravo osnove njenog političkog nastupa?*

- Nova koalicija nije me privukla, pošto sam među začetnicima ideje o njenom stvaranju. Znači, redosled je obrnut: moj je zadatak bio da građane privlačim u pomenutu koaliciju, a ne da mene Šumadinci mame da im se pridružim. Moji prijatelji i ja pošli smo od sledeće konstatacije – postojeće političke stranke i stranačke koalicije iscrple su se, a da nisu uspele da “socijalistima” suprotstave pravu demokratsku alternativu; vreme je, zaključivali smo još pre dve godine, za pravljenje “narodnog fronta”, to jest velikog demokratskog bloka (u kome bi bilo mesta i za pojedince i za političke stranke) koje bi, na načelima patriotizma (suprotstavljenog nacionalizmu) i decentralizacije, uspeo da artikulise inače neosporno nezadovoljstvo ogromne većine građana Srbije. Vojvodani su s pravom rekli “tačku na pljačku” i mi smo ih podržali, upravo onako kako smo

kriknuli da je poslednji čas da o Šumadiji odlučuju Šumadinci, oni kojima je Šumadija država i od zavičaja u hercegovačkom kršu i od kolonizovanog Dedinja. Pošto sam i Beograđanin, uporedo bih uzviknuo “Beograd – Beograđanima”, odnosno, “Srbija onima koji Srbiju vole”.

● *Ukoliko je tačno da ćete biti predsednički kandidat, onda verovatno ne mislite da je bojkot izbora pod postojećim uslovima – ispravna politička odluka?*

● Premda vam još uvek nisam ništa progovorio o tome šta zaista mislim o vlastitoj predseničkoj kandidaturi, ipak dozvoljavam sebi da prokomentarišem vaše pitanje. Da li će izbora biti ili neće, nažalost, ne zavisi od opozicionih čelnika već od g. Miloševića. Da li će g. Milošević u Crnoj Gori odoleti “slovenačkom” sindromu ili ne, da li će odnosi između Pala i Banjaluke biti u narednim nedeljama biti bitnije promenjeni u korist Banjaluke ili ne, najzad, da li će OEBS poslati (a time i “aminovati” rezultate) svoje posmatračke na izbore ili ne (ako ne pošalje, to znači da će do kraja godine biti i “pravih” izbora, ako pošalje – to znači da je Milošević prihvatio poraz u dvoboju sa Crnom Gorom kao i “isporuku” ratnih zločinaca) – to su elementi koji neuporedivo više utiču na političke prilike u Srbiji nego najavljena predsednička kandidatura g. Draškovića,^{vii} odnosno najavljena “antiizborna” kampanja g. Đinđića.^{viii} Pod pretpostavkom da do izbora dođe, sigurno je jedno: tamo gde nema modela udruživanja poput koalicije “Vojvodina” ili eventualno koalicije “Šumadija”, apstinencija će biti još veća no na novembarskim “saveznim” izborima.

● *Zašto se sada iz Pariza, uslovno rečeno, vraćate preko Kragujevca. Da li to znači da u Beogradu nemate više političkih istomišljenika?*

● Ja se iz Pariza ne vraćam sada: primera radi, u protekle dve godine Pokret za demokratske slobode (kome sam na čelu) pomagao je četrnaest lokalnih medija u Srbiji; primera radi, ja sam samo u ovoj godini, ne računajući Šumadiju, bio u ko zna koliko navrata u Užicu, Valjevu, Čačku, Prištini, Novom Pazaru, selima Brankovine, po Dragačevu... Ne, nije reč o tome već o činjenici da, sviđalo se to njima ili ne, kod političkih lidera koji stoluju u Beogradu (a zanimljivo, uglavnom nisu Beograđani), postoji jedna vrsta “prestoničkog slepila” u kome se ne vidi dalje od kruga beogradske “dvojke”. Iako rođeni Čuburac, iako je, još u doba koje prethodi

^{vii} Vuk Drašković, lider SPO.

^{viii} Zoran Đinđić, lider Demokratske stranke.

Čukur–česmi, mojoj porodici pripadalo pola Uzun Mirkove ulice, ja od toga sindroma nikad nisam patio. Verovatno i zato što sam uz “normalno” beogradsko kaldrmaško poreklo, imao i oca koji me je na vreme uputio, kako prema Šumadiji, tako i prema postojbini Đurića,^{ix} ka Zaovinama u užičkom kraju. No, ozbiljniji odgovor bi bio nešto drukčiji: Beograd je “zatrpan” mnoštvom vlasti, pridošlica, mafije, lažne opozicije i intelektualaca – štetočinama; a ipak, Beograd je najveći i najvažniji ulog u demokratskom osvajanju Srbije: zato, da bi se do Beograda i Beograđana lakše došlo, valja se domoći Šumadije, tačnije onoga prostora na kome se moderna Srbija rodila i čiji je Beograd izdanak.

- *Koje su osnove Vašeg političkog programa i u čemu se on razlikuje od onog prezentovanog pre nekoliko godina?*

- U malo čemu. Jednostavno, zalažem se za Srbiju koja bi bila decentralizovana da bi bila homogena, zalažem se “za sve autonomaše u jednoj državi”, zalažem se za demokratski blok svih koji su za promene – bez segregacije na osnovu navodnih ideoloških kriterijuma (pošto nisam bio komunista, odlučno sam protiv antikomunističke histerije, pošto sam istoričar po zanimanju, odlučno sam protiv simuliranja na kraju dvadesetog veka ratova koji su okončani pre pedeset godina, pošto sam iz svešteničke kuće – odlučno sam protiv države koja ne bi bila laička...). Zatim, izazovno pitam: ima li neko bolju opciju, opciju koja bi brže Srbiju pomirila sa susedima i sa njenim vlastitim građanima, ima li neko opciju koja bi bila razumljivija tzv. “velikom svetu”? Konačno, ima li koga danas u Srbiji ko bi smeo da naglas postavlja pitanja i zatraži neminovne iako neprijatne odgovore na teme kakve su: autonomija Vojvodine, budućnost Sandžaka, budućnost izbeglica, izvesna budućnost Kosova, neizvesna budućnost odnosa sa Crnom Gorom, međunarodnom zajednicom, Hrvatskom, Bosnom i Hercegovinom. Na žalost, nema. Evo, samo još jedne ilustracije mere u kojoj postojeće političke stranke nisu (uglavnom nisu) uspele da se razliku od vlasti – a to je pitanje izbeglica. Bio sam među onima koji su, zbog upozoravanja na pogibeljne posledice igranja nacionalnim osećanjima Srba izvan Srbije, bivali dugo optuživani za “nacionalnu itdaju”. Vreme je, na moju veliku tugu, pokazalo da sam bio u pravu. No, danas, kada se zalažem (kao i moji prijatelji iz “Vojvodine”, “Šumadije” i Sandžaka) da pravo slobodnog povratka izbeglica (bez obzira kojih) na njihova ognjišta mora da

^{ix} Prota Milan Đurić, bio je narodni poslanik za okrug užički i prvak Narodne radikalne stranke na njenoj osnivačkoj skupštini 1881/82. do svoje smrti 1917.

prethodi bilo kakvom normalizovanju odnosa između Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, primećujem da većina lidera opozicionih (sa navodnicima ili bez njih – svejedno mi je) stranaka ne misle tako, tačnije, misli baš kao gospoda Milutinović^x i Granić:^{xi} najpre normalizacija, potom “Partizan” i “Kroacija“, a onda podela para, pa tek onda izbeglice. Drukčije rečeno, izbeglice na kukovo leto. Treba li da dodam i to da, kada su po sredi izbeglice, moji prijatelji i ja imamo saveznike u demokratama Bosne i Hrvatske koji istovetno misle kao i mi. Ne znam ko su objektivni saveznici velikih beogradskih stranaka u Tuzli, Sarajevu, Rijeci ili Zagrebu, ako to nisu samo vlasti. Uostalom, pitajte izbeglice šta o svemu misle, pa i o ponašanju beogradske opozicije?

• *Jeste li spremni da izađete na televizijske predizborne duele sa protivkandidatom kakav je Šešelj?*

• Jesam, pod uslovom da se ne nalazi na spisku ratnih zločinaca Haškog Tribunala i pod uslovom da je u međuvremenu iskusio kaznu zbog nacističke prakse koju je zaveo u Zemun. Ma, ... u stvari, spreman sam na susret sa njim i bez tih uslova koje sam naveo isključivo zarad podsećanja na pravila igre u demokratskom svetu. A Srbija nije u demokratskom svetu. Čekajte, jedino nisam siguran da li bi on bio u prilici da sa mnom razgovara: jer, g. Šešelj me podseća na one lutane koje čas vidiš čas ne vidiš, u zavisnosti da li ga je g. Milošević izvukao iz mračne kutije ili ga je u nju vratio. Po potrebi.

• *Na kraju, verovatno ste svesni da će vas neki politički konkurenti optuživati da ste izdajnik... Još uvek se spekuliše jeste li ili ne potpisali predlog o bombardovanju Beograda?*

• O tome “predlogu” govorio sam, pored ostalog, i na Studiju B, maja meseca. Tada sam, uz konstataciju da ni jedna od tužbi koje sam podnosio protiv TV Beograd i “Politike” nikada nije našla mesta u sudovima Miloševićeve Srbije, rekao i da izazivam svakoga ko bi mi pokazao gde sam i kada ovakvu klevetu izrekao te da ću mu, u slučaju da se pokaže da je kleveta istinita, dati na poklon moju čitavu godišnju platu profesora pariskog univerziteta. Naravno, niko se nije javio, isto kao što se niko od sudija Miloševićeve Srbije nije setio da, zbog ljage koja mi je naneta (a da je jedina, ni po jada!), od TV Beograd i “Politike” makar zahtevao javno izvinjenje. No, pošto, kako mi se čini, naš razgovor treba

^x Milan Milutinović, predsednik Republike Srbije.

^{xi} Mate Granić, ministar spoljnih poslova u Vladi Republike Hrvatske.

polako privoditi kraju, da vam odgovorim i na pitanje oko koga smo i započeli čitav intervju: ukoliko septembarskih izbora bude bilo, na njima će zajednički predsednički kandidat koalicije “Vojvodina”, i koalicije “Šumadija” biti po svoj prilici moj veliki prijatelj i bliskomišljenik g. Mile Isakov. Kažem, “po svoj prilici” jer u Srbiji, a pogotovo sa međunarodnim “tutorima”, ništa nije sasvim sigurno.

O uobraženim opozicionim liderima

- A, samo da podsetim uobražene opozicione čelnike: na tim izborima, u jednom Beogradu, u kome će stotine hiljada ljudi koji dan docnije demonstrirati zbog krađe ali i zato što im je “svega dosta”, u novembru 1996. godine, apstinencija je dostizala 50 odsto biračkog tela – što znači da je na ulicama već tada preovlađivao sloj onih koji sebe nisu prepoznali ni u DS-u niti u SPO-u.

O Vojislavu Šešelju

- On je stručnjak za predvojničku obuku – ja nisam; on voli kolektivizaciju i kolhoze (neka svaki seljak, kome se Šešelj dopada, preventivno pročita šta mu Šešelj sprema u knjižici “Šta da se radi”) – ja ne; on Srbiju i Srbe ne voli (predlagao je Srbiju do Karlobaga, Karlovca i Virovitice, a sada u Zemunu valjda iščekuje granice NDH iz 1941) – ja iz Pašaluka i kada bih hteo, nemam kuda (Šešelj može); On voli g. Miloševića – ja ga ne volim; on je kukavica voli da drugi biju za njega – ja ne volim da se bijem a, ako već to i moram, bijem se sam...

Demokratija, 23-24 avgust 1997 (Ljubica Gojgić)

25. REGIONALIZACIJA – BUDUĆNOST SRBIJE

“Ukoliko će moja kandidatura pomoći demokratskom otvaranju Srbije, ja ću se kandidovati za predsednika. U tom slučaju će mi pomoći i glasovi 35 odsto stanovnika Srbije koji nisu Srbi” – kaže za “Demokratiju” Ivan Đurić.

- *Ovom izjavom ćete ponovo provocirati one koji Vas nazivaju “izdajicom srpskih interesa”.*

- Verovatno, ali ja sam samo realan u bavljenju politikom. Tih 35 odsto nesrpskog statonvištva nisu nešto što ja želim ili ne želim već su stvarnost o kojoj svedoče i plajvaz i hartija. Slobodan Milošević je jedini političar u Srbiji koji tu činjenicu istinski shvata.

- *Kako on to koristi?*

- To je jednostavna, bakalska računica. Svaki put kad ne izađu na izbore, Milošević stavi 20 odsto glasova u džep.

- *Kako će izgledati Vaš politički angažman u narednom periodu?*

- Ja se zalažem za jedan široki narodni front u borbi za demokratizaciju Srbije, ali ne u smislu u kom je to viđeno u Jugoslaviji od 45. godine naovamo. Taj front treba da okupi sve ljude koji su zainteresovani za politiku i koji žele da pomognu demokratizaciji Srbije, a pri tome možda ne žele da budu članovi ni jedne stranke. Potrebu za takvim, narodnim frontom su, možda prekasno, uvideli i neki opozicioni lideri, Đinđić,ⁱ recimo. U svakom slučaju, široki demokratski pokret je poslednja šansa koju Srbija ima, jer, stranački savezi, i kada su najbolji, prevaziđeni su, a treba imati na umu da Srbija nikada nije imala dobre stranačke koalicije. Još jedna stvar – bez koje je demokratija u Srbiji

ⁱ Savez za promene.

nemoguća – uvažavanje činjenice da u Srbiji 35 odsto stanovnika čini nersrpsko stanovništvo. Jedini način da se ratosiljamo ovog užasa u kome živimo je da uvažimo i te građane Srbije. Prvi korak ka tome je da nagovorimo Albance da izađu da glasaju. Porazna činjenica da sada u Srbiji živi 30 odsto odraslih ljudi koji mirne duše glasaju za fašiste. Ako se nešto hitno ne učini, sutra će ih biti 50 odsto. Šešelj nije opasnost za Ameriku, on čak ne može da ugrozi ni Bosnu i Hercegovinu, ali može da ugrozi nas.

- *Živite u Parizu a govorite o ljudima koji žive u Srbiji u prvom licu?*

- Od prvog januara ove godine pa do juna, kada su počele moje zdravstvene tegobe, ja sam proveo mnogo više vremena u Kragujevcu, Čačku, Senti, Novom Pazaru, Subotici, selima Srbije, nego bilo koji političar u Srbiji. Ja sam Srbin i po ocu i po majci, znam koje muke tište Srbiju i patim sa njom. Političko delovanje iz dijaspore ima smisla do određenog trenutka, a posle toga više nema smisla. Planiram, da se vratim u Srbiju i nastavim svoje delovanje.

- *Molim Vas da kažete nešto o vašem angažmanu u koaliciji “Šumadija”.*

- Koalicija “Šumadija” je taj naziv dobila baš da bi razbila ljudima strah od političkog angažovanja. Ja sam u njoj počasni predsednik i koaliciju posmatram kao jedan od načina političkog angažovanja na osnovama regionalizacije i decentralizacije, što je Srbiji u ovom trenutku neophodno. Bez obzira da li se to nama dopada ili ne, činjenica je da u Srbiji postoje krajevi koji teže decentralizaciji i to treba prihvatiti kao političku reanost. Srbiji više koristi Vojvodina koja je zadovoljna, nego Vojvodina puna političkih tenzija. Ja sam liberal, što znači da smatram da država treba što manje da je prisutna u društvenom i ekonomskom životu zemlje, ali tamo gde je prisutna, država treba da bude i efikasna.

- *Decentralizacija Kosova može dovesti do njegovog otcepljenja?*

- Između zahteva za secesiju i represije koju zastupaju lideri u Srbiji postoji mogućnost konsenzusa, i to je opcija koju ja zastupam. Uostalom, ja sam imao veoma dirljive susrete sa izbeglicama iz Hrvatske koji mi kažu, kamo sreće da smo vas slušali. Ja sam pre nekoliko godina tvrdio da Srbi u Hrvatskoj mogu dobiti osim formalne nezavisnosti.

- *Da li će Kosovo, po Vašem mišljenju, ostati u Srbiji?*

- U Srbiji da, ali samo srpsko – ne! Decentralizacija je nužnost Srbije. Kada sam omogućio da Cole Kovačević, Nenad Čanak i Rasim Ljajić učestvuju na evropskom političkom formumu u Kranj Montani u

Švajcarskoj, svet je rekao: ovo je priča koja nas zanima. Moramo biti politički realisti i takvu situaciju prihvatiti.

- *Da li je to izdaja srpskog nacionalnog interesa?*

- Ante Pavelić bi bio veoma zadovoljan kako je odbranjen srpski nacionalni interes u Hrvatskoj. Milošević, Arkan,ⁱⁱ Šešelj i drugi su postigli ono što Pavelić nije uspeo: očistili su Hrvatsku od Srba.

Ja sam zagovornik dijaloga i jedan od prvih inicijatora srpsko-albanskog dijaloga, u Ulcinju.ⁱⁱⁱ Nije bitno da li se sagovornik i ja slažemo, važno je da postoji komunikacija.

Demokratija, 14. oktobar 1997 (Nataša Janković)

ⁱⁱ Željko Ražnatović – Arkan, vođa paramilitarnih organizacija.

ⁱⁱⁱ Srpsko-albanski dijalog održan je u Ulcinju od 23. do 25. juna 1997. godine u organizaciji Odbora za zaštitu ljudskih prava i sloboda u Prištini, Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji i Beogradskog kruga.

26.

SRBIJA SE DANAS NALAZI U PREDEMOKRATSKOJ FAZI

Pre godinu dana dr. Ivan Đurić je tvrdio, u razgovoru za naš list, da Srbija nije ni kročila u demokratske procese. Danas, nakon svih postizbornih događanja, po rečima našeg sagovornika, Srbija je ušla u preddemokratsku fazu. Reklo bi se da je napravljen početni, dugooklevajući, korak na putu ka stvarnoj demokratizaciji društva na ovom tlu.

• Ja sam čas u Parizu, čas u Kragujevcu i Beogradu, a najviše sam u Šumadiji. Smatrao sam da moja pomoć zemlji treba da se iskaže više kroz ono što znam i umem, nego kroz priču za medije. U Pokretu za demokratske slobode, još prošlog leta doneli smo odluku da podržimo koaliciju "Zajedno", insistirajući na samom početku na njenom širem karakteru, a naročito ovde u Šumadiji. Naši prijatelji u Kragujevcu, pobednici sa liste koalicije "Zajedno", na novembarskim lokalnim izborima, imam utisak, da su to sa poverenjem i pažnjom prihvatili. U Kragujevcu, čini se da je situacija manje loša u političkom pogledu nego u drugim mestima. Moje angažovanje je vezano za Kragujevac, već samim tim što jedna letimična politička analiza pokazuje da je Srbiji preko potrebno da rodoljubi spasavaju ono što su joj upropastili nacionalisti. Očigledno da srpski nacionalisti ništa dobro nisu doneli svom narodu. U Šumadiji se pre stotinu godina već jednom rađala moderna Srbija, taj put ponovo predstoji Srbiji, i logično je da on ponovo počne odavde. Inače, ovde imate manje intelektualnih štetočina od onog broja koji se vrzma po Beogradu, a objektivno ne znate čemu oni služe, osim što umeju da napišu poneki memorandum, koji posle otera nekoliko desetina hiljada ljudi u smrt. Šumadija je ekonomski ojađena, gradovi su ekonomske ruine, pitanje je šta će od svega ovoga biti? Ali, postoji jedna samosvest. Oni koji su jednom u

prošlosti stvarali ovde modernu Srbiju i njihovi sadašnji potomci, imaju istančano čulo za elemente onoga što bismo mogli nazvati laičkom demokracijom, što je veoma važno.

• *Ovo kaže za "Zapise" prof. dr. Ivan Đurić, poznati vizantolog i nekadašnji predsednički kandidat na izborima u Srbiji 90-tih godina, a sada predsednik Pokreta za demokratske slobode*

• Mislim da je zaslužen da koalicija "Zajedno" bude nosilac jedne sveobuhvatajuće alternative ovoj vlasti, jer ona je ta koja je na ulicama Beograda i drugih gradova u Srbiji demonstrirala skoro tri meseca. Ali, da bi se jedno opoziciono ponašanje pretvorilo u alternativu, potreban je jedan minimalni program. Lično sam iznenađen da do sada takvog minimalnog programa koalicije "Zajedno" u javnosti nije bilo. Pri tom ne mislim na složene tekstove ekonomskog i ideološkog karaktera već pre svega na jedan minimalan program, koji bi sve demokratske snage Srbije okupio pod jedan otvoreni kišobran.

Postoje pitanja pred kojima se nalazi svaka alternativa u Srbiji, ma koliko ona bila neprijatna, a na njih mora odgovoriti najpre koalicija "Zajedno". Ima ih u Vojvodini, u Srbiji i Sandžaku. Drugo pitanje odnosi se na autonomiju Vojvodine i tu koalicija "Zajedno" ima moralno pravo da prva artikulise program alternative na delu pitanja oko autonomije Vojvodine. Sledeće pitanje tiče se budućnosti Kosova. To su sve neprijatna pitanja, ali ne odgovarati na njih i ne odgovoriti na objektivno najteže pitanje, a to je pitanje budućnosti odnosa između albanske većine i srpske manjine na Kosovu, i uopšte Kosova u odnosu na Srbiju i balkansko okruženje, značilo bi zabijanje glave u pesak. Zatim pitanje stava prema međunarodno priznatoj BiH i u tom kontekstu stava bez ikakve ambivalentnosti prema onome što jedino međunarodna zajednica prihvata, a to su granice te BiH u rastegljivim interpretacijama pravne prirode, ali što se tiče geografije tu sigurno nedoumice nema. To isto važi i za odnose sa Hrvatskom.

Postoji jedno vrlo važno pitanje gledano iz patriotskog ugla, možda i najvažnije, a to je pitanje odnosa prema Srbima izbeglicama u Srbiji i, uopšte, taj problem svih izbeglica. Zvanična politika Beograda ovo pitanje ignoriše kao da ne postoji, ono ne figurira u međudržavnim pregovorima Hrvatske i Srbije. Zanemarivanjem tog problema sada, ostavlja se mogućnost za buduće nove konflikte i prekrivanje granica. Drugi problem vezan za ovo pitanje jeste povratak izbeglica tamo gde su njihovi preci i oni živeli. Radi se, u konkretnom slučaju, o više stotina hiljada srpskih

izbeglica danas u Srbiji iz Hrvatske i BiH, ali to onda kao princip mora važiti i za izbeglice svake druge provenijencije.

- *Da li su ovo najvažnija pitanja?*

- To su pitanja na koja se jako brzo moraju dati odgovori iz dva razloga. Prvi je taj što to međunarodna zajednica zahteva, da bi poverovala, da iskazano nezadovoljstvo jeste želja većine građana za promenama u Srbiji. Drugi razlog jeste dobijanje međunarodne pomoći bez koje se ne može. Zato lideri koalicije “Zajedno”, kao nosioci alternative, moraju pružiti ruku svim onim demokratskim snagama kojima je stalo do promena u Srbiji, jer ona sama, i da je najbolja na svetu, nije dovoljna, uz sve poštovanje za ono što je do sada koalicija “Zajedno” uradila. Ali, došao je i trenutak da se postavi pitanje – šta dalje?

Ako se alternativa u Srbiji, čiji će niosilac pretpostavljam biti koalicija “Zajedno” jasno ne artikulise i ne odgovori na pomenuta pitanja, bojim se da će, imajući u vidu katastrofalnu ekonomsku i socijalnu situaciju, otvoriti novu šansu Slobodanu Miloševiću da politički preživi, a to je da se on sutra na novim izborima ispostavi kao manje zlo u odnosu na populizam, nacional-socijalizam provenijencije jednog Šešelja. Tada će biti dva zla, jedno manje, drugo veće, ali neće biti nikakvog prostora za demokratsku Srbiju.

- *Studentski pokret insistira na svojoj autonomnosti i političkoj distanci prema koaliciji “Zajedno”.*

- Objektivno gledano to što studenti osećaju jeste većinsko osećanje svih građana Srbije, željnih promena. Dogodila se nepravda čija je žrtva jedna politička koalicija demokratske orijentacije. Svi smo kao demokrate na strani te koalicije u onome gde je ona bila pokradena. S druge strane ne moramo i ne želimo sve naše želje za promenama da poistovetimo sa jednom koalicijom, želimo da to nešto bude šire. S treće strane, zašto u svemu dajemo prednost koaliciji “Zajedno”, zato što je ona tu, konkretna, postoji, i ona je oštećena. Otprilike, to je stav studenata. Ono što moramo imati na umu kod studenata a to je i pitanje kraja veka, odbijanje da se imaju lideri. To nije generacija 1968, 1917, 1789. kada govorimo o nekim revolucijama u svetu. To su studenti koji ne žele revoluciju. Oni prosto žele promene ovde, znajući da su im vrata sveta sve više i više zatvorena i krajnje pragmatski gledajući na sve, oni znaju da ostatak života moraju provesti u Srbiji. A ako je tako, oni budući svoj život žele da učine boljim od njegovog početka. Oni se svakako odlikuju poletnošću, nekorumpiranošću i ono gde su oni mnogo mudriji od svojih starijih sugrađana – to je odbijanje revanšizma, što je izuzetno važno. Ako želimo okupljanje svih

građana željnih promena, koji bi odražavali socijalni konsenzus Srbije, vrlo je važno da pri tom pridobijemo neistomišljenike, a ne da ih cementiramo na suprotnoj strani, stvarajući tako dva međusobno suprotstavljena ešalona koji sutra mogu i da se biju, a to nam nije želja. Prema tome, gde god je demokratska koalicija “Zajedno” došla na vlast u Srbiji, fatalnu grešku čini ponašajući se revanšistički.

- *Postoji pretpostavka da će Milošević pribeći novoj taktici – raspisivanje izbora na svim nivoima. Gde može on sada da se izmesti sa nekom političkom funkcijom?*

- Postoji jedna teza koju treba relativizirati, a to je da će Milošević produžetak svog političkog života potražiti na saveznom nivou, kao eventualni budući predsednik SRJ, uz sve dodatne poslove koje treba obaviti za tako nešto (promena Ustava, podrška Saveznog parlamenta itd). On može obnavljati izbore na sva tri nivoa, kako ste to Vi sugerisali, ali njemu, izvan tih kombinacija predstoji jedina šansa, a ona ne zavisi od njega, nego od nas, od artikulacije naših potreba za promenama koje su se kristalisale oko koalicije “Zajedno”. U suprotnom, iako sada izgleda nereavno, jedan broj građana preći će na stranu onih koji obećavaju ekonomiju jednakih stomaka, koji su protiv mundijalista, kosmopolita i intelektualaca. Ima takva stranka kod nas koja to suptilno radi, zove se Srpska radikalna stranka koja ima dva oslonca vlastitog programa. Jedan je ekstremni nacionalizam, violentni, drugi je neodgovorni, socijalni populizam, t. j. obećanje socijalnog raja. Ne znam koliko su ljudi toga svesni, poslednjih meseci g-din Šešelj osnovicu svog vlastitog udvaranja biračima prebacuje sa nacionalnog na socijalni aspekt.

- *Naš vladatrski bračni par živi u skladnoj ljubavnoj simbiozi, budući da je Milošević nedavno izjavio, da, za sve što je dobro uradio u životu, treba da zahvali svojoj supruzi. Ja sam verovala da on više voli nas nego ženu?*

- Kod bračnog para Milošević – Marković je interesantno to što je njegova supruga zastupnik nekakve purističke, marksističko-lenjinističke dogme koja navodno, nikada nije pravilno interpretirana, čak ni u Titovo doba, i sada bi ona, eto tako, trebalo da bude protagonista obnove marksizma-lenjinizma u ovom delu sveta. Pošto nisam antikomunista, to može da bude čak i dirljivo, mene intrigiraju ljudi koji ne veruju u tu vrstu nazora, kada se iza toga ne bi prikrivao onaj sloj ljudi i konglomerat velikih državnih preduzeća koja nisu ništa drugo do fabrike za pranje novca. Uticaj u svemu tome g-đe Marković na njenog supruga je ogroman.

Slobodan Milošević, bolje rečeno, njegov klan, jeste danas jedan od najbogatijih političko-mafijaških klanova na svetu. Imovina se meri milionima dolara, to ne kažem ja, to kažu vrlo ozbiljne svetske novine, a ponešto i znamo od toga, što on ima. Dovoljno je da pomenem jednu banku, koja se čak tako bezobrazno zove, nosi njegov nadimak “COBI” – banka na Kipru. Da ne govorimo o jahtama i avionima za put spremnim

Jedan od elemenata nerazumnog ponašanja Slobodana Miloševića je svakako njegova žena, jer, moram da priznam, po prvi put, otkako g-đa Marković izlaže vlastite stavove o Marksu, Engelsu, Lenjinu, cveću, pticama i koječemu, ja iskreno verujem, da ona iskreno veruje u ono što govori, što je veoma opasno. Očigledno je da je ona istinski privrženik dogme, prema kojoj jedini model promene vlasti jeste revolucionarni, t. j. u krvi. To znači da ona tim maksimalizmom u razmišljanju, poziva nas da se latimo oružja i da se bijemo. Taj izazov koalicija “Zajedno” nije prihvatila.

Drugi uzrok loših poteza Slobodana Miloševića jeste pobuna vlastitih slugu u SPS-u, posle poraza na lokalnim izborima. Izgleda da je on u početku bio spreman da prizna poraz. Ali, ako su tačne zapadne procene da je negde oko 400.000 ljudi u direktnoj vezi sa SPS-om i samim tim privilegovano, jasno je, da je bar polovina oštećena gubitkom pobeđene na lokalnom nivou, i da je vršila pritisak na Miloševića da se izborni poraz ne prizna. Najbolji primer je Niš i izvesni Mile Ilić.¹

- *Iz ove krize se ne može izaći bez stranog kapitala, Srbija je pri tom zemlja visokog rizika u svakom pogledu. Šta dalje?*

- Svima je jasno da je ovo početak kraja vladavine Slobodana Miloševića ali nikome još nije jasno, da li smo u stanju da mu stvorimo alternativu. To nije dobro, ali nije ni dovoljno samo reći da ste protiv njega, da hoćete slobodne medije, da hoćete demokratiju, pa da svi građani poveruju da je alternativa tu, a pogotovo da će to nekom na zapadu biti dovoljno da vas odmah podrži, kada znaju da je Kosovo bure baruta, jer znaju šta je Bosna, jer znaju šta može biti budući sukob sa Hrvatskom, ogromni problemi sa izbeglicama, evropske težnje ka autonomizaciji i regionalizaciji i vrlo dobro se zna na zapadu da Srbija još uvek nije u demokratskoj već preddemokratskoj fazi, u kojoj, objektivno govoreći, jedna koalicija nek je i najbolja, nije dovoljna za tako delikatne društvene procese. Mi se još uvek ne opredeljujemo da li smo za Kenza ili Fridmana,

¹ Mile Ilić, predsednik opštinske skupštine u Nišu.

za direktne ili indirektne poreze kao u razvijenom svetu, nego jesmo li demokrate ili nismo.

- *Šta mislite o Vojislavu Koštunici kao demokratskom nacionalisti?*

- Ja imam razumevanja za koherentnost razmišljanja i obrazovanje Voje Koštunice. Ono za šta imam najviše respekta to je integritet čoveka koji je, koliko je meni poznato, načinom života od prvog dana političkog angažovanja, do poslednjeg dana, ostao vrlo skroman, što je veoma pohvalno. Iskreno bih voleo da sa njim polemišem oko mogućnosti spajanja nacionalizma sa demokratijom. Demokratija ne sme biti anacionalna, zato i insistiram na rodoljublju i patriotizmu. Ne postoje demokrate nacionalisti. Postoje demokrate patrioti, suprotno njima su nacionalisti.

Moja uloga jeste, kao i svakog drugog čoveka koji je ponikao sa ovog tla, da pomognem u onoj meri koliko umem i znam, da narodu iz koga sam ponikao bude bolje. Često, možda, u tome i grešim, ali jedno je sigurno da sve što radim, radim ispunjen dobrim namerama, mada ponekad, pogođen raznim insinuacijama umem da kažem da je moje rodoljublje potpuno besplatno, ničim ga nisam naplatio, čak ni jednim metrom društvenog stana. Pokret za demokratske slobode jeste politička organizacija i naš cilj jeste artikulisanje političke alternative u Srbiji. Zato i jesmo podržali koaliciju "Zajedno" i zato insistiramo od samog početka da Srbiji nije dovoljna bilo kakva koalicija, već da je potrebno nešto više od toga. To je naš zadatak na kome radimo od početka.

Zapisi, 1997. (Svetlana Zarić)

PRILOZI

1. Latinka Perović

INTELEKTUALNA I MORALNA POBUNA

Ivan Đurić, od koga se tako prerano opraštamo, bio je miljenik bogova. Prema njemu je neobično izdašna bila priroda. Podarila mu je talenat i lepotu. Ni život nije škrtario. Ivan Đurić je bio kolenović. Njegov praded po ocu bio je čuveni prota Milan Đurić, decenijama radikalni poslanik iz Užica. Dedu po majci, književni kritičar Milan Bogdanović. Roditelji njegovi, mati Nana Bogdanović i otac Dušan Zinaja Đurić, bili su profesori Beogradskog Univerziteta, a ujak njegov srpski i evropski intelektualac Bogdan Bogdanović, takođe.

Nema elite ni elitizma bez bogatstva i tradicije. Ovo drugo, Ivan Đurić je sasvim sigurno imao. Mnogo toga što drugi moraju sami da stiču, on je nasledio. U svom malom svetu ljudi od knjige u kome se našao od rođenja, on je upijao znanja i udisao etičke vrednosti. Bio je na putu da blistavo nastavi tradiciju ove srpske građanske porodice koja je sažela jednovjekovno iskustvo i dramu tankog srpskog građanstva.

Da li je Ivan Đurić morao da ode u politiku? Da li je to izvan tradicije srpskog intelektualca? Ali, da li je ono zbog čega je presečena njegova naučnička karijera na Beogradskom Univerzitetu i bilo politika? Ivan Đurić je postao pobunjenik. Čifte su u tome videle pozu, nacionalisti izdaju. A njegova je pobuna bila intelektualna i moralna. U stvari, egzistencijalna u najširem smislu reči. On nije pristao na sveopšte posrnuće Srbije, upravo kao Srbin. Obeležen kao izdajnik, on će, međutim, ostati u onoj krhkoj vertikali oko koje je jedino moguća obnova srpskog naroda, ako nje, te obnove, uopšte bude. Ivan Đurić je, pouzdano znam, verovao u misiju liberalnog srpskog intelektualca i mislio je da ne postoji samo jedan način na koji se ta misija vrši. Ali, od prve vesti o njegovoj fatalnoj bolesti, ja neprestano mislim o onom pitanju koje je Isidora Sekulić zadavala sebi:

Zašto se ovde darovati gase, već u drugoj-trećoj generaciji. Deo odgovora na to sudbinsko pitanje odnosi sa sobom zauvek istoričar Ivan Đurić.

Reč na komemoraciji profesoru Ivanu Đuriću, novembra 1997.
Latinka Perović, *Ljudi, događaji i knjige*, Helsinški odbor za
ljudska prava u Srbiji, Svedočanstva 1, Beograd, 2000.

2.

GOVOR MIODRAGA ISAKOVA, PRILIKOM POLAGANJA URNE, NA NOVOM GROBLJU U BEOGRADU, 6. DECEMBRA 1997. GODINE

Da smo bili pametni mnogo toga smo mogli naučiti od našeg prijatelja dr Ivana Đurića. Hoćemo li išta umeti da iskoristimo od njegove mudrosti kad već na prvom koraku ne poštujemo jednu od njegovih najvažnijih poruka da se treba kloniti velikih reči, jer velikim rečima je sluđen njegov narod i uništena njegova i naša država. Ja se ovom prilikom izvinjavam i njemu i vama, ali bez velikih reči o Ivanu Đuriću ne umem da govorim.

Po mnogo čemu Ivan je bio pojava koja je štrčala na kulturnoj i političkoj sceni Srbije i time izazivala zavist mnogih. Ali, umesto da se takvi stide, umesto da se stide oni koji su nas brukali – i u zemlji i u svetu – stideo se i u njihovo ime Ivan Đurić. Na žalost, tu količinu stida, koju je hteo da preuzme na sebe, da bi olakšao svima nama, fizički nije mogao da podnese. Nas je samo delimično oprao, ali je zato potrošio sebe. Da li da mu se zahvalimo ili da ga ispsujemo zbog toga, kako je to već red i običaj na ovim prostorima. Možda bih i to uradio da je on sada među nama, ovako ne ostaje mi drugo nego da se poklonim pred urnom najmlađeg našeg, a ipak grčkog viteza, koji je viteški podnosio sve lomače koje su mu ovde pripremali, i koji je izgoreo iznutra jer nije hteo da kuka, i da se to eventualno čuje – (da ne bi neko pomislio kako smo primitivni).

Što da se lažemo, bio je skoro savršen, posebno u politici – ni kadar, ni harizmata, ni ofucani disident, ni junosha sa zardalom kašikom ili mindušom – svejedno. Operisan od vulgarnog nacionalizma, već svojom pojavom i ponašanjem sugerisao je superiorno i za mnoge nedostižno gospodstvo – u vreme kada smo svi naprasno želeli da postanemo gospoda i

da se tako oslovljavamo. I nevisnost, koja iritira nečiste savesti, čak i kod onih koji su je se odavno odrekli.

Imao je naš prijatelj nesreću da bude mudar u vreme gluposti i ludila, da bude čist i lep u vreme prljavih, ružnih i zlih, da bude odvažan i dosledan u vreme kameleona koji ne podnose svedoke svog prerusavanja.

Valjda će ga sada svi, konačno, ostaviti na miru i valjda ćemo mi preostali umeti da uradimo ono što smo sa njime započeli, a da ga ne potežemo baš uvek kad se osetimo nemoćnim.

Neka počiva u miru! Slava mu i hvala!

Ivan Đurić, *Istorija – pribežište ili putokaz*,
Alternativni kulturni centar Civis, Kragujevac, 1998.

3. Latinka Perović

PORAZ POJEDINCA¹

“Historijsku znanost ne čine samo napisane knjige o povjesti, niti samo veliki nizovi značajnih izvora. Nju simboliziraju i ljudi značajni historičari”.

Ivo Goldštajn u povodu smrti Ivana Đurića

Knjigu karakterističnog naslova *Istorija – pribežište ili putokaz* Ivan Đurić (1947–1887) pisao je “punih sedam čudnih leta“, od 1984. do 1990, a između svoga trideset sedmog i četrdeset trećeg leta. Nema nikakvog paradoksa u tome da je ova knjiga, koja se radala u jednom dramatičnom trenutku naše i svetske istorije, plod pre svega istoričarskog uma i istoričarskog umeća – i intuicije.

Na izazov vremena, Ivan Đurić je odgovorio kao istoričar: razmišljanjem o istoriji i pozivom svojoj profesionalnoj sabraći da mu se u tome pridruže. Jer, u potrazi za izgubljenim identitetom na razmeđu epoha, istorija se počela smatrati panacejom. Raspravljanje o smislu, mogućnostima i dometima istorije relativisalo bi, smatrao je Đurić, preterana očekivanja od istorije. Osim toga, doprinelo bi prečišćavanju nekih pojmova čija je dnevna upotreba već nagoveštavala dalekosežne posledice ne samo po poziv istoričara. Reč je, u prvom redu, o potrebi razlikovanja *istorijske svesti*, u kojoj su nataloženi mitovi, i *istorijskog*

¹ Ivan Đurić, *Istorija – pribežište ili putokaz*, Alternativni kulturni centar Civis, Kragujevac, 1998.

mišljenja, koje je rezultat znanja o prošlosti, to jest proučavanja istorijskih procesa u celini – “onakvih kakvi jesu, a ne kakvi bi trebali da budu”.

Ističući skromne rezultate koje je tadašnja jugoslovenska istoriografija bila ostvarila u demistifikovanju istorije, u otkrivanju njene večne dinamike, Ivan Đurić je visoko cenio korake koje su u tom pravcu učinili Bogo Grafenauer i Sima Ćirković, Mirjana Gros i Andrej Mitrović. Na drugima je, naravno, da konstatuju da je u taj neveliki krug suvereno ušao i on sa svojom knjigom *Istorija – прибежиште или путказ*. On ju je oprezno nazvao “knjigom – svaštarom”. Ali, u njenom središtu je istorija. I samo istorija.

U tobož usputnom pokušaju Ivana Đurića da odredi žanr svoje knjige, krije se njegovo vlastito samoodređenje kao istoričara. Već na njenoj prvoj stranici, otkriva u koju je tradiciju, na vlastitom tlu, on ukorenjen: “Posredi je, dakle, svojevrсно ‘iverje’ (ta reč mi je izuzetno draga, verovatno i stoga što je, svakako nehotično, vazda povezujem sa mudrim Ilarionom Ruvarcem, zaštitnikom srpske razborite istoriografije)”. To “iverje” prhnulo je, dakle, iz stabla srpske kritičke istorijske škole. Pomenuće Đurić još i “prtljag Dositeja Obradovića”.

Razvijajući vlastito shvatanje istorije, Đurić je izrazio senzibilitet nove generacije istoričara. One koja se našla na stvarnom raskršću istorije, koja je, kako bi on rekao, u svom iskustvu već imala i postindustrijsko društvo i postkomunizam. Posle proklamovanog kraja istorije nakon ruske revolucije 1917. i nakon dva svetska rata u XX veku, istorija je počela da potiskuje teoriju. Pred istoričarem su se otvarale nove mogućnosti. U isto vreme, povećavali su se i rizici.

Ivan Đurić je simbolisao težnje ka istoriji oslobođenoj od “zakovitosti”, “nužnosti”, od “objektivne istine”, ka deideologizovanoj istoriji. Po svom shvatanju istorije, koje je nezamislivo bez velike erudicije i široke kulture, po načinu na koji je to shvatanje izrazio, u čemu mu je teško naći više ravnih u novijoj srpskoj istoriografiji, Ivan Đurić je bio izrazita osobenost. U svim pozivima, takvi kao što je bio on, izazivaju svuda, u najmanju ruku, plemenitu zavist. Ali, ovde se osobenost ne prašta, jer se doživljava kao otkidanje od celine, kao njeno ugrožavanje.

Trpljeno kao misaona vežba na margini istoriografije, shvatanje istorije Ivana Đurića, kao prizma kroz koju je on propuštao prošlost vlastitoga naroda, shvaćeno je kao nacionalna izdaja. To će pratiti njega mrtvog, ali i svakog živog njemu sličnog, sve dok bude postojalo društvo koje će od istoriografije zahtevati samo obrazlaganje dnevnog političkog

činjenja, ali i dok istoriografija ne bude išla dalje od reprodukovanja istorijske svesti.

Za totalitarni način mišljenja svako razlikovanje je, po definiciji, izdaja. Za takvu osudu argumenti su čista nadogradnja. Važno je znati da je to pojava dugog trajanja. Ime Ivana Đurića je samo jedno u nizu onih imena u istoriji srpske kulture kojima je poricano pravo na izdvajanje iz mnoštva, na nepokoravanje trenutnom stanju duha, na razlikovanje. Dokazi za to su brojni i bitni su za istoriju našeg mentaliteta. Ako je Le Gof u pravu kad tvrdi da se “mentalitet... manifestuje na najjasniji način u neracionalnom i nenormalnom ponašanju“, onda je Ivan Đurić, u provali takvog ponašanja u našem društvu u poslednjoj deceniji, bio predodređen za pomenuto nadograđivanje dokaza o izdaji.

U bogatom knjižnom fondu Univerzitetske biblioteke “Svetozar Marković“, u Beogradu, nalazi se knjiga slavnog francuskog istoričara Žorža Dibijsa *Vreme katedrala*. Srpski prevod ovog dela objavio je beogradski *Nolit* (1989), u svojoj biblioteci *Istorija*, koja je sama po sebi, bila dobar znak da naša istoriografija nastoji da uhvati korak sa svetskom istoriografijom. Predgovor za srpsko izdanje dela, pod naslovom “Trijumf pojedinca – u savremenoj francuskoj istorijskoj misli“, napisao je Ivan Đurić. To je označeno samo diskretnim potpisom autora na kraju ovog briljantnog istorijskog eseja. Ali neko od čitalaca Univerzitetske biblioteke, koju koriste mahom obrazovani ljudi, osetio se obaveznim da sledećeg eventualnog čitaoca upozori na opasnost, i uz sam naslov Predgovora čitko je dopisao: “Predgovor Ivana Đurića, čoveka sa spiska ‘evropskih’ intelektualaca koji su se zalagali da se Beograd *bombarduje*. Inače, gospodin Đurić je rođeni Beograđanin“.

Pomenuta napomena ima značenje upozorenja na boci smrtonosnog otrova ili na kutiji razarajućeg eksploziva: ne dirat, odnosno ne čitati! Ovakve duboko intimne presude i jesu autentične manifestacije totalitarnog duha koji proizvodi i hrani i totalitarni sistem. Ivan Đurić se nikada nije zalagao da se Beograd bombarduje – za to ne postoji nijedan dokaz. Ali čitaocu Žorža Dibijsa i nije do istorijske istine. Ona njega ne interesuje u detalju zato što ga ne interesuje u celini. On zna samo za jednu istinu, kojoj nisu potrebni dokazi.

U svom radu *Živeti u Carigradu pod Paleolozima: palate i daščare* (1988), Ivan Đurić je pisao da je Vuk Stefanović Karadžić, pre 150 godina, zabeležio kako “Srblji pripovijedaju da Carigrad nijesu ljudi zidali, nego da se sam sazidao“. Takvo poimanje Carigrada, Ivan Đurić je tumačio jednostavnom istorijskom realnošću. Naime, “srpska patrijarhalna svest

turskoga doba... nije mogla sebi racionalno da približi grad kakav je bio osmanski Carigrad. Nije mogla, pošto ga nije imala u sopstvenom istorijskom iskustvu... I, sve dok ta iskustva nije stekao u užem zavičaju, čovek nepostojeće Evrope gledao je na Carigrad kao na pojavu izvan i iznad ustaljenog reda stvari, ujedno blisku i daleku, željenu i mrsku, a svakako mitsku“.

Ivan Đurić se, dakle, ne samo po mestu rođenja, već ni po pozivu, nije mogao zalagati za ubijanje *grada*: Beograda, ali ni Dubrovnika, Vukovara, Sarajeva... Naprotiv, kao istoričar, dao je pravac: mržnju prema gradu u ratu na prostorima bivše jugoslovenske države treba tražiti u patrijarhalnoj svesti, u mitu.

Prvo izdanje knjige *Istorija – pribežište ili putokaz* (1990) Đurić je poverio sarajevskoj *Svetlosti*. Istina, objasniće, ne toliko zbog Sarajeva koliko zbog *Svetlosti*. Odnosno zbog Gavрила Grahovca i Ivana Lovrenovića, plemenitih ljudi koji su imali veru, i nisu je izgubili, u *postojanje našeg kuturnog prostora*. Postojanje, a ne jedinstvo. Prvo podrazumeva razlike, otvorenost, strujanje, radost komunikacije. Drugo – zatvorenost, nasilje nad razlikama, njihovo poništavanje i pretapanje u celinu, da bi se njome lakše vladalo.

Ovu knjigu, izgubljenu u vihoru rata i marginalizovanu pre nejgovog početka, prijatelji Ivana Đurića vraćaju sada čitaocima. Ne usuđujem se da tumačim njihove motive, ali dopuštam sebi da cenim efekat njihovog poduhvata. Novo izdanje knjige *Istorija – pribežište ili putokaz* upravo danas izraz je krhkog ali neugašenog otpora duhu totalitarizma koji sve pretvara u sivu masu, u bezobličan materijal.

Nakon dramatičnih i sudbonosnih istorijskih zbivanja: raspada jugoslovenske države, drobljenja srpskog nacionalnog korpusa, prekida istorijske tendencije ka evropeizaciji srpskog naroda, trijumfa premandurenog totalitarizma, nepodnošljivo teške svakodnevice i gubitka perspektive – knjiga Ivana Đurića je, upravo u času njenog drugog (dopunjenog) izdanja, još čvršći dokaz superiornosti istorijskog mišljenja nad istorijskom svešću, racionalnog nad mitskim. Ali, za razliku od Žorža Dibiya, pojedinca koji je trijumfovao u francuskoj istorijskoj misli, Ivan Đurić je poraženi pojedinac u srpskoj istorijskoj misli.

Sa svojih sedamdeset radova, sa prevodom svoga glavnog dela *Sumrak Vizantije – vreme Jovana Paleologa 1392–1448* (1984) na velike evropske jezike, Ivan Đurić je, kažu, mogao ovde napraviti karijeru. Ali on se usudio da iskorači iz zadatih okvira, da o svom pozivu razmišlja racionalno, što ne treba izjednačavati sa potcenjivanjem iracionalnog u

samoj istoriji. Sa stanovišta svoga shvatanja istorije, o onome što se događa govorio je preko onoga što tome prethodi. Drugim rečima, nastojao je da identifikuje procese dugog trajanja.

Ivan Đurić se okrznuo, nazovimo to tako, o politiku. Ali, njegov poraz u njoj bi bio irelevantan da nije povezan sa njegovim radom u esnafu. On je osećao povezanost profesionalnog i političkog u svom porazu, kao što su je, nema sumnje, drugi osećali u svojoj pobi. Kakav je, uostalom, efekat onih koji su, sa uverenjem dužnim poštovanja, zastupali stanovište da se dignitet struke brani najuspešnije samo s one strane svakog javnog angažmana.

Osećajući gorčinu poraza, ali još uvek ne bez svake nade, Ivan Đurić se, na početku rata u Jugoslaviji, obreo u Francuskoj. Nimalo slučajno. On je, kako je sam rekao, prošao jednu hiljadugodišnju istorijsku lekciju koja se naziva *Vizantija*. Bio je đak Georgija Ostrogorskog, vizantologa svetskog glasa. Najbliža mu je bila francuska istoriografija. Najpre Žil Mišle (1798–1874), taj samouki istoričar – etnolog, koji je prvi *tragao za "totalnim" Srednjim vekom*. Zatim škola oko časopisa *Anali* (1929), koja je dovela do preokreta u svetskoj istoriografiji XX veka. Naročito njena druga generacija (1957) oko Fernana Brodela.

Ivan Đurić nije bio fanatični i militantni *analist*. Konstatacijom da: "Na žalost, Brodelovi đaci ne pišu o nama, a kod nas nisu ni preterano poželjni", on ne pledira za dominaciju ove škole u srpskoj istoriografiji, već samo za mesto i za nju. Ipak, za svoje shvatanje Istorije, Ivan Đurić najviše duguje *analistima*: "događaji" – iz ugla "dugog trajanja", svakodnevnica kao bavljenje prošlošću u celini, komplementarnost "nauka o čoveku" u konkretnom sagledavanju "celovite prošlosti", uporedna istorija kao uslov naučne istorije, množina (i to nehijerarhizovana) izbora a ne programa.

Najzad, ako je Ivan Đurić u svojoj potrazi za "nepostojećom istorijom", uopšte tražio uzor, on ga je, gotovo izvesno, nalazio u francuskoj istoriografiji. Bio je to "neprikosnoveni istorijski zanatlija", Žorž Dibi. Đuriću je suštinski bilo najbliže njegovo "vjeruju" istoričara: "Najpre, to je volja za nezavisnošću, predrasude i u odnosu na onaj lukavi zatvor koji stvaraju ideologije, i čiji nesvesni zatočenik postaje svako od nas. Zatim, zahtev za strogošću. Istorijom se ne bavi bez obaveza, bez vernosti informacijama, tim rasutim krhotinama koje prikupljamo, koje nastojimo saopštiti jedni drugima, no koje nemamo prava da ispravljamo, prenebregavamo niti uklanjamo. Treba da ih čvrsto držimo na njihovom zasluženom mestu, kao nesalomljive temelje na kojima razapinjemo naš san. Dobro sam rekao – san. Kako, na kraju krajeva, bez sanjanja, bez

prepuštanja mašti, istoričar može da sjedini te razbacane deliće, da okupi iscepane prnje, iščupane iz sećanja. Ovde i treća vrlina postaje neophodna, a to je osećajnost, kazaću čak senzualnost, koja jedina pomaže istoričaru da se zaboravi, da se isključi iz vlastite sadašnjosti, ne bi li se poistovetio sa svedocima koje nagovara da posmatra svet njihovim očima, izgrađujući, između sebe i njih, to jest onoga što govore, dvosmislenu vezu, očito senzualnu... Ipak ove tri vrline ne bi bile dovoljne. Ako istoričar nauči da upoznaje druge sa onim što veruje da je otkrio, ako je voljan da prizna sopstvenu nesigurnost, da opiše nesigurne prolaze kojima se često provukao, još uvek mu je potrebno, jer istorija je takođe, a ja verujem i naročito veština dobrog govora, da ima taj dar, blago lepog pisanja, jednostavno, precizno...”

Sve ove vrline, dabome u različitoj meri, mogu se uočiti ne samo u celokupnom delu Ivana Đurića, nego i u njegovoj po obimu nevelikoj knjizi *Istorija – pribežište ili putokaz*. On je, pre svega bio istoričar. Potrebu da to i sam naglašava počeo je da oseća od trenutka kad je njegovo intelektualno angažovanje izišlo iz domena profesije. Strah da se i njemu može zameriti da istoriju upotrebljava, ali i stvarni rizik da mu se to dogodi, učinio ga je opreznijim i strožijim. Poslednjih godina ga je, možda, čak i paralisao. “Budućnost”, pisao je, “nije polje zanimanja jednog istoričara, osim ako nije voljan da se otisne u druge, neistorijske vode. No, tu ga zanat samo delimično štiti. Ostatak sudbine određuje mu politička dalekovidost, u najboljem slučaju ojačana znanjima prošlosti”.

Istoričar po vokaciji, Ivan Đurić nije ni mogao koristiti istoriju za političke projekcije. Tu je, za njega, prestajala naučnost, a počinjala ideologizacija prošlosti. Samo, ovaj put, sa pozicija nacionalizma. Istorijska znanja su ga upućivala na zaključak da se to mora završiti u učvršćenju totalitarizma. To ga je vodilo saznanju da su mogućnosti za deideologizovano društvo u kome bio ono, to shvatanje, moglo uopšte opstati. Da li je njegova smrt cena kojom je to saznanje platio? Na to je pitanje teško odgovoriti, ali je izvesno da je, za mnoge njegove đake, njegov odlazak bio simboličan. Sa njim kao da su otišle i njihove nade. Naravno u istoriji nije ništa definitivno.

Ali, svako od njih ima, kao što je i Ivan Đurić imao, samo jedan život.

Beograd, oktobra 1998.

Prof. dr Dragoslav Petrović

VERA U NEPROLAZNE VREDNOSTI

Prošlo je deset godina od smrti prof. dr Ivana Đurića. Rođen je 30. oktobra 1947. godine u Beogradu. Završio je klasičnu gimnaziju i studije istorije na Filozofskom fakultetu. Učenik Georgija Ostrogorskog i buduća jedna od najmarkantnijih figura beogradske vizantološke škole, već u svom diplomskom radu jasno je ispoljio šta će biti njegovo osnovno interesovanje u struci koju je odabrao. Tema je bila "Vizantijski činovi u srednjovekovnoj Srbiji". Magistrirao je 1974. radom o jednoj od najmoćnijih vizantijskih magnatskih porodica – "Porodica Foka". Doktorirao je 1982. sa tezom čiji je naslov bio "Vreme Jovana VIII Paleologa". Njegova bibliografija sadrži 83 jedinice, pri čemu se izdvajaju dve knjige. Prva je "Sumrak Vizantije" koja je doživela čak tri izdanja. Ona predstavlja njegovo najznačajnije i najzapaženije delo, prevedena je na francuski, poljski, ruski, italijanski i nemački jezik. Druga knjiga "Istorija – pribežište ili putokaz", doživela je dva izdanja (1990. i 1998).

Za razumevanje njegove angažovanosti u zbivanjima čiji je bio savremenik i učesnik, treba sagledati i njegove stručne rasprave i članke. Pri tome bi svakako trebalo posebno izdvojiti one koje zahvaljujući svojim objektivnim analizama i porukama koje i danas imaju izuzetan značaj. U tu grupu svakako spada rasprava iz juna 1997. "Kosovo, Albanci, Srbi: ipak se mora razgovarati", koju je publikovao Helsinški odbor za ljudska prava. Treba ukazati na još dva članka objavljena iste godine: "Bosnu je nemoguće podeliti", u sarajevskom "Oslobođenju" i "Regionalizacija – budućnost Srbije" u beogradskoj "Demokratiji". Pored profesure na Univerzitetu u Beogradu, prof. dr Ivan Đurić predavao je i na univerzitetima u Nemačkoj,

Čehoslovačkoj, Grčkoj i Francuskoj. Umro je posle kraće bolesti u Parizu, 23. novembra 1997.

Porodica

Tako bi mogli da se na uobičajen način, uz dužno poštovanje, prikažu elementi života i kvalitet istraživačkog rada i edukativnih aktivnosti uspešnog profesora univerziteta. Onima koji nisu poznavali izuzetnog čoveka i neponovljivu ličnost kakav je bio Ivan, to ni iz bliza ne pruža pravu i celovitu sliku. Moralo bi se dodati još mnogo toga.

Gde su koreni tako odlučnog ponašanja, neviđene upornosti i odanosti svojim uverenjima? Gde su motivi da se uz visok rizik i sopstvene sigurnosti, uvek i na svakom mestu jasno promoviše svoj stav? Pri tome treba imati u vidu da se nije radilo o nekome za koga bi se po uobičajenim kriterijumima moglo reći da je hrabar. Nosio je strahove i nesigurnost barem koliko i svaki prosečan čovek, ali nije živeo, niti se ponašao na način koji bi tome odgovarao. Baš zato bi se moglo reći da je njegov pošten odnos prema vrednostima u koje je verovao i više od hrabrosti.

Da li je osećao jednu posebnu obavezu i prema tradiciji i ugledu porodica iz kojih potiče? Njegov otac, prof. dr Dušan Zinaja Đurić, bio je lekar i profesor Beogradskog univerziteta, čijij deda je bio prota Milan Đurić iz Užica, dugogodišnji poslanik.

Demokratija

Majka Ivana iz porodice Bogdanović, takođe je bila univerzitetski profesor. Njen otac Milan Bogdanović bio je poznati književni kritičar, a brat Bogdan Bogdanović istaknuti intelektualac izuzetno poštovan od građana glavnog grada. Naravno da u takvom ambijentu postoje preduslovi za formiranje ličnosti tradicionalnog porodičnog morala, ali i za sticanje odgovarajućeg obrazovanja i širine pogleda.

Čini se da je na njegovo formiranje odlučujući uticaj imala njegova majka, koja je za sve nas bila samo – Nana. Tako smo joj se obraćali, pa su mnogi tek čitajući Ivanovu biografiju saznali da to nije bilo njeno pravo ime. Uvek kada ju je pominjao, on je to govorio na poseban način. Na sličan način pokazivao je stalnu zabrinutost i ispoljavao izuzetnu vezanost i za svoju sestru bliznakinju koja je tih teških 90-ih godina uglavnom bila u Londonu. Rado i često je govorio o svojoj ćerki koja je bila daleko. Odavao je utisak da je osećao deo blage krivice što ne može direktnije da joj

pomogne u prevazilaženju uobičajenih problema vezanih za prelomne godine u razvoju mladih ljudi. Osećao je permanentnu obavezu i prema svom znatno mlađem polubratu koji je živio i školovao se u Beogradu.

Uspešan profesor univerziteta koji je svojim stručnim kvalitetima bio uvek rado viđen u mnogim evropskim centrima, čovek koji je pre svega zbog svog obrazovanja i prefinjenog načina ophođenja, pa i izgleda, bio otvoren, ili samo pritajen san žena svih godina i za koga se ne može reći da nije bio sklon zadovoljstvima koji iz svega ovoga proizlaze, rešio je dan najdirektnije ući u politiku.

Osnovano je 1989, a potom i uređivao časopis "Demokratija danas". Na prvim višestranačkim izborima 1990. bio je kandidat Ujedinjene demokratske inicijative (UJDI) i Saveza reformskih snaga u Srbiji (SRSS) za predsednika Srbije. Sa osvojenih 277.398 glasova zauzeo je treće mesto, sa posebno dobrim rezultatom u Vojvodini, gde je čak i pobedio u nizu opština.

Preko Liberalnog foruma pristupio je Savezu reformskih snaga Srbije čiji će predsednik biti od marta 1991. go marta 1992. Krajem 1991. odlazi u Pariz koji će biti mesto njegovog stalnog boravka do kraja života i gde će predavati prvo na College de France, a potom na Univerzitetu Paris VIII. U tom gradu će 1992. osnovati Pokret za demokratske slobode, sa jedinom nadom da će preko njega okupiti sve ljude koji će dovesti do pomirenja i afirmacije alternative mržnji.

Nije propustio da u Kragujevcu, gde je imao mnogo prijatelja i sledbenika, osnuje Ligu za Šumadiju – Koaliciju Šumadija, čiji je bio počasni predsednik. Neumorno je putovao i učestvovao u raspravama u kojima je pokazivao da je izuzetna ličnost, koja nijednog trenutka nije podlegla atmosferi isključivosti, čija širina pogleda i nesebična angažovanost predstavlja grandiozni primer razuma, poštenja i principijelnosti. Malo je ljudi koji su hrabro i bez kompleksa i u godinama ratnih strahota gotovo neprekidno posećivali sve delove prostora prethodne Jugoslavije i činili napore da urazume savremenike.

Niko nije tako predano i beskompromisno dao sve što je mogao da održi ideju međusobne tolerancije, razumevanja i saradnje kao jedinog puta u normalan i civilizovan život. O tome je govorio u Londonu i Parizu, Kragujevcu i Somboru, Beču i Minhenu, Sarajevu i Zagrebu, Senti i Adi, Prizrenu i Nišu, Zaovinama i Kisaču...

Tolerancija

Pažljivo su ga slušale diplomate Evrope, verovali mu seljaci u Šumadiji, poštovali beogradski intelektualci, aplaudirali u Kanjiži, Požarevcu, Prištini, Novom Sadu i, naravno, njegovom Beogradu.

Vraćao se uvek sa oduševljenjem u svoj grad, bez obzira na različitu atmosferu na koju je u tim teškim i nemirnim godinama nailazio. Tako je to bilo i tog ranog proleća 1997. kada je u vreme velikih i upornih studentskih demonstracija želeo da se direktno obrati, pre svega mladim ljudima, sa improvizovane bine ispred Filozofskog fakulteta. Uvek ću se sećati kako je sa приметnom zebnjom prilazio mestu okupljanja, veorvatno strahujući za reakciju ljudi okupljenih na otvorenom prostoru i svestan satanizacije kojoj je bio izložen preko režimskih medija. Neočekivano i neuobičajeno za to doba godine počeo je da pada sneg. Ivan je bio u prepoznatljivom belom mantilu od kojeg se iz nekih razloga nikada nije odvajao, bez obzira što je u njemu bilo hladno u zimskom periodu, a pretoplo već sredinom proleća. Negde oko zgrade "Albanije" usput mi je rekao da će već to veče biti u Novom Sadu. Samo da prethodno obavi lekarski pregled u vezi sa neugodnim i, tada se činilo, bezazlenim problemom.

Mladi su ga primili onako kako je Ivan i zaslužio. Bio je prezadovoljan, jer studenti njegovog univerziteta nisu krili oduševljenje. Samo se činilo da se vratio. Život će pokazati da je to bio njegov oproštaj.

Nije došao u Novi Sad. Njegov telefon u Parizu biće iz neobjašnjivih razloga nem narednih meseci. Počće velika borba koja će kratko trajati. Kada se kasnije budemo ponovo čuli, zamoliće me za pismo koje mu nikada nisam poslao. Samo nekoliko dana nakon tog razgovora, 23. novembra 1997, stigla je bolna vest.

Ivan Đurić ostaće trajni simbol tolerancije, jer je praštao i onima koji su izmišljotinama nastojali da bace senku na njegov ugled. Na taj način su samo pomogli da se uoči jasna razlika između nedobronamernih ljudi skromnih mogućnosti i neponovljivih veličina.

Na groblju u Beogradu, u porodičnoj grobnici pohranjena je urna sa posmrtnim ostacima prof. dr Ivana Đurića. Nikada nisam video da tamo nije bilo barem jednog buketa svežeg cveća.

Danas, Beograd, 23. novembar 2007.

Boban Tomić

NEDOVRŠENO DELO

Skromno podsećanje na intelektualca i eruditu Ivana Đurića nalaže da se evociraju uspomene na intelektualni i politički sadržaj osamdesetih godina prošlog veka, kada je svakojaki srpski nacionalizam počeo da buja i ovladava kako intelektualnim tako i prozaičnim prostorima. U vreme kada su se istočnoevropski narodi spremali za političku završnicu postmodernizma, oličenu u borbi za stvaranje modernog otvorenog društva, na našim prostorima je ovladavao upravo ispušteni duh iz istorijske boce. Tadašnja intelektualna elita dobrim delom je zahvaćena rastućim populizmom i šovinizmom, ali najvitalniji i najproduktivniji intelektualci tog doba su pronalazili različite puteve do angažmana i pobude. Ivan Đurić je jedan od tih srpskih intelektualaca i on je u ranoj mladosti već pokazao da će njegovo stručno interesovanje biti usko povezano sa društvenom zbiljom. Odabравši istoriju Vizantije kao područje svog užeg stručnog rada i interesovanja on je usmerio pažnju na otkrivanje onih istorijskih istina i saznanja od kojih se može veoma mnogo naučiti i kojima se mogu praviti veoma zanimljive paralele sa savremenim izazovima.

Početkom ratovanja i dolaskom "onih" vremena Ivan Đurić je u prvi plan došao kao jedan potpuno nov i neuobičajen kandidat za predsednika Srbije na prvim višestranačkim izborima. Te daleke 1990. godine bio je zajednički kandidat Ujedinjene demoratske inicijative (UJDI) i Saveza reformskih snaga Srbije (SRSS), a u prvom krugu osvojio je 277.398 glasova. Tim rezultatom plasirao se na iznenađujuće dobro treće mesto, a u velikom broju vojvođanskih opština bio je apsolutni pobednik. Šira javnost ga je upoznala u maniru otmenog građanskog intelektualca

reformskih i kosmopolitskih načela, ali takvim imidžom promovisan je u veoma zgodnu metu za ispucavanje najrazličitije šovinističke municije svih kalibara iz svih oružja. Režimski, jer drugih skoro da nije ni bilo, mediji su se na njega okomili besomučnim napadima, pred kojima je Ivan morao da uzmakne pod uobičajenim i mučnim pretnjama smrću. Krajem 1991. godine Ivan napušta Srbiju i odlazi u Pariz gde počinje da radi kao predavač na College de France i na Univerzitetu Paris VIII. U to vreme zajedno s Vidosavom Stevanovićem i većim brojem srpskih intelektualaca i javnih radnika u Francuskoj osniva Pokret za demokratske slobode koji postaje mesto okupljanja, dijaloga i aktivnog dejstva ka promociji i podršci demokratskim procesima u Srbiji.

Početkom 1997. godine Ivan je imao ideju da se vrati u Srbiju i politički aktivira u maksimalnoj mogućoj meri. Prilikom našeg susreta na sahrani njegovog oca, pokojnog Dušana Đurića Zinaje, Ivan nam je rekao da se sigurno vraća i da radi na tome i da želi da se kandiduje ponovo. Bilo nam je tada lakše jer je jedan od najvrednijih boraca za demokratizaciju zemlje ponovo trebalo da bude među nama. Međutim, opaka bolest pokosila je Ivana za svega nekoliko meseci i on je preminuo 23. novembra 1997. ostavivši iza sebe jedno plodno ali uglavnom nedovršeno delo.

Uspomena na Ivana Đurića je tužna prevashodno zbog njegove rane smrti, ali i zbog nedovršenosti jedne superiorne i blistave intelektualne i političke karijere. Iako nije živio u vremenima koja su naklonjena ljudima kao on, Ivan je imao budućnost ispred sebe. Reforme koje su u Srbiji nastupile, a posebno savremeno doba i izazovi, potrebuju ljude Ivanovog kova i formata. Njegov politički rad i poznavanje istorijskog konteksta, dubokih korena i uzroka savremenih događaja, davali su mu izuzetnu moć prepoznavanja problema i ukazivanja na najbolja rešenja. Ivanov angažman danas bio bi osvežavajuća i otrežnjujuća energija intelektualnog naboja prepoznatog i priznatog kako u evropskim tako i u globalnim okvirima. Političke smrti, na svu sreću, funkcionišu drugačije od fizičkih, tako da je lik i rad Ivana Đurića ostao zauvek aktuelan i koristan za sve one koji misle i rade na opštem dobru i progresu ovih prostora.

Danas, Beograd, 24. novembar 2008.

Ivan Đurić

SELEKTIVNA BIBLIOGRAFIJA

1. „*Ektesis nea*“ – vizantijski priručnik za „*pitakia*“ o srpskom patrijarhu i nekim feudalcima krajem XIV veka, ZFFB – Filozofski fakultet, Beograd, XII – 1 (1974), Spomenica Georges Ostrogorsky, str. 415–432
2. *Porodica Foka*, ZRVI – SANU, Beograd, 17 (1976), str. 189–296.
3. *The Intitulations of the Metropolitans in „Ekstesis nea“ and the Organization of the Church in Asia Minor in the Late Fourteenth Century*, Xve Cngrès International d’ Etudes Byzantines. Résumés des communications, Athènes, 1976
4. *Titulature Mitropolita u „Ektesis nea“ i crkvena organizacija u Maloj Aziji krajem XIV veka*, ZFFB XIII-1, Filozofski fakultet, Beograd, (1976), str. 53–70
5. *Svetovni dostojanstvenici u „Ektesis nea“*, ZRVI 18 – SANU, Beograd, (1978), str. 189–211
6. *Podatak iz 1444. o svetogorskom manastiru Karakalu*, ZFFB XIV – 1 (1979), Filozofski fakultet, Beograd, Spomenica Franjo Barisić, str. 211–218
7. *Titles of the Rulers of the Second Blgarian Empire in the Eyes of the Byzantines, Charanis Studies. Essays in Honor of Peter Charanis*, ed. By Angeliki E. LAIOU – THOMADAKIS, „Rutgers University Press“, New Brunswick – New Jersey, 1980, pp. 31–50
8. *Remarques sur l’épigramme de la croix de Léon*, Etudes sur les croix byzantines du Musée d’Art et d’ Histoire de Genève, Geneva XXVIII (1980), n.s., pp. 115–118, 123–124

9. *Pomenik svetogorskog protata s kraja XIV veka*, ZRVI 20 (1981), SANU, Beograd, str. 139–169
10. *Chronological Limits of „Presbeutikos“ by Theodore Metochites*, XIV. Internationaler Byzantinistenkongress. Résumés der Kurzbeiträge, Wien, 1981, 5.1
11. *Cadres chronologiques du „Presbeutikos“ de Théodore Métochite*, XVI. Internationaler Byzantinistenkongress, Akten, II / 3, JÖB („Jahrbuch der Oesterreichischen Byzantinistik“) 32 / 3 (1982), pp. 111–120
12. *Evdokija Komnina i njen muž Konstatin Dragaš*, ZRVI 22 (1982), SANU, Beograd, str. 259–272
13. *Sumrak Vizantije – Vreme Jovana VIII Paleologa; 1392–1448*, „Narodna knjiga“, Beograd, 1984, 486 str. (drugo izdanje – 1985; treće izdanje – „Naprijed“, Zagreb, 1989; itd.)
14. *Istorija – pribežište ili putokaz?* „Književne novine, Beograd, n.676 (15. novembar 1984), str. 14.
15. *La définition de Byzance: un essai d'interprétation*, Razo – Cahiers du Centre d' Etudes Médiévales de Nice 4 (1984), pp. 153–165
16. *Istina i istorija*, „Književne novine“, Beograd n.707 (1. april 1986), str. 12
17. *Teodor Metohit i „Poslaničko slovo“ Teodora Metohita, Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, t. VI;K ZRVI-SANU, Beograd (koautori: S. Ćirković, B. Ferjančić, Lj. Maksimović, N. Radošević i I. Đurić), (1986), str. 63–143
18. *Romejski govor i jezik Konstantina VII Porfirogenita*, ZRVI 24–25, SANU, Beograd, (1986), str. 109–137
19. *L'habitat constantinopolitain sous les Paléologue: les palais et les baraques. He Kathêmerinê zoê sto Byzantio, Praktika tou A' Diethnous Symposiou* („La vie quotidienne à Byzance, Actes du I-er colloque international“), éd. „Kentro Byzantinôn Ereunôn / C.I.E.“, Athènes, (1989), pp. 733–752
20. *Historikê aletheia, balkanikoi patriotismoi kai ethogeneseis stên paideia* („La vérité historique, les patriotismes balkaniques et les ethnogénèses dans l' éducation“), *Actes du Colloque International:*

Université-Ideologie – Culture (Athènes, 1987), 1989, pp. 377–385; 605–649

21. *Vizantija i Srbi u borbi protiv Turaka. 1389–1459, Srpski narod u drugoj polovini XIV i u prvoj polovini XV veka*, ed. „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva“, Beograd, (1989), str. 81–94

22. *Žorž Dibi: trijumf pojedinca u savremenoj francuskoj istorijskoj misli*, ed. „Nolit“, Beograd, (1989), str. 7–21

23. *Teofilakt Ohridski pod šatorom Arona*, ZRVI 27–28, SANU, Beograd, (1989), str. 69–91

24. *Istorijski pogled na budućnost krize u Jugoslaviji*, Odjek, Sarajevo, godina XLII, n.6–7 (15. mart 1990 – 15. april 1990), Ibidem, godina II, n. 5, str. 9–20

25. *Vera i crkva*, „Nedjelja“, Sarajevo, n. 7 (8. april 1990), str. 20–21

26. *Istorija – pribežište ili putokaz*, ed. „Svjetlost“, Sarajevo, 1990, 172

27. *Vilistan*, „Demokratija danas“, Beograd, n. 3, jun 1990, str. 14–15

28. *U koži Vuka Brankovića*, „Demokratija danas“, Beograd, n. 4–5, jul–avgust 1990, str. 7–8

29. *Domoljupci i rodoljupci*, „Demokratija danas“, Beograd, n. 6, oktobar 1990, str. 12–13

30. *Les racines historiques du conflit serbo-croate*, Etudes, t. 375, n. 4 (3754), octobre 1991, pp. 293–303

31. *Deževski sabor u delu Danila II, Arhiepiskop Danilo II i njegovo doba*, ed. SANU, Beograd (decembar 1987), 1991, str. 169–195

32. *Srbi i Hrvati šta sada valja činiti?*, „Stav“, Novi Sad, n. 92 (23. januar 1992), str. 34–38

33. „*Srbi, Hrvati i 'Realpolitik'*“, „Nedeljna borba“, Beograd, n. 88–89 (28–29. mart 1992), str. VI–VII

34. *El historiador y la geostrategia en el espacio yugoslavo*, El Pais, Temas de nuestra epoca, n. 242 (9 julle 1992), pp. 76–78

35. *Le Vilistan*, dans *Lettre Internationale*, n. 33 (été 1992), pp 76–78
36. *L' Europe face à la Yougoslavie: être ou ne pas être*, Libération, 26 août 1992, p. 8
37. *Réalité historique et géostratégique de l' espace yougoslave*, Les Temps Modernes, n. 555 (octobre 1992) pp. 142–149
38. *La Bosnie – Herzégovine en dix questions*, hors – série Sarajevo (coll. Libération), novembre 1992, pp. 16–20
39. *Pax Americana*, El Pais, Opinion, 3 mars 1993, p. 17
40. *Preparémonos*, El Pais, Opinion, 3 juin 1993, p. 4
41. *Préparons – nous*, Le Monde, Débats, 3 juin 1993, p. 2
42. *Pax Americana, Sur l' ex-Yougoslavie*, éd. „Collège International de Philosophie“, Paris, 1993, pp. 17–19
43. *Bosnienserberna Belgrad gisslan*, Svenska Dagbladet, 11 juin 1993, pp. 17–18
44. *Plus que jamais, soutenir les démocrates serbes*, Globe, 14–20 juillet 1993, El Pais, pp. 37–39
45. *Serbia, agosto de 1993*, El Pais, Opinion, 25 août 1993, pp. 7–8
46. *Demokratin svälts ut i Belgrad*, Svenska Dagbladet, 7 septembre 1993, pp. 23–24
47. *Social Tensions Handicap The Opposition*, Warreport (Londres), août – septembre 1993, p. 24
48. *Etat des lieux en Serbie*, Le Soir (Bruxelles), 8 octobre 1993, p. 2
49. *Nazionalità, culture, etnie nella ex-Yugoslavia: una prospettiva storica*, I Nuovi Razzismi n. 1, terza serie, 1993, pp. 23–25
50. *Serbes et Croates. Que faut – il faire maintenant?*, Lignes, n. 20 (septembre 1993), pp. 14–29
51. *Droits des minorités et frontières européennes: prévisions et solutions* (intervention), *Nouvelle Europe: minorités et réfugiés* (Actes du

colloque organisé par le Groupement pour les droits des minorités, 25–26 mars 1992), éd. „GDM“, Paris, 1993, pp. 23–27, 32–34

52. *Ritorno in Serbia, Ragionamenti sui fatti e le immagini della storia*, n. 34 (décembre 1993), pp. 34–41

53. *Ett val med sväröverskådliga följder*, Svenska Dagbladet, 17 décembre 1993, pp. 25–26

54. *El invierno europeo*, El Pais, 31 décembre 1993, p. 6

55. *Les Russes dans les Balkans*, Le Nouveau Quotidien (Lausanne), 1-er mars 1994, p. 4; Svenska Dagbladet, 3 mars 1994, pp. 17–18; Libération, 8 mars 1994, p. 6; Puls (Skopje, Macédoine), 4 mars 1994, p. 44; L' Unità, 10 mars 1994, p. 2

56. *L' au delà de la guerre dans l' ex-Yougoslavie: la réconciliation après le conflit*, Politique étrangère (hiver 93/94), pp. 919–931

57. *Vilistan, Dizionario di un paese che scompare. Narrativa della ex-Yugoslavia*, a cura di Nicole JANIGRO, éd. „Maniesto Libri“, Rome, 1994, pp. 71–77

58. *Milosevic ou Milosevic*, Libération, 13 octobre 1994, p. 7

59. *Les rapports de force entre l' Eglise et l' Etat dans les Balkans*, La Xénophobie (Actes du colloque) éd. „Passages – UNESCO“, Paris, 1994, pp. 242–244

60. *Sarajevo. Le miroir brisé*, ouvrage collectif (P. MATVEHEVITCH, V. STEVANOVIC, N. KOVAC, I. DJURIC, F. COMBES, CH. PETR), Éd. „Les Temps des Cerises“, Paris, 1995, 144 pp

61. *Kriza knjige i moguća rešenja*, „Erasmus“ (Zagreb, Hrvatska), n. 11 (1995), str. 59–60

62. *Les Yugoslaves en 1945: russophiles ou soviétophiles?* Revue d' Europe Centrale, t. II, n. 2 (1994), pp. 229–246

63. *L'heure de vérité*, L' Evénement du jeudi, No. 555 (22–28 juin 1995), p. 77

64. *Demasiado tarde para la verquenza*, El Pais (20 juillet 1995), p. 12

65. *Russophilie, russophobie, soviétophobie chez Les Slaves du Sud*, Etudes, t. 383, n. 3 (3833), septembre 1995, pp. 169–177
66. *II Crepuscolo di Bisanzio. I tempi di Giovanni VIII Paleologo (1392–1448)*, Introduzione di Mario GALLINA, éd. „Donzelli Editore“, Rome, 1995, XVII 346 pp
67. *Un americano en Paris*, El Pais (5 décembre 1995), pp. 13–14
68. *Retten, was zu retten ist*, Tages Anzeiger (Zurich), 8 décembre 1995, p. 2
69. *Le crépuscule de Byzance*, éd. „Maisonneuve et Larose“, Paris, 1996, 430 pp
70. *Belgrade ist nicht zuhause*, Die weisse Stadt (Konferenzeiträge), Vienne, 1996, pp. 1–7
71. *Beograd – stariji od Srba*, „Naša Borba“ (Beograd), 8–9 jun 1996, str. XIV–XV
72. *La Fortune de Théodore Métochite*, Cahiers Archéologiques 44 (1996), pp. 149–168
73. *Bosnia-Herzegovia – French Revolution Ideal*, 99- Sarajevo, 2–3 (avril 1996), pp. 24–25
74. *Les Balkans. Pásage après la bataille* (sous la direction de Jacques RUPNIK), *Le poids de la Serbie* (pp. 83–105), éd. „Editons Complexe“, Bruxelles, 1996, 169 pp
75. *L’usure du nationalisme serbe*, „Convergences“, 12 janvier 1997, Paris
76. *Milosevic peut provoquer la guerre (propos)*, „L’évenement du jeudi“, 23–29 janvier 1997, p. 43, Paris
77. *Misljo sam da će me bar neko razumeti*, „Odgovor“, Beograd, 6. februar 1997
78. *S jedne strane demokratija i patriotizam, s druge – autoritarizam i nacionalizam*, „Nedeljna Naša Borba“, Beograd, februar 1997

79. *Kosovo, Albanci, Srbi: ipak se mora razgovarati*. Srpsko-albanski dijalog, jun 1997, Beograd, str. 120–126, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

80. *Bosnu je nemoguće podeliti*, „Oslobođenje“, Sarajevo, 30. jun 1997

81. *Srbija voli da o Kosovu ćuti*, „Nedeljna Naša Borba“, Beograd, 5–6. jul 1997

82. *Srbija nije u demokratskom svetu*, „Demokratija“, Beograd, 23–24. avgust 1997

83. *Regionalizacija – budućnost Srbije*, „Demokratija“, Beograd, 14. oktobar 1997

REGISTAR LIČNIH IMENA

A

Aćin, Jovica 199
Ageron, Charles-Robert 97
Agić, Nihad 247
Agošton, Andraš (Ágoston,
András) 222
Ahrweiler, Hélène 140
Aleksandar Veliki 183
Aleksije II Komnin 41, 42
Amiens, Pierre de 72
Ana, (francuska princeza,
supruga Andronika I
Komina) 42
Anastasijević, Ksenija 23
Anderson, M. S. 144
Andronik I Komnin 41-44
Andronik II Paleolog 179
Anri-Levi, Bernar 231
Arhimed 64
Aristotel 64
Atanasije I (carigradski
patrijarh) 186-188

B

Banac, Ivo 146
Banjac, Dragan 325
Bečković, Matija 335
Belić, A. 142
Belon (francuski parlamentarac)
218, 230
Berđajev, Nikolaj 27
Boban, Lj. 152
Boban, Mate 227, 268
Bogdanovići 16, 20, 21, 25, 366

Bogdanović, Bogdan 14, 22-24, 26, 27,
207, 216, 355, 366
Bogdanović, Dimitrije 139
Bogdanović, Ivana – Nana 24, 25, 32,
355
Bogdanović, Milan 21, 22, 355, 366
Bogosavljević, Milutin 26
Bonaparte, Napoleon 144, 170
Boris /Mihailo (bugarski vladar) 62, 63
Bošković, Boško 21
Bouillon, Godefroy de 72
Božović, Radoman 222
Branković, Vuk 45, 45, 48, 49, 373
Brežnjev, L. I. 236
Briza, Jan 317
Brodell, Fernan (Braudel, Fernand) 12,
64, 183, 363
Brokijer, Bertrandon de la (Brocquière,
Bertrandon de la) 187
Broz, Josip – Tito 24, 80, 81, 83, 90,
107, 113, 134, 152, 155, 156,
158, 219, 231, 259, 271
Buić, Jagoda 221
Burojević, Jasmina 233
Buš, Džordž (Bush, George H. W.) 108

C

Camblak, Grigorije 139
Carrington, P. (lord) 205
Castellan, G. 141, 144
Cerić, Besim 221
Cherniavsky, M. 140
Ciliga, V. 148
Ciuha, Jože 221
Combes, F. 375
Costantini, L. 143

Crampton, R. 144
Crnčević, Brana 310, 334
Cuparić, Slobodan 283
Cvijić, Jovan 49, 51, 52, 90, 197,
141, 143, 146

Č

Čanak, Nenad 220, 222, 254,
323, 338, 345
Černiševski, N. G 147, 148.
Čičić, Dragan 199
Čika Ignja (lik iz romana Jakova
Ignjatovića) 55
Čurkin, Vitalij 297

Ć

Ćirković, Sima 9, 10, 26, 141,
199, 216, 360, 372,
Ćorović, V. 141, 145-147
Ćosić, Dobrica 224-226, 259,
293, 334, 335

D

Damianov, S. 150
Dandolo, Enriko 43
Danon, Maja 33
Danon, Oskar 33
Davičo, Oskara 22
David, Filip 26, 32, 216
De Vries – Van Der Velden, Eva
180
Degen, Silvio 297
Demači, Adem (Adem, Demači)
338
Dibi, Žorž (Duby, Georges) 12,
165, 361-363, 373
Dimezil, Žorž (Dumézil,
Georges) 184
Dimitrijević, Vojin 26, 216
Dizdarević, Faik 221
Domentijan 65
Doroslovac, Milutin 23
Dostian, I. S. 144

Drašković, Vuk 28, 201, 202, 294, 301,
315, 340
Drnovšek, Janez 220, 230
Dušan (srpski car) 17, 56, 77
Dzaja, S. 141

DŽ

Džambazovski, K. 150

Đ

Đilas, Milovan 259
Đujić, Momčilo 154
Đuretić, Veselin 259
Đurić – Trbojević, Dušanka 19
Đurić, Dragiša 18
Đurić, Dragoje 18
Đurić, Đurđija – Đoko 16, 197
Đurić, Marija 33
Đinđić, Gordana 26
Đurić, Milan (prota) 16-18, 341, 355,
366
Đurić, Persida 18
Đurić, S. Dušan – Zinaja 16-20, 27, 28,
366, 370
Đurić, Sava (otac Dušana S. Đurića,
deda Ivana Đurića) 18
Đurić, Sava (sin Dušana S. Đurića) 19
Đurić, Todosije 18
Đurić, Zdravko 18
Đurići 16, 18-20, 341
Đinđić, Zoran 14, 23, 26, 34, 205, 277,
340, 344
Đurić, Ivan 9, 10, 12-16, 19-21, 24-35,
140, 143, 145, 147, 179-181,
193, 200, 207, 234, 239, 244,
266, 274, 279, 281, 282, 284,
294, 301, 315, 318, 319, 322,
326, 330, 338, 344, 347, 348,
355-365, 368-372

E

Engels, F. 351
Evans, R.J.W. 141

F

Fadeev, A. V. 144
 Falmerajer, Jakob Filip 63, 64
 Fejić, Goran 221
 Ferjančić, Božidar 372
 Flandre, Robert de 72
 Frank, Josip 150
 Fridman, Milton (Friedman, Milton) 351
 Fuks, Žerar (Fuchs, Gerard) 218, 230
 Furlan, Mira 221

G

Gadafi, Muamer al 179
 Gaj, Ljudevit 146
 Galić, Mirko 206
 Gallina, Mario 376
 Gaulle, Charles de 97
 Gavrilović, Zoran 26
 Gebels, J. 119
 Gligorov, Kiro 28, 220, 243, 284, 295, 298, 299, 307, 311
 Gligorov, Vladimir 26
 Gof, Žak Le (Goff, Jacques Le) 140, 165, 181, 361
 Gojgić, Ljubica 343
 Gombrovič, Vitold 29, 260
 Gorbačov, Mihail 108, 225
 Grabovac, Filip (fra) 54, 57
 Grafenauer, Bogo 66, 141, 360
 Grahovac, Gavriilo 362
 Granić, Mate 342
 Gross, Mirjana 146, 360
 Grothusen, K. D. 144
 Gundulić, Ivan 141
 Guslov, Ljiljana 278

H

Habzburzi 91, 142, 145, 146, 149, 157, 158, 170
 Harambašić, August 53, 54, 57

Haumant, E. 146

Havel, Vaclav 33, 259
 Hedl, Drago 213, 254
 Herd, Daglas (Herd, Douglas) 228
 Highly, J. 181
 Hitler, Adolf 80, 160, 263, 307, 335
 Hodža, Enver 158
 Honijat, Nikita 44
 Horvat, R. 141
 Husein, Sadam 109, 120, 226, 237, 259, 278

I

Iglberger, Lorens (Eagleburger, Lawrence) 163
 Ignjatović, Jakov 55-57
 Ignjić, Stevan 16
 Ilić, Mile 351
 Iliesku, I. 159
 Irigoien, J. 180
 Isakov, Mile 338, 343, 357
 Ivančević, Saša 243
 Ivanić, M. 323
 Ivanović, Ivan – Vane 26, 221
 Iveković, Rada 26, 221
 Ivić, A. 141
 Izetbegović, Alija 132, 165, 227, 234, 235, 238, 239, 250, 252, 269

J

Jagić, V. 141
 Jakovljević, Veljko 16, 17
 Janigro, Nicole 375
 Janković, Nataša 346
 Jaruzelski, V. 320
 Jelavich, Barbara 144
 Jelavich, Ch. 147
 Jeljcín, Boris 332
 Jovan VIII (papa) 63
 Jovanović, A. Ana 84, 169
 Jovanović, Jovan Zmaj 39, 46
 Jovanović, Vladislav 225

K

Kadić, Rasim 220
Kantorovic, Ernest
(Kantorowitz, Ernst)
140, 187
Kapor, Momo 310
Karadžić, Radovan 163, 172,
227, 234, 236, 237,
253, 260, 267-269, 273,
281
Karadžić, Sonja 165
Karadorđević, Aleksandar (I) 79,
151, 152
Karadorđević, Aleksandar
(princ) 91
Karadorđević, Petar I 16-18, 220
Karadorđevići 78, 80, 91, 113,
145, 154
Karaman, I. 146
Katarina II (ruska carica) 143
Katuranić, Vjeran 26
Kenz, Dž. M. (Keynes, John
Maynard) 351
Keresteđijanc, Leonid V. 266
Kim-il-Sung 179
Klaić, Vjekoslav 48
Klinton, Bil (Clinton, William
Jefferson, Bill) 299,
338
Kohn, H. 141
Kol, Helmut (Kohl, Helmut
Josef Michael) 195, 295
Konstantin Porfirogenit 64, 67,
75
Konstantin Veliki 62
Kosev, K. 147
Kostić, M. 143
Koštunica, Vojislav 275, 352
Kovač, Bogomir 26
Kovač, Mirko 26, 199, 205, 215
Kovačević, Boško 301
Kovačević, Branislav – Cole
338, 345

Kovačević, Dušan 221
Kovačević, Ljubomir 45
Krajcar, J. 140
Krajišnik, Momčilo 265
Kraljević, Marko (epski junak) 55, 56
Krivokapić, Boro 22, 24
Križanić, Juraj 141, 142
Krleža, Miroslav 21
Kršlak, Lidija 238
Kučan, Milan 220
Kulenović, Adil 272

L

Lapčević, Dragiša 17
Lasić, Stanko 26
Lavš, Igor 26
Lazar (srpski knez) 17
Lenjin, V. I. 236, 351
Leskovac, Mladen 351
Lévi-Strauss, C. 89
Lihačev, D. S. 139
Lovrenović, Ivan 362

Lj

Ljajić, Rasim 338, 345
Ljubić, Sima 46, 48

M

Mac Kenzie, D. 144, 147
Maček, Vladko 79, 103, 252
Majls, Ričard (Miles, Richard) 338
Maksimović, Lj. 140, 372
Mango, C. 180
Manojlo I Komnin 41, 42
Marija Antiohijska 41
Marković, Ante 88, 132, 220, 225, 315
Marković, Mirjana 350, 351
Marković, Svetozar 147, 148
Marks, K. 351
Matić, Dušan 22
Matvejević, Predrag 261
McLuhan, H. M. 89
Mečijar, Vladimir 263

Mejdžor, Džon (Major, John) 193
 Mesić, Stipe 297
 Metohit, Teodor 179, 180
 Mickijević, Adam 29, 260
 Micotakis, Konstantin 135, 274
 Mićunović, Dragoljub 201, 202, 298, 305
 Mihailović – Bogdanović, Mileva 21, 22, 24, 20
 Mihailović, Draža 154
 Mihaljčić, Rade 9
 Mijatović, Čedomilj 48
 Milićević, J. 143
 Milojević, S. Miloš 46
 Miloš, Česlav 29, 260
 Milošević, Slobodan 28-31, 33, 34, 83, 86-89, 91, 92, 95, 100-102, 104-106, 112, 114-116, 118-120, 131-137, 159, 163, 169, 172, 179, 196, 200-207, 209-213, 218, 220, 227, 231, 234-236, 239-241, 243-248, 250-253, 258-260, 262, 263, 266, 270, 271, 274-276, 280, 282, 286, 288-292, 294, 295, 298-300, 310, 312, 315, 319-321, 323, 324, 328, 331-334, 337, 339, 340, 342-344, 346, 349-351
 Milutinović, K. 146
 Milutinović, Milan 332, 342
 Mišle, Žil (Michelet, Jules) 12, 363
 Mitrović, Andrej 27, 32, 146, 360
 Mladenović, A. 142, 143
 Močnik, Rastko 220
 Modrić, Sanja 271
 Musić, I. 152

N
 Nemanja (veliki župan) 17
 Nemanjić, Stefan 66
 Nemanjići 77
 Nenadović, Ljubomir 21
 Nikezić, Marko 26
 Nikitin, S. A. 144
 Nikola II (ruski car) 18, 55, 236
 Nikolić, Milica 24
 Normandie, Robert de 72
 Novak, V. 146
 Novaković, Stojan 46, 48

O
 Obilić, Miloš 56
 Obradović, Vukašin 314
 Obrenović, Milan 17
 Obrenović, Miloš 77, 145, 308
 Obrenovići 145
 Olbrajt, Medlin (Albright, Madeleine) 338
 Opranović, Branislava 307
 Ostrogorski, Georgije 25, 26, 139, 180, 363, 365, 371
 Obradović, Dositej 12, 49, 360
 Ortega i Gaset, Hoze (Ortega y Gasset, José) 11, 12, 14, 22

P
 Pahomije Srbin 139
 Palavestra, Predrag 21
 Panić, Milan 163, 214, 218, 219, 222, 224-226, 229, 230, 301, 315
 Papić, Žarko 221, 260
 Paraga, Dobroslav 87
 Pašić, Nikola 16, 17, 148, 151, 196, 282
 Pavelić, Ante 80, 325, 334, 335, 346
 Pavičić, S. 141
 Pavlović, Radoslav 61
 Pejačević, Franjo 46
 Pejić, Nenad 221
 Pejović, Dara 293

Pen, Žan-Mari Le (Pen, Jean-Mari Le) 164
 Perikle 64
 Perović, Latinka 9, 13, 14, 26, 27, 32, 148, 216, 256, 355, 356, 359
 Pešić, Vesna 200
 Petar (apostol) 186
 Petar III (ruski car) 143
 Petar Veliki (ruski car) 285
 Petrović, Dragoslav 254, 301, 305, 365
 Petrović, Đorđe – Karađorđe 77, 144, 145, 147, 333
 Petrović, M. 144
 Petrović, Veljko (hajduk) 55
 Petrovići (dinastija) 143, 154
 Petrović-Njegoš, Danilo 143
 Pirjevec, J. 151
 Platon 64, 182
 Pleterski, J. 146
 Poper, Karl 25
 Popov, Č. 146, 148
 Popović, A. 141
 Popović, D. 141
 Popović, Ljuba 221
 Popović, Pavle 21
 Pot, Pol 119
 Prelog, M. 146

R

Rački, Franjo 48, 149
 Radica, Bogdan 11
 Radić, Stjepan 79, 150-152
 Radošević, N. 372
 Ramač, Mihal 223
 Ramsauer, E. 150
 Ranke, Leopold von 145
 Ražnatović, Željko – Arkan 346
 Redman, Čarls (Redman, Charles) 266, 297
 Ristić, Marko 22

Rober od Klarija (Robert de Clari) 187, 188
 Rokar, Mišel (Rocard, Michel) 218, 230
 Roksandić, Drago 10
 Roland, R. (Rolland, Romain) 22
 Rupp, G. H. 147
 Ruvarac, Ilarion 12, 45-49, 360
 Ruždi, Salman 26

S

Saks, Džefri (Sax, Geoffrey) 26
 Sava, arhiepiskop (sveti Sava) 25, 65, 66
 Sekulić, Isidora 354
 Sidak, J. 146, 148
 Sirc, Ljubo 26
 Skerlić, Jovan 21
 Smičiklas, Tadija 48
 Srećković, Pantelija 46-49
 Staljin, J. V. 82, 156, 158, 164, 215, 236, 285
 Stanković, Đ. 148
 Starčević, Ante 48, 53, 149, 150
 Stefan iz Novgoroda 187
 Stefano, Giuseppe di 250
 Stefanović Karadžić, Vuk 49, 146, 147, 185, 217, 361
 Stevanović, Vidosav 26, 215, 220, 261, 308, 309, 337, 370
 Stojadinović, Milan 79
 Stojančević, V. 144, 145, 147
 Stojanović, Vlasta 221
 Strahinjić-ban (epski junak) 55
 Sugar, P. 141
 Sumner, B. H. 147

Š

Šaponja – Hadžić, Milanka 337
 Šepić, D. 146
 Šešelj, Vojislav 92, 119, 120, 163, 212, 213, 215, 274, 281, 292, 298,

335, 342, 343, 345,
346, 349, 350
Ševčenko, I. 180
Širak, Žak (Chirac, Jacques)
168, 286, 295
Šišić, F. 146, 148
Školjč, Jože 208, 216, 230, 255
Šopen, Frederik (Chopin,
Fryderyk) 29, 260
Šoštarić Midžić, Alma 329
Štrosmajer, Juraj 148, 149

T

Tadić, Ljuba (glumac) 199
Teodor II od Monferata 187
Teodosije 65, 66
Todorović, Bora 221
Todorović, Pera 17
Tojnbi, Arnold (Toynbee,
Arnold) 183
Tolstoj, L. N. 51
Tomić, Boban 369
Toth – Stanyo, Gizela 265
Toulouse, Raymon de 72
Trajković, Vladimir 25
Trenk, Franjo 52, 196
Trifunović, Miša 17
Tripalo, Miko 297
Tucović, Dimitrije 49, 196
Tuđman, Franjo 83, 86-89, 93,
100, 102-104, 106, 115,
131, 152, 153, 159,
164, 195, 196, 202,
203, 209, 211, 227,
245, 259, 278, 286,
289, 292, 293

U

Ugrešić, Dubravka 221
Unbegaun, B. 142
Uroš, (srpski car) 46, 77

V

Valensa, Leh 320, 321
Varadi, Tibor 219, 225
Vasa Rešpekt (lik iz romana Jakova
Ignjatovića) 55-57
Veličković, Vlada 199
Veselinov, Dragan 26, 205, 216, 222
Vilarduen, Žofroa de (Villehardouin,
Geoffroi de) 165
Vinaver, Stanislav 32
Vince, Z. 146
Vrangel, P. N. 151
Vučo, N. 145

Y

Yablonskij, V. 139

Z

Zannoni, P. 181
Zarić, Svetlana 300, 352
Zoranić, Petar 141
Zulfikarpašić, Adila 220

Ž

Žiliar, Žak (Julliarde, Jacques) 15
Žujović, Jovan 27

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41-92
323(497.11) "19"
355.426(497.1) "1991/1995"
304(497.11) "19"

ЂУРИЋ, Иван, 1947-1997

Vlast, opozicija, alternativa / Ivan
Ђurić ; priredila i predgovor napisala
Latinka Perović. – Beograd : Helsinški odbor
Za ljudska prava u Srbiji, 2009 (Beograd : Zagorac). –
384 str. ; 21 cm – (Ogledi / Helsinški odbor
Za ljudska prava u Srbiji, Beograd ; br. 13)

Tiraž 600. – Istoričar Ivan Ђurić : još jedan
Prilog proučavanju Srpske elite: str. 9-35. –
Prilozi: str. 355-371. – Ivan Ђurić :
Selektivna bibliografija: str. 371-377. –
Napomene i Bibliografske reference uz tekst.
– Registar.

ISBN 978–86–7208–157–2

а) Ђурић, Иван (1947-1997) б) Грађански
рат – Југославија – 1991-1995 с) Србија –
Политичке прилике – 20в д) Србија –
Друштвене прилике – 20в
COBISS.SR-ID 167631116